

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özge KURŞUN TÜKENMEZ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DERSAADET ASKERİ MEKTEPLERİ

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özge KURŞUN TÜKENMEZ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DERSAADET ASKERİ MEKTEPLERİ

Danışman

Prof. Dr. Salih TUNÇ

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2024

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Özge KURŞUN TÜKENMEZ'in bu çalışması jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Salih TUNÇ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İmza)

Üye : Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (İmza)

Üye : Doç. Dr. Şahin DOĞAN (İmza)

Tez Başlığı: II. Abdülhamid Döneminde Dersaadet Askeri Mektepleri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 17/01/2024

Mezuniyet Tarihi : 15/02/2024

(İmza)
Doç. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “II. Abdülhamid Döneminde Dersaadet Askeri Mektepleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Özge KURŞUN TÜKENMEZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Özge KURŞUN TÜKENMEZ
Öğrenci Numarası	20175207002
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Salih TUNÇ
Doktora Tez Başlığı	II. Abdülhamid Döneminde Dersaadet Askeri Mektepleri
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %15 Alıntılar dahil: %16
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 197 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Salih TUNÇ İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	v
GÖRSELLER LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
ÖZET	x
SUMMARY	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA MODERN ASKERİ OKULLARI VE OSMANLI ASKERİ EĞİTİMİNE ETKİSİ

1.1. Fransa Askeri Eğitimi ve Osmanlı Askeri Eğitimine Etkisi	32
1.2. İngiltere Askeri Eğitimi ve Osmanlı Askeri Eğitimine Etkisi	37
1.3. Prusya Askeri Eğitimi ve Osmanlı Askeri Eğitimine Etkisi	41
1.4. Alman Askeri Eğitiminin Osmanlı Askeri Eğitimine Etkisi (1882-1909)	54
1.5. Avusturya Askeri Eğitimi ve Osmanlı Ordusu ile Askeri Eğitimine Etkisi	58
1.6. Diğer Avrupalı Devletlerin Osmanlı Ordusu ile Askeri Eğitimine Etkisi	62

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ASKERİ OKULLARDA MODERNLEŞME

2.1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Maarif Sisteminde Modernleşme	69
2.1.1. Askeri Okullarda Reform Çalışmaları	76
2.2. Askeri Rüştîyeler	79
2.3. Askeri İdadiler	92
2.4. Ortaöğretim Düzeyinde Eğitim Veren Diğer Askeri Mektepler	97
2.5. Askeri Yüksekokullar	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE DERSAADET ASKERİ RÜŞDİYELERİ VE ASKERİ İDADİLERİ

3.1. Dersaadet Askeri Rüştîyeleri	111
3.1.1. Gülhane Askeri Rüştîyesi	112
3.1.2. Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi	113
3.1.3. Kocamustafapaşa Askeri Rüştîyesi	113

3.1.4.	Fatih Askeri Rüştîyesi.....	119
3.1.5.	Eyüp Askeri Rüştîyesi	120
3.1.6.	Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştîyesi	121
3.1.7.	Beşiktaş Askeri Rüştîyesi	121
3.1.8.	Baytar Askeri Rüştîyesi	122
3.1.9.	Kasımpaşa Bahriye Rüştîyesi	122
3.2.	Dersaadet Askeri İdadileri	123
3.2.1.	Kuleli Askeri İdadisi.....	124
3.2.2.	Heybeliada Bahriye İdadisi	126
3.2.3.	Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye İdadisi	127

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE DERSAADET ASKERİ YÜKSEKOKULLARI

4.1.	Dersaadet Askeri Yüksekokulları	134
4.1.1.	Mekteb-i Harbiye-i Şahane.....	135
4.1.2.	Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye	157
4.1.3.	Erkan-ı Harbiye Mektebi	179
4.1.4.	Mekteb-i Bahriye-i Şahane.....	188

SONUÇ	193
-------------	-----

KAYNAKÇA.....	197
---------------	-----

EK 1- HARBİYE MEKTEBİ DERS PROGRAMLARINDA BAZI TADİLAT İCRASI	223
---	-----

EK 2- MEKTEB-İ TIBBİYE ASKERİYE NİZAMNAME-İ DAHİLİYE LAYİHASI..	224
---	-----

EK 3- HARBİYE MEKTEBİ ŞAKİRDANININ İMTİHAN NOTLARI VE SORULARI, DERS PROGRAMI, MEKTEPLERİN VE BAHİRİYE MEKTEBİNİN MEVCUT JURNALİ, İSTİHKAM ALAYI VE NEFERLERİNİN OKUDUKLARI DERSLERİN CETVELLERİ.....	225
---	-----

EK 4- KÜÇÜK ZABİT MEKTEBİ VE KÜÇÜK ZABİT İBTİDA-İ MEKTEBİ HAKKINDA TANZİM VE ŞURA-YI ASKERİ İLE ERKAN-I HARBİYE-İ UMUMİYE DAİRESİ'NCE KABUL VE TASDİK EDİLEN NİZAMNAME.....	226
---	-----

EK 5- MEKTEB-İ HARBİYE-İ ŞAHANE ÜMERASIYLA ZABİTANININ TAYİNATI	227
---	-----

EK 6- BAHİRİYE NEZARETİ MÜŞAVİRİ ALMAN FERİK ŞİTARKE'NİN BAHİRİYE MEKTEBİ HAKKINDA MÜTALASI	228
---	-----

EK 7- HEYBELİADA'DAKİ BAHRİYE MEKTEBİ'NİN HOCA VE MEMURLARI İÇİN ON İKİ HANE İNŞASI	229
EK 8-KOCAMUSTAFAPAŞA ASKERİ RÜŞDİYE MEKTEBİNİN İMTİHAN-I UMUMİ CETVELİ	230
EK 9-MEKTEB-İ TIBBİYE ÜMERA, ZABİTAN VESAİR MEMURLARININ MEVCUDU	231
EK 10-MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ASKERİYE HAKKINDA TANZİM OLUNAN NİZAMNAME LAYİHASI	232
EK 11- MEKTEB-İ HARBİYE-İ MANSURE'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE HACEGAN, HULEFA VE ŞAKİRDANINA AİT CETVEL	233
EK 12- ERKÂN-I HARBİYE ŞÂKİRDÂNINA TAHSİL EYLEDİKLERİ FENLERDEN OLUŞAN HEYET SUALLERİ	236
EK 13- KRİEGSAKADEMİE BİNASI	242
EK 14- ST. CYR BİNASI.....	243
EK 15- ROYAL MILİTARY COLLEGE 1840	244
EK 16- THERESA EMPERYAL KRALLIK ASKERİ AKADEMİSİ	245
EK 17- KULELİ ASKERİ LİSESİ	246
EK 18- HARBİYE MEKTEBİ MAÇKA KIŞLASI	247
EK 19- MEKTEB-İ TIBBİYE-İ HAYDARPAŞA ŞAHANE BİNASI.....	248
EK 20- HEYBELİADA BAHRİYE MEKTEBİ	250
EK 21- MEKTEB-İ BAHRİYE-İ ŞAHANE KAPISININ DAHİLDEN GÖRÜNÜMÜ	251
EK 22- MEKTEB-İ HARİBİYE-İ ŞAHANE'DE ASKERİ COĞRAFYA DERSİNDE GÖSTERİLEN ASKERİ HARİTALAR.....	252
EK 23- MEKTEB-İ HARİBİYE-İ ŞAHANE'DE ASKERİ DERSLER KAPSAMINDA ÇİZİLEN YILDIZ KALE MODELİNİN BİR PLANI	253
EK 24- OSMANLI EDEBİYATI, KİTABET VE TARİH-İ UMUM DERSLERİNİN İBTİDAİ MEKTEBİNE NAKLİ İLE MEKTEB-İ FÜNUN-I HARBİYE PİYADE VE SÜVARİ ÖĞRENCİLERİNİN ÜÇ SENE DEĞİL AVRUPA OKULLARINDAKİ GİBİ İKİ SENEDİ, ERKAN-I HARBİYE ÖĞRENCİLERİNİN İSE BEŞ DEĞİL DÖRT SENEDİ MEZUN OLABİLECEKLERİNİ GÖSTEREN DÜZENLEME	254
EK 25- MEKÂTİB-İ ASKERİYE MÜSTAHDİM, HOCA VE MUAVİNLERİ İLE DAHİLİYE ZABİTANININ RÜTBELERİNİN TERFİ ETTİRİLMESİNE DAİR MEKTEB-İ HARBİYE-İ ŞÂHÂNE'DEN ÇIKARILAN BEŞ MADDELİK NİZAMNAME	255

EK 26- MEKTEB-İ TIBBİYE ÖĞRENCİLERİNİN AMELİ VE TATBİKİ BİLGİLERİNİ GELİŞTİRMEK İÇİN ALINACAK TEDBİRLER VE SIHHİYE PERSONELİNİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNE DAİR EMİR SURETİ.....	256
EK 27- ERKAN-I HARBİYE MEKTEBİ'NİN REFORMU İÇİN DÜZENLENEN NİZAMNAME	257
Ö Z G E Ç M İ Ş	258

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 St. Cyr Ders Programı	34
Tablo 1.2 Kraliyet Askeri Koleji'nde Okutulan Dersler	38
Tablo 1.3 Woolwich Kraliyet Askeri Akademisi'nde Okutulan Dersler	40
Tablo 1.4 Prusya Harp Okulu Ders Programı	49
Tablo 1.5 Theresa Emperyal Krallık Askeri Akademisi'nde Okutulan Dersler.....	59
Tablo 1.6 St. Politen'de Okutulan Dersler	61
Tablo 2.1 II. Abdülhamid Dönemi Askeri Rüştîye Mektepleri Umumi Ders Programı	80
Tablo 2.2 Rumeli Vilayetleri Askeri Rüştîyelerini Gösterir Tablo	83
Tablo 2.3 Arap Vilayetleri Askeri Rüştîyelerini Gösterir Tablo	86
Tablo 2.4 Anadolu Vilayetleri Askeri Rüştîyelerini Gösterir Tablo	90
Tablo 2.5 Ordu Merkezleri Askeri İdadileri 1876-1909.....	96
Tablo 2.6 Ordu Merkezlerinde Yer Alan Harbiye Mektepleri	108
Tablo 3.1 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Beşinci Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli.....	114
Tablo 3.2 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Dördüncü Sınıfında 1906-1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli	115
Tablo 3.3 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Üçüncü Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli.....	115
Tablo 3.4 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi İkinci Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli.....	117
Tablo 3.5 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Birinci Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli.....	118
Tablo 3.6 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Sınıf-ı Muhtelifesi 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli.....	119
Tablo 3.7 Kuleli Mektebi'nin Sınıflara Göre Personel Durumu	124
Tablo 3.8 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri İdadisi Üç Yıllık Ders Programı	128
Tablo 3.9 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri İdadisi Beş Yıllık Ders Programı	129
Tablo 3.10 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i İdadiye Şâkirdânına Tadrîs ve Talim Olunacak Ulûm ve Fünûnun Durumu.....	130
Tablo 3.11 İdadiye Sınıfına Tayin Olunacak Muallimlerin Miktarı ve Tadrîs Edecekleri Ulûm ve Fünûnun Dersleri.....	132
Tablo 4.1 Mekteb-i Harbiye'nin Sınıflara Göre Personel Durumu	142

Tablo 4.2 Mekteb-i Harbiye’de Öğrencilerin Uygulamalı Çalışacakları Gün, Saat ve Hocaları	143
Tablo 4.3 Mekteb-i Harbiye’de Haftalık Ders Programı.....	144
Tablo 4.4 1903 Yılı Askeri Mekteplerin Teftiş Raporu	147
Tablo 4.5 Hâcegân-ı Mekteb-i Harbiye-i Mutasavvirenin Maaş ve Mâhiye Defteridir	149
Tablo 4.6 Harbiye Mektebi Baytar Sınıflarının Sınav Cetveli	152
Tablo 4.7 1885 Yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de Muallim, Me’mûrîn ve Muallimîn-i Mülkiye, Dahiliye Zabitanı ve Şakirdanı.....	168
Tablo 4.8 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahanenin Ders Cetveli.....	175
Tablo 4.9 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de Bulunan Talebeye Tadrîs ve Talim Olunacak Ulûm ve Fünûnun Durumu.....	177

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 4.1 Mekteb-i Bahriye, Rıhtım (Heybeliada), Kasr-ı Hümayun ve Civarını Gösterir Kroki. (BOA, PLK.p, 1123).....	188
Görsel 4.2 Bir Sahildeki Berriye Ambarı, Tersane-i Amire Fırını, Kömür Mağazası, Kabristan, Bahriye Mühimmat Ambarı, Çeşme, Tamirhane, Hastane ve Hamam, Su Bendi vs. Binaların Resmi. (BOA, PLK.p, 1028).....	189

KISALTMALAR LİSTESİ

A.}	: Sadaret
AS.	: Askeri
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
C.	: Cevdet
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DH	: Dahiliye Nezareti
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HUS.	: Hususi Maruzat
HR.	: Hariciye Nezareti
I.MKM.	: Makamat Evrakı
I.MN.	: Manastır Evrakı
İ.	: İrade
İbb.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
MF.	: Maarif Nezareti
MKT	: Mektubi Kalemi
MTV.	: Mütenevvi Maruzat
MTZ.04	: Bulgaristan
MUI	: Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
MSBA	: Millî Savunma Bakanlığı Arşivi
No	: Numara
PRK.ASK.	: Askeri Maruzat
PRK.AZJ	: Arzuhal Jurnal
PRK.BŞK	: Başkitabet Dairesi Maruzatı
PRK.KOM.	: Komisyonlar Maruzatı
PRK.MŞ.	: Meşihat Dairesi Maruzatı
PRK.UM	: Umumi

RES.	: Resmi Maruzat
s.	: Sayfa
SFR.03	: Londra Sefareti
SFR.04.	: Sofya Sefareti
ŞD.	: Şura-yı Devlet
TAD.	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TAL.	: Taltifat
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TFR.	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği)
TMIK.S.	: Islahat
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
Y.	: Yıldız
Yay.	: Yayınlayan
ZB.	: Zabtiye

ÖZET

Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid Devri Dersaadet'te yer alan askeri mektepler ile Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde meydana gelen askeri eğitim reformları ele alınmıştır. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim sisteminin taşrada yaygınlaşmasıyla yeni açılan modern askeri okullar, mevcut okulların ıslahı konuları üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nde eğitim reformu yüksek öğrenim kurumlarından başlamış, daha sonra bu kurumlara öğrenci yetiştiren alt kademe eğitim kurumlarının modernleşmesi yapılmıştır.

Bu bağlamda çalışmada Dersaadet'te yer alan askeri rüştiye, idadi ve yüksek okullar incelenmiştir. Mekteplerin kaç yılında ve nerede kurulduğu, yıllık ortalama öğrenci sayısı, oluşturulan ders programları, modernleşme çalışmaları için oluşturulan nizamnameleri, mekteplerin ne kadar süreyle eğitim verdiği, mekteplere kabul edilecek öğrencilerde aranan özellikler, sınıf geçme şekilleri, mekteplerden mezun olan öğrencilerin görevlendirilmeleri gibi konular incelenmiştir. Bu tezde Avrupa'dan eğitim vermek için getirilen subayların çalışmalarına da yer verilmiştir. Ayrıca bu okulların modernleştirilmesinde model olan Avrupa'daki belli başlı askeri mektepler incelenerek bir karşılaştırma yapılmıştır.

Bu çalışma, konuyla ilgili Osmanlı arşiv belgeleri, hatırat, salname, gazete ve diğer kaynaklar ile araştırma eserler incelenerek ortaya koyulmuştur.

Çalışmanın amacı; II. Abdülhamid Devrinde Dersaadet'te mevcut olan askeri mekteplerin hangileri olduğunu, bu mekteplerin nasıl bir eğitim verdiğini, amaç ve işleyişleriyle birlikte izledikleri eğitim politikalarını bilimsel olarak incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Dersaadet, Eğitim, Askeri Mektepler

SUMMARY

DERSAADET MILITARY SCHOOLS IN THE REIGN OF ABDULHAMID II

In this study, military schools located in Dersaadet along with military education reforms in the modernization process of the Ottoman Empire is handled in the Reign of Sultan Abdulhamid II. Especially the newly opened modern military schools and the improvement of existing schools with the spread of education in the provinces in the related period were emphasized. Education reform in the Ottoman Empire started from higher education institutions, and then the lower level educational institutions that train students for these institutions were modernized. Within this context, military secondary school, military high school and military academies in Dersaadet were examined in this study. According to this subject, many important topics were examined like places and times of the establishment of these schools, average number of students per year, syllabus of the schools, the regulations created for modernization process, education process of these schools, the qualifications for the students to be accepted for the schools, the way of passing the classes, the assignment of the students who graduated from the schools. Furthermore, the efforts of the officers brought from Europe to give training for Ottoman military education is also pointed out. In addition, a comparison was made by examining the major military schools in Europe, which were a basic model for the modernization of these Ottoman schools.

This study has been put forward by examining in detail the Ottoman archive documents, primary sources and research works, articles and theses on the subject.

Purpose of the study is to scientifically examine which military schools are available in Dersaadet, what kind of education these schools provide, and the educational policies these schools follow along with their purpose and operation in the Reign of Sultan Abdulhamid II.

Keywords: Abdulhamid II, Dersaadet, Education, Military Schools

ÖNSÖZ

19. yüzyıl Osmanlı yenileşme tarihinde önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı yenileşmesinin bir tarafını maarif teşkilatı oluşturmuştur. İmparatorluğun merkezi olan Dersaadet dışında pek yaygın görülmeyen eğitim, II. Abdülhamid devrinde imparatorluğun her tarafında teşkilatlandırılmış, kademeli olarak sivil ve askeri okullar açılmıştır. Eğitim reformları içerisinde önemli bir yer tutan askeri eğitim, III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketlerinden II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar etkili bir şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tezin amacı II. Abdülhamid Devrinde Dersaadet'te hangi askeri mekteplerin tesis edildiğini, bu mekteplerin açılış amaçlarını, işleyiş biçimini, izledikleri siyaseti ve Osmanlı modernleşmesindeki yerini bilimsel olarak inceleyerek ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle 19. Yüzyıl'da Osmanlı'daki eğitim sisteminin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Osmanlı modernleşmesinin başlamasıyla maarif meselesinde yapılan reformlar ele alınmıştır. Yapılacak eğitim reformları için çıkarılan nizamnameler doğrultusunda eğitime bütçe ayrılarak çağın gerekliliklerine göre birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Eğitim kademelere ayrılmış, yeni mektepler açılmıştır. Bunların hangi mektepler olduğu, açılma şartları, geçirdiği değişimler ele alınmıştır. Ayrıca askeri eğitimde ilk modernleşme çalışmaları ele alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle III. Selim Dönemi orduyu modernleştirme çalışmaları ve yeni kurulan Nizam-ı Cedid Ordusu incelenmiştir. Yeni kurulan ordunun mühendis ihtiyacını karşılamak için açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun okulları ele alınmıştır. Ardından III. Selim'in başlattığı ordu ve askeri eğitim reformunu üst safhalara taşıyacak olan II. Mahmud Dönemi ele alınmıştır. Burada Yeniçeri Ordusunun kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun kurulması, Yeni kurulan modern orduya subay yetiştirecek olan Harbiye Mektebi'nin kuruluşu incelenmiştir.

Osmanlı askeri mekteplerine emsal olan Prusya, Fransa, İngiltere ve Avusturya Harp Okulları incelenmiştir. Ayrıca Avrupa'dan gelen subayların Osmanlı askeri eğitimine katkıları ve eğitim iş birliği ele alınmıştır. Ardından II. Abdülhamid Devrinde askeri okulların genel durumu ortaya konulmuştur. Burada askeri rüştiyeler, askeri idadiler, askeri yüksek okullar ele alınmıştır. Maarifin vilayetlerde yaygınlaşmasıyla birlikte Dersaadet dışında açılan askeri okullar ve bunların teşkilatlandırılması üzerinde durulmuştur. Dersaadet'teki askeri okullar tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Dersaadet'te bulunan askeri okullar tespit edilip derecelerine ayrılmıştır. Burada Dersaadet'te tespit edilen Askeri Rüştiye Mektebi olan; Gülhane Askeri Rüştiyesi, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi, Kocamustafapaşa Askeri Rüştiyesi, Fatih Askeri

Rüştiyesi, Eyüp Askeri Rüştiyesi, Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştiyesi, Beşiktaş Askeri Rüştiyesi, Kasımpaşa Bahriye Rüştiyesi, Baytar Askeri Rüştiyesi; Askeri İdadi Mektebi olan; Kuleli Askeri İdadisi, Heybeliada Bahriye İdadisi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye İdadisi; Askeri Yüksekokul olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Mekteb-i Harbiye-i Şahane, Mekteb-i Bahriye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi, Erkan-ı Harbiye Mektebi detaylı olarak incelenmiştir. Burada okulların açılmasında etkili olan nizamnameler, ders programları, ders içerik ve saatleri, öğrenim süreleri, öğrenci ve personel sayıları, yapılan imtihanlar ve imtihanlarda sorulan soruların içeriği, okula kabul ve sınıf geçme şekilleri, disiplin meselesi, mezun olan öğrencilerin görevlendirilmesi, mekteplerin Osmanlı modernleşmesi ve Türk eğitim tarihindeki yeri konuları üzerinde durulmuş ve son olarak tespit edilen bulgular değerlendirilmiştir.

II. Abdülhamid Devri eğitim reformlarının kendinden önceki Tanzimat döneminin ve kendinden sonraki Meşrutiyet döneminin eğitim sisteminden farklı bir eğitim anlayışı benimsemiştir. İmparatorluğun her yerinde, açtığı eğitim kurumları vasıtasıyla imparatorluğu modernleştirmeye çalıştığı gibi bu modernleştirme sürecinde merkezi otoritesini de güçlendirmeyi hedeflemiş görünmektedir. Batının modern eğitim teknikleri ile askeri teknolojisinden yararlanırken Osmanlı Devleti'nin sosyolojik yapısını ve İslam dini faktörünü göz önünde bulundurarak özgün bir modernleşme politikası izlemiştir. Bu yüzden dönemin askeri eğitim kurumları Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleşmesi sürecinde dikkat çekici bir konu olarak görülmüş ve böylelikle askeri mekteplerin kurulması, geliştirilmesi ve onların eğitim politikalarının çeşitli yönleriyle incelenmesinin önemli olduğu düşünülerek bu konu incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında başta, konunun tespitinden itibaren ilgi, yardım ve hoş görüşünü esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle rehber olan danışman hocam Prof. Dr. Salih Tunç başta olmak üzere saygıdeğer hocalarıma, bana huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan, her zaman desteğini omzumda hissettiğim sevgili eşim Egemen Güneş Tükenmez'e ve bugünlere gelmemde en büyük emeğe sahip olan, beni yetiştiren güzel aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Özge KURŞUN TÜKENMEZ

Antalya, 2024

GİRİŞ

A. Tezin Konusu, Kapsamı ve Amacı

Tarih boyunca Türkler için ordunun önemi devlet yönetiminde her zaman öncelikli konular arasında yer almıştır. Türkler deyince akla ilk olarak ordu gelmektedir. Günümüzde Türk kara ordusunun kuruluş tarihi Büyük Hun İmparatoru olan Mete Han'ın ilk düzenli orduyu kurduğu M.Ö. 209 yılı olarak kabul edilmektedir. Mete Han, kurduğu düzenli orduda onluk sistemini oluşturmuş ve bu sistem Orta Asya Türk Devletleri'nden Selçuklulara, oradan Osmanlılara ve nihai olarak da Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılarak günümüze ordu geleneği olarak taşınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel ve sürekli ordusu olan Kapıkulu Ocağı, kuruluş döneminden 1826 yılında II. Mahmud'un modern orduyu kurmasına kadar geçen sürede hizmet verdi. Geleneksel ocaklar ile özellikle 17. Yüzyıla kadar büyük savaşlar kazanıldı ve Osmanlı Devleti bir cihan devleti haline geldi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıldan itibaren askeri gücünü kaybetmeye başladı ve diğer problemlerin de meydana gelmesiyle Avrupa'da yaşanan askeri teknolojik ilerlemeler karşısında geri kaldı. Savaşlar, Osmanlı'nın ekonomi politikasının temel taşlarından biri olduğu için ekonomik olarak gerileme de toprak kayıplarının beraberinde yaşandı. Bu durum imparatorluğun sınırları içindeki isyanlar ve dışarıdan gelen saldırılarla birleşince, modernleşme ihtiyacı daha acil hale geldi. Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojik ve askeri yenilikler hızla ilerliyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerinin askeri ve ekonomik baskısı altındaydı. Bu durum, imparatorluğun rekabet gücünü kaybetmesine ve dış baskılara maruz kalmasına neden oldu. Ordudaki geleneksel yapının bozulmasıyla birlikte, modern silahların ve taktiklerin benimsenmesi gerekliliği ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü korumak ve siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal açıdan toparlanmak için 18. Yüzyıldan itibaren ıslahat çalışmalarına başladı. Ancak bu yüzyılda yapılmak istenen ıslahatlar yüzeysel kaldı. 19. Yüzyılda ise çağın gereklilikleri tespit edilerek daha ihtiyaca yönelik yenilikler yapıldı. Bu yenilikler, Türkler için önemi her zaman ilk sıralarda yer alan askeriye alanında başladı. Ordu reformunun yapılmaya başlanması ile orduya asker yetiştirecek olan askeri okullar da kurulmaya ve geliştirilmeye başlandı. Dolayısı ile askeri reformlar ile eğitim reformları eş zamanlı olarak yapıldı. Bu sebeplerle, Tanzimat Reformları dönemiyle birlikte Osmanlı yönetimi, askeri alanda da yenilikler yapma ihtiyacı hissetti. Bu yenilikler, modernleşme çabalarının bir parçası olarak askeri alandaki organizasyon, eğitim ve teknolojiyi güçlendirmeyi amaçlıyordu. Bu süreçte askeri okulların

kurulması, yeni silahların kullanımı için eğitimlerin başlatılması ve Avrupa'dan askeri danışmanların getirilmesi gibi adımlar atıldı.

Çalışmanın ana konusunu Osmanlı Devleti'nin modern askeri eğitimi oluşturmaktadır. Askeri eğitimin çağa uygun hale getirilmeye başlanmasıyla devletin kalbi olan İstanbul'da açılan askeri okulların eğitim öğretimi incelenmiştir. Dersaadet askeri okulların ne zaman açıldığı, hangi derecelerde eğitim verdiği, nasıl teşkilatlandırıldığı, ders müfredatları, eğitim süreleri, öğrencilerin okula alınma şartları, sınıf geçmek ve mezun olmak için tabi tutuldukları imtihanlar, disiplin, mezun öğrencilerin atama, terfii, maaş meseleleri askeri eğitim kapsamında incelenen esas konular arasındadır. Askeri okullar ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunda askeri rüştiyeler, askeri idadiler ile Harbiye, Bahriye, Tıbbiye Mektepleri eğitim öğretim vermiştir. Dersaadet'te faaliyet gösteren askeri okullar bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde yer almıştır.

Çalışmanın sınırları II. Abdülhamid Dönemi ve Dersaadet olarak belirlenmiştir. Askeri eğitim kurumlarının kuruluş tarihleri 18. Yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyıl başları olduğu için bu yıllardaki ordu reformu ve askeri eğitim meselesi de çalışmada yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı taşrasında yer alan askeri eğitim sistemine de değinilmiştir. Ancak çalışma II. Abdülhamid Dönemi'nde Dersaadet'te faaliyet gösteren askeri okullara odaklanmaktadır. Bu döneme odaklanmamızın sebebi ise II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Ordusu'nun ve askeri eğitim sisteminin dikkate değer dönüşümler geçirmesidir. Bu dönemde batılı devletlerden çok sayıda askeri heyet Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Bu heyetler Osmanlı askeri sistemini gözlemlemiş ve bu kapsamda layihalar hazırlamışlardır. Hazırlanan layihalar doğrultusunda padişahın onayı ile nizamnameler çıkarılarak ordu ve askeri eğitim modernleştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Osmanlı Devleti'ne gelen batılı uzmanlar ve Osmanlı askeriyesindeki görevleri, getirdikleri değişimlere de yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı'da açılan askeri okulların örnek aldığı Avrupa askeri eğitim sistemleri de incelenmiştir. Bu inceleme bir mukayese olmaktan ziyade Osmanlı'nın örnek aldığı batılı askeri eğitim reformlarının, askeri okullarının nasıl olduğunu ve Osmanlı askeri eğitimine etkisini ortaya koymak şeklinde yapılmıştır.

Konusu ve kapsamı belirlenen bu çalışmada temel amaç II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda faaliyet gösteren askeri eğitim kurumlarını ele alarak Türk Modernleşmesindeki yerini ve önemini ortaya koymaktır. Bu okullar Meşrutiyet'in ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkili olacak kadronun yetişmesini sağlamıştır. Bu yüzden bu okulların nasıl bir eğitim verdiği, ders içerikleri, öğrencilerin nasıl bir disiplinle eğitildikleri, sınıf atlama, mezun olma ve orduda görevlendirme meselelerinin incelenmesi oldukça önemli görülmüştür.

B. Tezin Özgünlüğü ve Yöntemi

Askeri eğitim, eğitim tarihi ve harp tarihi kapsamında, Osmanlı modernleşmesi içerisinde dikkati çeken bir konudur. Bu nedenle özellikle Osmanlı eğitim modernizasyonunun yapıldığı dönemde açılan askeri eğitim kurumları hakkında literatürde dikkate değer eserler yer almaktadır. Bu çalışma, bu konuda yapılan çalışmalara önemli bir akademik katkı sağlayacak şekilde elde edilen belgeler ışığında hazırlanmıştır. Tezde yöntem olarak geleneksel tarih yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle konu ile ilgili arşiv taraması yapılmış, elde edilen belgeler günümüz Türkçesine çevrilerek tasniflenmiştir. Arşiv belgelerinin incelenmesinin ardından konu ile ilgili dönemin resmî gazete ve salnameleri taranmıştır. Ardından konu ile ilgili literatür taraması yapılmış olup gerekli literatür ayrıntılarıyla incelenmiştir. Elde edilen belge ve resmi yayınlar ile tetkik eserler birlikte değerlendirilerek yazım aşamasına geçilmiştir.

Tez çalışması, II. Abdülhamid dönemi içerisinde askeri eğitimin modernleşmesi, bu dönemde mevcut askeri okulların durumu ve askeri eğitim süreçleri, Avrupa'daki modern askeri eğitim yönüyle temayüz etmiş başlıca askeri okulların Osmanlı askeri okulları üzerindeki etkisi, okutulan dersler, okullarda görev yapan uzman, uzman eğitimciler ve öğretim kadrosu ile idari personel, okullardan mezun olan öğrencilerin görevlendirilmesi ve okulların modernleşme dönemindeki yeri ve önemine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın tematik noktaları incelenirken Osmanlı arşiv belgeleri ile Millî Savunma Bakanlığı arşiv belgeleri ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada zikredilen ulaşılabilen arşiv belgelerinin özenli bir şekilde kullanılmaya çalışılması tezin özgünlüğüne önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca bu dönemde askeri okulların modernleştirilmesi ve bu okulların yeniden düzenlenmesi için oluşturulan nizamnameler ayrıntılı olarak incelenmiş ve tezde verilmiştir. Bu nizamnamelerde askeri okullara ait özellikle idari ve eğitim kadrosu, yönetim sistemi, okul içi disiplin, öğrencilere verilen mükafat, taltif, takdir ve cezalar, okulun tatil dönemleri, eğitim süreleri, eğitim ve idari personelin maaşları, ders programı, okula kabul ve kademe atlamak için yapılan sınavlar, uygulamalı eğitimin nasıl yapılacağı gibi konuların ayrıntılı bir şekilde yer alması ve bu bilgilerin tezde verilmesi tez çalışmasına önemli bir değer kattığı düşünülmektedir.

Modernleşme döneminde Avrupa'nın başlıca askeri okulların neler olduğu, bu okulların ders program ve içeriklerinin nasıl oluştuğu ve Osmanlı askeri okulların modernleşmesine ve talimat ve nizamnamelerin yeniden düzenlenmesine etkisinin incelenmesi bu çalışmanın literatürde özgün bir yer edinmesi için önemli bir katkı sağlayacağı ön görülmektedir. Bunlardan başka II. Abdülhamid dönemi askeri eğitim politikaları süreçlerinde Dersaadet'te bulunan askeri mekteplerinin öğrenci kaynağı olarak taşra askeri mekteplerinin durumu çeşitli yönleriyle ele alınarak alt kademe askeri mekteplerin askeri eğitim politikaları perspektifinden

önemi belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Buradan anlaşıyor ki taşradaki askeri eğitim politikaları Dersaadet askeri eğitimiyle önemli ölçüde birbirine uyumlu ve eğitim süreçleri bakımından bütünleşik bir durum arz eder. Bu yüzden Dersaadet askeri mekteplerin durumunu ele alırken taşradaki askeri eğitim teşkilatlanması ile yapısının incelenerek mukayese edilmesi tezin özgün yönüne önemli bir değer kattığı varsayılmaktadır.

II. Abdülhamid döneminin eğitim politikaları içerisinde Batılı devletlerin örnek alınarak İslam dininin ve Osmanlılık geleneğinin bütünleştirici unsurlarının göz önüne alınması ve reformların bu doğrultuda yapılması düşüncesi yer almaktadır. Ayrıca Dersaadet ve taşrada askeri eğitim kurumlarının nitelik ve nicelik olarak arttırılması ve uygulanan ders müfredatları ve disiplinle Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı bireylerin yetiştirilmesi konusundaki irade ortadadır. Bu bakımdan belirtilen amaçlar ile askeri eğitimle hedeflenen prensip ve düşüncelerin başarıya ulaşp ulaşmadığının elde edilen veriler ışığında tartışılmasından hareketle dönemin askeri eğitimine ilişkin gelişmeler temel kaynaklar istikametinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

C. Tezin Planı

Tez çalışması giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında tezin amacı, kapsamı, yöntemi, özgünlüğü ve kaynak değerlendirmesi bulunmaktadır. II. Abdülhamid dönemi askeri eğitim modernleşmesinin yapılması II. Mahmud Dönemi'ne dayandığı ve konuda bir bütünlük sağlaması amaçlandığı için giriş kısmında 19. Yüzyılda Osmanlı askeri eğitim modernleşmesinin temelleri de ele alınmıştır.

Birinci bölümde Avrupa'nın başlıca askeri eğitim kurumları ve bu kurumların modernleşmesi incelenmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin askeri eğitimin modernleşmesine örnek olan Prusya/Almanya, Fransa, Avusturya ve İngiltere'deki askeri eğitim sistemi, okulların çağa ve ihtiyaca uygun bir şekilde modernleştirilmesi, eğitim süreleri, okutulan ders programları, okulların eğitim ve idari personeli, okula kabul için yapılan sınavlar, kademe atlamak ve mezun olmak için yapılan sınavlar ile okullardan mezun olan öğrencilerin orduda görevlendirilmesi konusunda inceleme ve tespitlerde bulunulmuştur. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin askeri eğitimin modernleşmesinde, hangi askeri mektepte hangi devlet askeri mekteplerinin etkisinin olduğu, bu etkilerin ne şekilde sürdürüldüğü ortaya koyulmuştur. Ayrıca Avrupa'daki ihtilaller döneminin etkisiyle Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Leh mültecilerin Osmanlı askeri sistemindeki etkinliği, İtalya, İsveç gibi Osmanlı Devleti'nin az da olsa askeri uzmanlarından istifade ettiği devletlerin etkileri de bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde II. Abdülhamid döneminin askeri eğitim modernleşmesi incelenmiştir. Askeri eğitim Osmanlı maarif sisteminin bir parçası olarak modernleştirildiği için öncelikle dönemin maarif sistemi ve modernleştirilmesi hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından II. Abdülhamid döneminin askeri eğitim politikaları incelenmiştir. Askeri eğitim politikaları içerisinde Dersaadet askeri mekteplerine geçmeden önce Dersaadet'in öğrenci kaynağı olan taşra askeri rüştiye, idadi ve yüksek okulları anlatılmıştır. Vilayetlerdeki okullaşma, buralarda askeri eğitim kurumlarının kurulma amaçları, nicelik ve nitelikleri, takip ettikleri ders programları, mekteplere öğrenci kabulleri, mektepleri bitiren öğrencilerin bir üst mektebe geçebilmeleri için gerekli durumlar, taşradaki askeri okulların bulunduğu vilayetlerdeki ihtiyaca yönelik olup olmadığı konusu bu bölümde yer almaktadır. Ayrıca II. Abdülhamid'in taşrada uyguladığı askeri eğitim politikasının Dersaadet askeri mektepleri ile bağlantısı ele alınarak bu dönemin askeri eğitim reformları bütüncül bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde II. Abdülhamid döneminde Dersaadet'te açılan askeri rüştiye ve idadiler incelenmiştir. Burada öncelikle bu okulların nerelerde, ne zaman ve hangi koşullarda açıldığı, öğretmen ve idari kadrosu, yıllık ortalama öğrenci sayıları, okutulan ders programları bulunmaktadır. Ayrıca bu okullara kabul şartları, yapılan sınavlar, kademe atlama meselesi, mekteplerin II. Abdülhamid döneminde geçirdiği dönüşümler üzerinde odaklanılmıştır. Böylece askeri yüksekokullara öğrenci hazırlayan askeri idadilerin bu dönemdeki eğitim reformu politikaları içerisindeki önemi açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde II. Abdülhamid döneminin askeri yüksek okulları incelenmiştir. Mektebi Harbiye, Mekteb-i Bahriye, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ile bu dönemde müstakil bir okul haline gelen Erkan-ı Harbiye Mektebi ve yine bu dönemde açılan Gülhane Askeri Tıbbiye Mektebi ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Osmanlı eğitim modernleşmesi içerisinde çok önemli bir yere konumlanan bu okulların Avrupa'dan gelen yabancı subay ve uzmanların da etkisiyle nasıl dönüştürüldüğü ele alınmıştır. Bu dönüşüm için oluşturulan nizamnamelerin içerikleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Mekteplerin idari yapıları, eğitim süreleri, takip ettikleri müfredat, okula kabul sınavları, kademe atlamak ve mezun olmak için yapılan sınavların mahiyeti, okul içi disiplin, uygulamalı derslerin neler olduğu ve bu derslerin ne şekilde yapıldığı tafsilatlı bir şekilde bu bölümde yer almaktadır. Bu bağlamda II. Abdülhamid döneminde askeri yüksekokulların eğitim modernleşmesindeki yeri ortaya koyulmuştur.

Sonuç kısmında ise tezde veriler ışığında elde edilmiş bulgular tartışılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Böylelikle II. Abdülhamid döneminin askeri eğitim politikasına dair tespit ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

D. Tezin Kaynak Değerlendirmesi

Arşivler

Askeri eğitim, günümüzde askeri tarih, harp tarihi gibi çalışma alanları kapsamında incelenmektedir. Askeri tarih ve harp tarihi alanında askeri eğitim çalışmalarında arşiv incelemesi önemli bir yer tutmaktadır. Araştırılan dönem itibarıyla hem Osmanlı arşivi hem Millî Savunma Bakanlığı Arşivi bünyesinde Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim veren askeri kurumlar ve gelişmeler ile ilgili birçok belge bulunmaktadır. Ayrıca dönemin dergi ve gazeteleri, askeri okullarda görev yapan personel ya da mezun öğrencilerin yazmış oldukları hatıratlar askeri eğitim çalışmaları için kullanılan önemli kaynaklardır. Öte yandan bu kaynakların kullanılarak oluşturulduğu tetkik eserler de bilgileri derinlemesine analiz ederek, olayların ve stratejilerin nedenlerini, sonuçlarını ve etkilerini nesnel bir bakış açısıyla ele alır. Bu yüzden konu ile ilgili yapılan çalışmaların analizi askeri eğitim tarihçileri için çeşitli bakış açılarını öğrenme ve bilgiyi aktarma becerisi için oldukça gereklidir. Bu çalışmada askeri eğitim tarihi ile ilgili belirli bir dönem aralığı ele alındı ve araştırma yapılırken genel tarih metotları kullanıldı. Öncelikle konunun tarihsel gelişimi incelendi. Daha sonra, ele alınan dönemde meydana gelen askeri eğitim reformlarını ortaya çıkaran sebepler, gelişmeler, gelişmeler yaşanırken yapılan hazırlıklar ve icraatlar değerlendirildi. Çalışma, büyük ölçüde T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi belgelerine başvurularak oluşturulmuştur. Osmanlı Arşivi (BOA), bünyesinde ordu reformu ve askeri eğitime dair çeşitli evrakları fazlaca bulundurmasıyla güçlü bir mahiyete sahiptir. Osmanlı arşivi taranarak tespit edilen belgeler temin edilmiştir. Ardından temin edilen belgelerin transkripti yapılarak tasniflenmiştir. Bu bağlamda öncelikle II. Abdülhamid Dönemi'nde Dersaadet'te faaliyet gösteren askeri okulların nizamnameleri, imtihan cetvelleri, okullarda görevli idari ve akademik personellerin tayin, terfi ve maaş defterleri, müfredat içerikleri, okulların onarımdan geçtiğini gösteren belgeler çalışmada kullanılan temel kaynaklar olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi belgelerinin yer aldığı Yıldız evrakı belgeleri ilk sırada yararlanılan belgeler arasındadır. Yıldız evrakından Mütenevvi Maruzat (Y. MTV) ve Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK) istifade edilen belgeler arasında büyük çoğunluğu oluşturmakla birlikte Hariciye Maruzatı (Y.PRK. HR), Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM), Başkitabet Evrakları (Y. PRK. BŞK), Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZ.J) evrakları da yıldız evrakları içerisinde yararlanılan belgelerden olmuştur. Yıldız evrakı belgelerinde II. Abdülhamid döneminin askeri eğitimiyle ilgili olarak modernleşme için hazırlanan layiha ve nizamnameler ile Osmanlı Devleti'ne gelen Avrupalı subayların raporları yer almaktadır. Burada Goltz Paşa başta olmak üzere Prusya'dan gelen subayların gözlemleri ve sorunlara getirdikleri çözümler bulunmaktadır. Prusya ile askeri

eğitim ve teknolojik iş birliği bu rapor ve layihalar ışığında ele alınmıştır. Ayrıca vilayetlerdeki askeri eğitimin durumu, askeri okullarda görev yapan personelin rütbe ve görevleri, mekteplerin teftiş edildiğine dair raporlar da yıldız evrakı belgelerinden edinilen bilgiler içerisinde yer almaktadır. Askeri okullarda görev yapan personellerin maaşı, mekteplerin kuruluş tarihi ve yeri gibi önemli bilgiler de bu belgeler rehberliğinde ele alınmıştır.

Askeri eğitimin mahiyeti konuları için Maarif Nezareti evrakları çalışma için önemli belgeler arasında yer almıştır. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT), Tedrisat-ı İbtidaiye (MF. İBT) yararlanılan maarif fonlarından olmuştur. Yine maarif konularında Cevdet-i Maarif (C. MF), İrade-i Maarif (İ.MF), İrade-i Harbiye (İ. HB) fonları incelenmiştir. Bu fonlardan özellikle askeri okullara kabul şartları, okula girerken ve sınıf atlarken yapılan sınavlar, askeri mekteplerin inşa ve onarımı için gerekli bütçeler, ders müfredatları, içerikleri ve okutulan ders saatleri askeri okulların işleyiş biçimleri konularında yararlanılmıştır.

Okulların modernleşmesi için çıkarılan layiha ve nizamnameler için Dahiliye Nezareti (DH), Şura-yı Devlet (Ş.) Sadaret Evrakları (A.}), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), Meclis-i Vala, Bab-ı Ali Evrakları (BEO) tafsilatlı bir şekilde incelenmiştir. Bu belgelerden diğer belgelerde olduğu gibi askeri okullarda verilen eğitimin içerikleri, vilayetlerdeki askeri okul teşkilatlanmaları, mekteplerin bakım ve onarımları, mekteplerde okutulan ders ve kitapların içeriği, yapılan imtihanlar ve zaman zaman düzenlenip yürürlüğe koyulan nizamnameler konularında yararlanılmıştır.

Dersaadet'te faaliyet gösteren askeri eğitim kurumları çeşitli dönemlerde afet ya da kapasite yetersizliği gibi çeşitli konulardan tamirattan geçmiştir. Bu tamiratlar için yapılan masraflar ve bu eğitim kurumlarında görevli personellerin maaşları gibi maliye konuları için İrade evrakları (İ.), Maliye Nezareti evrakları incelenmiştir. İrade evrakları içerisinde hususi (İ.HUS), hariciye (İ. HR), dahiliye (İ.DH) fonlarından, Maliye Nezareti içerisinde Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM) fonundan yararlanılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgelerinden sonra Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşiv Belgelerinden (MSBA) yararlanılmıştır. Bahriye Mektebi ile ilgi belgelerde Deniz Tarihi Arşivi (DTA) fonundan yararlanılmıştır. Deniz Tarihi Arşivi fonunda ise Meclis-i Bahriye (MB), Tersane evrakları (TRS) ve Şura-yı Bahriye evrakları yer almaktadır. Harbiye ve Tıbbiye mektepleri ile ilgili kullanılan belgelerde ise fon yer almamakla birlikte kutu, gömlek ve sıra numaraları bulunmaktadır. Buradan daha çok yüksek öğrenim düzeyinde eğitim veren Harbiye-i Şahane, Tıbbiye-i Şahane ve Bahriye-i Şahane mekteplerinde görevli subay ve personelin tayin ve terfileri ile ilgili belgeler kullanılmıştır. Ayrıca Mühendishanelerde verilen askeri eğitimin içeriği, çeviri eserlerin askeri okullarda okutulması, küçük zabitan mektebinde

yapılan görevlendirmeler, askeri okullara girerken yapılan sınavlar ve bu sınavlar neticesinde öğrencilerin istihkam, topçu, piyade ve süvari olarak sınıflara ayrılması, derslerin içerik ve süreleri, mekteplerin inşa ve onarımları ile talim derslerinde kullanılmak üzere Avrupa'dan alınan mühimmatların içeriğine dair oldukça önemli belgelere ulaşılmıştır.

Resmî Yayınlar

Salnameler

Osmanlı Devleti'nde 1847 yılından itibaren her yıl resmî ve özel kurumlar tarafından bir yılda gerçekleşen olay ve olguların kaydının alındığı yıllıklar tutulmaktadır. Salname adı verilen bu yıllıklarda genellikle istatistiki bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler daha çok okulların açılış ve kapanış tarihleri, mekteplerin öğretmen ve öğrenci sayılarını ihtiva etmektedir. Bu tez çalışmasında vilayetlerde ve Dersaadet'te yer alan askeri okulların yıllık öğrenci ve öğretmen sayıları önemli bir konudur. Ayrıca maarif salnamelerinde mekteplerde okutulan dersler de yer almaktadır. Bu nedenle arşiv kaynaklarının kullanımından sonra birincil kaynaklar arasında Osmanlı Devleti'nin yıllık kayıtlarının yer aldığı salnamelerden istifade edilmiştir. Bu salnamelerden Maarif Nezareti tarafından çıkarılan Maarif Salnameleri, Harbiye Nezareti ve Seraskerlik tarafından çıkarılan Salname-i Askeri ve Bahriye Salnameleri ordu yapısı, eğitim kurumlarının teşkilatlanması, öğrenci, muallim sayıları, okutulan dersler gibi istatistiksel bilgiler içerdiği için çalışmada ilk sıralarda başvurulacak kaynaklar arasında yer almıştır.

Gazeteler

Çalışmada kullanılan kaynaklar arasında dönemin önemli gazeteleri de yer almaktadır. Özellikle Osmanlı'nın ilk resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'den yararlanılmıştır. Resmi bir gazete olduğu için devletin izlediği politikaların ve resmî duyuruların yer almasından dolayı bu çalışmada Takvim-i Vekayi'den yararlanılmak istenilmiştir. Ayrıca Ceride-i Askeri gazetesi Osmanlı'nın ilk resmi ordu gazetesi olduğu için buradaki bilgilere sıkça başvurulmuştur. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Belgeleri, Salnameler ve Gazeteler gibi dönemin birincil kaynaklarından sonra ilgili literatürde yer alan temel eserler incelenmiştir.

Araştırma Eserleri

Askeri eğitim tarihi, birçok açıdan büyük önem taşır. Liderlik tarzları ve eğitim metotlarının nasıl değiştiğini, geliştiğini ve etkilendiğini gösterir. Geçmişteki liderlik modelleri ve eğitim yöntemleri, bugünkü askeri liderlerin ve eğitimcilerin stratejilerini ve yaklaşımlarını anlamalarına yardımcı olur. Toplumların, kültürlerin ve ulusların askeri eğitim ve savaşa bakış açılarını ortaya koyar. Bu, toplumların savunma ve savaşa ilişkin değerlerini, etik ve moral

konularını anlamak için oldukça önemlidir. Geçmişteki askeri eğitim uygulamalarından öğrenilen dersler, gelecekteki askeri eğitim politikalarının ve stratejilerinin şekillendirilmesine yardımcı olur. Başarılar ve hatalar, gelecek nesillerin daha etkili ve insan haklarına saygılı askeri güçler oluşturmaya rehberlik eder. Ayrıca askeri eğitim tarihi, teknolojik gelişmelerin askeri operasyonları nasıl etkilediğini gösterir. Bu, silah sistemlerinin, iletişim teknolojilerinin, lojistik yöntemlerinin ve diğer askeri araçların tarih içindeki evrimini ortaya koyar. Bu bilgi, günümüz askeri teknolojisinin ve savunma sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Askeri eğitim tarihi, askeri stratejilerin ve taktiklerin geçmişte nasıl evrildiğini ve değiştiğini gösterir. Bu da günümüzdeki stratejilerin ve savunma politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Geçmişte yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler, gelecekteki askeri eğitim stratejilerinin belirlenmesine de ışık tutar. Bu nedenlerle, askeri eğitim tarihini anlamak ve incelemek hem geçmişi anlamak hem de gelecekteki askeri stratejilerin, eğitim politikalarının ve güvenlik endişelerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Bu da daha etkili, sürdürülebilir ve insancıl askeri güçlerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Buradan hareketle askeri eğitim araştırmaları, tarihçilerin ilgisini çekmekte ve alana katkıda bulunacak eserler literatüre kazandırılmaktadır. Bu çalışmada askeri eğitim tarihi içinde önemli yer tutan güncel olarak ele alınmış birkaç esere değinmekte fayda vardır.

Bu çalışma II. Abdülhamid Dönemi'nin askeri eğitimine odaklandığı için II. Abdülhamid dönemi reformlarının arka planını oluşturduğu düşüncesiyle çalışmada öncelikle 19. Yüzyılda Osmanlı askeri ıslahatlar ve askeri eğitim sistemine değinilmiştir. Burada Osmanlı eğitim tarihinin önemli temel eserleri yer almaktadır. Özellikle Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nafi, Faik Reşit Unat, Osman Nuri Ergin, Hasan Ali Koçer, Nafi Atuf Kansu, Necdet Sakaoğlu, Adnan Adıvar, Cahit Yalçın Bilim gibi Osmanlı eğitim tarihine önemli eserler kazandırmış isimlerin çalışmalarından istifade edilmiştir¹. Ayrıca bu konu ile ilgili yazılan diğer araştırma eserleri, makale ve tezlerle başlık desteklenmiştir. Burada Osmanlı ordusunda ve askeri eğitimde modernleşme çabaları ele alınmıştır. Bu yüzden Osmanlı yenileşme tarihi, ordu reformu, Nizam-ı Cedid Ordusu, Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu, Osmanlı'nın ilk

¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Uzman Yayınları, Ankara 1987; Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi, İstanbul 1982; Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraat- XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991; Uğur Ünal, *Meclis-i Kebir-i Maarif 1869-1922*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Akademi, Ankara 2015; Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*. Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015; Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Eğitim Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016; Necdet Sakaoğlu, *Türkiye Eğitim Tarihi (11. Ve 20. Yüzyıllar)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.

mühendishaneleri ve Harbiye Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili arşiv belgeleri, yukarıda sözü edilen gazete ve salnameler ve araştırma eserlerinden istifade edilmiştir. Araştırma eserlerinden başlıca Mehmed Esad Efendi, Ahmet Cevdet Paşa, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal, Bernard Lewis, Benjamin Fortna, François Georgeon, Kemal Beydilli, İlber Ortaylı, Mehmet Uğur Ünal, Selçuk Akşin Somel gibi eğitim ve askeri modernleşme tarihinde önemli eserler vermiş isimlerin çalışmalarından istifade edilmiştir².

Çalışmada daha sonra Osmanlı yenileşme döneminde askeri okulların açılmasına örnek olan Avrupa askeri eğitim sistemlerine yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı askeri heyetlerin Osmanlı askeriyesine etkileri ele alınmıştır. Bu bölümde Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanmakla birlikte daha çok araştırma eserlerinden faydalanılmıştır. Türkçe literatürde, çalışmada ele aldığımız Avrupa devletlerinin ordu reformu ve askeri eğitimine dair çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu yüzden çalışmanın bu kısmı daha çok yabancı literatür incelenerek oluşturulmuştur. Bu kısımda başlıca, Kemal Beydilli, Terzioğlu, Helmuth von Moltke, Clausewitz, Ronald Calinger, John Breuilly, Charles Geoffrey Parker, Michael Howard, Colonel R. R. Davis, Hojo Holborn, Spencer Wilkinson, Henry Barnard, Peter Paret, Emory Upton, Gerhard Hecker, Edward Walford, Gerhard Grüßhaber, Maurice Garnier, John Black, Tobias Roeder gibi isimlerin eserlerinden istifade edilmiştir³. Zikredilen eserlerin dışında daha birçok araştırma eserinden faydalanılmıştır.

² Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Şirket-i Mürebbiye Matbaası, İstanbul 1195; Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 2. M. Güçlükol ve B. Bozkurt (Ed.), İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* 5. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* V. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007; Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Bahr-i Hümayun". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 2020, 31, 513-514; Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire the Sublime Porte, 1789- 1922*, Princeton University Press, New Jersey 1980; Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştîyeleri (1897-1907)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015; Hülya Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 2000.

³ Ronald S. Calinger, "Frederick the Great and the Berlin Academy of Sciences". *Annals of Science*, 24(3), 2006, s. 239-249; Beydilli, "Prusya". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 34, 2007, s. 354-358; John Breuilly, *Austria, Prussia and the Making of Germany 1806-1871*, Routledge, New York 2011; Hajo Holborn, *The Prusso- German School: Moltke and the Rise of the General Staff* (Ed. P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University Press, New Jersey 1986; D. Ian Hall, "The Modern Model of the Battlefield Tour and Staff Ride: Post 1815 Prussian and German Traditions", *Connections*, 1(3), 2002, s. 93-102; Friedrich Christian Stahl, "Zur Entwicklung der Reformen im Militär-Erziehungs- und Bildungswesen der preußischen Armee (1800- 1850)". B. Sösemann (Ed.), *Gemeingeist und Bürgersinn Die preußischen Reforme*. Duncker und Humblot, Berlin, 1993, s. 191-208; Spenser Wilkinson, *The Brain of an Army: A Popular Account of the German General Staff*. Archibald Constable, Westminster 1895; Henry Barnard, *Military Schools and Courses of Instruction in the Science and Art of War, in France, Prussia, Austria, Russia, Sweden, Switzerland, Sardinia, England and the United States*. E. Steiger, New York 1872; Peter Paret, *Yorck And The Era Of Prussian Reform*. Princeton University Press, New Jersey 1966; Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*. Çev. S. Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015; Emory Upton, *The Armies of Asia and Europe, 1878: Embracing Official Reports on the Armies of Japan, China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England*. Forgotten Books, London 2018; Gerhard Hecker, *Die preußischen Heeresreformen Personen und Programm*. Materialienheft zur standigen Ausstellung in der Fuhrungsakademie der Bundeswehr im Lichthof Stabsgebäude, Schriftenreihe der Fuhrungsakademie der Bundeswehr Hamburg Akademie, Hamburg 1999; Edward Walford,

Avrupa askeri sistemleri incelendikten sonra çalışmada II. Abdülhamid Dönemi'nin askeri eğitim reformları, askeri rüştiye, idadi ve yüksek okulları ele alınmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim merkezde olduğu kadar taşrada da teşkilatlandırılmıştır. Bu bölümde dönemin arşiv belgeleriyle beraber hem Dersaadet hem taşra askeri eğitim teşkilatlanması ile ilgili eserlerden faydalanılmıştır. Araştırma eserlerinden başlıcaları, Uğur Ünal, Hülya Yazar, Kemal Beydilli, Zekeriya Türkmen, Cemil Öztürk, Yusuf Çam, Odile Moreau, gibi isimlerin eserlerinden oluşmaktadır⁴. Bu bölümde ağırlık olarak araştırma eserlerinden ziyade arşiv belgelerinden istifade edilmiştir.

Dersaadet askeri mekteplerinin öğrenci kaynağını oluşturan taşra askeri mektepleri üzerinde durulduktan sonra II. Abdülhamid Dönemi'nde Dersaadet askeri eğitimi ele alınmıştır. Burada İstanbul'da yer alan askeri rüştiyeler, idadiler ve yüksek okullar ile ilgili eserlere başvurulmuştur. Bu bölümde araştırmanın özgünlüğü bakımından çok fazla araştırma eserlerine yer verilmemekle birlikte ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri, milli savunma bakanlığı askeri tarih belgeleri, salnameler ve dönemin gazetelerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada askeri eğitim ile ilgili en fazla istifade edilen araştırma eserlerinden birkaçını ele alacak olursak bu bağlamda öncelikle Hülya Yazar tarafından hazırlanan ve Millî Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim* isimli eserden bahsetmenin yerinde olacağı düşünülmektedir. Eser, askeri rüştiye, idadi ve yüksekokullar meselesini konu edinmiştir⁵. Eser, dönem olarak 19. Yüzyılı ele alır. Bu dönemde mevcut olan askeri okulların tarihsel gelişiminden bahsederek başlayan eserde askeri okulların açılış

Blue Books For The People, Army Education: Being A Summary Of The Report Of The Commissioners Appointed To Consider The Best Mode Of Re-Organizing The System Of Training Officers For The Scientific Corps. London 1857; Helmuth von Moltke, *Türkiye Mektupları*. Çev: H. Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969; Kemal Beydilli, "Moltke, Helmuth von (1800-1891)". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 30, 2005, s. 267-268; Gerhard Grüsshaber, *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish Army 1908-1938: A History of Military Knowledge Transfer*. De Gruyter Oldenbourg, Berlin 2018; Serge Vauclle ve John McClelland 'Christian Patriotism' and Physical Education in Pre-Revolutionary France: The Royal Military School in Sorèze in the Eighteenth Century, *The International Journal of the History of Sport*, 2019, 36 (4-5), 474-492; Maurice Garnier "Technology, Organizational Culture, And Recruitment In The British Military Academy". *Journal of Political & Military Sociology*, 3 (2), 1975, s. 141-151; John Black, "The Military Influence on Engineering Education in Britain and India, 1848-1906". *The Indian Economic and Social History Review*, 46 (2), 2009, s. 211-239; Tobias Uwe Roeder, "Professionalism and Training of Army Officers in Britain and the Habsburg Monarchy 1740-90". *Marine Corps University Journal*, 9 (1), 2018, s. 74-97; Gülşen İstek, *Avusturya ve Osmanlı Eğitim Sistemi Mukayesesi 1774- 1824*. Beyan Yayınları, İstanbul 2020; Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Tesisi ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesinde Önemi". A. Terzioğlu, E. Lucius (haz), *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

⁴ Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, 2015; Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*, 2000; Zekeriya Türkmen, "Sultan Abdülaziz Döneminde Süvari Kışlasından Askerî İdadiye Dönüşüm Sürecinde Kuleli". *XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s. 79-104; Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010; Ali Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerin Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

⁵ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, 2000.

tarihleri, konumları, okutulan ders isimleri ve kaç yıllık eğitim verdiklerine dair kısa ve temel bilgiler içermektedir. Mekteplerde görev alan müdür ve öğretmenlerin, *dahiliye subayların* isimleri verilmiştir. Ayrıca okullara ve askeri öğrencilere dair birkaç görsel de bulunmaktadır. Ancak eser ders içerikleri, askeri eğitim politikaları, kullanılan eğitim metot ve teknolojilerine dair detaylı bilgi vermemektedir. Bu eserden daha çok hangi okulların nerede ve kaç yılında açıldığına, belirli dönemlerde görev yapan eğitim personellerin isimlerine ve okutulan derslerin neler olduğuna dair kronolojik ve istatistiksel bilgilerden yararlanılmıştır. Yazar'ın eserinden farklı olarak bu tez çalışmasında II. Abdülhamid dönemine odaklanılmış ve askeri okullar daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Okullarda okutulan derslerin içerikleri, ders süreleri, ıslahat çalışmaları, yeni oluşturulan nizamnameler gibi bilgiler tafsilatlı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde askeri okullara odaklanan diğer bir kitap ise Muharrem Mazlum İşkora tarafından yazılan ve Genelkurmaylık Basımevi tarafından 1968'de yayınlanan *Harp Akademileri Tarihçesi* kitabıdır⁶. İki ciltten oluşan bu eserin ilk cildi 1846-1965 ve ikinci cildi 1930-1965 yıllarını kapsamaktadır. Bu çalışma II. Abdülhamid Dönemi'ni ele aldığı için çalışmada eserin ilk cildinden yararlanılmıştır. Eserin ilk cildinde ilk olarak Osmanlı askeri mekteplerinin hangileri olduğuna ve bu okulların açılmasında örnek olan Avrupa askeri mekteplerinin isimlerine değinilmiştir⁷. Örnek olan okulların detaylandırılması yapılmamıştır. Daha sonra mekteplerde görev yapan askeri eğitim personellerinin künyelerine yer verilmiştir. Askeri mekteplerin eğitim süreleri ve okutulan derslerin hangileri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden Avrupa'ya askeri eğitim için gönderilen Osmanlı vatandaşlarına değinilmiştir. Avrupa'dan gelen askeri uzmanlara ve bu subay ve uzmanların Osmanlı Devleti'ndeki görev ve sorumlulukları detaylandırılmıştır. Burada Goltz Paşadan sıkça bahsedilmiştir⁸. Eserde Osmanlı askeri mekteplerine dair bilgiler daha çok genel ve temel olarak verilmiştir. Askeri rüştiye ve idadiler üzerinde yükseköğretim mekteplerine göre daha az durulmuştur. Askeri yükseköğretim kurumları içerisinde de Erkan-ı Harbiye mektebi diğer mekteplere göre daha detaylı ele alınmıştır. Tez çalışması hazırlanırken bu eserden daha çok Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin işleyişinin ele alındığı kısımlardan istifade edilmiştir. İşkora'nın eserinden farklı olarak bu çalışmada Avrupa'daki askeri okulların niteliğine daha fazla odaklanılmıştır. Avrupa askeri okullarının ne şekilde ne zaman ve kimler tarafından açıldığı, ders programları verilmiş, Osmanlı Devleti askeri okulları ile karşılaştırma imkânı sunmuştur.

⁶ İşkora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*. Genelkurmay Basımevi, Ankara 1968.

⁷ İşkora, *Harp Akademileri Tarihçesi*, s. 13-20.

⁸ İşkora, *Harp Akademileri Tarihçesi*, s. 20-30.

Ayrıca Erkan-ı Harbiye Mektebi kısmında mektebin bu dönemdeki nizamnamesi aktarılarak mektebin mahiyeti hakkında daha detaylı bilgi sunulmuştur.

Bu çalışmada yararlanılan askeri okullar üzerinde duran diğer bir eser Alaettin Avcı tarafından ele alınan *Türkiye’de Askeri Yüksekokullar Tarihçesi* kitabıdır⁹. Bu eserde sadece mühendishaneler ve Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye Mektepleri ele alınmıştır. Okullar Tanzimat devrinden önce ve sonra şeklinde ele alınmıştır. Tanzimat devrinden önceki kısımda mühendishanelerin kuruluş ve gelişme süreçleri incelenmiştir. Tanzimat devrinden sonraki kısımda Harbiye, Tıbbiye ve Erkan-ı Harbiye Mekteplerinin kurulması, tarihsel gelişimleri ele alınmıştır. Tarihsel gelişim süreçleri içinde ders programları, Avrupa devletleri ile yapılan askeri eğitim iş birliği gibi konular ele alınmıştır. Eser askeri yüksekokul mekteplerinin tarihini kuruluşundan itibaren Cumhuriyet’in ilk dönemlerine kadar getirmiştir. Eser uzun bir dönemi ele almasına rağmen içerdiği bilgiler oldukça sınırlı ve temel düzeydedir. Bu tez çalışmasında ise II. Abdülhamid döneminde askeri yüksek okulların nasıl modernize edildiği, eğitim politikaları, eğitim süreleri, geçirdiği değişimler ve ders programları daha detaylı bir şekilde verilmiştir.

Bir de doğrudan askeri okullar ile ilgili olmayıp içerisinde askeri eğitim ile ilgili bölümleri olan önemli eserler mevcuttur. Bunlardan özellikle Osman Nuri Ergin’in *Türk Maarif Tarihi*, Faik Reşit Unat’ın *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihsel Bir Bakış* ve Hasan Ali Koçer’in *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*, Sina Akşin Somel’in *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi* kitaplarını zikretmek gerekir. Bu eserlerin içerisinde askeri mekteplere ayrıca yer verilmiştir. Özellikle Osman Nuri Ergin’in eserinde tafsilatlı bir askeri okullar tarihçesi yer almaktadır. Unat ve Koçer’in eserlerinde daha yüzeysel olmakla birlikte askeri okulların mahiyetlerine dair bilgilerden istifade edilmiştir. Şüphesiz eğitim tarihi üzerine yapılan bu ilk çalışmalar kendilerinden sonraki çalışmalar için bir yol gösterici niteliğindedir. Ancak bu eserlerde II. Abdülhamid döneminin askeri eğitim sistemi ile ilgili tafsilatlı bilgi olmadığı düşünülmüş ve bu eserlerden alınan ilhamla dönemin askeri okulları belgeler, resmi yayınlar ve tetkik eserler kullanılarak her yönüyle detaylandırılmıştır. Bu tez çalışmasına özellikle askeri yüksek okulların modernleştirilmesini sağlayan nizamnameler koyularak belgeler ışığında dönüşümlerinin nasıl olduğu ortaya koyulmuştur.

Askeri okullara odaklanan eserlerin yanında kaleme alınmış makaleler de mevcuttur. Bu çalışmaya konu olarak yakın olması sebebiyle Uğur Ünal’ın 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askeri Mektepleri isimli makalesi dikkate değerdir¹⁰. Eser Osmanlı arşiv belgeleri, salnameler,

⁹ Alaettin Avcı, *Türkiye’de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi*. Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963.

¹⁰ Uğur Ünal, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askeri Mektepleri”. *Belleten*, 73, 2009, s. 581-604.

gazeteler ve telif eserlerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ünal'ın çalışmasında askeri mektepler kara ve deniz askeri mektepleri olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Kara askeri mekteplerinde Harbiye, Tıbbiye yüksekokulları, askeri idadi ve rüştiyeler incelenmiştir. İdadi ve rüştiye kısımlarında İstanbul dışında açılan vilayet mekteplerine de yer verilmiştir. Deniz askeri mektepleri kısmında ise Bahriye yüksekokulu, idadi ve rüştiyesi ile Tüccar Kaptan Mektebine yer verilmiştir. Eserde genel hatlarıyla mekteplerin kuruluş tarihleri, yıllık öğrenci ve personel sayıları ile görev yapan mektep müdürlerine yer verilmiştir. Eserde Millî Savunma Bakanlığı arşiv belgeleri ile Osmanlı arşiv belgelerinden ziyade daha çok maarif salnameleri ile telif eserlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden yararlanılan bilgiler daha çok istatistiksel ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu tez çalışmasında ise istatistiksel bilgilerin yanında belgelere dayalı olarak askeri okulların mahiyetleri hakkında daha geniş bilgiler yer almaktadır. Belgelerin ışığında Avrupa askeri okulları ile birlikte bu okulların Osmanlı askeri okullarına etkisi, II. Abdülhamid döneminde askeri okulların yaygınlaştırılması, modernize edilmesi, okulların işleyişleri özgün bir şekilde verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde askeri okulların hepsinin bir arada bulunduğu ve detaylı bilgilerin yer aldığı külliyatlı bir esere tesadüf edilmemiştir ancak bununla birlikte Harbiye, Tıbbiye, Bahriye mektepleri ile herhangi bir idadi ya da rüştiyeyi tek başına ele alan makaleler yer almaktadır. Bu makalelerde ele alınan konuya dair geniş kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Bu kapsamda Zekeriya Türkmen'in *II. Abdülhamid Döneminde Harbiye-i Şahane* isimli kitap bölümü dikkate değer çalışmalar arasındadır¹¹. Eserde öncelikle Harbiye Mektebi'nin kuruluşundan II. Abdülhamit devrine kadar olan tarihsel süreç ele alınmaktadır. Türkmen, II. Abdülhamit devrinde Harbiye Mektebi kısmını Alman ıslah heyetlerinin Osmanlı'ya gelişleri ile başlatır. Burada Alman askeri misyonu hakkında geniş bilgi vermektedir. Ardından eserde Harbiye Mektebi'ndeki eğitim süreleri, okutulan dersler, mektebin sınav sistemi yer almaktadır. Son olarak II. Abdülhamit devrinden II. Meşrutiyete kadar olan süreçteki ordu siyaset ilişkilerine değinmektedir. Türkmen bu eserinde Harbiye mekteplerinden mezun olan subay kadrosunun 1. Dünya savaşını yönettiğini ve Cumhuriyet'i kuran kadroyu oluşturduğunu söylemektedir. Osmanlı modernleşmesinin askeri kadrodan başladığını, ordusunun sadece silah gücünü değil fikir ve düşünce gücünü de oluşturduğunu ifade etmektedir. II. Abdülhamit döneminde Harbiye Mektebi'nde yetişen subayların batı kültürüne yoğun bir şekilde maruz kalarak zamanla halktan koptuğunu da eklemiştir¹². Bu muhteviyata yakın bir başka çalışma olarak rastladığımız Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda*

¹¹ Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyum Bildirileri IV*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi 2016.

¹² Türkmen, "Mekteb-i Harbiye-i Şahane", s. 949-950.

Modernleşme; “Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme isimli makalesinde de benzer bir konu ele alınmıştır. Kara, makalesinde daha çok Alman askeri misyonunun Harbiye Mektebi üzerindeki etkisini tartışarak alaylı ve mektepli subayların aralarında yaşanan gerginliklere değinmiştir. Mekteplilik ve alaylılık tartışmaları ekseninde çıkan çekişmelerle alaylı askerlerin ordudan tasfiyesine giden süreç incelenmiştir¹³. Bu tez çalışmasında da modernleşme kapsamında mekteplilik ve alaylılık meselesine yer verilmiştir ve bu çalışmalardan farklı olarak Harbiye Mektebi ve Erkan-ı Harbiye Mekteplerinin modernleştirilmesi için hazırlanan nizamnamelerin Osmanlı Ordusu’na bir yıl için gerekli subay kadrosunun ne kadar olduğu ve bu kadroların Harbiye ve Erkan-ı Harbiye Mekteplerinden sağlanması gerektiği, alaylılık durumunun söz konusu olmaması gerektiği gibi konuları içeren kısımlarının verilmiş olmasıdır. Ayrıca Türkmen ve Kara’nın değinmiş olduğu Alman askeri misyonu bu çalışmada belgelerle detaylandırılmıştır.

Askeri eğitim tarihi ile ilgili yapılan ve yayınlanmış eserlerin yanısıra ayrıca konu ile ilgili lisansüstü tezler de mevcuttur. Bu çalışmalar kapsamında Hayrullah Gök tarafından yazılan *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834 – 1883)* isimli doktora tezini zikretmek mümkündür¹⁴. Tezde öncelikle Avrupa’da yapılan askeri reformlar ile 19. Yüzyılda açılmış bulunan Harp okulları incelenmiştir. Daha sonra 1608- 1808 yılları arasındaki Osmanlı askeri eğitimi ele alınmıştır. Burada Lale devri, Nizam-ı Cedid reformları ile mühendishanelerin kuruluşuna değinilmiştir. Ardından 2. Mahmut dönemi askeri reformları incelenmiştir. Burada daha çok Harbiye Mektebi’nin kuruluşu ve mektebin okula giriş şartları, disiplin meselesi ve eğitim kadrosu üzerinde durulmuştur. Daha sonra Tanzimat’tan 1883 yılına kadar Harbiye Mektebi’nin geçirdiği reformlar, Erkan-ı Harbiye sınıfları ve Alman subaylarının Osmanlı Devleti’ne gelişini incelemiştir. Tezde uzun bir dönem ele alınmış olup daha çok Harbiye Mektebi’nin kuruluş, geçirdiği reformlar, nakledildiği binalar ele alınmıştır. Bu tez çalışmasında ise II. Abdülhamid dönemi ele alındığı için Harbiye Mektebi ile ilgili olan kısımda mektebin kuruluşuna tezin giriş kısmında değinilmiş olup daha çok modernleştirilmesine odaklanılmıştır. II. Abdülhamid döneminde okulun nerede ve ne şekilde bir eğitim verdiği, ders program ve içerikleri, mektepte görev alan eğitim ve idari personel ile mektepten mezun olan öğrencilerin görevlendirmeleri hususlarına dikkat çekilmiştir.

Askeri eğitimle ilgili yapılmış bir diğer tez Kazım Dalkıran tarafından yazılan *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Askeri Akademik Eğitim* isimli doktora tezidir¹⁵.

¹³ Hidayet Kara, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies*, 11 (21), 2016, s. 551- 561560.

¹⁴ Hayrullah Gök, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834 – 1883)*. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2005.

¹⁵ Dalkıran, *Askeri Akademik Eğitim*, 2010.

Tezin birinci ve ikinci bölümleri mühendishaneler ve askeri rüştiye, idadi ve yüksek okulları içermektedir. Bu bölümlerde daha çok adı geçen okulların kuruluşu, eğitim kadrosu, ders programları üzerinde durulmuştur. Tezin diğer kısımları ise 1909 sonrasını kapsamaktadır. Burada askeri eğitim ile ilgili ansiklopedik bilgilere rastlanılmıştır. Bu tez çalışmasında ise genel bilgilerden ziyade belgeler ışığında daha özel ve detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye mekteplerin kuruluş kısımları II. Abdülhamid dönemine tekabül etmediği için daha kısa anlatılmış olup daha çok II. Abdülhamid döneminde nasıl bir reformdan geçirilmiş oldukları ve yeni dönüşümün mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Bu dönemde müstakil bir mektep olarak teşkilatlandırılmış olan Erkan-ı Harbiye ve Gülhane Askeri Tıbbiye Mektepleri detaylandırılmıştır.

Çalışmada kullanılan bir diğer tez Esma Parmaksız tarafından yazılan *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler* isimli doktora tezidir¹⁶. Sanat tarihi alanında yazılmış tez daha çok askeri okulların binalarını sanat tarihi yönünden incelemektedir. Ancak II. Abdülhamid döneminde askeri rüştiyeler ile ilgili salnamelere dayalı bilgiler vermektedir. Eğitim tarihinden ziyade sanat tarihini ilgilendiren bu çalışmadan farklı olarak bu tez çalışmasında askeri rüştiye kısımlarında salnamelerin yanında Osmanlı arşiv belgeleri ve Millî Savunma Bakanlığı Arşiv belgelerinin ışığında bu okulların açılış amaçları, Osmanlı modernleşmesindeki yeri, okutulan derslerin içeriği, imtihan cetvelleri gibi konular ele alınmıştır. Bu tezlerin yanında yazılmış yüksek lisans tezleri de mevcuttur. Ancak içerdikleri bilgiler daha temel düzeyde sınırlı kalmıştır.

Bu çalışma genel olarak II. Abdülhamid dönemi askeri eğitimine odaklanmaktadır. Dersaadet askeri mekteplerin öğrenci kaynağını ve Osmanlı ordusunun subay kaynağını oluşturan taşra askeri mektepleri ile Dersaadet askeri mektepleri kademeli olarak incelenmiştir.

Mekteplerin modernleştirilmesi için bu dönemde düzenlenen nizamnameler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş olup tezin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nizamnameler ışığında askeri mektepler için yapılması düşünülen reformların ne şekilde ve kimler tarafından yapıldığı, mekteplerin geçirdiği dönüşümler, mektebe öğrencilerin nasıl seçildiği, yapılan imtihanlar, mekteplerin yeni hallerinde nasıl bir eğitim programı takip ettikleri, mekteplerde görev alan askeri ve idari personellerin atama, tayin ve terfileri, mektepten mezun olan subayların görevlendirmelerinin nasıl yapıldığı ele alınmıştır. Bu yönüyle II. Abdülhamid döneminde askeri eğitim ile ilgili olarak literatürde önemli bir yere sahip olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu tez çalışması, dönemin askeri eğitim modernleşmesine örnek olan Avrupa'daki başlıca askeri eğitim kurumlarının nasıl reforme edildiği ve eğitim programlarının ne şekilde

¹⁶ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler*, 2010.

olduğunun verilmesiyle diğer çalışmalardan ayrılarak karşılaştırmalı bir bakış açısıyla Avrupa askeri eğitiminin Osmanlı askeri mektepleri üzerindeki tesiri ortaya koyulmuştur. Tez çoğunlukla arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler ışığında ele alındığı için çalışmanın konuyla ilgili özgün bir mahiyete sahip olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın konu, kapsam, amaç ve kaynak incelemelerini belirttikten sonra II. Abdülhamid dönemi eğitim modernleşmesi ve askeri eğitim kurumlarının mahiyeti konularına geçmeden önce konunun tarihi temelleri ve tarihsel sürecin daha iyi anlaşılması bakımından 19. Yüzyılın Osmanlı eğitim sistemine değinmek yararlı olacaktır.

E. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Orduda ve Askeri Eğitimde Modernleşmenin Temelleri

19. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nde yaşanan askeri ıslahatlar III. Selim’in Nizam-ı Cedid ıslahatlarından alınan ilhamla yapıldı ve bu ıslahatların tamamlayıcısı niteliğinde gerçekleşti. III. Selim Nizam-ı Cedid adını verdiği yeni düzen ıslahatları içerisinde ağırlığı askeri teşkilata verdi. Yeniçerilerin tepkisini çekmeden mevcut ordunun yanında modern bir ordu kurmaya teşebbüs etmişti. Yeni ordunun ihtiyacını karşılayacak subayların eğitimi için de birtakım girişimlerde bulunmuştu. Düzenli talim yapan “muallem bostaniyan tüfengçileri”ni teşkil etmiş, Talimli Asker Nazırlığı kurmuştu¹⁷. Başına da Mustafa Reşid Efendi’yi atamıştır. Ardından imparatorluğun merkez ve taşrasında çeşitli kışlalar inşa ettirdi. Donanma teşkilatına görev yapacak personellerin atamasına yeni esaslar getirmiş, liyakat usulünü benimsedi. Top ve humbara ocaklarına önem vermiş buradaki teknolojilerin modernize edilmesini istedi. Babasının açtığı Mühendishane-i Bahr-i Hümayunu ıslah etmiş kara mühendishanesi olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun okulunu açtı. Bu mekteplerde görev yapmaları amacıyla Avrupa’dan subaylar getirdi¹⁸. İmparatorluğun ilk askeri yüksek okullarını Batılı tarzda tesis ederek II. Mahmut’a onun devam ettireceği askeri eğitim mirası bıraktı.

III. Selim babası III. Mustafa devrinde kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayunu ıslah etmiştir. Bu okul deniz harp okulunun temelini oluşturmuştur¹⁹. I. Mahmud’un açtığı Humbarahane ve Mühendishane dağılınca Sadrazam Koca Ragıp Paşa’nın girişimleriyle Kağıthanede bir mühendishane açılmıştır. Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun Fransa belgelerine göre 29 Nisan 1775 yılında açılmıştır. Cezayirli Seyyid Hasan Hoca Mühendis okulunun kurucu hocalarındandır. Cezayirli Hasan Paşa, 1769 yılında Dersaadet’e gelen Baron

¹⁷ Abdülkadir Özcan, “Hassa Ordusunun Temeli Mu’allem Bostaniyan-ı Hassa Ocağı”. *Tarih Dergisi*, 0 (34), 2011, s. 354.

¹⁸ Yüksel Çelik, “Nizam-ı Cedid’in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmut Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839)”. S. Kenan (Ed.), *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 575.

¹⁹ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 14.

de Tott ve diğer Fransız askeri uzmanlardan Osmanlı askeri öğrencilerin eğitimiyle alakadar olmalarını istemiştir. Tott ile birlikte Hendesehâne’de verilen eğitimle genellikle Sr. Kermovan isimli Fransız uzman alakadar olmuştur. Hendesehâne, hazırlık sürecinden sonra 29 Nisan 1775 yılında Baron de Tott ve Kermovan’ın çabalarıyla kurulmuştur. Öncelikle mühendislik ile ilgili araç gereç ve kitaplar Hendesehâne’de kullanılmak üzere temin edilmiştir. Getirile kitaplar içinde, Batlamyus tarafından kaleme alınan coğrafya kitabının Arapça tercümesi bulunmaktadır²⁰. Mektep, haftada iki gün kara mühendishanesi ile birleşerek ders yapmıştır. Diğer günlerde de tersane kışlalarında uygulamalı eğitim vermiştir. Mühendishane seyri sefain ve gemi inşası olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmı bitiren öğrenciler gemilerde Jurnal Hocası, Çorba Hocası ve Baş Hoca olarak görevlendirilmişlerdir. Daha sonra zorlu bir sınavdan geçerek başarılı olanlar Kaptan olarak görevlendirilmişlerdir²¹. Mühendishanede önce okuma yazma öğretilir daha sonra Arapça, Farsça, Fransızca, Matematik ve Denizcilik dersleri verilmiştir²². Mühendishane’ye genel olarak 12-17 yaş arası öğrenciler kabul edilmiştir. Başlarda okula rastgele öğrenci alımı yapılırsa da daha sonra zabitan ve bahriye mensubu kişilerin çocuklarına öncelik verilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bahriye rüşdiyesi açıldıktan sonra da rüştiye mezunu öğrenciler okula kabul edilmiştir. Okulun talebe sayısı yıllara göre değişkenlik göstermiştir. 1840’lı yıllarda 400 civarı öğrenciye ulaşsa da 1855 tarihinde 180 civarı öğrenci olduğu bilinmektedir²³.

Mühendishane 1795 yılında modernleştirilmek istenmiştir. Hasköy’de tesis edilen Mühendishane-i Berr-i Hümayun ile birleştirilmiştir. Fransa’dan La fitte-Clavé ve Monnier gibi uzman mühendisler Osmanlı Devleti’ne gelmiştir. Mühendishanenin ders programına istihkâm, tâbiye ve hendese dersleri eklenmiştir. Fransız hocaların verdiği dersler Miran isimli tercüman eşliğinde yapılmıştır. Ancak Fransa’nın Mısır’ı işgal etmek için saldırmasıyla Fransız hocaların büyük çoğunluğu Fransa’ya geri dönmüştür. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun 1830 tarihinde Heybeliada’ya taşınmış, 1838’ de Tersane’de Paşa Konağı’nın yer aldığı civardaki bir binaya taşınmıştır²⁴.

III. Selim’in, kara ordusunda oluşan mühendis boşluğunu gidermek amacıyla yeni bir okul açılmasını istemesi üzerine Eyüp’te “Mühendishâne-i Sultânî” ismiyle bir mektep açılmıştır. Burada öğrencilere daha çok temel düzeyde eğitim verilmiştir. Mektebin öğrenci sayısı arttığı için Hasköy mevkiinde yeni bir mektep binasının inşasına başlanmıştır. 1795 yılında Osmanlı kara ordusunun topçu ile istihkâm mühendis subaylarını eğitmek için

²⁰ Kaçar, “Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9 (1), 2008, s. 54.

²¹ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 60.

²² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 144.

²³ Şanal ve Demir, “Heybeliada Bahriye Mektebi”, s. 174-178.

²⁴ Beydilli, “Mühendishane-i Bahr-i Hümayun”, s. 513.

‘Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn’ törenle öğretime açılmıştır²⁵. Ebu Bekir Ratib Efendi ve İsveç elçiliğinin tercümanı Mouradgea d’Ohsson okulun Fransa ve Viyana’daki örneklerini sunmuştur²⁶.

Bu okul imparatorluğun ikinci mühendishanesidir. Mühendishâne-i Sultânî, Fünûn-i Harbiyye Tâlimhânesi, Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye gibi isimlerle anılmış olan okul Mühendishâne-i Berrî Hümayun şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Abdurrahman Efendi okulun idareciliği ile baş müderrisliğini yürütmüştür. Ayrıca cebir ve geometri hocalığını da yapmıştır²⁷. Daha sonra Hoca İshak Efendi okulun baş hocalığına tayin olmuş ve yabancı dil dersleriyle birlikte bazı fen derslerini yürütmüştür²⁸. İshak Efendi, Mühendishane’ye atanır atanmaz, burada birtakım yenilikler yapmıştır. Öncelikle düzeni sağlamaya çalışmış, ehliyetsiz hocaların işine son vermiştir. Daha sonra dersleri düzene sokmaya gayret etmiştir. Mühendishane ‘deki öğrencilerin ders sırasında oturabilecekleri doksan altı tane sandalye satın aldırılmıştır. Ders içeriği ile ilgili harita ve şekil çizmek ve hesap yapmak amacıyla büyük bir kara tahta ve talebelere ders notlarını yazabilecekleri birer yazı tahtası tedarik etmiştir²⁹.

Eğitim dört kısma ayrılmıştır. Müfredatta genel olarak Hesap, Geometri, Coğrafya, İstihkam, İlm-i Hey’et, Cebir, Harp Tarihi, Arapça dersleri yer almıştır. Üçüncü ve dördüncü sınıfta yabancı dil olarak Fransızca dersi eklenmiştir. Ayrıca Mühendishane içinde bir kütüphane ve matbaa açılmıştır³⁰. Sınıflara göre derslerin dağılımı şu şekildedir: Sınıf-Evvel’de Cebir, Hendese, Kozmografya, Lağım, Resim, İstihkâmcılık, Askeri Talim Dersleri, Sınıf-ı Sani’de Harp Tarihi, Coğrafya, Cebir, Trigonometri, Kur’an, Topografya, Sınıf-ı Salis’de Matematik, Geometri, Coğrafya, Arapça, Fransızca Dersleri ve Sınıf-I Rabi’de Resim, Umur-ı Erkân, Arapça, Geometri, Matematik ve Fransızca dersleri verilmektedir³¹. Buradan Matematik ve Geometri derslerinin ağırlıklı bir şekilde müfredatta yer aldığı anlaşılmaktadır.

Mühendishane’de Türk ve batılı öğretmenler eğitim vermiştir. III. Selim’in XIV. Louis ile mektuplaşmaları, Osmanlı ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkiyi yakınlaştırmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Fransa ordusunun Avrupa’nın güçlü ordularından biri olması Mühendishane’de bu dönemde büyük ölçüde Fransız tesirinin yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Fransa’dan gelen askeri heyet içerisinde haritaları hazırlamak için Laurent-Jean

²⁵ Acar ve Bir ve Kaçar, “Osmanlı’da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 17, 1-26, 2016, s. 2.

²⁶ Beydilli, “Mühendishane-i Bahr-i Hümayun”, s. 515.

²⁷ Beydilli, “Mühendishane-i Berrî-i Hümayun”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 31, 2006, s. 516.

²⁸ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitim*, s. 32.

²⁹ İhsanoğlu, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn Başhocası İshak Efendi. Hayatı ve Çalışmaları Hakkında Arşiv Belgelerine Dayalı Bir Değerlendirme Denemesi”, *Belleten*, 53 (207-208), 1989: 752.

³⁰ Mehmed Esad, *Mir’at-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun*. Karabet Matbaası, İstanbul 1312, s. 360; Seyfi Kenan, “III. Selim Dönemi’nde Eğitim Anlayışında Arayışlar”. S. Kenan (Ed.), *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 141.

³¹ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 243.

François Truguet, astronomi, geometri derslerini vermek için Tondule, Du Rest, gibi önemli isimler görevlendirilmiştir³².

Kara mühendishanesinin oluşturulmasıyla birlikte Osmanlıların ders programlarına Türk maarif tarihinde ilk defa yabancı lisan eğitimi girmiştir. Yine bu yüksekokulla birlikte öğrenciler sıralara oturmuş, yeni bir sınıf düzeni ve eğitim intizamıyla tanışılmıştır³³. Okulun ayrıca kütüphanesi ve matbaası da vardı. Nizam-ı Cedit' in sona ermesi ve III. Selim'in tahttan indirilmesiyle mektebin yenileşme sürecine ara verilmiştir.

II. Mahmud döneminde askeri ıslahatlar ve ordu reformu için tekrar girişimler yapılmıştır. Muallim-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun kurulmasının hemen ardından Asakir-i Mansure-i Bahriye teşkilatı oluşturulmuş ve böylece çağdaş donanmanın temelleri atılmıştır. Ancak bu sıralarda Osmanlı bahriyesi için bir kırılma anı yaşanmıştır. 1827 yılında İngiliz- Fransız- Rus birleşik filosu Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı ve Mısır ortak donanmasını ani bir saldırı ile yakmıştır. II. Mahmud Navarin sonrası yeni bir donanma inşası emrini vermiş ve Tersane-i Amire'deki çalışmalara hız verilmiştir³⁴. Kasımpaşa'daki Deniz Hastanesi olarak bilinen bina Deniz Harp Okulu olarak yeniden inşa ettirilerek 1838 tarihinde mektep bu binaya taşınmıştır. 1842'de okulun ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Okul, dört sınıf olarak yapılandırılmıştır. İlk iki sınıfta öğrenciler daha çok Din Bilgisi, Arapça, Geometri, Aritmetik, Cebir, Resim ve Fransızca dersleri almışlardır. Üçüncü sınıfta öğrenciler makine, güverte ve inşaiye bölümlerine ayrılmışlardır. Burada öğrenciler ağırlıklı olarak denizcilikle ilgili dersler almışlardır³⁵.

1874 yılında Bahriye Mektebi'nin ıslah edilmesi için bir mazbata düzenlenmiştir. Bu mazbatada bu mektepte öğrenim gören talebelerin seviyelerini yükseltmek, donanmayı hümayuna modern tarzda donatılmış zabitan yetiştirmek, mektebin eğitim müddeti, mektep bitince talebelerin donanmayı hümayuna çıkmaları ve mülazımlık rütbesine ulaşmaları, mülazımlık rütbelerini sırayla geçerek terfii almaları hususları bulunmaktadır³⁶. II. Mahmut Dönemi'nde yeni kurulan düzenli ordu ve bu orduya subay yetiştirecek olan Mekteb-i Harbiye'nin kurulmasından sonra mühendishaneler birtakım değişikliklere uğratılmıştır. 1847 yılında çıkan bir nizamname ile okul orta öğrenim düzeyinde eğitim veren bir idadiye dönüştürülmüştür. Öğrenim süreleri dörder yıl olan topçu ve istihkam sınıfları açılmıştır. Bu şekliyle okul bir Topçu Harbiyesi şeklini almıştır³⁷.

³² Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yayınları: İstanbul 2014, s. 148.

³³ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 14; Kenan, "III. Selim Dönemi'nde Eğitim", s. 141.

³⁴ Örenç, "Yakınçağ'da Osmanlı Bahriyesi", s. 403.

³⁵ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 61.

³⁶ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 434-436.

³⁷ Avcı, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar*, s. 42.

Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1871 yılında Harbiye Mektebi ile birleştirilmiş³⁸ ve 1878'e kadar topçu ve istihkam subayları piyade ve süvari subayları ile birlikte yetiştirilmiştir. Ancak 1878 yılında Hamidehane civarındaki Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn'un Mekteb-i Harbiye'ye nakledilen öğrencileriyle okutulması üzerine bir gerileme görüldüğünden bu öğrenciler Mühendishane'ye iade edilmiş ve Tophâne-i Amire nezaretinde eğitilmiştir³⁹. Ayrıca okulun rüştiye kısmı da açılmış, idadi kısmından ayrılmıştır. Daha sonra mühendishanenin içinde bir de Mülkiye Mühendishanesi açılmıştır⁴⁰. Mühendishaneyi bitiren topçu ve istihkam subaylar Erkan-ı Harbiye ve Mümtaz sınıflarına ayrılmıştır. Mümtaz sınıflarını bitirenler mümtaz yüzbaşısı olarak görevlendirilmişlerdir⁴¹. Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un üçüncü sınıfından mezun olanlar teğmen, dördüncü sınıfından mezun olanlar da üsteğmen olarak görevlendirilmişlerdir⁴². Mühendishane Birinci Dünya Savaşı'na kadar öğrenim faaliyetlerini sürdürmüştür.

Ordu ve askeri eğitiminin modernizasyonunda III. Selim'in yolundan giden ve neticeye ulaşan II. Mahmut olmuştur. II. Mahmut'un ordu reformu yapmasındaki kırılma noktası, Fransız İhtilali neticesinde meydana gelen milliyetçilik akımının etkisiyle patlak veren 1821 Rum İsyanı olmuştur. Rum İsyanı patlak verdiğinde II. Mahmut, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile ittifak kurmayı amaçlamıştır. Mehmet Ali Paşa Mısır'da Osmanlı yönetiminden bağımsız bir şekilde eyalet ordusunu yeniden yapılandırmıştı. İsyanlılar ile yapılan savaş sırasında II. Mahmut Mısır'ın ordusundaki emir-komuta sistemi ve özellikle subay sınıfının etkinliğinden etkilenmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut, yeniçerileri kaldırıp yerine yepyeni bir modern ordu kurma girişimlerine başlamıştır. Öncelikle reform karşıtı devlet adamlarını görev alıp yerine güvendiği adamlarını atamıştır. Böylece otoritesini güçlendirmeye başlamıştır⁴³. Sultan Mahmut daha sonra Eşkinî Ocağı'nı kurmuştur. Eşkinî Ocağı da teşkilatlandırılış açısından Nizam-ı Cedid ve Sekban-ı Cedid'e benzer bir şekilde kurulmuştur ancak yeniden asker yazmak yerine, yeniçeri ortalarının, her birinden yüz ellışer nefer seçilmiştir. Bu ocakta askerler, Avrupai tarzda eğitim alıp yeni silah ve teçhizatlarla donatılmıştır⁴⁴. Yeniçeriler bu durumdan rahatsız olmuşlar ve tekrar bir isyan hareketi başlatmışlardır. Topçu, humbaracı, lağımçı, gibi teknik sınıflar ve kalyoncu neferatı yanında Ağa Hüseyin ve Mehmed Reşid paşalar böyle bir

³⁸ Millî Savunma Bakanlığı Arşivi (MSBA), 124/0/128.

³⁹ MSBA, 124/0/780.

⁴⁰ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 59.

⁴¹ Mümtaz: üstün başarı gösteren askerlere verilen kıdemdir (Rasim Tütüncü, "Türk Silahlı Kuvvetlerinde Üstün Başarı Kıdemi Nedeniyle Erken Terfi İşlemi ve Yargısal Denetimi". *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28 (2), 2018, s. 96).

⁴² Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 243.

⁴³ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 235-236.

⁴⁴ Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 1963, s. 64.

gün için hazırladıkları kuvvetleriyle isyana karşılık vermiş ve isyan sert bir şekilde bastırılmıştır⁴⁵. İsyandan sonra Yeniçeri Ocağının kaldırılması konusunda bir oylama yapılmıştır. Oylamada, ocağın kadim bir ocak olması sebebiyle ıslah edilmesi yönünde çokluk sağlandıysa da Reisülküttap Şeyda Efendi söz alarak Yeniçerilerin kaldırılmasının lüzumunu anlatmıştır⁴⁶. Bunun üzerine 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kesin olarak kaldırılmıştır. İstanbul'da Yeniçerilere ait tüm kışlalar yıkılmış, yerine yeni kışlaların inşasına başlanmıştır. Davutpaşa, Üsküdar, Rami Paşa ve Maçka kışlaları yeni yapılan kışlalar arasındadır. Yeni orduya subay yetiştirecek olan Harbiye Mektebi de Maçka Kışlası'nda yer almıştır⁴⁷. Yeniçeri Ocağı yerine tesis edilen yeni ordunun adı Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'dur. Ordunun nasıl olacağına dair bir kanunname hazırlanmıştır. Kanunnamede yeni ordunun tertibi, miktarı, alacakları maaş miktarı, günlük eğitim ve ibadet şekilleri, giyimleri, izinleri, teçhizatları ve emeklilik durumları yer almıştır. Kanunnameye göre yeni ordunun düzeni şöyle olmuştur: Dersaadet'te, Serasker Paşa emrinde, on iki bin neferi içine alan sekiz tertîb oluşturulmuştur. Buna göre her tertibte bir binbaşı bulunacaktır. Her binbaşı emrinde sağ ve sol kolağaları, yüzbaşılar, onbaşılar, topçu, arabacı ve cebehâneci başılar, neferler, mülâzımlar, imamlar, nefer kâtipleri, mehterhâne takımı, mühendis, hekim ve cerrah neferleri mevcut olacaktır. Her bir tertib zabıtları da dahil olmak üzere 1.527 neferden meydana getirilmiştir⁴⁸. 1837'de Dar-ı Şura-yı Askeri isminde bir yüksek kurul oluşturulmuştur. Kurul asker ihtiyacının planlanması, personelin eğitilmesi, tayin ve terfii, sağlık hizmetleri gibi önemli kararları vermekle görevlendirilmiştir⁴⁹.

II. Mahmut Dönemi'nde çağın gerekliliklerine uygun olarak kurulan ve modern bir şekilde teşkilatlandırılan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu için Avrupa askeri okulları örnek alınarak yüksek öğrenim düzeyinde eğitim veren okullar açılmıştır. Bu okulların en önemlisi Mekteb-i Harbiye-i Şahane'dir. Harbiye Mektebi içerisinde Mehterhane-i Hümayun'un yerine kurulmuş olan askeri bando dairesi olan Mızıkâ-i Hümayun yer almaktadır. Ayrıca yine Harbiye Mektebi bünyesinde veterinerlik eğitimi verilen Baytar Sınıfı ve Harbiye Mektebi'ni yüksek dereceyle bitirmiş olan zabıtların girebildiği, yüzbaşılık rütbesiyle mezun oldukları Erkan-ı Harbiye sınıfları mevcuttur. Ordunun hekim ihtiyacını karşılamak için de bir askeri Tıp Okulu kurulmuştur. Mevcut mühendishanelerin durumu da iyileştirilerek eğitime

⁴⁵ Beydilli, "Vaka-i Hayriyye". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul 2012, s. 455.

⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 2. M. Güçlükol ve B. Bozkurt (Ed.), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 868.

⁴⁷ Baykara, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları", s. 6.

⁴⁸ Hamza Keleş, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14 (1), 2006, s. 227.

⁴⁹ Findley, *Bureaucratic Reform*, s. 150; Yıldız, "Kara Kuvvetleri", s. 50.

devam etmesi sağlanmıştır. Baytar Sınıfları, Erkan-ı Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri Mektepleri II. Abdülhamid Dönemi'nde bağımsız birer mektebe dönüştürülmüştür.

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin maarif tarihi ve modernleşme açısından en mühim askeri yüksek okulu Harbiye Mekteb-i Şahanesi'dir. Mektep, 1826 tarihinde yeniçerilerin kaldırılıp batılı tarzda teşkilatlandırılan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'na subay yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Harp okulu açma düşüncesinde Mehmet Namık Paşa'nın etkin bir rolü olmuştur. Mehmet Namık Paşa Mareşal Maison'un modern savaş tekniklerine göre eğitilen talimi askerlerin yetişmesi gerektiği fikirlerinden etkilenerek II. Mahmud'a askeri okulların açılmasına dair tavsiyelerini iletmiştir⁵⁰. Namık Paşa bu tavsiyelerinde bir Harbiye Mektebi'nin Maçka Kışlası'nda kurulabileceği, okula alınacak öğrencilerin yaş aralıkları ve taşımaları gereken kriterler, okutulacak müfredat hakkında görüşler belirtmiştir⁵¹. Bunun üzerine padişah, Namık Paşa'yı tesis edilecek Harbiye Mektebi nazırlığına getirmiş ve okulun idare görevini de Asakir-i Hassa'ya vermiştir. Böylece okulun tesis edilmesi için gerekli ortam hazırlanmıştır⁵².

Okulun temelleri 1834'te Selimiye'deki Hassa ordusu dördüncü alayının ikinci taburu arasından bazı erlerin seçilmesiyle atılmıştır. Yeni kurulan ordunun eğitimi için inşa edilen Maçka Kışlası okul şekline getirilmiştir. Kışla onarılarak bir cami, dört yüz kişilik iki mektep binası, hastane, eczane, kütüphane, hamam, matbaa yaptırılmıştır. Mektep için gerekli malzemeler Avrupa'dan getirilmiştir⁵³. 1846 tarihinde Mekteb-i Fünûn Harbiye-i Şahane için lazım olan malzemelerin bir kısmı Paris'ten getirilmiştir. Malzemelerin fiyatı için komisyon on dokuz bin yedi yüz kuruş fiyat belirlemiştir. Paris'ten celbi mukarrer olan edevât için komisyonun belirlediği dört bin üç yüz otuz frankın Osmanlı Devleti konsolosu Mösyö Halfin'e atebe-i poliçelerin ayrılarak hesaplandığı, icap eden on dokuz bin yedi yüz kuruşun da hesaplanarak maliye nezaretine gönderildiği iletilmiştir⁵⁴.

Harbiye Mektebi 1844'te Dolmabahçe'deki Çinili Köşk'e taşınmış, 1847'de de Pangaltı'daki yeni binasına taşınmıştır⁵⁵. Harbiye Mektebinin kurulması tamamlandıktan sonra Avrupai tarzda eğitim almak için bazı öğrenciler Viyana, Londra ve Paris'e gönderilmiştir⁵⁶. 1846 yılında Mekteb-i Fünûn Harbiye-i Şahane Nâzırı Rıfat Paşa'nın gayretleriyle öğrencilerden Abdülhamid ve Ali Efendiler seçilerek öğrencilerin elbise, harcırah ve diğer

⁵⁰ Ahmed Cevad, *Tarih-i Askeri-i Osmani I-IV*. La Türki Matbaası, İstanbul 1882, s. 42.

⁵¹ Takvim-i Vekayi, 99, 1250.

⁵² Ahmed Lütfi, *Lütfi Tarihi I-VIII*. A. Hezarfen (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 169.

⁵³ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 355; Ünal, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri", 2009, s. 582.

⁵⁴ BOA, C. MF, 70/3457.

⁵⁵ Yıldız, "Kara Kuvvetleri", s. 65.

⁵⁶ Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*. Şirket-i Mürebbiye Matbaası, İstanbul 1895, s. 19.

malzemeleri tedarik edilerek Viyana'ya gönderilmiştir. Viyana'da tahsilde bulundukları müddette Alay Emini İbrahim Efendi'ye iki yüz elli ve her neferine yüz elli kuruş aylık verilmiştir. Ayrıca kâğıt, kalem ve elbise gibi diğer lazım olacak malzemeler için her bir nefere bin dörder yüz kuruştan şehriye on bir bin iki yüz kuruş verilmiştir⁵⁷. Öğrenciler Viyana'ya Tuna yoluyla vapur ile gitmişlerdir. Osmanlı Devleti'nden Viyana'ya tahsil için giden askeriye öğrencilerinin kendi ülkelerine gelmelerinde Avusturya Devleti de oldukça yardımcı olmuştur⁵⁸. Bununla beraber Avrupa'ya tahsile gitmeyen öğrencileri eğitmek için de Avrupa'dan subaylar getirilmiştir⁵⁹.

Mekteb-i Harbiye'nin nizamları hakkında Asakir-i Mansure Feriği Selim Paşa'nın hazırladığı layiha gereğince Harbiye Mektebi'ne atamalar yapılmıştır⁶⁰. Mektebin Komutanlığına Miralay Mustafa Mazhar Bey atanmıştır. Okulun, eğitim öğretim işlerini yürütmek için çavuştan kolağasına kadar çeşitli rütbede subaylar tayin edilerek kadrosu kurulmuştur⁶¹. Harbiye Mektebi'ne, asker olmak isteyenler arasından iyi bir aileden gelen, yetenekli, terbiyeli ve çalışkan kimselerden öğrenciler seçilerek alınmıştır. Bu öğrenciler öncesinde geleneksel medrese eğitimi aldıklarından sıfırdan Harbiye Mektebi'nde eğitilmişlerdir. Ancak eğitimin modernleştirilmeye başlanmasıyla Harbiye Mektebi'ne girmek isteyen öğrenciler öncelikle bir askeri rüştiyeden diploma alarak mezun olduktan sonra İstanbul'a gelerek Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaret-i Celilesi'ne istekte bulunarak orta öğretim düzeyinde eğitim veren askeri idadileri bitirmişlerdir. Askeri idadiyi bitirdikten sonra başarılı olanlar Harbiye Mektebi'ne girebilmişlerdir⁶². Öğrencilerin askeri mekteplerde kademe atlarken veya okula kabulleri konusunda sınavların verilip diplomaların alınmasının yanında sağlık kontrollerinin ve çiçek aşılarının yapılmış olması önem teşkil etmiştir. Aşısı yapılmamış olan öğrenciler aşı olmadan askeri mekteplere alınmamıştır⁶³. Her sene ne kadar subaya ihtiyaç varsa mektebe o kadar talebe alınması uygun görülmüştür. Ayrıca mektebe girdikten sonra bir öğrencinin askerliğe yaramayacağı düşünüldüyse ya da bir öğrencinin anarşist fikirleri varsa o öğrenci mektepten ihraç edilmiştir⁶⁴.

Mektepte okutulacak gerekli kitaplar tespit edilmiştir. Kitaplardan sekiz tanesi temin edilememiştir. Bunun üzerine Galatasaray kütüphanesinden çıkarılıp Ayasofya-i Kebîr ve Fatih Cami-i Şerîfi kütüphanelerine götürülen kitaplar arasında Harbiye Mektebi için gerekli olan

⁵⁷ Ceride-i Askeriye, Ceride-i Askeriye, S.158, Tarih: 1254/H. 1837, s. 2.

⁵⁸ BOA, İ. MVL, 81/1609.

⁵⁹ Avcı, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar*, s. 28.

⁶⁰ Ceride-i Askeriye, Ceride-i Askeriye, S.158, Tarih: 1254/H. 1837, s. 4.

⁶¹ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 254.

⁶² BOA, DH.MKT 1944/ 54.

⁶³ BOA, DH.MKT., 2530/ 37.

⁶⁴ BOA, Y. MTV., 126/86.

kitapların olabileceği anlaşılarak bu kitapların teminini gerçekleştirilmiştir⁶⁵. Askeri okullar için lazım olacak kitap ve ders araç gereçlerinin okullara ücretsiz olarak gönderilmemiş, malzemeler askeri nakliye komisyonunca ücreti karşılanarak nakil olunmuştur⁶⁶. Ayrıca batılı askeri okullarda okutulan ders kitapları da Osmanlı askeri okullarında okutulmuştur. Prusya Ordusu'nun Birinci Alayı'nın birinci müfazzalı Baron Zastrovi'nin, askeri mekteplerde istihkam derslerinde okutulması için hazırladığı kitabı padişaha takdim edilmiştir⁶⁷. Ayrıca Alman Devletince kabul edilip İstabl-ı Amire Müdürü Faik Paşa tarafından Türkçeye çevrilen süvari talimnamesi kitabı da Harbiye Mektebi'nde okutulması için incelenmiştir. Kitabı inceleyen komisyon kılıç ve mızrak talimnamelerinin birleştirilerek bir süvari talimnamesinin oluşturulmasını uygun bulmuş ve bunun üzerinde Alman Devletlerinde daha geniş bilgiler yer alan kitapların getirilmesi gerektiğine karar verilmiştir⁶⁸.

Kitapların temin edilmesi tamamlandıktan sonra hem yeni orduda kullanmak hem de Harbiye Mektebi'ndeki uygulamalı derslerde talim yapmak üzere yeni tüfeklerin alınması gerekmiştir⁶⁹. Yine de Selimiye Kışlası'nda mevcut olan küçük tüfekhane ve Tophane-i Amire içindeki tezgâhlar yeni ordunun ihtiyacını karşılayamamıştır. Bunun üzerine Almanya'dan getirtilen silah ve diğer malzemeler kullanılmıştır. Bu durumda da Osmanlı Devleti'nde Prusya askeri misyonu ile göreve gelen Colmar von der Goltz Paşa etkili olmuştur⁷⁰.

Harp Okulu açıldığında öğrenciler ya hiçbir eğitim almadan ya da modern eğitim kurumlarından mezun olmadan geldikleri için 1851 yılına kadar ilk, orta ve lise birinci sınıf düzeyinde eğitim yapılmıştır. Eğitim süresi dokuz yıldır ve ilk sekiz yılına "birinci mektep", son yılına da "ikinci mektep" denilmiştir. Okuma yazma ve ilmi derslerinin okutulduğu birinci mektebi başarıyla tamamlayanlar ikinci mektebe geçmeye hak kazanmışlardır. İkinci mektepte Geometri, Fizik, Astronomi gibi fen dersleriyle birlikte askerlik ile ilgili pratik dersler de verilmiştir⁷¹. 1851 yılından sonra Harbiye Mektebi'nin eğitim süresi dört yıla inmiş, daha sonra da üç yıl olarak planlanmıştır⁷². Ders programları Avrupa'daki askeri okulların programları örnek alınarak hazırlanmıştır. Teorik derslerle birlikte talim derslerinin yapılmasına da önem verilmiştir⁷³. Buna göre ders programı şu şekildedir⁷⁴:

⁶⁵ BOA, İ. DH, 60/2990.

⁶⁶ Ceride-i Askeriye, S.158, Tarih: H. 1254/ 1837, s. 4

⁶⁷ BOA, Topkapı Sarayı Müze Arşiv Evrakı [TS.MA.e], 590/1.

⁶⁸ MSBA, 9/11/9.

⁶⁹ Ceride-i Askeriye, S.158, Tarih: H. 1254/ 1837, s. 8

⁷⁰ İlber Ortaylı, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 68.

⁷¹ Özcan, "Harbiye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 16, 1997, s. 116.

⁷² Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 254.

⁷³ BOA, İ. DH. 690/ 48181.

⁷⁴ BOA, Y. MTV, 226/51.

<u>Birinci Sınıf</u>	<u>İkinci Sınıf</u>	<u>Üçüncü Sınıf</u>
Cebir	Riyaziye	Mukâvemet-i Ecsâm ve Müvâzenet-i Tersîmiyye ve Malzeme Tecrübesi
Hendese-i Haliyye	Aritmetik	Fransızca
Fransızca	Trigonometri	Almanca
Almanca	Geometri	(Topçulara) Namlu ve Mermi İmalatı
(Topçulara) Mürekkebât-ı Nâriye-i Harbiye İ'mâlâtı	Cebir	(İstihkamlara) Mühendislik, Dâimî Köprüler ve Projeleri
(İstihkamlara) Tren İnşaatı, İşletmesi ve Projelendirme	Fransızca	(Topçulara) Kundak ve Araba İmâlâtı
Elektrik	Almanca	(İstihkamlara) İstihkâm İnşaatı ve Projesi
Ameliyât	(Topçulara) Muhârebât-ı Kılâ'	(Topçulara) Mufasssal Balistik
	(İstihkamlara) Mimârî ve Projelendirme	Telgraf
	Ameliyât	Ameliyât

Tablodan anlaşılaçağı üzere Harbiye Mektebi'nin kuruluş döneminde uygulanan ders programında matematik ve mühendisliğe dair derslerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Topçu ve İstihkam sınıflarına verilen dersler ayrılmaktadır. Ayrıca Fransızca ve Almanca yabancı dil olarak okutulmaktadır. Bu dönemde uygulamalı derslerin (Ameliyât) yapıldığı da tablodan anlaşılmaktadır. Harbiye Mektebi bünyesine binicilik derslerinin icrası için iki bin altı yüz kese kuruşa Manej binası yapılmıştır⁷⁵. 1846 yılından itibaren Harbiye Mektebinde bir padişah dairesi oluşturulmuş ve padişahın geldiği zamanlarda öğrencilere sınav yapılmıştır. 1887 tarihinde II. Abdülhamid tarafından bir yemekhane binası ile jimnastikhane binası ilave edilmiştir⁷⁶.

Okulda disiplinin sağlanmasına da çok önem verilmiştir. Ahlaka aykırı davranışlarda bulunanlar cezalandırılmıştır. Bu cezalar çoğunlukla işlenen suçun ehemmiyetine göre değişmekle birlikte bazı suçlar için izinler iptal edilmiş, bazı suçlar için öğrenciler okuldan bir

⁷⁵ BOA, İ. Meclis-i Vala [MVL], 155/4447.

⁷⁶ Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane". F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan (Ed.), *Osmanlı İstanbul'u 3*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 161.

süreliliğine veya tamamen uzaklaştırılmışlardır⁷⁷. Harbiye Mektebi'nden mezun olup şahadetname alan talebeler bir staj süresinden sonra orduda görev yapmak için zabitan oluyorlardı. Mezun olan subayların görev yapacakları ordu birliklerine hemen gönderilmeleri ve yedi yüz yirmi iki bin yirmi bir kuruş on paraya maaş ile görevlerine başlamaları bildirilmiştir⁷⁸. Mezun subaylar yalnızca orduda görev yapmamışlardır. Memleketlerinden başka yerde görev almak istemezlerse memleketi içerisinde uygun bir işte istihdam edilmişlerdir. Askeri mektep mezunlarının memur atandıkları yerlere gidip gitmediklerini denetlemek için de bir teftiş komisyonu kurulmuştur⁷⁹. Askeri mekteplerden mezun olup istihdam edilen subaylara ödenecek maaşlar da nizami bir şekilde takip edilmiş, gereken miktarın ödenmesi konusunda bildiriler çıkmıştır⁸⁰.

Mekteb-i Harbiye'de yapılan yeniliklere rağmen Osmanlı askeri eğitimi birçok Avrupa askeri eğitimine göre geride kalmıştır. Harbiye Mektebi yüksek okul niteliğinde eğitim vermiştir ve ilk öğretim, orta öğretim düzeylerinde eğitim veren askeri okullara ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun gibi mevcut yüksek okul düzeyindeki okulların ıslah edilip Harbiye Mektebi'ni güçlendirecek yeni okulların açılmasının da önemi anlaşılmıştır. Bunun için askeri eğitimde düzenlemeler II. Mahmut ve sonraki dönemlerde de devam etmiştir. II. Mahmut açtığı, tüm yenilikleri yürütecek olan Meclis-i Valâ ve askeri reformları düzenleyecek olan Dar-ı Şura-yı Askerî ile Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde yeni bir safhaya gireceği Tanzimat Dönemi'nin kapılarını açmıştır⁸¹.

II. Mahmud Döneminde yeni okulların açılmasıyla birlikte halen işlev gören ancak yeni okullardan geride kalan askeri okullar da yenilenmiştir. III. Mustafa devrinde tesis edilen Mühendishane-i Bahr-i Hümayun da reforme edilen yükseköğrenim kurumları arasında yer almıştır. 1834 yılında Heybeliada'da inşa edilen Kalyoncu Kışlası'na nakledilmiştir. Ardından tersane arkasında kalan bölgedeki konak Cezayirli Hasan Paşa tarafından satın alınarak dört yüz öğrencilik bir Deniz Mühendishanesi inşa edilmeye başlanmıştır. Bu deniz mühendishanesi Kırım Savaşı'na kadar burada kalmıştır⁸². Okul için Avrupa'dan hocalar getirilerek gerekli kitaplar tercüme edilmiştir ve uygulamalı derslere ağırlık verilmiştir⁸³.

⁷⁷ BOA, Y, PRK.ASK, 27/ 50.

⁷⁸ BOA, İ.HUS, 61/ 2.

⁷⁹ BOA, Y, PRK.KOM, 10/ 80.

⁸⁰ BOA, İrade [İ], Askeri [AS], 53/ 35.

⁸¹ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Valâ*, s.24.

⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 510; Yolalıcı, "Education In The Ottoman Empire In The 19. Century". K. Çiçek (Ed.), *Ottoman Civilisation 2*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 658.

⁸³ Örenç, "Yakınçağ'da Osmanlı Bahriyesi", s. 399; Kaçar, "Tersâne Hendeschânesi'nden Bahriye Mektebi'ne", s. 72.

III. Selim'in açtığı Mühendishane-i Berr-i Hümayun da Tanzimat döneminde reform geçirmiştir. 1848'de Mühendishanenin, Topçu Harp Okulu şeklinde yeniden teşkilatlanması yolunda çalışmalar yapılmıştır. İdadi sınıfları da açılarak genişletilip düzenlenmiştir. Son iki sınıfta öğrenciler topçu ve mimar olmak üzere iki kola ayrılmışlardır⁸⁴. 19. Yüzyılın ikinci yarısında yapılan yeni müfredatla birlikte okulda, Kur'an, Arapça, Fransızca, Resim, Coğrafya, Harp Tarihi, Hendese, Hesap, Cebir, Trigonometri, Kozmografya, Topografya, Lağım, İstihkam, Talim, Umur-ı Erkan dersleri okutulmuştur⁸⁵. Okullarda akli ilimler ile birlikte askerlik mesleğine dair teorik ve pratik dersler yer almış, yabancı dil derslerine de ayrıca önem verilmiştir. Osmanlı'da modern askeri rüştiye, idadi ve yüksek okulların tesisi ile eğitim müfredatları büyük reformlar geçirmiş olup askerlik anlayışında değişimler yaşanmıştır.

⁸⁴ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 59.

⁸⁵ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 243.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA MODERN ASKERİ OKULLARI VE OSMANLI ASKERİ EĞİTİMİNE ETKİSİ

Modernlik, geçmişten ve gelenekten koparak çağın gerekliliklerine göre yenilenme anlamına gelmektedir⁸⁶. Modernlik, Avrupa'nın batısında ekonomik ve siyasi alanda meydana gelen değişim ile bilginin dogmatizmden bilime dönüşünü ele alan bir durumdur. Aklın bilgi ile bilime teslimiyeti modernizmin esas unsurlarındandır. Batı dünyası için bilgi, modernlik anlayışının merkezinde yer alır⁸⁷. Modernlik, aydınlanma çağından 1980'li yıllara kadar giden bir dönemi betimler. Bu betimleme sekülerleşme, kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, ulus devlet, demokratikleşme, bireyselleşme ve bilimsel düşüncenin gelişmesi gibi esaslarla anlatılır⁸⁸.

Avrupa'nın çağdaşlaşmasında dönüm noktası oluşturacak bazı olaylar bir hayli etkili olmuştur. Bu dönüm noktalarının ilkinin Coğrafi Keşifler oluşturmaktadır. Coğrafi keşiflerle birlikte yeni ticaret yolları, yeni kıtalarla dünya tarihinde yeni sayfalar açılmıştır. Bu durum elbette *doğu* ile *batının* etkileşimi anlamına da gelmiştir. Coğrafi keşifler beraberinde, merkantilist ekonomi anlayışını getirmiş, bu da feodalizmi zayıflatmış, monarşileri güçlendirmiştir⁸⁹. Coğrafi Keşiflerden sonra, Rönesans ve Reform hareketleriyle de Avrupa'da hümanizm ve bireysellik ön plana çıkmıştır. Bireyler, tüm Orta Çağ boyunca kendilerini bağlayan otoritelere karşı çıkmış, özgürlükleri için savaşmışlardır. Reform Hareketleriyle birlikte skolastik düşünce yıkılıp, modern bilim ve sanatın doğmasına zemin hazırlanmıştır⁹⁰. Bilimin toplum üstündeki etkisi iki şekilde olmuştur. Birincisi, insanlığa doğal dünyayı işleyip kullanma konusunda yeni yollar sunması, ikincisi ise, etkileyici fikirler ve olgular ortaya koymasıyla olmuştur. Kopernik, Kepler, Galileo gibi düşünürlerin astronomi alanındaki eserleriyle deney ve gözleme dayalı bilimsel metotlar kullanılmaya başlanmıştır⁹¹.

⁸⁶ Peter Wagner, *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik Modernliğin Yeni Sosyolojisi*. Çev. İ. Kaya, Pegem Akademi, Ankara 2013, s. 3.

⁸⁷ Helen Thomas ve David Walsh, "Modernlik/Postmodernlik". C. Jenks (Ed.), *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 492-493.

⁸⁸ Anthony Giddens ve Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*. Çev. A. Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s. 28; Jack Goody, *Kapitalizm ve Modernlik*. Çev. İ. Durdu, Küre Yayınları, İstanbul 2008, s. 7.

⁸⁹ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s. 89.

⁹⁰ Halil İncalcık, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.4.

⁹¹ Roberts, *Avrupa Tarihi*. Çev. F. Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2010, s. 323.

Avrupa’da meydana gelen Otuz Yıl Savaşlarıyla büyük mezhep kavgaları yaşanmış ve Avrupa laikleşme yolunda büyük sınavlar vermiştir. Öte yandan Voltaire, Newton, Montesquieu, Diderot gibi birçok düşünür aklı ön plana çıkaran düşünce tarzıyla Avrupa’da aydınlanma çağını başlatmıştır. Aydınlanma Çağının getirdiği özgür düşünce ortamıyla, sınıf ayrımlarının yok edilmesi, eşitlik gibi kavramların hayata girmesi, Avrupa modernleşmesindeki en önemli safhaya gelmesini sağlamıştır. Bu, monarşilere karşı yapılacak başkaldırıları sonucu ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlaması olmuştur. Bu da beraberinde askeri modernleşme durumunu ortaya çıkarmıştır. Avrupa’da askeri modernleşme, çeşitli faktörlerin etkileşimi sonucunda gerçekleşti. 18. yüzyılın sonları ve 19. Yüzyıl başlarında Avrupa’da tam anlamıyla ihtilaller çağı yaşanmıştır. Önce, çok uluslu monarşilerin yıkılmasına sebep olacak Fransız İhtilali, ardından yeni dünya düzenine yön verecek ideolojiler doğuracak 1830 ve 1848 ihtilalleri yaşanmıştır.

Fransa, 18. Yüzyılın sonunda çalkantılı bir sürece girmiştir. Halkın ağır vergiler altında ezilmesiyle birlikte halktan gelen birçok talep, beraberinde iç savaşı getirmiştir. 1795 yılına kadar Fransa, geçmişinden büyük ölçüde kopmuştur. Fransız hükümeti anayasa, kanun önünde eşitlik, dini hoşgörü, Milli Meclis tarafından yönetilme gibi birçok yenilik getirmiştir⁹². Daha sonra 1804’te taç giyen Napolyon Bonapart, ülkeyi büyük bir fetih dönemine sokmuştur. Napolyon Avrupa’nın büyük bir bölümünü fethetmiş, adeta Avrupa haritasını değiştirmiştir. Napolyon’un Avrupa’ya egemen olma arzusu ve diğer devletlerle girdiği savaşlardan zafer elde edememesi monarşik düzeni sarsmıştır. Nihayetinde de 1814’te senatonun kararı doğrultusunda tahttan indirilmiştir⁹³. 1815 sonrası Avrupalı Devletler, Napolyon’un değiştirdiği Avrupa düzenini yeniden tesis için Viyana’da bir araya gelerek modern politikanın temellerini atmışlardır. Ancak çok uluslu monarşilerde ortaya çıkan milliyetçilik isyanları ve halkın teoride elde ettiği hakları pratikte görememesi 1830 ve 1848 ihtilallerini beraberinde getirmiştir⁹⁴. Bu ihtilaller milliyetçilik, sosyalizm, liberalizm akımlarının çarpıştığı bir ortam hazırlamıştır. Yeni ve Yakın Çağların Avrupa’sı bu ideolojilerin hayata geçirilmesi mücadelesi ile öne çıkmıştır. Bu arada henüz ulusal birlik oluşturamamış olan ve pek çok devletten meydana gelen Almanya’da ise, birkaç devlette anayasa kabulü ile sonuçlanan şiddet olayları meydana gelmesine rağmen Alman birliği konusunda yeterli başarı sağlanamamıştır. 1830 ihtilalleri, Almanya’nın ulus devlet olmak için gereken zemini hazırlamada büyük rol oynasa da Almanlar güçlü ve tek bir Almanya için 1870’lere kadar beklemek zorunda kalmıştır⁹⁵.

⁹² Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı*. Çev. B. S. Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2008, s. 66.

⁹³ Mehmet Ali Karaman, “Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri”. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 2018, s. 66.

⁹⁴ Roberts, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 346-348.

⁹⁵ Kürşat Gökaya ve Cemil Cahit Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi, Siyasal Kitabevi*, Ankara 2013, s. 138.

Avrupa’da modernleşme büyük ölçüde düşünce yapısında başlamış olsa da sonrasında askeri alanda devam etmiştir. Endüstri devrimi, askeri teknolojide devrim niteliğinde değişikliklere yol açtı. Yeni silahlar üretildi, üretim teknikleri değişti ve iletişim araçları gelişti. Bu teknolojik ilerlemeler, orduların donanımını ve etkinliğini artırdı. Askeri eğitimde ve örgütlenmede yapılan reformlar, orduların disiplinli ve etkili bir şekilde hareket etmelerini sağladı. Yeni taktikler, stratejiler ve askeri doktrinler geliştirildi. Ordu, daha profesyonel bir yapıya kavuştu. Sanayileşme süreci, askeri üretimde ve lojistikte büyük bir ilerleme sağladı. Silah üretimi, taşıma araçları ve diğer askeri ekipmanların üretimi arttı. Aynı zamanda ekonomik büyüme, daha fazla kaynağın askeri alana yönlendirilmesine olanak sağladı. Bazı ülkeler, diğerlerinin askeri reformlarından dersler çıkarmak için askeri gözlemciler gönderdi veya dış danışmanlar tuttu. Bu, kendi ordularını modernleştirmek için dış tecrübelerden faydalanmalarını sağladı. Avrupa’da yaşanan siyasi değişiklikler ve uluslararası ilişkiler, ülkelerin askeri güçlerini artırma ihtiyacını tetikledi. Bu da askeri modernleşmenin hızlanmasına sebep oldu. Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle, Avrupa devletleri zamanla daha modern, disiplinli, teknolojik olarak donanımlı ve etkili ordulara sahip olmaya başladılar. Bu süreç, askeri güçlerin modern savaş koşullarına daha iyi adapte olmasını ve ulusal savunmayı güçlendirmeyi amaçladı.

Fransız İhtilali sonrası taç giyen Napolyon ve Avrupa’nın en kuvvetli ordularından birine sahip olan Habsburglar Avrupa topraklarında iki büyük güç olmuşlardır. Gerek Napolyon’un seferleri gerek Avrupa’da meydana gelen büyük savaşlarda yenilen devletler, ordularında modernleşmeye gitmiştir. Orduda yapılan reformların en güzel örneklerinden birini Rusya oluşturmaktadır. Modernizasyona damgasını vuran Büyük Petro ile tarih sahnesine çıkan Rusya, Balkanlar ve Orta Asya coğrafyasında etkin olmuştur. Bu modernizasyonda özellikle Büyük Kuzey Savaşı ve Narva Muharebesi etkili olmuştur. Büyük Petro, Rusya’yı tam anlamıyla dönüştürmüştür ve bu dönüşümler büyük ölçüde askeri reformlarla meydana gelmiştir. Petro, mecburi askerlik sistemini kurmuş, yeni askeri uygulamalar hayata geçirmiş, silahları modernleştirmiş ve pek çok düzenli yeni birlik oluşturmuştur⁹⁶.

Prusya’da askeri reformlar Rusya’ya benzer şekilde büyük savaşlar sonucu meydana gelmiştir. Çünkü Prusya, Otuz Yıl Savaşları, Koalisyon Savaşları gibi siyasi birliğini bir an önce sağlamasını gerektiren savaşlar yaşamıştır⁹⁷. Bu durum Prusya’nın askeri reformlarının hızlanmasına neden olmuştur.

⁹⁶ Nicholas V. Riasanovsky, ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*. Çev. F. Dereli, İnkılap Yayınları, İstanbul 2014, s. 238.

⁹⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih*. İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 172; Rifat Uçarol *Siyasi Tarih*. Der Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

Avrupa devletleri askeri reformlar ile ordularını güçlendirdikleri sırada Osmanlı Devleti Rusya ve Avrupa ile büyük savaşlar yaşıyordu. Bu savaşlar sırasında rekabet ettiği orduların gücünü gözlemleyebilmişti. Aldığı yenilgiler sonucu ordusunu modernleştirmeye çabalayan Osmanlı Devleti Avrupa ordularından oldukça etkilenmişti. Avrupa'daki askeri teknolojik ilerlemeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda da benimsenmeye başlandı. Özellikle Avrupalı devletlerin silah ve top teknolojilerindeki ilerlemeleri, Osmanlı ordusunun da modern silahlara geçişini hızlandırdı. Avrupalı devletlerin ordularındaki disiplin, eğitim ve organizasyon yapıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun da askeri reformları için örnek teşkil etti. Batı tarzı eğitim programları ve ordunun yeniden yapılandırılması, Osmanlı ordusunun modernleşmesinde rol oynadı. Avrupalı devletlerin savaş taktikleri ve stratejileri, Osmanlı İmparatorluğu'nda da dikkate alındı. Özellikle Napolyon Savaşları gibi büyük çatışmaların ardından, savaş stratejileri ve taktikleri konusunda yapılan gözlemler, Osmanlı ordusunun da değişimine yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu, askeri alanda Avrupalı uzmanların tecrübelerinden istifade etti. Böylelikle bazı Avrupalı kimi askeri şahsiyetler, Osmanlı ordusunun reformasyonu için danışmanlık yaptılar. Buna paralel olarak kimi misyonerlik, seyyahlık ve benzeri sebeplerle Osmanlı coğrafyasında bulunan şahsiyetlerin de modern eğitim ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda yardım sağlayarak dolaylı yoldan değişimi etkiledikleri söylenebilir. Avrupa'daki endüstri devrimi ve ekonomik değişimler, Osmanlı İmparatorluğu'nda da etkisini gösterdi. Bu durum, Osmanlı'nın ekonomik yapısının ve sanayisinin yeniden yapılanmasını gerektirdi ve dolaylı olarak askeri gücün gelişmesine katkıda bulundu. Bu etkileşimler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu, askeri alanda bir dizi reform gerçekleştirdi.

1.1. Fransa Askeri Eğitimi ve Osmanlı Askeri Eğitimine Etkisi

Fransa, VII. Charles (1422-1461) zamanından 19. Yüzyıla kadar Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olmuştur. VII. Charles düzenli ve güçlü bir ordu kurmuş, XI. Louis merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. 16. Yüzyılda Fransa'da mezhep savaşları başlamış Katolikliğin karşısında Lutherci ve Calvinci görüşler yayılmaya başlamıştır. Ardından 1618 yılında Otuz Yıl Savaşları patlak vermiş ve bu savaşta Fransa Habsburgların karşısında yer almıştır. Bu dönemde tahtta olan XIII. Louis merkezi otoriteyi koruyamamıştır ancak yerine geçen XIV. Louis düzenli ve disiplinli bir ordu kurmuştur. Bu dönemde Fransa monarşisi güçlenmiş, krallığın hazine gelirleri artmıştır⁹⁸. XIV. Louis'in vefatından Fransız İhtilali'nin patlamasına kadar geçen sürede Fransa için büyük değişimlerin yaşandığı bir süreç olmuştur⁹⁹. XV. ve XVI.

⁹⁸ Özcan, "Fransa", s. 179.

⁹⁹ Parker, Cambridge Savaş Tarihi, s. 195.

Louis halkın sosyal ve ekonomik beklentilerine cevap verememiş, halk mali kriz altında ezilirken sarayın hanedan için esnek davranışları Fransız halkının tepkisine yol açmıştır. Genel Meclis bu duruma bir çözüm bulmak üzere toplanmış ancak krallık halkın taleplerini yerine getirememiştir. Nihayetinde Fransa'da halkın monarşi sistemine karşı çıkarak ayaklandığı büyük bir ihtilal başlamıştır. İhtilal hem Fransa için hem Avrupa için siyasi, sosyal ve ekonomik birçok yeni durum yaratmıştır. İhtilalden sonra ise Avrupa'nın siyasi haritasını değiştirecek olan Napolyon Bonaparte başa geçmiş ve Fransa'yı bir restorasyon dönemine sokmuştur. En başta birlikte büyük topraklar fethedeceği ordu ve orduya asker yetiştiren, kendisinin de sıkı bir eğitim alarak mezun olduğu askeri okul (ecole militaire) üzerinde reformlar gerçekleştirmiştir¹⁰⁰.

Fransa'nın ilk askeri okulu 1751 tarihinde XV. Louis tarafından Paris'te kurulan, teknik olmayan ve Katolik ilkelere göre eğitim öğretim veren Ecole Royale Militaire'dir. Küçük Soreze kasabasındaki Ecole Royale Militaire (Kraliyet Askeri Okulu) Fransa'nın Languedoc Eyaleti'nde Toulouse'un yaklaşık 60 km doğu-güney-doğusunda bir Benedictine Manastırı'nda yer almaktaydı. Öğrenciler askerlik eğitimi, kondisyon egzersizleri ve eskrim dersleri almışlardır. Dans egzersizleri esnasında geliştirilen binicilik becerileri eğitimi de öğrencilere titizlikle verilmiştir. Kısa bir süre sonra yüzme ve jimnastik dersleri de programa dahil edilmiştir¹⁰¹. Okula kuruluş yıllarında sekiz ila on bir yaş arasındaki erkek çocukları kabul edilmiştir. Yoksul ailelerin çocukları için burs imkânı olsa da okulda daha çok zengin soylular avantajlı durumdaydı. 1776 yılında okul, kabul yaşını on dörde çıkarmıştır. 19. Yüzyılda Fransa'da kara ve deniz askeri akademileri nicelik olarak yaygınlaştırılmıştır. Fransız Devrimi sırasında geçici olarak kaldırılırsalar da Ecole Militaire benzeri kurumlar çok geçmeden yeniden tesis edilerek eğitim öğretim vermişlerdir. Fransız İhtilali ile birlikte Robespierre Ecole Royale Militaire'in kapanmasını gerekli görmüş ve yerine Ecole de Champ de Mars adında bir askeri eğitim okulu açmıştır. Daha sonra 1794 yılında bir sivil mühendislik okulu olan Ecole Centrale des Travaux kurulmuştur. Bu okul daha sonra Ecole Polytechnique olarak anılacaktır. Okul yetersiz bulununca Ecole Speciale açıldı. Ecole Militaire Fontainebleau da ertesi yıl St Cyr'a taşındı. Polytechnique ve St. Cyr, iki askeri okul, bu dönemde en iyiler arasında oldukları için hızla popüler olmuşlardır¹⁰². Bu okullara eğitim almak için gelen öğrenciler genel olarak orta okul çağını geçmiş erkek çocuklarından oluşuyordu ve okula gelen öğrenciler temel eğitimlerini

¹⁰⁰ Roberts, *Avrupa*, s. 425; Roberts, *Kısa Dünya*, s. 345; Gökkaya ve Yeşilbursa, *Yeni ve Yakın Çağ*, s. 112.

¹⁰¹ Serge Vaucelle ve John McClelland 'Christian Patriotism' and Physical Education in Pre-Revolutionary France: The Royal Military School in Sorèze in the Eighteenth Century, *The International Journal of the History of Sport*, 36 (4-5), 2019, s. 474.

¹⁰² Richard Preston, *Perspectives In The History Of Military Education And Professionalism*. Colorado Spring, United States 1980, s. 6.

tamamlamış bulunuyorlardı. Bu yüzden akademideki ders programları daha çok öğrencilerin askeri gelişimlerine yönelik olmuştur. St Cyr’da ve Polytechnique’te eğitim iki yıldır.

St. Cyr Özel Askeri Okulu’nun eğitim süresi iki yıldır. Bu okulun amacı, piyade, süvari, deniz piyadeleri ve deniz piyadelerinde görev yapmak için harbiyelileri eğiterek Fransa ordusuna hazırlamaktır. Okula kabul yalnızca sınav ile yapılır ve on yedi ile yirmi yaş arası tüm adaylara açıktır. Her yıl farklı bölümlerde yapılan giriş sınavları sözlü ve yazılı olarak uygulanıp, şu dersleri kapsamaktadır: Aritmetik, Tanımlayıcı Geometri, Cebir, Geometri, Düzlem Trigonometrisi, Mekanik ve Fizik, Kimya, Tarih, Siyasi ve Fiziki Coğrafya, Almanca¹⁰³. İki yıllık askeri okullarda okutulan derslerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.1 St. Cyr Ders Programı

<u>İlk Yılın Dersleri</u>	<u>İkinci Yılın Dersleri</u>
Tanımlayıcı Geometri	Topoğrafya
Fizik Bilimi	Tahkimat
Askeri Edebiyat	Topçuluk
Askeri Tarih	Askeri Mevzuat
Coğrafya	Askeri İdare
Askeri İstatistik	Askeri Sanat
Almanca	Tarih

Tablo 1.1’den anlaşılacağı üzere St. Cyr ders programında derslerin büyük çoğunluğunu askerlik mesleğine ait dersler oluşturmaktadır. Zaten okul iki yıllık bir eğitim verdiği için askeri derslere ağırlık verilmesi hem öğrencilerin ders yükünün azalmasında hem de tüm dikkatlerini askeri eğitime vermelerinde etkili olmuştur. Prusya askeri okullarında verilen yoğun dil ve mühendislik derslerine yer verilmemiştir. Ayrıca derslerin genellikle teorik eğitime dayandığı gözlemlenebilmektedir. Tüfek eğitiminde de teorik eğitim verilir. Birinci yıl bittiğinde, öğrenciler hizmet silahlarını seçerler, bundan sonra süvari adayları kendi başlarına ayrılırlar. Kurs sırasındaki pratik eğitim piyade ve süvari talimi dahil çoğunlukla sınırlıdır. İlk yıl binicilik eğitimi haftada iki kez verilir; ikinci yıl süvariler her gün ata biner. Topçuluk eğitimi yirmi altı dersle sınırlıdır ve derste sahra ve kuşatma silahlarının el kitabını öğrenirler¹⁰⁴.

¹⁰³ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 239-241.

¹⁰⁴ Walford, *Blue Books For The People*, s. 2.

Politeknik Okulu'nda ise amaç daha çok askeri mühendisler yetiştirmektir. Okulun teşkilatı askeri okul olarak düzenlenmiştir ve öğrenciler eğitimleri devam ederken faal ordu teşkilatına mensup sayılmışlardır. Okulun idari kadrosu bir komutan, bir adet ikinci komutan ve altı adet kaptandan oluşmaktaydı. Komutan ve ikinci komutan, topçu ve mühendisler arasından dönüşümlü olarak seçilirdi. Okula kabul sınavının görevlileri, sene içinde öğrenci sınav görevlileri, profesörler ve doçentlerden oluşan eğitim kadrosu, çoğunlukla Bilimler Akademisi üyesi olan seçkin sivil akademisyenlerden meydana gelirdi. Politeknik Okulu'na kabul için hem yazılı hem sözlü sınav yapıldı. Ön sınava kabul edilmek için, her adayın Fen Bilimleri Lisansı veya Edebiyat mezunu olması ya da eşdeğer bir diplomaya sahip olması istenirdi. Her öğrencinin yıllık gideri 1.000 Franktı. Sadece üniforma ve kıyafetin maliyeti 600 Frankı bulurdu. Okulda eğitim müddeti iki yıl olarak planlanmıştır. İlk yıl pratik askeri eğitim dersleri yapılır, ikinci yıl haftada en az bir tatbikat yapıldı. Okulda şu dersler okutulurdu¹⁰⁵: Tanımlayıcı Geometri, Diferansiyel ve İntegral Hesabı, Stereotomi, Mekanik, Optik, Fizik, Akustik, Astronomi, Kimya, Jeodezi, Topografya, Mimari, Askeri Sanat ve Tahkimat (19 Ders), Tarih, Fransız Edebiyatı, Peyzaj, Almanca, Doğrusal ve Mekanik Çizim.

Politeknik Okulu'nda okutulan derslere baktığımızda burada daha çok mühendislik derslerinin yer aldığı görülmektedir. Askeri dersler oldukça sınırlı kalmıştır. Dil dersleri de sadece Almancadan ibarettir. Bu okuldan mezun olanlar askeri topçular, mühendisler, kurmaylar olarak atanmışlardır. Savaş Bakanı'na bağlı barut ve güherçile dairesinde, Deniz Kuvvetlerinde, Denizcilik Bakanlığı'na bağlı deniz topçuları, deniz mimarları ve hidrografik bölümlerinde görev yapmışlardır. Sivil mühendisler ise köprüler, yollar ve madenlerde çalışmak üzere görevlendirilmişlerdir. Ayrıca Bayındırlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı'na bağlı telgraf dairesi, tütün dairesi ve Maliye Bakanlığı'na atamaları yapılmıştır¹⁰⁶. Politeknik'te verilen eğitim öğretim metodu, Avrupa'nın hemen hemen tüm askeri ve mühendislik okullarına örnek teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti de çağa uygun olarak yeni modern ordusunu ve askeri eğitim kurumlarını dönemin en güçlü ordularından birine sahip olan Fransa'yı örnek alarak kurmuştur. Hem Fransız İhtilali'nden sonra diğer Avrupalı devletlere karşı Fransız ordusunun gücünü ispat etmesi hem de bu dönemde Fransa ile ılımlı seyreden siyasi ilişkiler Osmanlı Devleti açısından ordusunda ve askeri eğitim sisteminde Fransız modelini benimsemek için güçlü nedenleri oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ordu teşkilatlanmasında hiyerarşi Fransa'daki gibi mirliva, liva ve iki alaydan oluşmuştur. Alay üç taburdan, bir tabur da sekiz bölükten oluşmuştur. Fransa ve

¹⁰⁵ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 243-246.

¹⁰⁶ Walford, *Blue Books For The People*, s. 7.

birçok Avrupa ülkesi gibi bu dönemde Osmanlı Devleti'nde de zorunlu askerlik sistemine geçilmiş, her on beş ve otuz yaş arası sağlıklı erkek askere çağırılmıştır. Süvari, piyade ve istihkam askerlerinin eğitimlerinde de Fransa emsal alınmıştır¹⁰⁷.

Fransa'dan birçok uzman ve subay Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. II. Mahmut Dönemi'nde açılan Harbiye Mektebi de Fransa'daki Ekol Politeknik örnek alınarak tesis edilmiş ve Fransız subayları görev yapmıştır. Harbiye Mektebi'nin ilk dönemlerindeki matematik ve mühendislik derslerinin fazla olmasının sebebi Ekol Politeknik'in örnek alınmış olmasıdır. Ancak Politeknik'te askeri hocalar görev yapmıyordu ve askeri dersler oldukça sınırlıydı. Osmanlı Harp Okulu'nda ise askerliğe dair dersler mevcuttu ve St. Cyr'daki gibi piyade, süvari, topçu, istihkam sınıflarına ayrılıyorlardı. Prusya'daki Askeri Akademi'de de bu sistem vardı. Ancak St. Cyr'de okul iki yıllıktı. St. Cyr ve Osmanlı Harp Okulu'nun ders müfredatları karşılaştırıldığında derslerin birbirine benzediği görülmektedir. İki okulda da hem temel dersler hem askerlik mesleğine dair dersler bulunmaktadır. Spor dersleri de iki okulda binicilik, jimnastik ve eskrim (meç-kılıç talimi) şeklindedir.

1854 tarihinde Fransa Erkân-ı Harbiyesi yüzbaşlarından ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane muallimlerinden Mösyö Mujino'nun vefatı dolayısıyla Fransa Ekol Politeknik'ten askerî mimari, topografya, makine ve hendese-i resmiye derslerini okutması için ayda altı bin kuruş maaş verilerek bir hoca çağırılmıştır. Hocanın ve tercümanın tüm yol masrafları karşılanmıştır¹⁰⁸. Osmanlı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi de Fransa'daki Tıp Okulu emsal alınarak kurulmuştur. Bu sebeple Osmanlı Askeri Tıp Okulu'nda Fransız nüfuzu etkili olmaktadır. Burada dersler Fransızca olarak verilmektedir. Osmanlı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye 'de kullanılmak üzere ihtiyaç olan gerekli araç ve gereçlerin büyük bir kısmı Paris'ten getirilmiştir¹⁰⁹. Ayrıca mektepte okutulacak kitaplar da Fransa'dan gelmiştir¹¹⁰. Öğrencilerin Fransızca eğitimi için Doktor Bernard tarafından yazılan Ecza isimli kitap altı yüz adet basılmıştır¹¹¹. Fransa, Osmanlı Devleti'ne gelen askeri uzman ve subaylarının Osmanlı'daki durumunu yakından izlemiştir. Fransa Devleti maslahatgüzârı tarafından 1854 senesi kanun-i evvelinin sekizinde sefâret baş tercümanından bir talimat iletilmiştir. Bu talimatta Osmanlı Devleti'ne gelen Fransız askeri uzman ve subaylarının ihtiyaçlarını karşılayacak olan askeri dairenin üzerine düşen görevi layıkıyla yapmadığı, Mekteb-i Harbiye ile Topkapı kışlasının Fransa askerlerine tahsisinin elzem olduğu anlaşılmış olmasından dolayı bu konuyla ilgili

¹⁰⁷ Sleman, "Tanzimat Döneminde Osmanlı-Fransa", s. 5.

¹⁰⁸ BOA, İ.HR, 106/5207.

¹⁰⁹ BOA, İ.HR, 61/2965.

¹¹⁰ BOA, İ.HR, 10/491.

¹¹¹ BOA, İ.HR, 6/281.

olarak Fransa ordusu müdür-i umûru ile gerekli müzakerelerin yapılması istenmiştir¹¹². Fransa'dan subay ve uzmanların geldiği gibi Osmanlı Devleti'nden de birçok öğrenci Fransa'ya askeri tahsil için gitmiştir. Öğrenciler çeşitli okullara gönderildiği gibi çoğunlukla askeri okul olan Ecole Polytechnique ve Ecole Militaire de St. Cyr isimli askeri okullara gönderilmiştir¹¹³.

Osmanlı Devleti'nin çağa uygun olarak yeniden kurulan modern ordusu Asakir-i Mansure-i Muhammediye ve ordunun subay gereksinimini karşılayacak olan Harbiye Mektebi'nin kuruluş dönemlerinde Fransa etkisi görülse de II. Mahmud Dönemi'nden itibaren Prusya'dan gelen askeri heyetler daha fazla etkili olmaya başlamış, II. Abdülhamid Dönemi'nde Fransız etkisi zayıflamıştır. 1880'lerden itibaren Alman askeri nüfuzu I. Dünya savaşı sonuna kadar Fransa'ya nazaran daha üstün bir şekilde seyredecektir.

1.2. İngiltere Askeri Eğitimi ve Osmanlı Askeri Eğitimine Etkisi

İngiltere, zaman zaman farklı hanedanlar tarafından yönetilen, güçlü bir monarşi geleneğine sahip denizci bir devlettir. Avrupa modernleşmesinin önemli duraklarında rolü olmuştur. Coğrafi Keşiflerde aktif rol oynamış, Yüz Yıl Savaşları, Yedi Yıl Savaşları, mezhep çatışmaları ve Napolyon'a karşı Koalisyon Savaşları'na rağmen yine de Avrupa'nın Sanayi Devrimi'nin başat güçlerinden birisi olmuştur. İngiltere'nin büyük zenginliklere ulaşmasının temelinde denizcilik ve ticaret yatmaktadır. Çıkardığı denizcilik kanunu ile İngiltere'ye gelen ticaret mallarının İngiliz gemileriyle taşınması kararı gemiciliğin gelişmesine neden olmuştur¹¹⁴. Bu sebeple İngiltere her şeyden önce donanmaya deniz subayı yetiştiren denizcilik okullarına önem vermiştir.

İngiltere ilk olarak Wessex kralı Büyük Alfred zamanında deniz kuvvetlerinden yararlanmıştır. Deniz kuvvetleri İngiltere'de 13. Yüzyıla kadar yerel bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Daha sonra VIII. Henry zamanında savaş filosu kurulmuş, I. Elizabeth zamanında ise deniz kuvvetleri oldukça güçlenmiştir¹¹⁵. Deniz kuvvetlerine subay yetiştiren mektepler İngiltere'de oldukça geç açılmıştır. Subaylar, eğitimlerini gemide almışlardır. İngiltere'de Dartmouth, Osborne ve Cruisers Bahriye Mektepleri açılmıştır. Mektebe on iki on üç yaş aralığındaki öğrenciler İngilizce, Matematik, Geometri, Tarih, Coğrafya gibi temel derslerden oluşan bir sınava tabii tutularak seçilmiştir. Mektebe giren öğrenciler dört senelik bir eğitimden geçmişlerdir¹¹⁶. Bahriye mekteplerinde genel olarak Din Bilgisi, İngilizce,

¹¹² BOA, İ.HR, 116/5666.

¹¹³ Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya*, s. 5.

¹¹⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 6.

¹¹⁵ Derya Geçili, "Osmanlı Devleti'nin Donanma İçin Model Olarak Aldığı İngiltere Bahriye Mektepleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XL*, (1), 2016, s. 122.

¹¹⁶ Geçili, "Osmanlı Devleti'nin Donanma", s. 124-125.

Fransızca, Almanca, Tarih, Coğrafya, Matematik, Fizik, Kimya, Jimnastik, Laboratuvar, Mühendislik Dersleri, Mühendislik Atölye, Topçuluk, Torpido, Denizcilik, Navigasyon, Optik, Deniz Adamlığı, İşaretleme (Sinyaller), Diyagram dersleri okutulmuştur¹¹⁷. Buradan anlaşılabacağı üzere mektepte mühendislik, sosyal ve denizcilik dersleri bir arada verilmiştir. Ayrıca din eğitimi müfredatta yer almıştır.

İngiltere’de kara ordusunun piyade ve süvari subaylarını eğitmek amacıyla açılan askeri okul da mevcuttur. Bu okul 1801’de kurulmaya başlanan ve 1802’de İngiltere’nin Buckinghamshire kentindeki Great Marlow ve High Wycombe’da kurulan, ancak Ekim 1812’de Sandhurst, Berkshire’a taşınan Kraliyet Askeri Koleji (Royal Military College)’dir. Bu okul yalnızca piyade ve süvari subaylarını eğitmek amacıyla açılmıştır. İstihkam ve topçu sınıfları bulunmamaktadır.

Tablo 1.2 Kraliyet Askeri Koleji’nde Okutulan Dersler

<u>Zorunlu Dersler</u>	<u>Seçmeli Dersler</u>
Ölçülendirme Dahil Matematik	Jeoloji
Zemin Problemlerine Göre Yükseklikler, Mesafeler ve Trigonometrik Hesaplamalar Sekstant Kullanımı ve Temel Mekanik	Mineraloji
Güçlendirme ve Saha Mühendisliği	Deneyisel Bilimler
Topçuluk	Fotoğraf
Topografik Çizim,	Askeri Telgraf
Askeri Ölçüm	
Eskiz ve Yol Yapımı	
Keşif	
Askeri Sanat	
Tarih	
Coğrafya	

¹¹⁷ Enes Sayım, “İngiliz Bahriye Mektepleri Müfredatının İncelenmesi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, 9, 2019, s. 223-230.

Askeri Yönetim ve Hukuk	
Fransızca, Almanca veya Hintçe	
Binicilik	

Tablo 1.2'ye göre bu okulda askeri dersler, matematik, sosyal bilimler ve dil dersleri dengeli dağılmıştır. Dil derslerinden Hintçe dikkati çekmektedir. Bu dönemde Hindistan, İngiltere'nin bir sömürgesi olduğu için askerlerin sömürge bölgelerinin dillerini öğrenmeleri önemli görüldü. Okulda bu derslere ilişkin sınavlar her dönem sonu profesörler tarafından yapılırdı. Bitirme sınavında, başarılı olan subaylar, alaylarının kıdem sırasına göre bir liste halinde düzenlenir ve ismi okunarak onurlandırılırdı¹¹⁸.

Bir de Londra'nın güneydoğusunda 1720'lerde açılan Woolwich Kraliyet Askeri Akademisi mevcuttur¹¹⁹. Woolwich Kraliyet Askeri Akademisi'nin amacı, topçu ve mühendislik görevlerine adaylar hazırlamaktır. Adayların on altı ile on sekiz yaşları arasında olması gerekmektedir. Okula kabul, Kamu Hizmeti Komisyonu tarafından altı ayda bir düzenlenen sınavlarla yapılır. Bu sınavlar Sandhurst için olduğu gibi ön ve ileri düzey olarak ikiye ayrılır. Ön sınavda öğrenciler Matematik, Ortak Logaritmaların Kullanımı, Binom Teoremi, Cebir, Geometri, Öklid'in altıncı kitabına; Düzlem Trigonometrisi, Üçgenlerin Çözümü, Fransızca, Almanca veya başka bir modern dil, İngilizce yazma, Geometrik Çizim Unsurları, Coğrafya derslerinden sorumlu olurlardı. Bu sınavı başarıyla geçenler ikinci aşama sınava tabii tutulurlardı. Bu sınavda Matematik, Analitik Geometri, Konik Kesitler, Katı Geometri, Diferansiyel ve İntegral Hesap, Statik ve Dinamik, İngiliz Edebiyatı ve Tarihi, Klasikler, hem Latince hem Yunanca ya da ayrı ayrı, Fransızca (sınav kısmen konuşma diline özgü), Almanca (sınav kısmen konuşma diline özgü), İtalyanca, Rusça, İspanyolca veya Hintçe dillerinden herhangi biri, Kimya ve Isı, Elektrik ve Manyetizma, Genel ve Fiziki Coğrafya ve Jeoloji ve Serbest Çizim becerilerine bakılıyordu. Adaylar bu konuların dördünden fazla, ikisinden azında sınava alınamaz; ancak neredeyse tüm analitik geometriyi, diferansiyel ve integral hesabı kapsayan isteğe bağlı incelemeye de izin verilirdi. Okulda eğitim süresi iki buçuk yıldır. Okulun müdürü Başkomutandır. Ayrıca her yıl bir kurul tarafından da denetlenirdi¹²⁰. Okulda şu dersler okutulmaktaydı:

¹¹⁸ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 265-266.

¹¹⁹ Garnier, "Technology, Organizational Culture", 114; Black, "The Military Influence", s. 218; Roeder, "Professionalism and Training of Army", s. 82.

¹²⁰ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 260-262.

Tablo 1.3 Woolwich Kraliyet Askeri Akademisi'nde Okutulan Dersler

<u>Zorunlu Dersler</u>	<u>Seçmeli Dersler</u>	<u>Uygulamalı Dersler</u>
Matematik	Yüksek Matematik	Jimnastik
Trigonometri	Tahkimat	Binicilik
Pratik Mekanik	Almanca	Topçuluk
Alan ve Kalıcı Tahkimat	Serbest Figür ve Manzara Çizimi	Saha Araştırmaları
Topçuluk	Yüksek Kimya	Kuşatma ve Havan Talimi
Mühendislik	Latince	Mekanik Manevralar
Arazi Çizimi ve Keşif	Yunanca	
Askeri Çizim	Fransızca	
Askeri Tarih ve Coğrafya	İtalyanca	
Fransızca veya Almanca	Rusça	
Temel Kimya ve Fizik	İspanyolca	
	Hintçe	

Tablo 1.3'e göre okulda en fazla askerliğe ait derslerin okutulduğu görülmektedir. Dil derslerine çok önem verilmiştir. Özellikle eski ve modern Avrupa dilleri müfredatta seçmeli olarak fazla yer tutmaktadır. Ayrıca uygulamalı eğitime önem verildiği talim, binicilik ve spor derslerinden anlaşılmaktadır. Hem batı hem doğu dillerine ilişkin derslerin yoğunluğu da dikkati çekmektedir. Matematik ve mühendisliğe dair dersler de fazladır. Bu derslerle askerlere analitik düşünme becerileri kazandırılmak amaçlanmıştır. İngiliz askeri sistemi, Osmanlı askeri sisteminde en çok bahriyede etkili olduğu söylenebilir.

Osmanlı Bahriyesinde görev alan İngiliz subaylarından en bilineni 1839 yılında gelen ve Osmanlı'da Yaver Paşa olarak bilinen Binbaşı Sir Wake Walker'dır. Müşavir Paşa olarak bilinen Amiral Adolphus Slade de uzun yıllar Osmanlı bahriyesinde görev yapmıştır. Albay Augustus Charles Hobart, 1877 yılında Osmanlı Bahriyesi Nezareti Kurmay Dairesi'nin başkanlığını yürütmüştür. Sir Henry Felix Woods, Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de hoca olarak görev yapmıştır. Bahriye Mektebi'nde Woods ile beraber birkaç tane daha İngiliz, uzman öğretici olarak görev yapmıştır. Meşrutiyet Dönemi'nde İngiltere'den Amiral Douglas Gamble,

H. Limpus ve Amiral H. P. Williams isimli 3 amiralin bulunduğu bir heyet Osmanlı'ya gelmiş ve I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'da kalmışlardır¹²¹.

Osmanlı Devleti askeri okullarında görev yapan İngiliz subaylarının etkisiyle askeri eğitimde İngiliz askeri okullarına benzer uygulamalar yer almıştır. Özellikle bahriye mektebi ders programında düzenlemeler yapılırken İngiltere bahriye mektebinin programları örnek alınmıştır. İki okulda da temel derslerle birlikte denizciliğe dair dersler ve gemi stajı bulunmaktadır. Kara harp okulları müfredatları karşılaştırıldığında İngiltere'de seçmeli derslerin yer aldığı görülmektedir. Osmanlı'da ise seçmeli dersler bulunmamaktadır. Ayrıca Osmanlı'da piyade ve süvari sınıflarına ek olarak istihkam ve topçuluk sınıfları mevcuttur ancak İngiltere'de bu sınıflar bulunmamaktadır. Ayrıca İngiltere'de sömürgelerine ait diller de okutulmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde Arapça, Farsça, Türkçe yanında Fransızca ve Almanca yabancı dilleri yer almıştır. İngilizce sadece Bahriye Mektebi müfredatına koyulmuştur. Buradan İngilizlerin Osmanlı askeriyesinde kara harp okulunda, bahriye okulundaki gibi etkin olmadıkları görülmektedir.

1.3. Prusya Askeri Eğitimi ve Osmanlı Askeri Eğitimine Etkisi

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu Avrupa'da 10. Yüzyıldan itibaren hüküm süren ve kendisini Batı Roma'nın devamı niteliğinde gören bir Alman İmparatorluğu'dur. İmparatorluğun içinde birçok hanedan yer almış ve siyasi birlik uzun bir süre kurulamamıştır. Siyasi birliği sağlama yönünde girişimlerde bulunulsa da bu uzun süre gerçekleştirilememiştir¹²². Prusya, günümüz Almanya'nın doğu kısmında kurulmuş ve merkezi Berlin olan Alman Krallığı'nı ifade eder. Başlangıçta Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun bir parçası iken 1871'de siyasi birliğinin Alman İmparatorluğu'na dönüşmüştür. Prusya'nın siyasi birliğini sağlaması ile ordu reformunu gerçekleştirmesi birbirine entegre olaylar olmuştur¹²³.

Friedrich Wilhelm (1620-1688) Brandenburg-Prusya'nın gerçek kurucusu olmuştur. Otuz Yıl Savaşlarından sonra tahta çıkan Wilhelm döneminin en büyük sorunu güvenlik ve savunma problemiydi. Wilhelm öncelikle bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bir orduya sahip olmak için devlet içindeki sınıflar ve ekonomik üretim ile askeri

¹²¹ Yaşar Bedirhan ve Figen Atabey, "Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Danışmanlar (1808- 1918)". *Turkish Studies*, 8 (5), 2013, s. 131-133.

¹²² Altıntaş, "Gülhane Serriyat Hastanesi'nden Önceki Gülhane Hastanesi". *Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri* V. Ankara 2012, s. 12.

¹²³ Merry E. Wiesner Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa Tarihi*. İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 491.

güç arasında sağlam bir denge kurulması gerekiyordu¹²⁴. Bu dönemde ülkede siyasi, ekonomik ve askeri gücü Junkerlar ellerinde bulunduruyorlardı. Junkerlar Prusya'daki toprak sahibi soylulardı ve Prusya subayları junkerlardan oluşuyordu¹²⁵. Junkerlar, paralı askerlik yapan, eğitimsiz ve yeniliğe kapalı idi. Junkerlar ile ülke savunmasının zayıf kalmasıyla birlikte Fransa'dan göç eden Kalvinist Huguenotlar Prusya ordusunda görevlendirilmeye çalışılmıştır. Böylece Prusya'da bürokrat sınıfı oluşmaya başlamıştır¹²⁶. 18. Yüzyılın başlarından itibaren Friedrich Wilhelm (I) her alaya bir kanton bölgesi atamıştı. Her alay kendi kantonunda eğitilmiş bir askeri kaynağı bulunduruyordu. Savaş zamanı Prusya kantonlardaki askerleri çağırarak gücünü arttırabilirdi¹²⁷.

Friedrich Wilhelm (1640-1688) Brandenburg-Prusya'nın asıl kurucusu olmuştur. Kendisinden sonra gelen III. Friedrich (1688-1713) Polanya vasallığından ayrılan Doğu Prusya'da krallık unvanını almıştır¹²⁸. Küçük Prusya-Brandenburg'un askeri bir güç haline gelmesi "asker kral" şeklinde anılan Friedrich Wilhelm (1713-1740) ve "büyük" unvanıyla tarihe geçen II. Friedrich (1740-1786) dönemlerinde gerçekleşmiştir¹²⁹. I. Friedrich döneminin askeri reformlar için atılmış en önemli adımları maliye teşkilatının güçlendirilmesi ve Junkerların askerleştirilmesinin hızlandırılması olmuştur. Öncelikle maliye teşkilatı asker-bürokratların kontrolüne verilmiştir. Ardından pietizmin askerler arasında benimsenmesiyle Berlin Harp Akademisi pietist bir yapıya dönüşmüştür. Böylece askerin devlete bağımlılığı artırılmış ve subaylar yeniliğe açık hale getirilmiştir¹³⁰. Ayrıca I. Wilhelm Fransa'daki gibi zorunlu askerliğe geçme çalışmalarına başlamak istiyordu. Bu yüzden köylülerden askere almalar başladıysa da bu durum junkerlar arasında hoş karşılanmadı. Bu yüzden askeriyede sıkı bir disiplin uygulandı¹³¹.

III. Friedrich Wilhelm Döneminde (1797- 1840), Prusya askeri reformlarında daha radikal adımlar atmıştır. Fransız Devrimi sonucu başlayan Napolyon Savaşları ve özellikle Jena

¹²⁴ Robert R. Palmer, "Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastic to National War", (Ed. P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert), *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University Press, New Jersey 1986, s. 97.

¹²⁵ Philip S. Gorski "The Protestant Ethic Revisited: Disciplinary Revolution and State Formation in Holland and Prussia". *Amerikan Journal of Sociology*, 99(2), 1993, s. 300.

¹²⁶ Mesut Uyar ve Hayrullah Gök, "Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askeri Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması", *KHO Bilim Dergisi*, 13(1), 2003, s. 9.

¹²⁷ Oswald Shanahan, *Prussian Military Reforms 1786-1813*. Columbia University Press, New York 1966, s. 7.

¹²⁸ Calinger, "Frederick the Great", 2006: 239; Kemal Beydilli, "Prusya". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 34, 2007, s. 354.

¹²⁹ Beydilli, "Prusya", s. 354.

¹³⁰ Gorski, "The Protestant Ethic Revisited", 1993, s. 294-295; Uyar ve Gök, "Modern Alman Ordusunun Temeli", s. 10.

¹³¹ Uyar ve Gök, "Modern Alman Ordusunun Temeli", s. 11.

Savaşı'nda alınan yenilgi sonrasında Prusya askeri reformlarını hızlandırmıştır¹³². Bu dönemde orduyu modernleştirme çalışmaları 1807 yılında imparator III. Friedrich'in Jena Savaşı'nda görev alan August Neidhardt von Gneisenau ve General Scharnhorst'u görevlendirmesiyle atılmış ve Prusya ordusunun modernleşme dönemi başlamıştır.

Scharnhorst çekirdek 'reformcular'dan oluşan bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonda Gneisenau, Karl von Grolman ve Hermann von Boyen gibi önemli isimler yer almıştır. Scharnhorst'un kişisel kadrosunun bir üyesi olan von Clausewitz de komisyonun sekreteri olmuştur¹³³. Clausewitz, Scharnhorst'un asistanı olarak komisyonda yer alsa da daha sonra reformun merkezine yerleşecektir. Clausewitz Avrupa'nın büyük çalkantıların ve değişikliklerin meydana geldiği bir dönemde yaşamıştır. Prusyalı bir subay olarak, Westphalia Barışı (1648) ile tesis edilen Avrupa düzeninin değerleri ile yetişmiştir. Fransız İhtilali'nin Eski Düzeni ne şekilde yok etmeye başladığını gözlemleme fırsatı bulmuştur. İhtilal ile Avrupa sisteminin bağdaşık olmayan bir nitelik kazanması, iç siyasal-toplumsal düzenlerin savaşların amacı haline gelmesi, Fransa'da zorunlu askerliğin uygulanması neticesinde önceki devrin yerini daha büyük ve daha güçlü ordularla yapılan halk savaşlarına bırakması ve Napolyon'un strateji anlayışında yaptığı değişimler Clausewitz'in savaş anlayışının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Fransız Aydınlanma geleneği ile Alman İdealizmini benliğinde birleştirerek özgün bir düşünce tarzı oluşturmuştur¹³⁴. Clausewitz, savaşların bilimsel analizini yapıyor, askeri teorisinin geçmiş ve şimdiki arasındaki ilişkilerini kaleme alıyordu¹³⁵. Özellikle Avusturya, Fransa ve Prusya'nın yaptığı savaşları iyi analiz etmiştir. Bu savaşları, strateji, taarruz, savunma, coğrafi koşulları değerlendirme, teçhizat, iase, ordunun dizilimi gibi birçok yönden değerlendirmiştir¹³⁶. Daha sonra bu değerlendirmelerini Harp okulunda öğretmenlik yaptığı sürelerde subay adaylarına aktarmıştır.

Scharnhorst ve askeri reformcular, istisnasız yeni bir askeri sistem yaratmayı amaçlamışlardır. Boyen'in, çabalarıyla ordu reformu ile ilgili kanunlar hazırlanmıştır. 1814 tarihli Hizmet Yasası (Wehrgesetz) ve Landwehr 1815 Yönetmeliği (Landwehrordnung) ile zorunlu askerliğe geçilmiştir. Landwehr düzenli ordudan ayrı bir yurttaş milisiydi¹³⁷. Prusya

¹³² Hagen Schulze, *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763–1867* trans. by Sarah Hanbury-Tenison, Cambridge University Press, New York 1999, s. 73; Breuilly, *Austria, Prussia*, s. 2.

¹³³ Holborn, *The Prusso- German School*, s. 281; Davis, "VII. Helmuth von Moltke", s. 84.

¹³⁴ Ali L. Karaosmanoğlu, "Yirmi Birinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden". *Uluslararası İlişkiler*, 8 (29), 2011, s. 8.

¹³⁵ Peter Paret, "Clausewitz" P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert (Ed.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton University Press, New Jersey 1986, s. 193.

¹³⁶ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 2015.

¹³⁷ Michael Schoy, *General Gerhard von Scharnhorst: Mentor of Clausewitz and Father of the Prussian-German General Staff*. Canadian Forces College, Toronto 2003, s. 17; Dierk Walter, *A Military Revolution? Prussian Military Reforms before the Wars of German Unification*. Institutt for Forsvarsstudier, Oslo 2009, s. 270.

Kralı Frederick William III, önce tüm şehirlerden ve Kreise'den (hükümet kırsal bölgeleri) vatandaşların yaklaşık %3' ünün Prusya Landwehr'e alınacaklarını emretti ve 1813'te askerlik hizmetinden muafiyeti kaldırdı¹³⁸. Orduya katılan Prusyalı tebaaya oldukça titiz ve acımasız bir disiplin uygulanmıştır. Bu sayede Prusya ordusu git gide güçlenmiştir.

Ordu reformu devam ederken 1848 ihtilalinin başlamasından bir yıl sonra Almanya'nın kaderini değiştirecek olan isim resmen tarih sahnesine çıkmıştır. Otto von Bismarck 5 Şubat 1849'da Brandenburg -Zauche-Belzig seçim bölgesinden Prusya Landtag'ına girmiştir. 1851'de Ren Eyaleti'nin başkanı olacak olan Hans von Kleist ise Belgard'dan seçilmiştir. Muhafazakâr bir görüşe sahip olan Helmuth von Moltke de 1857 'de Genelkurmay Başkanlığı'na atanmıştır. Dönemin Harp Bakanı ise Roon olmuştur¹³⁹. Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke ile Savaş Bakanı Albrecht von Roon daha sonra Alman Birliğinin kurulmasında ve askeri reformların gerçekleştirilmesinde isimlerini sıkça duyurmuşlardır. Bismarck ile Kriegsakademi [Prusya Harp Akademisi] mezunu Yüzbaşı Albrecht von Roon 1834 yılı yazında tanışmıştır. Roon 1820'lerde Prusya Krallığı'nın topografyasını tarayarak haritasını çıkarmak için kapsamlı bir proje başlatmıştır. Genelkurmay Topografya Dairesi, atlarının ve teçhizatının parasını ödeyemeyecek kadar parasız olan, kurmay subayı olarak alaylara atanamayan yetenekli genç subayları bu projede hizmete almıştır ve Roon, adını bu şekilde duyurmuştur. 1871'de Fransızlara karşı kazanılan zafer ve Almanya'nın birleşmesi şerefine Unter den Linden caddesinde düzenlenen geçit töreninde Bismarck'ın yanında yürüyen Moltke ve Roon, Topografya Dairesinde birlikte uzun yıllar geçirmişlerdir¹⁴⁰.

Moltke ve Roon Prusya siyasetindeki gelişmeler devam ederken bir yandan da siyasi birliği sağlayabilmek ve Prusya'yı daha güçlü bir orduya kavuşturabilmek için çalışmalara başlamışlardı. İlk olarak yerel milis güçleri lağvetmek üzere girişimlerde bulundular. Landwehr eğitilmiş erkeklerden oluşmuyordu. Üç Prusya hükümdarının umutsuz girişimlerde ısrar etmelerinin bir sonucu olarak kurulmuştu. Landwehr'in ciddi sorunu, subay birliklerinin niteliği ve bileşimiydi. Bu subay birliğini geliştirmek için hiçbir şey yapılmıyordu. Genç bir teğmen terfii etmek için uzun yıllar beklemek zorunda kalabiliyordu. Öte yandan ordudaki şirket subaylarının yarısı kötü eğitilmiş sıradan insanlara ayrılmıştı. Prens William, düzenli subayları Landwehr'e ayırmak istiyordu. Ancak düzenli subaylar bu konuda isteksizdi. Landwehr memurlarına düşük maaşlar ve sosyal teşvikler sunuluyordu. Bu da yalnızca daha az umut vaat eden adayların Landwehr'e katılmalarına neden oluyordu¹⁴¹. Ayrıca Landwehr

¹³⁸ Satomi Takaoka, "Prussian Military Reforms and the Berliner Landwehr in Local News during the Wars of Liberation, 1813-1815". *UrbanScope*, 12, 2021, s. 18; Walter, *A Military Revolution*, 2009, s. 269.

¹³⁹ Uyar ve Gök, "Modern Alman Ordusunun Temeli", s. 19.

¹⁴⁰ Riasanovsky ve Steinberg, *Rusya Tarihi*, s. 57.

¹⁴¹ Walter, *A Military Revolution*, s. 9.

askerlerinin teçhizatları da çağın gerisinde kalmıştı. Merkezî ateşli “iğnecikli tüfek”, kuyruktan dolma çelik top gibi silâhlara sahip bir orduydı. Ayrıca orta öğretim görmüş kişilere bir yıl için orduya gönüllü yazılma hakkı verilmekteydi. Askerler, üç yıllık bir hizmetten sonra, savaşılabilen bir ihtiyat sınıfına geçiyorlardı¹⁴². Gönüllülerden oluşan subaylar savaşılabilen hazırlanamıyordu. Landwehr subay birlikleri, 1840'tan çok önce bariz bir bozulma yaşamıştı. Sorunları hafifletmek için Hat memurları Landwehr'e ayrılıyordu. 1841'de Landwehr piyade bölüklerinin neredeyse yarısı ve süvari filolarının neredeyse tamamı Hat subayları tarafından yönetiliyordu. 1852'de bu geçici çözüm, her bir Hat alayında 12 bölüğün yarısını komuta etmeye yetecek 6 ek kaptanlık oluşturulduğunda kurumsallaştı. O andan itibaren, tüm Landwehr piyadeleri de müdavimler tarafından komuta edildi. 1859 yılında Prens William'ın destekleriyle ve Moltke - Roon ikilisinin önderliğinde Landwehr'in etkinliği azaltıldı¹⁴³. Bunun yerine Harp Akademilerinden mezun kurmay subayların yetkinliklerini arttırmaya çalıştı. Moltke, bu süreçte kendi ekibini oluşturdu. Friedrich von Hesse, Werner Ollech, Hans Stiehle, Gunther Vieth, Johann Petersen gibi isimleri yanına aldı. Bu isimler genel kurmayın önde gelenleri idi ve seferberlik, savaş planları konularında en iyileri olduklarını düşünüyordu. Böylece oluşturduğu Genelkurmay Prusya Ordusunun ana unsuru haline gelmişti¹⁴⁴.

Moltke'den sonra genelkurmay başkanı Schlieffen olmuştur. Schlieffen protestan pietizm ekolüyle eğitim veren Joachimsthaler Gymnasium'dan mezun olmuştu. Schlieffen ordudaki teknik birimlerin sayısını arttırdı ve orduyu modern makineli tüfeklerle donatmaya çalıştı¹⁴⁵. Bismarck, Alman birliğini sağlamasının ardından Prusya ordusunu güçlendirmek için çalışmalara başlasa da 1888 yılında istifa etmek durumunda kalmıştır¹⁴⁶. Bismarck sonrası Prusya gelişen ordu ve ekonomisi sayesinde Avrupalı devletler ile sömürge yarışına girmiştir¹⁴⁷.

1871 yılında Fransa ile Prusya arasında yapılan harpte Prusya'nın zafer elde etmesiyle Alman ordusundaki eğitim öğretim yöntemlerinin geliştirilmesine öncelik verilmeye başlanmıştır¹⁴⁸. 1871 Prusya dizisi, birleşme savaşlarındaki zaferleriyle dünya çapında ilgi görmüştür. Ama yenilmez dış görünüşünün altında, bir belirsizlik duygusu yer almış, daha iyi

¹⁴² Seignobos, *Avrupa Milletleri*, s. 350.

¹⁴³ Walter, *A Military Revolution?*, s. 281-282.

¹⁴⁴ Arden Bucholz, *Moltke and The German Wars, 1864–1871*, Palgrave, New York 2001, s. 53.

¹⁴⁵ Chiristopher Clark, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947*, Belknap Press, Harvard 2006, s. 510; Gordon Alexander Craig, *The Politics of the Prussian Army: 1640-1945*. University Press, Oxford 1964, s. 283.

¹⁴⁶ Hagen Schulze, *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763–1867* trans. by Sarah Hanbury-Tenison, Cambridge University Press, New York, 1991, s. 98.

¹⁴⁷ Uyar ve Gök, “Modern Alman Ordusunun Temeli”, s. 23.

¹⁴⁸ Eylem Tekemen Altındaş, “1878 Berlin Konferansı’ndan Sonra Osmanlı Devleti’nin Askeri Islahat ve Dış Politikasındaki Yeni Yönelimler”, *Asia Minor Studies*, 4 (8), 2016, s.112.

eğitim ve öğretim talebi ortaya çıkmıştır¹⁴⁹. Prusya'nın siyasi birliğini sağlamasına giden süreçte yaptığı ordu reformu ile askeri eğitimi de geliştirme ihtiyacı duymuştur. Scharnhorst, ordu reformunu yapmak için göreve geldiğinde, Prusya subayının öncelikle disiplin ve talim üzerine kurulu komuta ve savaş yöntemlerini öğrenmek zorunda olduğunu düşünmüştür¹⁵⁰.

Scharnhorst, Prusya Ordusu'nun öncelikle disiplin ve talim üzerine kurulu komuta ve savaş yöntemlerini öğrenmek zorunda olduğunu düşünmüştür. Bunun için yapacağı reformlarda evrensel zorunlu askerliğin uygulanmasına hizmet eden kurumların kurulması, eğitimin savaşta yararlı olması için derslerin sadece gerekli bilgilerle sınırlandırılması, askeri yargı ve disiplin yaptırımlarının insanileştirilmesi gibi konulara öncelik vermek istemiştir. Öte yandan öğrencilerin yavaş yavaş alt seviyelerden üst seviyelere ulaşacağı bir sistemin faydalı olacağını düşünerek askeri eğitim ve öğretim kurumlarını Harbiye okulları, halihazırda hizmette olan astsubay okulları ve emir subayı okulları olmak üzere üç gruba ayırmayı önermiştir. Yani üç kademeli bir eğitim sistemini öngörülmüştür. Bu üç kademeli eğitimin ilk iki aşaması Prusya'da 18. Yüzyıldan beri uygulanıyordu. Daha sonra kurulacak olan Harp Okulu'na girecek öğrenciler ilköğretimi bitirdikten sonra Gymnasium'larda eğitim alıyorlardı. 19. Yüzyılda Harp Okulunun kurulmasıyla buradan mezun olan subaylar kurmay subaylar olmuşlardır. Özellikle Moltke döneminde yapılan ordu reformunun subay kaynağı Harp Okulu'ndan oluşmuştur.

İlköğretim okulları için, öğretim Heinrich Pestalozzi'nin stili kullanıldı; Pestalozzi, İsviçreli-Alman bir pedagogdu. Ona göre müzik ve endüstriyel sanatlara ağırlık veren bir teknik ile eğitim öğretimin icra edilmesi gerekiyordu. Bu yüzden ilköğretim seviyesinde onun stili benimsenmiştir. Ancak kamu hizmetinde istihdam edilecek memurların bir üniversite eğitiminden geçmesi gerekiyordu¹⁵¹. Bir Gymnasium'dan Abitur'a (bitirme sertifikası) ihtiyaç duyuluyordu. 1788 'de Prusya devleti, Gymnasium okulu mezunları için Abitur'u standardize etmişti. İçişleri Bakanlığı'nda İbadet ve Halk Eğitimi Bölümünün başkanı olarak A. Wilhelm von Humboldt, Prusya'da zorunlu eğitim kurumunun hazırlayıcısıydı. O, Gymnasium için *neo-hümanist* bir müfredatın olması gerektiğini savunuyordu. Humboldt'un planı, Prusya okullarının tam entegrasyonunu, onları kiliselerin kontrolünden koparmasını sağlamaktı. Gymnasiumlar, Prusya eğitiminin millileştirilmesinin başlangıcıydı. Humboldt'un, Bavyera'daki reformlarının temelinde “eğitimde birlik ve süreklilik” vardı¹⁵². Gymnasium'ların teşkilatlanması ve buradan mezun olan askerler ile ilk astsubay kolordu sistemi oluşmuştur.

¹⁴⁹ Clemente, *For King And Kaiser*, 1992, s. 21.

¹⁵⁰ Holborn, *The Prusso- German School*, s. 281; Davis, VII. Helmuth von Moltke, s. 84.

¹⁵¹ Karl A. Schleunes, *Schooling and Society : The Politics of Education in Prussia and Bavaria, 1750-1900* Berg Publishers, US and Canada 1989, s. 8.

¹⁵² Schleunes, *Schooling and Society*, 1989, s. 74.

1824'te Muhafız birlikleri komutanı Kont Karl von Mecklenburg-Strelitz muhafız birlikleri içinde Astsubaylar için bir okul kurmak istemiştir. Karl von Mecklenburg-Strelitz e Potsdam Military Orphan House ve Annaburg Boys Military Institute'nün genç mezunlarını daimî orduda görevlendirmek üzere eğitmek için piyade öğretim taburunun bir bölümünü genişletmiştir. Okula, 17-20 yaş aralığında 300 öğrenci alınmıştır. Bu öğrenciler için en az 5 fit 2 inç (1.58) boyunda olmak ve bilim, ahlak ve fiziksel güç testlerini geçmek gibi kriterler belirlenmiştir. Üç yıl boyunca okuma, yazma, matematik, Almanca, coğrafya, tarih, astronomi, beden eğitimi, askeri disiplin ve yürüyüş dersleri verilmiştir. Eğitim tamamlandığında ve alaylarında üç yıl hizmet ettiklerinde, en iyileri astsubay olarak görevlendirilmiştir. 1825-29 yılları arasında birinci sınıfta 400 kişiden yalnızca 177'si mezun olabilmış ve sadece 15'i Astsubay statüsüne ulaşmıştır. Ancak bunlardan da birkaçı general olabilmıştır¹⁵³.

19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde ise astsubay okulları oldukça geliştirilmiş ve üç seviye olarak teşkilatlandırılmıştır: Bunlar Spandau'daki Askeri Atıcılık Okulu, Schwedt'teki Binicilik Okulu ve Berlin'deki Merkezi Jimnastik Okulu gibi astsubayları eğiten özel okullar, Potsdam, Jülich, Biberach, Weissenfels, Ettlingen ve Marienburg'dakiler gibi, Astsubayları Astsubay Kolordusu içinde daha üst sıralara yükselmeye hazırlayan okullar; Anclam, Potsdam, Erfurt, Neisse, Engers, Hannover ve Cassel'deki subay rütbesine terfi için teşkilatlandırılan Harp Okulları¹⁵⁴. Üçüncü kademeye kadar olan okullar astsubay yetiştirmişlerdir. Üçüncü kademe olan Harp Akademileri ise kurmay subaylar yetiştirmiş ve temelleri 1810 yılında atılmıştır.

Buna göre, Berlin'de mevcut olan harbiyeli birliklerine ek olarak, Berlin, Königsberg ve Breslau'da teğmenler için üç harp okulu ile 1810 yılında Berlin'de Genel Harp Okulu Berlin Üniversitesi ile eş zamanlı olarak kurulmuştur. Unter den Linden Caddesi üzerinde karşı karşıya yerleştirilmişlerdir. Akademi'nin binası Karl Friedrich Schinkel tarafından tasarlanmıştır¹⁵⁵. Bu okul bir yandan topçu ve mühendislik subaylarının ileri eğitimini de üstlenmiştir¹⁵⁶.

Harp okulu kurulduktan sonra Alman ordusunun savaşlarda hissedilen en büyük sorununun eğitilmiş orta sınıf subay ihtiyacının olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç hem Prusya ordu reformunun hem askeri eğitim düzenlemelerinin bir parçası olarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu eksikliği Moltke, 1871 Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından dile getirmiştir. Alman Ordusu'nda subaylar askerlik görevine er (rütbesiz) bir şekilde başlıyordu. Askerlik görevi öğrenci temini öncesinde ya da sonrasında yapılmaktaydı. Almanya'da mecburi askerlik

¹⁵³ Arden Bucholz, *Moltke and The German Wars, 1864–1871*, Palgrave, New York 2001, s. 21.

¹⁵⁴ Bucholz, *Moltke and The German War*, s. 22.

¹⁵⁵ Wilkinson, *The Brain of an Army*, s. 160; Bucholz, *Moltke and The German Wars*, s. 18.

¹⁵⁶ Hall, "The Modern Model of the Battlefield Tour", s. 93; Stahl, "Zur Entwicklung der Reformen im Militär-Erziehungs", s. 198.

görevi yoktu. Ancak askerlik görevinin kapsamında mevcut olan temel askerlik eğitimi (Grundausbildung) silahlı kuvvetlerdeki rütbeli ve gönüllü askerler için ortak bir eğitimi kapsıyordu ve rütbeliler için askerlik hizmeti bir nevi mecburi hale gelmekteydi¹⁵⁷. Berlin Harp Akademisi'nin müdürü ve Ordu Reform Komisyonu'nun başkanı olan Scharnhorst'un çalışmaları üzerine inşa edilen askeri eğitimde rütbede terfi almayı liyakatle elde etme sistemi gelmiş, rütbe birimleri genişletilmiştir. Ordu eğitim sisteminde, askeri okullara öğrenci alma kriterleri yeniden yapılandırılmıştır. Genç erkekler teğmen sınavına, sınav komisyonlarına girerek askeri okula gitmişlerdir. Bu okul teğmenlerin görevlerinin esaslarını öğrendiği üç okul, subaylar için bir savaş okulu ve -daha sonra Kriegsakademie- genç subayların ileri eğitim aldığı, Genelkurmay'da göreve hazırlandığı yer olmuştur¹⁵⁸. Scharnhorst rütbe meselesinden sonra atış ve savaş tekniklerinin öğretilmesine yönelik derslerin yoğunlaştırılmasını sağlamıştır. Askere yönelik muamelenin iyileştirilmesi, fiziksel cezaların sınırlandırılması, subay rütbesine erişim üzerindeki yasal kısıtlamaların kaldırılması, askeri yükümlülüklerin genişletilmesi gibi yenilikler gelmiştir. Bu reformların etkili olmaları için bunların başka reformlarla tamamlanması gerekmiştir. Savaşlarda görev yapan subayların operasyon sırasındaki davranışları soruşturulmuş ve birkaçı yargılanıp ve mahkûm edilmiştir. 4 Haziran 1808'de eğitim talimatlarını hazırlamak için Yorck'un başkanlığında bir komite kurulmuştur. III. Friedrich Wilhelm döneminin önemli stratejist ve generallerinden olan Yorck'u, ordudaki tüm hafif birliklerin Genel Müfettişi olarak atamıştır. Yorck göreve geldiğinde tüm birimlerine yazılı talimatlar vermiştir. Bu talimatlardan en çok öne çıkan askeri okulda taktik derslerinin Tiedemann ve Clausewitz tarafından verilecek olmasıdır¹⁵⁹.

Prusya Harp Okulu'nun müfredatının belirlenmesi ve uygulanması için komisyonlar kurulmuştur. Ordu ve orduya subay yetiştirecek olan harp okulunun reformu için kurulan komisyonlar önemli kararlar almıştır. Askeri Yeniden Yapılanma Komisyonu'nun raporuna göre her memur ve subay şu niteliklere sahip olmalıydı: Hat ve imla bakımından verimli yazı, orantı ve kesirler dahil aritmetik bilgisi, düzlem geometrisi bilgisi, planları çizibilme, temel coğrafya bilgisi, genel dünya tarihi bilgisi ve kendi vatanının tarihi bilgisi. Azami düzeyde bunları bilmeyenler Prusya'da subay ve memur olmamalıydı. Bu yüzden Harp Okulu'na alınacak öğrenciler Coğrafya, Cebir, Geometri, Trigonometri, Tarih, Askeri yönetim, Fransızca derslerini içeren sıkı bir sınava tabi tutulmuştur. Bu sınavlarda yardımcı olarak yalnızca logaritmik tablo ve Fransızca sözlük kullanımına izin verilmiştir¹⁶⁰. Sınavı geçerek okula alınan

¹⁵⁷ Şaban Özdemir ve Altan Alperen, "Subay Eğitiminin İyileştirilmesine Katkı Sağlayabilecek Alman Subay Eğitimi'ndeki Farklı Uygulamalar". *Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 2019, s. 51.

¹⁵⁸ Barnard, *Military Schools*, s. 396.

¹⁵⁹ Paret, *Yorck*, s. 143-147.

¹⁶⁰ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 214.

öğrenciler okulda yoğun müfredatlı bir eğitimden geçmişlerdir. Prusya askeri okulunda genel olarak Matematik, geometri, tarih, coğrafya, Fransızca gibi derslerin yanı sıra, harita, siper kurma, siper alma, alan tahkimatının temelleri ve kalıcı tahkimat, silah ve mühimmat, teknik çizim, saha araştırmaları, taktik gibi dersler okutulmaktadır¹⁶¹. Öğrencilerin Harp Okulu'nda eğitimleri devam ederken topçu ve mühendis yetiştirmek için en yetenekli olanlar seçilir ve ayrı bir sınıfa yerleştirilirlerdi. Burada bir yıl boyunca yüksek matematik, kimya, topçuluk, mimari çizim dersleri alırlardı¹⁶². Prusya Harp Okulu yabancı dil derslerine Rusça ve Japonca da eklenmiştir. Prusya Harp Okulu üç yıl olarak planlanmış ve dersler sınıflara göre şöyle okutulmuştur¹⁶³:

Tablo 1.4 Prusya Harp Okulu Ders Programı

<u>Birinci Sınıfta</u>	<u>İkinci Sınıfta</u>	<u>Üçüncü Sınıfta</u>
Taktikler	Taktikler ve Genel Personel Servisi	Taktikler ve Genel Personel Servisi
Askeri Tarih	Askeri Tarih	Askeri Tarih, Kuşatma Savaşı
Silah ve Mühimmat	Tahkimatlar ve Kuşatma Savaşı	Tarih
Deniz savaşı	Harita Çizimi/Çizimi ve Ölçme	Ölçme (astronomik çizim ile)
Askeri Hijyen	İletişim	Fransızca
Askeri Adalet	Tarih	İngilizce
Tarih	Anayasa	Rusça veya Japonca.
Coğrafya	Yöneticilik	
Matematik	Medeni Hukuk ve Finans	
Fransızca	Matematik	
İngilizce	Fransızca	
Rusça veya Japonca	İngilizce	
	Rusça veya Japonca	

¹⁶¹ Hecker, *Die preußischen Heeresreformen Personen*, s. 31.

¹⁶² Walford, *Blue Books For The People*, s. 18.

¹⁶³ Clemente, *For King And Kaiser*, s. 180.

Tablo 1.4'e göre ders programında askerlik mesleğine ait dersler ile mühendislik, sosyal bilimler ve dil dersleri yer almıştır. Hem kara hem deniz savaşlarına ilişkin taktiklerin yer aldığı dersler mevcuttur. Ayrıca hukuk ve yöneticilik gibi derslerin olması askerlerin uluslararası ilişkileri bilen, liderlik vasıflarını taşıyan subaylar olarak yetişmesinin amaçlandığını göstermektedir. Dil dersleri de hem batı hem doğu dillerini içermektedir. Böylece askerlerin dünyayı tanımasını sağlamak istenmiştir. Haftalık ders saatleri birinci sınıfta 19- 23, ikinci sınıfta 24-25, üçüncü sınıfta 19-21 saat olarak planlanmıştır. Öğrenciler, profesörlerinin rehberliğinde, Berlin ve Spandau'daki askeri atölyeleri, teknik kurumları, tatbikat alanlarını ve Spandau'nun tahkimatlarını ziyaret edebilmişlerdir. Demiryolu alayının tatbikatlarına katılmışlar ve askeri demiryolunda eğitim yolculukları yapmışlardır. Taktik, tahkimat ve nakliye dersleri pratik alıştırma ile desteklenmiştir. Dersler genellikle Berlin Üniversitesi hocaları ve Büyük Genelkurmay'da görev yapan subaylar tarafından verilmiştir. Sivil öğretmenler askerliğe dair olmayan dersleri vermişlerdi. Bu eğitimciler arasında çok seçkin isimler yer almıştır. 1818'den 1830'a kadar Clausewitz okulun müdürlüğünü yapmıştır. Büyük coğrafyacı Karl Ritter, 1820'den 1859'a kadar eğitim veren profesörlerden biriydi¹⁶⁴. Öğrencilerin Harp Okulu'ndan mezun olabilmeleri için sınavlardan en az beş puan almaları gerekliydi. Okulda disiplin meselesine de ayrıca önem verilmiştir. Disiplin büyük ölçüde alayların, taburların, birliklerin ve müfrezelerin komutasındaki subaylara, yönetme yetkisinin verilmesiyle sağlanmıştır. Okulda işlenen suçun büyüklüğüne göre ceza verilmiştir. Küçük suçlar için tutuklama, hapsedme, görevden yoksun bırakma cezaları verilmiştir. Ağır suçlar ise askeri mahkeme tarafından cezalandırılmıştır¹⁶⁵.

Prusya Harp Okulundan mezun olan kişiler dört şekilde görevlendirilmiştir. Bunlar sırasıyla Genelkurmay görevine uygun olanlar, daha üst düzey emir subayı görevi için nitelikli olanlar, askeri okullarda okutmanlık yeterliliğine sahip olanlar ve hat görevine uygun olanlar şeklindedir¹⁶⁶. Harp Okulunda subayı savaşın modern gereksinimlerine eksiksiz bir şekilde hazırlamak amaçlanmıştır. Bu sayede öğrenciler Harp Akademisi'ndeki üç yıl içinde savaşın doğasını öğrenmiş ve orduların işleyişi hakkında bir fikir edinmişlerdir. Ancak Harp Okulu, Genelkurmay Başkanlığına değil Askeri Genel Müfettişliği Dairesi'ne bağlıydı. 1872'de Genelkurmay Başkanlığı'nın denetimine verilmiştir. Harp Akademisi'nin Genel Kurmaylığa bağlanması, askeri eğitim standardını en üst düzeye çıkarmıştır¹⁶⁷. Harp Okulu'nda yapılan reformlar askeri eğitimle sınırlı kalmamıştır. Harp Okulu'nun kuruluşundan bir yıl sonra da

¹⁶⁴ Wilkinson, *The Brain of an Army*, s. 152.

¹⁶⁵ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 224.

¹⁶⁶ Clemente, *For King And Kaiser*, s. 192.

¹⁶⁷ Wilkinson, *The Brain of an Army*, s. 152-163.

askeri doktorların yetiştirilmesi için Harp okulu bünyesinde Tıp-Cerrahi akademisi kurulmuştur. 1818'de tıp okuluna "Tıbbi-cerrahi Friedrich Wilhelm Enstitüsü" adı verilmiştir. Breslau, Königsberg, Greifswald, Magdeburg ve Münster cerrahi okulları, 1848'e kadar ikinci sınıf cerrahlar yetiştirmiştir. Burada hekimlerin sadece küçük ameliyat yapmalarına izin verilmiştir. Ancak daha sonra hekimler için doktora şartı getirilmiş ve 1850'de sayıları 325 civarında olan Prusya tabipleri, çeyrek yüzyıl içinde, %84'ü doktoralı hekimlerle donatılmıştır¹⁶⁸. Prusya ordusu yapılan tüm bu askeri reformlar sonucu I. Dünya Savaşı'na kadar büyük gelişme göstermiştir.

Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak üyeleriyle imzaladığı Karlofça ve Rusya ile imzaladığı Pasarofça Antlaşmalarından sonra ittifak arayışına girmiştir¹⁶⁹. Prusya'da I. Friedrich Dönemi'nden itibaren Osmanlı Devleti ile ticari ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler II. Friedrich Dönemi'nde ivme kazanmıştır. II. Friedrich tahta çıktıktan sonra, Rusya'nın İsveç politikaları, Avusturya ile savaşıması gibi konulardan dolayı Avusturya ve Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı ile ittifak yapmayı düşünmüştür¹⁷⁰. Prusya kralı 18. Yüzyılın yarısında Silezyalı Gottfried Fabian Haude isimli bir elçiyi Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Elçiye verdiği görevlerle Osmanlı'nın iç ve dış siyaseti hakkında bilgi almak istemiştir. Elçiye tanınmaması için Pomeranyalı Karl Adolf Von Regin kimliği verilmiştir¹⁷¹. Regin'in elçiliği sırasında sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın da gayretleriyle Osmanlı Devleti ile Prusya arasında 2 Nisan 1761 tarihinde Dostluk, Gemicilik ve Ticaret Antlaşması imzalamıştır¹⁷². İmzalanan ticaret antlaşmasından sonra 1768'de Osmanlı- Rus Savaşı patlak vermiştir. II. Friedrich bu savaşın çıkmasını önlemeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Savaş çıktıktan sonra ise Rusya ile arasındaki ittifakın bozulmaması için tarafsız kalmıştır¹⁷³. 1788'de Prusya'nın İstanbul'daki elçisi Von Diez aracılığıyla yeni bir ittifak daha kurulmuştur. III. Selim Dönemi'ne gerçekleşen bu ittifak yine Avusturya- Rusya ittifakına karşı oluşmuştur¹⁷⁴.

Osmanlı- Prusya ilişkileri 18. Yüzyılda yapılan siyasi ve ticari ittifaklar aracılığıyla gelişmiştir. Bu yıllarda Prusya'da henüz siyasi birliğin olmaması, Prusya ordusunun reforme

¹⁶⁸ Stahl, "Zur Entwicklung der Reformen im Militär-Erziehungs", s. 206.

¹⁶⁹ Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)". *Belleten*, 69 (254), 2005, s. 218.

¹⁷⁰ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 18.

¹⁷¹ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Regin'in Faaliyetleri (1755-1761)". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (47), 2015, s. 119.

¹⁷² Salahaddin Tansel, "Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı- Prusya Münasebetleri Hakkında". *Belleten*, X (37), 1946, s. 163; Fatih Özaslan, "Osmanlı Basınından Türk ve Almanların Karşılıklı Hayranlığına İlişkin Bir Kesit: Asker Mecmuası Örneği". *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 2018, s. 34.

¹⁷³ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 19.

¹⁷⁴ Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)*. FECR Yayınları, Ankara. 2003, s. 30; Uğur Kurtaran, "Heinrich Friedrich Von Diez'in İstanbul Elçiliği ve Faaliyetleri (1784 – 1790)". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 70 (1), 2020 s. 129.

edilmemesi, Fransa’da çıkan ihtilaller ile Osmanlı’da henüz orduyu modernleştirme teşebbüslerinin ileri gidememesi Osmanlı- Prusya eğitim ilişkilerini geciktirmiştir. III. Selim Dönemi’nde her ne kadar Nizam-ı Cedid ordusunun eğitimi için Prusya’dan Albay Von Goetze, Tümgeneral Von Knobelsdorf gibi isimler Osmanlı Devleti’ne gelmişse de Goetze Türk topçu birliklerini denetlemiş ve bir danışman olarak görev yapmış ancak çok etkili olamamış gibi görünmektedir¹⁷⁵. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında ittifak kurma çabaları devam ederken Osmanlı Devleti içerisinde bir takım yerel sorunlar mevcuttu. Prusya’daki Junkerlar benzeri yerel güç olan ayanlar, Osmanlı Devleti’nde kendi bölgelerinde askeri, ekonomik ve sosyal olarak nüfuz oluşturmuş kişilerdi. Yerel güç olan Ayanlar merkezi otoritenin güçlenmesini istemiyorlardı¹⁷⁶. Osmanlı Devleti Prusya’nın Junkerları kontrol altına alıp ordu reformu ile merkezi otoritesini güçlendirmesini görmüştü. Nizam-ı Cedid’in oluşturulmak istenmesinin önemli nedenlerinden biri de merkezi otoriteyi güçlendirmektir. Öte yandan Fransız İhtilali sonrası yerel güçlerin ortadan kaldırıldığı yeni devlet düzenine geçmiş diğer Avrupa devletleri de bu konuda Osmanlı Devleti’ne örnek teşkil ediyordu. Osmanlı askeriyesindeki Prusya etkisi asıl II. Mahmut Dönemi’nde başlamış, II. Abdülhamid Dönemi’nde de büyük bir yoğunluk kazanmıştır.

Hüsrev Paşa, II. Mahmud’a yazdığı bir tezkirede Fransa’daki Ecole Militaire emsalinde bir askeri okulun açılması gerektiğini söylemiştir¹⁷⁷. Mektep Fransa örnek alınarak açılrsa da daha sonra Osmanlı Devleti’ne gelen Prusyalı subaylar ve o subayların Osmanlı askeri eğitimde meydana getirdikleri değişiklikler sebebiyle Prusyalılar Osmanlı askeriyesinde epey etkili olmuşlardır. Bu dönemden itibaren Prusyalı subaylar Osmanlı Devleti’ne neredeyse bir yüzyıl boyunca gelmiş ve uzun süreli anlaşmalar yapmışlardır¹⁷⁸.

II. Mahmut yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu’nun eğitimi için 1835 yılında Prusya elçiliğinden Serasker Koca Hüsrev Paşa aracılığıyla subaylar talep etmiştir. Prusya, o sırada İstanbul’da bulunan Helmut von Moltke’yi Osmanlı hizmetinde görevlendirmiştir¹⁷⁹. Daha sonra Moltke, padişahın huzuruna kabul edilmiştir. Bu görüşmede Prusya askeri sistemi ve Moltke’nin Osmanlı askeriyesinde yapacağı icraatlar hakkında ayrıntılı

¹⁷⁵ Kemal Turan, *Türk- Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*. Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s. 168; Cantemir, *Osmanlı- Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.Dvn.Dve. D. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2019, s. 22; Özasan, “Osmanlı Basınından Türk”, s. 34.

¹⁷⁶ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730 – 1839”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 1963, s. 53.

¹⁷⁷ Abdülkadir Özcan, “Fransa”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 13, 1997, s. 115.

¹⁷⁸ Mesut Uyar ve Serhat Güvenç, “A tale of two military missions: The Germans in the Ottoman Empire and the Americans in the Republic of Turkey”. *War & Society*, 41(2), 2022, s. 92.

¹⁷⁹ Fahrettin Tızlak, “Helmuth Von Moltke İsmi Etrafında Gelişen Osmanlı Alman İlişkileri”. M. Altunkaya, K. Demir, D. Çakılcı (Ed.), *Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış*. Palet Yayınları. Konya 2019, s. 16.

bir şekilde konuşmuşlardır. Konuşma sonunda padişah, Vassaf Efendi aracılığıyla kendi nişanını Moltke'ye takdim etmiştir¹⁸⁰. Moltke, İstanbul'da kaldığı sürede, Prusya'daki eyalet askeri teşkilatlanmasının Osmanlı'da da olması gerektiği yönünde bir rapor hazırlamıştır. Ayrıca Osmanlı'daki önemli kale, geçit ve boğazların plan ve haritalarını da çıkarmıştır¹⁸¹. Moltke'ye göre Türk subayının durumu, birliklerin donanımı kötüydü. Moltke'ye göre her Avrupa'dan gelen subay kendi ülkesine göre Osmanlı ordusunu düzenlemek istediği için karmakarışık bir durum ortaya çıkmıştı. Bu doğrultuda Moltke, Hafız Paşa'ya önerilerini içeren bir muhtıra vermiş ve orduda reform sürecini başlatmıştır¹⁸². Moltke, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı yapılan 1839 Nizip Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Prusya'ya dönmüştür. Moltke'den sonra Prusyalı subaylar Osmanlı askeri sisteminde görev almaya devam etmişlerdir. Topçu subayı Koczkawski, Yüzbaşı Topçu subayı Schwenzfeur, Topçu kumandanı Stercka bu isimlerden bazılarıdır¹⁸³.

Bu dönemde Osmanlı askeri eğitiminde en göze çarpan Prusya etkilerinden biri Prusya'daki askeri akademiye öğrenci hazırlayan lise düzeyinde eğitim veren Gymnasiumlar benzeri okulların açılması girişimleridir. Osmanlı Devleti'nde modern askeri eğitim, II. Mahmut tarafından açılan ve bir yüksekokul olan Harbiye Mektebi ile mühendishanelerde veriliyordu. Ancak bu okullara her eğitim düzeyinden öğrenci geldiği için eğitim kalitesi oldukça düşüktü. Bu yüzden lise düzeyinde askeri okullara ihtiyaç vardı. Osmanlı Devleti'nde askeri idadiler bu amaçla 1846 yılında açılmaya başlanmıştır¹⁸⁴. Diğer bir Prusya etkisi 1834'te açılan Harbiye Mektebi'nin Prusya sistemine göre düzenlenmesidir. Harbiye Mektebi Fransa'daki askeri okul örnek alınarak kurulmuşsa da Prusya ile ilişkiler arttıkça mektepte Prusya etkisi görülmüştür. Prusya'dan bu dönemde gelen Moltke aracılığıyla Prusya Harp Okulu'nun nasıl bir eğitim verdiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Prusya'daki reform komisyonları gibi Osmanlı Devleti'nde de maarif komisyonları kurulmuş ve bu komisyonlarca eğitim planlamaları yapılmıştır. Buna göre 1851 yılında Harbiye Mektebi Kriegsakademi'de olduğu gibi üç yıla indirilmiştir. Mektebe girerken okula kabul sınavları yapılmıştır. Okula kabul edilen öğrenciler Prusya'daki gibi piyade, süvari, topçu sınıflarına ayrılmışlardır¹⁸⁵. Harbiye Mektebi'nin oluşturulan ders programında da genellikle Cebir, Riyaziye, Hendese, Aritmetik, Fransızca, Trigonometri, Almanca, Namlu ve Mermi İmalatı, Mühendislik, Dâimî Köprüler ve

¹⁸⁰ Helmut von Moltke, *Türkiye Mektupları*, s. 86.

¹⁸¹ Beydilli, "Moltke", s. 268.

¹⁸² Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)*. Çev. F. Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 17.

¹⁸³ Turan, *Türk- Alman Eğitim*, s. 141.

¹⁸⁴ İlkin ve Tekeli, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim*, s. 68.

¹⁸⁵ Walford, *Blue Books For The People*, s. 18.

Projeleri, Tren İnşaatı, İşletmesi ve Projelendirme, Kundak ve Araba İmâlâtı, Elektrik, İstihkâm İnşaatı ve Projesi, Mufassal Balistik, Mimârî ve Projelendirme Telgraf dersleri okutulmuştur¹⁸⁶. Prusya Harp Okulu ders programı ile karşılaştırıldığında Harbiye Mektebi'nin müfredatında mühendisliğe çok önem veren Prusya'dan daha fazla matematik ve mühendislik dersleri olduğu görülmektedir. Ayrıca Prusya'da doğu dilleri olarak Rusça ve Japonca müfredatta yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde ise Arapça ve Farsça okutulmaktadır. O dersler de yabancı dil olarak değil, zorunlu olarak okutulmaktadır. Osmanlı Devleti Harbiye Mektebi'nde yabancı dil olarak Fransızca, okutulmaktadır. Prusya etkisi ile Almanca da müfredata eklenmiştir. Prusya'nın siyasi birliğini tamamlamasına kadar geçen sürede Moltke'den sonra ara ara Prusyalı subaylar gelse de asıl Alman askeri misyonu yoğun olarak II. Abdülhamid devrinde görülecektir. Ancak bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ne Prusya subayı olarak değil de Prusya'dan dönüşmüş bir siyasal birlik olarak Almanya subayı olarak geleceklerdir.

1.4. Alman Askeri Eğitiminin Osmanlı Askeri Eğitime Etkisi (1882-1909)

Prusya, Sedan Muharebesinde Fransa'yı yenilgiye uğratmasının ardından 1870 yılından itibaren siyasi birliğini sağladı ve Otto von Bismarck öncülüğünde Alman siyasal birliği kuruldu. II. Abdülhamid yeni kurulan Almanya ile de askeri ilişkilerini devam ettirdi. Bu bağlamda II. Abdülhamid, 1881 yılında ordu ve askeri eğitim reformu için Almanya'dan tekrar bir askeri heyet göndermesini istemiştir. Uzun müzakereler sonucu Bismarck bu çağrıya yanıt vermiştir¹⁸⁷. Müzakereler olumlu sonuçlanınca Almanya'dan gelen subayların istihdamı için belli bir bütçe hazırlanmıştır. Subayların harcırahı Bank-ı Osmani tarafından karşılanmıştır¹⁸⁸.

1882'de Albay Kaehler başkanlığında ilk etapta Piyade Yüzbaşısı Kamphövener, Topçu Yüzbaşısı von Hobe, Dragon alayından Yüzbaşı Ristoui isimdeki dört subay Prusya'dan Osmanlı'ya gönderilmiştir. Kaehler Osmanlı Ordusu'nda Mirliwa rütbesiyle göreve başlamış, daha sonra Ferik yapılarak padişah yaverliğine kadar yükselmiştir¹⁸⁹. Kaehler'in Osmanlı Devleti'nde kaldığı süre boyunca alacağı ücret Almanya'daki maaşının çok üzerinde olmuştur ve ayrıca özlük hakları da hukuken garanti altına alınmıştır. Kaehler, Türkiye'ye gelmesinden yaklaşık iki buçuk yıl sonra İstanbul'da bir Türk mareşali unvan ve rütbesini taşıyarak vefat etmiştir¹⁹⁰.

¹⁸⁶ BOA, Y. MTV, 226/109.

¹⁸⁷ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Askeri Heyet Hakkında". *Tarih Dergisi*, XXXII 1979, s. 492.

¹⁸⁸ BOA, Y.A.RES, 20/ 30.

¹⁸⁹ Ortaylı, *II. Abdülhamid Döneminde*, s. 60.

¹⁹⁰ Salih Tunç, "Fransız Ateşe Militer Raporları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Islah Girişimleri ve Goltz Paşa". *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 385.

Kaehler Osmanlı ordusunun reform çalışmalarına başladığında Özellikle Kara Harp Okulu'nun eğitimini yetersiz bulmuştur. Okulun daha çok inşaat ve makine mühendisliği, balistik ve coğrafya gibi çeşitli bilimlerin teorilerinin eğitimi verdiğini ancak uygulama kısmının yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Alman uzman, Harp Okulu'ndan mezun olan subayların saha tecrübesi olmadan görevlendirilmelerinin yanlış olduğunu söylemiştir¹⁹¹. Bunların dışında Kaehler Harbiye Mektebi'ni birkaç noktada daha eleştirmiştir. Özellikle mektepte eğitim alan alaylı grubun nüfuzlu birilerine yakınlıkları sayesinde subaylığa yükselmelerini ve saha tecrübesinden yetersiz ve askeri disiplinden yoksun olmalarının yanlışlığına dikkat çekmiştir. Özellikle zedegan sınıfının varlığı konusuna işret etmiştir. Öte yandan derslerin teorik eğitime boğulduğunu ve pratik eğitimin oldukça kısıtlı olmasını dile getirirken özellikle Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni bitiren subayların kıt'a tecrübesinin olmamasının önemli sorunlara yol açacağını belirtmiştir. Kaehler ayrıca Osmanlı askeri öğrencilerin Almanya'ya gönderilerek Alman askeri sistemini özümsemeleri konusunda da ısrarcı olmuştur¹⁹².

Kahler, II. Abdülhamid ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı ordusu ve Türk askeri eğitimi ile ilgili düzenlemelerin devam etmesi gerektiğini ve Almanya'dan yeni uzmanlar gelmesi gerektiğini tavsiye etmişti. Bu konuda Sultan'ın ricasının, Alman sefiri üzerinden gerekli makamlara iletilmesi üzerine Goltz Paşa, General Kaehler'in de tavsiyesiyle 1883 yılında Harbiye Mektebi'nde görevlendirilmiştir¹⁹³. Görevi üç kez uzatılmış ve paşa, on iki yıl Osmanlı Devleti'nde görev yapmıştır¹⁹⁴. Goltz Paşa, askeriye üzerine görüşlerini "Ordu Millet"¹⁹⁵ isimli eserinde anlatmıştır. Goltz Paşa'nın eseri askeri okullarda ders kitabı olarak da okutulmuştur. O, eserinde savaş yönetiminin ve askeri düzenlemelerin memleketin genel durumuna bağlı olduğunu söylemekle beraber askerlerde ahlakın sağlam olması gerektiğini vurgulamıştır¹⁹⁶. Her askeri düzenlemenin milletin tabiatına uygun olması gerektiğini savunan Goltz Paşa öncelikle yapılması gereken ıslahatlara yönelik bir layiha hazırlamış ve padişaha sunmuştur. Goltz Paşa layihaları hazırlarken Harbiye Mektebi için Alman Harp Okulu'nu, Kurmay Okulu için Berlin Harp Akademisi'ni emsal almıştır¹⁹⁷. Hazırlanan layihada çoğunlukla Mekteb-i

¹⁹¹ Ortaylı, II. Abdülhamid Döneminde, s. 32- 33; Mesut Uyar ve A. Kadir Varoğlu, "In Search of Modernity and Rationality The Evolution of Turkish Military Academy Curricula in a Historical Perspective". *Armed Forces & Society*, 35(1), 2008, s. 187.

¹⁹² Ortaylı, II. Abdülhamid Döneminde, s. 61.

¹⁹³ Wallack, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 31-32; Tunç, "Fransız Ateşe Militer", s. 385.

¹⁹⁴ Ulrich Trumpener, "German Officers in the Ottoman Empire, 1880-1918: Some Comments on their Background, Functions, and Accomplishments". *Germany and the Middle East 1835-1939*, Nateev-Press, Tel Aviv 1975, s. 5; Ramazan Çalık, "Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12 (36), 1996, s. 773.

¹⁹⁵ Kitabın orijinali için bkz. Colmar Freiherr von der Goltz (1890). *Das Volk in Waffen Ein Buch über Heerwesen und Kriegführung unserer zeit*. R.v. Decker (G. Schenck): Berlin.

¹⁹⁶ Colmar von der Goltz, *Millet-i Müselleha (Ordu- Millet)*. Haz: İ.Sarıbal, Otorite Yayınları, İstanbul 2016, s. 31.

¹⁹⁷ Edward J. Erickson, *Ordered to Die A History of the Ottoman Army in the First World War*, Greenwood Press, London 2001, s. 4; Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 54.

Harbiye’de askerlik mesleğine dair derslerin diğer derslere göre sayıca az olduğunu, Sabah derslerden önce çay ve kahve eşliğinde kahvaltı yapılması gerektiğini, kahvaltıdan sonra sabah vakitlerini değerlendirerek talim derslerinin icra edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Erkân-ı Harbiye sınıfında askerliğe yönelik derslerin sayısını ve saatlerini de artırılmasının ve zor derslerin sabahın erken saatlerine koyulmasının ehemmiyetinden bahsetmiştir¹⁹⁸. Pratik olarak yapılan arazi tatbikatlarının da sıklaştırılmasını istemiştir. Goltz, Osmanlı askeri eğitiminde yer alan fiziksel olarak can yakıcı ceza ve yaptırımların hafifletilmesini veya kaldırılmasını istemiştir¹⁹⁹. Askeri mekteplerin modernleşmesini düzenleyen layihanın hazırlanmasından sonra Harbiye Mektebi’nin ve Erkan-ı Harbiye’nin programlarında değişikliğe gitmiştir. Askerlikle alakalı olmayan çoğu ders müfredatından çıkarılmış, kurmay görevleri, harp sanat tarihi, silah bilgisi, kale muharebeleri, harp tarihi, edebiyat ve tarihi, stratejik coğrafya, Osmanlı ordusu tarihi, ordu organizasyonu ve istatistik, sahrada taktik gibi dersler programa eklenerek Almanca ve Rusçanın yabancı dil olarak müfredatta yer alması sağlanmıştır²⁰⁰. Goltz Paşa özellikle talim derslerini bizzat kendisi yürütmüştür. Uygulamalı talim derslerinde Goltz Paşa ile birlikte başka Prusyalı subaylar da bulunmuştur²⁰¹. Goltz Paşa, askeri disiplin ve bilgilerden yoksun, rüşvet ve iltimas yoluyla yükselen subaylara karşı çıkmıştır. Erkan-ı Harbiye’den mezun olanların daha yüksek rütbe ile istihdam edilmeleri gerektiğini savunmuştur. 19. yüzyılın sonunda askeri idadi mektebinden mezun olanlara mülazımlık, Harbiye Mektebi’nden mezun olanlara yüzbaşılık ve Erkan-ı Harbiye’den mezun olanlara ise kolağası rütbesi verilmiştir²⁰².

Goltz Paşa, İstanbul’da Harp Akademisi’nde verdiği derslerde öğrencileri Alman Dünya görüşü (Weltanschauung) ile tanıştırmıştır. Alman dünya görüşü ile ilgili birçok bilginin yer aldığı, Goltz’un önemli yayınlarından biri olan *Ordu Millet* adlı eseri 1884’te Osmanlı Türkçesine çevrilmiş ve askeri okullarda zorunlu kitap haline gelmiştir²⁰³. Goltz, 1895’ de Almanya’ya döndükten sonra da 1908’de Meşrutiyet’in ilanından önce Türk- Alman ittifak görüşmeleri için Osmanlı’ya gelmiştir²⁰⁴. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı için de Osmanlı Devleti’ne gelmiş ve 1916’da Irak’ta ölmüştür²⁰⁵. Esasen Goltz paşanın Türkiye’yi terk etmesinde sonra Osmanlı’da Alman askeri uzmanların olmadığı söylenemez. Goltz Paşadan sonra da Osmanlı Devleti’ne askeri heyetler gelmeye devam etmiştir. II. Meşrutiyet’in ilan

¹⁹⁸ BOA, Y.PRK.KOM., 4/13.

¹⁹⁹ Turan, *Türk- Alman Eğitim*, s. 153.

²⁰⁰ Erol Akcan, “Colmar Von Der Goltz Paşa’nın Osmanlı Ordusu ve Asker- Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 4 (1), 2015, s. 36; Turan, *Türk- Alman Eğitim*, s. 149.

²⁰¹ BOA, Y.PRK.ASK., 41/ 115; BOA, Y.PRK.ASK., 95/ 58.

²⁰² Ergin *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 888; Nursel Gülcü, “Von der Goltz Paşa’nın Osmanlı Askeri Okullarını Modernize Etmesi ve Türk İstiklal Savaşına Etkisi”. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX (2), 2019, s. 314.

²⁰³ Grüsshaber, *The ‘German Spirit’*, 2018, s. 11.

²⁰⁴ Colmar von der Goltz, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri: Golç Paşa’nın Hatıratı*. Haz. F. Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 11.

²⁰⁵ Ortaylı, *II. Abdülhamid Döneminde*, s. 66.

edilmesinde etkili olan subaylar, ekseriyetle Goltz Paşa'nın reformunu yaptığı Harp Okulu mezunu olan öğrencilerdir²⁰⁶. II. Meşrutiyet devrinde Almanya ile ilişkiler yoğun bir şekilde ilerlemiştir. Prusya Ordusundaki hizmetinden çekilen Mülazım-ı Evvel von Hoh de Hetr, yüzbaşılık rütbesiyle Beşinci Orduda öğretmen olarak istihdam edilmiştir²⁰⁷. Binbaşı Von Lossow, Binbaşı Weiz, Üsteğmen Von Presying, Kurmay Binbaşı Von Stempel gibi isimler Meşrutiyet Devrinde gelen isimler arasında yer almıştır²⁰⁸. Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen son askeri heyet Süvari Korgeneral Otto Liman von Sanders'in başkanlığını yürüttüğü görevle gelmiştir²⁰⁹. Sanders heyeti 1913'te çalışmalarına başlamadan önce Osmanlı Genelkurmayı ile Alman Genelkurmayı arasında birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere müteakiben Sanders heyeti çalışmalarına başlarken Osmanlı Genelkurmayı Alan Genelkurmayı denetimine sokulmuştur. Sanders yardım heyetinin başına Bronsart von Schellendorf getirilmiştir²¹⁰. I. Dünya Savaşı öncesinde gelen heyet Balkan Savaşlarından yenik çıkmış Osmanlı ordusunu toparlayarak savaşa hazırlamak amacına koyulmuştur²¹¹.

Osmanlı Devleti'ndeki Alman etkisi sadece gelen subaylar, derslerde okutulan Alman ders kitapları ile değil, uygulamalı derslerde ve savaşlarda kullanılan Alman silahları ile de görülmüştür. Alman silah endüstrisinin Osmanlı Devleti'ne gelişi Goltz Paşanın etkisiyle olmuştur²¹². Osmanlı ile Alman hükümetinin yaptığı ticaret anlaşması ile Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne ithal edilecek silahlar hakkında bir nizamname layihası düzenlenmiştir²¹³. Silah alımının finansmanı çoğunlukla Alman Bankalarından sağlanmıştır. Mösyö Mavzer'den alınacak tüfekler için Almanya'da iki banka kefil olmuştur²¹⁴. Ayrıca Deutsche Bank da kredi sağlamıştır. Silah alımında kullanılan bir başka finansman aracı da Tesisat-ı İlane-i Askeri Akçesi adıyla oluşturulan fon olmuştur²¹⁵. Buna göre Krupp fabrikalarından ağır toplar alınmıştır. Mauser ve Loewe firmalarından da Karabina ve tüfekler ile cephane alınmıştır²¹⁶. Kaiser II. Wilhelm'in 1889'daki Osmanlı Devleti'ni ziyaretinden sonra Almanya'dan Osmanlı'ya silah ithali fazlaşmış, Osmanlı'dan yüklü siparişler verilmiştir. II. Meşrutiyet öncesi Krupp firmasından 91 batarya top ile mermi, ile ihtiyaç olan başka eşyalar 1.967.634

²⁰⁶ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*. Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 291.

²⁰⁷ BOA, İ. HB, 42/ 21.

²⁰⁸ Turan, *Türk- Alman Eğitim*, s. 169.

²⁰⁹ David Nicolle, *The Ottoman Army 1914-18*. Osprey Press, London 1944, s. 6; Hikmet Özdemir, *The Ottoman Army 1914-1918 Disiase, Death on the Battlefield*, The University of Utah Press, Salt Lake City 2008, s. 7.

²¹⁰ Mesut Uyar, "Sanders Askeri yardım Misyonu (1913-1918)". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30) 2019, s. 49.

²¹¹ Mesut Uyar, *The Ottoman Army And The First World War*. Routledge, London and New York.

2021, s. 6; Salih Tunç, "Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman Von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri". *Cedrus*, (6), 2018, 616.

²¹² BOA, Y.PRK.TKM, 10/20.

²¹³ BOA, MV, 51/29.

²¹⁴ BOA, Y.PRK.HR, 10/ 23.

²¹⁵ Fatih Tetik ve Serdal Soyluer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii". G. Yıldız (Ed.), *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*. Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 111.

²¹⁶ Ortaylı, *II. Abdülhamid Döneminde*, s. 68.

Osmanlı Lirası 7 kuruş karşılığında satın alınmıştır. Mauser/Loewe şirketinden 670.000 adet tüfek alınmıştır²¹⁷. Ayrıca her bir tabura 100.000 fişek ve her bir piyade erine 82 mermi, sırt çantasında da takım şeklinde mermi verilmiştir²¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin ordu ve askeri eğitim reformunu gerçekleştirirken özellikle 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl başlarında Moltke, Kaehler, Goltz ve Sanders Alman askeri heyetlerinin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Bu etkileşim askeri olduğu kadar teknolojik alanda da kendini göstermiştir²¹⁹. Özellikle Rusya ile yapılan 93 Harbi'nin yıkıcı etkisinden kurtulmak amacıyla II. Abdülhamid Prusya iş birliğine daha fazla önem vermiştir. Bu dönemde gelen Kaehler, Goltz Paşa, Osmanlı askeriyesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Yaptığı askeri eğitim reformları sayesinde Ordu-Millet anlayışını yerleştirmiş, eğitimin daha kaliteli ve verimli olmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'ne gelen Liman von Sanders başkanlığındaki askeri heyet son Alman heyeti olmuştur²²⁰. Osmanlı büyük savaşa bu heyetle birlikte hazırlanmıştır. Almanya ile aynı ittifakta yer alarak savaşa dahil olmuştur.

1.5. Avusturya Askeri Eğitimi ve Osmanlı Ordusu ile Askeri Eğitime Etkisi

Avusturya, Orta Avrupa'nın çok uluslu, aynı zamanda en güçlü imparatorluklarından biriydi. 16. Yüzyılda Habsburg Hanedanı tarafından yönetilmiş, Kutsal Roma İmparatorluğunun da merkezi haline gelmiş bir devlettir. Bünyesinde farklı millet ve dinden insanları barındıran çok uluslu heterojen yapısı Fransız İhtilali ile bozulmaya başlamıştır. 18. Yüzyılda büyük savaşlar yaşamıştır. İspanya, Lehistan, Avusturya Veraset Savaşları, Yedi Yıl savaşları Avusturya'yı bu dönemde ordu reformunu yapmaya zorlamıştır²²¹. Özellikle Maria Theresia (1740-1780) Dönemi'nde önemli bir ordu reformu gerçekleşmiştir. Orduya subay yetiştirecek askeri okul olan Avusturya Askeri Akademisi (Militär-Akademie) 1751 yılında açılmıştır. Okulun binası Wiener Neustadt bölgesindeki bir kaleden oluşturulmuştur. Akademi'nin kuruluş, denetleme ve idare yetkisi Kont Haugwitz'in başkanlık yaptığı bir komisyona bırakılmıştır. 1769 yılında okula Theresa Emperyal Krallık Askeri Akademisi denmiştir²²².

Akademinin ilk komutanı Mareşal Leopold Joseph Daun olmuştur. Akademi Wiener Neustadt'ta bir alt direktör tarafından yönetilmiştir. Akademinin eğitim kadrosu genellikle Astsubay, mühendis, sivil öğretmenler, öğretim üyeleri ve din adamlarından oluşuyordu. Okula

²¹⁷ Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (16), 2004, s. 131-133.

²¹⁸ Tunç, "Fransız Ateşe Militer", s.390.

²¹⁹ Abdurrahim Aydın ve Tuncay Zorlu, "Transfer of German Military Know-How and Technology to the Ottoman Military Factories at The Beginning of the First World War". *Belleten*, 79 (285), 2015, s. 257.

²²⁰ Edward J. Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I A Comparative Study*, Routledge, London and New York 2007, s. 10.

²²¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, s. 2.

²²² İstek, *Avusturya ve Osmanlı*, s. 94.

on dört yaş civarındaki çocuklar alınmıştır. Ancak öğrenciler okula alınmadan önce Pflanzschule adındaki yedi- dokuz yaş aralığındaki öğrencilerin gittiği ilk öğretim okuluna gitmişlerdir²²³. Diğer Avrupa askeri okullarının aksine burada amaç öğrenciyi erken yaşlardan itibaren orduya hazırlamaktı. Akademi genel olarak piyade, süvari, topçu ve mühendis yetiştiriyordu²²⁴. Öğrenci sayısı dört yüz ile sınırlı tutulmuştur. Öğrencilere askeri rütbe verilmezdi ancak tatbikat sırasında öğrenciler geçici olarak memur ve astsubay olarak görev yaparlardı. Akademide eğitim dört yıldız ve şu dersler okutulurdu²²⁵:

Tablo 1.5 Theresa Emperyal Krallık Askeri Akademisi'nde Okutulan Dersler

<u>Teorik Dersler</u>	<u>Uygulamalı Dersler</u>
Din Bilgisi	Binicilik
Alman Şiiri ve Edebiyatı	Eskrim
Latince	Jimnastik
Fransızca	Yüzme
Bohemya veya Macar Dilleri	Dans Dersi
Siyasi ve Fiziki Coğrafya	
Genel Tarih	
Felsefe	
Yüksek Matematik	
Pratik Geometri	
Analitik Geometri	
Küresel Astronomi ve Jeodezi	
Fizik ve Kimya	
Mekanik	
Askeri ve Topografik Çizim	
Keşif ve Zemin Etütü	

²²³ Roeder, "Professionalism and Training of Army", s. 79.

²²⁴ Walford, *Blue Books For The People*, s. 16.

²²⁵ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 175.

Politik Ekonomi	
Avusturya Anayasası	
Askeri ve Uluslararası Hukuk	
Avrupa Ordularının Organizasyonu	
Avusturya Ordusunun Askeri Yönetimi	
Askeri Yazışmalar ve Raporlar	
Savaş Sanatının Tarihi	
Taktikler ve Strateji Unsurları	
Piyade Taktikleri	
Süvari Taktikleri	
Silah Teorisi ve Yapımı	
Saldırı ve Saldırı Dahil Olmak Üzere Alan ve Kalıcı Tahkimat	
Kale Savunması	
Serbest Çizim	
Hipoloji	

Tablo 1.5'e göre Kraliyet Askeri Akademi'sinde askerlik, hukuk, ekonomi, spor, dil alanlarında çok çeşitli derslerin olduğu görülmektedir. Askerliğe dair derslerin daha çok taktik ve strateji alanlarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Saldırı ve savunmaya önem verilmiştir. Uygulamalı dersler spor dersleriyle sınırlı kalmıştır. Hukuk, anayasa, yönetim gibi derslerin okutulmasıyla askerlerin uluslararası ilişkileri bilen, liderlik ve organizasyon yeteneği olan bireyler olarak yetişmesi amaçlanmıştır. Edebiyat ve şiir derslerinin bulunması askerlerin estetik ve duygusal zekalarının gelişimi için önem taşımaktadır.

Askeri Akademiye öğrenci yetiştirmek için bir de St. Politen'de lise düzeyinde eğitim veren askeri okul mevcuttur. Okulun komutanı, çoğunlukla askeri görevlilerden oluşan bir profesör ve eğitimler birliğinin yardım ettiği bir saha subayıdır; görevli ve astsubay olmak

üzere toplam personel sayısı seksen dört, öğrenci sayısı iki yüz ile sınırlıdır. Eğitimin süresi iki yıldır ve şu dersler okutulmaktadır²²⁶:

Tablo 1.6 St. Politen’de Okutulan Dersler

<u>Teorik Dersler</u>	<u>Uygulamalı Dersler</u>
Din Bilgisi	Binicilik
Tarih	Dans Dersi
Aritmetik	Eskrim
Almanca	Jimnastik
Coğrafya	Yüzme
Fransızca	
Dilbilgisi	
Latince	
Yazma	
Doğa tarihi	
Cebir	
Çizim	
Geometri	

Tablo 1.6’ya göre bu okulda askerliğe dair derslerden ziyade daha çok mühendislik dersleri bulunmaktadır. Ayrıca sosyal bilimler ve dil derslerine de önem verilmiştir. Uygulamalı dersler olarak spor dersleri yer almaktadır. Kraliyet Askeri Akademi’sinde olduğu gibi bu okulun müfredatında da din dersine yer verilmiştir. Avusturya askeri okullarında güçlü bir eğitim sistemi teşkilatlanması vardır. Bu teşkilatlanma ve sıkı eğitim sayesinde orduya yetenekli, iyi eğitim almış, kaliteli askerler alınmıştır. Avusturya bu sayede Avrupa’nın en büyük ordularından birine sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti, eğitimde modernleşme sürecinde Avusturya’nın eğitim kurumlarını gözlemlemiştir. Osmanlı Devleti’nde açılan askeri okullar Fransa Ekol Politeknik esas alınarak

²²⁶ Upton, *The Armies of Asia and Europe*, s. 172-173.

tesis edilse de mekteplerin nizamname ve binaları Avusturya'daki Theresian Askeri Akademisi'nin nizamnamesi ve binaları örnek alınarak kurulmuştur²²⁷. Harbiye Mektebi'nin ders programı da Theresian Askeri Akademisi'nin ders programına benzemektedir. İki okulda da matematik, mühendislik ve askerlik dersleri yoğun olarak okutulmuştur. Ancak Osmanlı'da Avusturya'daki gibi yönetim, organizasyon, hukuk ve ekonomi dersleri müfredatta yer almamaktadır. Uygulamalı olan spor dersleri de aynıdır. İki okulda da topçu, süvari, mühendis, piyade sınıfları yer almaktadır. Politen okulu ile Osmanlı Harp Okulu karşılaştırıldığında ise Osmanlı Harp Okulu'nun eğitimi Politen'e göre daha üst düzeyde olduğu söylenebilir. Politen'de daha çok temel derslerin yer aldığı anlaşılmaktadır²²⁸.

Özellikle Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, Viyana'daki Josephinum örnek alınarak tesis edilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de eğitim Josephinum'daki gibi beş yıl olarak planlanmış ve ders programı da bu okuldan alınmıştır. Avusturyalı hekimler Dr. Bernard, Dr. Neuner ve eczacı Hofmann 1828 yılında Osmanlı'ya gelerek Askeri Tıp Mektebi'nde dersler vermiştir. 1849'da Osmanlı'ya gelen Avusturyalı hekim Dr. Lorenz Rigler Tıbbiye Mektebi'ni Avrupa'daki örneklerinin seviyesine çıkarmıştır. Bu sayede Osmanlı'da Tıp tarihi ve Deontoloji alanlarında büyük gelişmeler yaşanmıştır²²⁹. Osmanlı Devleti'ne çağın modern tıbbı Avusturya etkisi ile girmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin eğitim dışında diğer işleri için de Viyana'dan personeller gelmiştir. Örneğin bahçe düzenlemesi için Viyana'dan bir bahçıvan getirilmiştir. Bahçıvan'a tercümanlık etmesi için bir kişi ve diğer işlerde yardımcı olması için iki kişi tahsis edilmiştir. Bahçıvana aylık bin kuruş maaş verilmiştir²³⁰.

Osmanlı Devleti askeri eğitim kurumlarından Harbiye Mektebi'nde Avusturya izleri görülse de en fazla Askeri Tıbbiye üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Osmanlı ile Avusturya arasındaki eğitim ilişkileri I. Dünya Savaşı'na değin sürmüştür. I. Dünya Savaşı'nda iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkileri devam ettirerek aynı blokta yer almışlardır.

1.6. Diğer Avrupalı Devletlerin Osmanlı Ordusu ile Askeri Eğitime Etkisi

Amerikan Özgürlük Savaşı ve Fransız İhtilali ile başlayan devrimler çağında savaşlar, uluslararası bir tabiat kazandı. Yükselen milliyetçilik ideolojisi askeri alanda bir devrime dönüştü. Avrupalı devletler ordularını ve askeri eğitimlerini bu doğrultuda yeniden düzenlediler. Bu düzenlemelerin başını Fransa ve Prusya askeri sistemleri çekmiştir. Özellikle Napolyon'un komutanlık becerileri ve Clausewitz'in askeri strateji ve ortaya koyduğu modern

²²⁷ İstek, *Avusturya ve Osmanlı*, s. 526.

²²⁸ Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya*, s. 13.

²²⁹ Terzioğlu, "Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye", s. 17.

²³⁰ BOA, İ. DH, 17/799..

askeri düşünceleri Avrupa ordularının modernleşmesini besledi. Endüstri devrimi ile beraber askeriyede makineleşmenin başlaması askeri teknolojiye büyük bir atılım yarattı²³¹. Değişen dünyada askeri gelişmeleri takip etmek isteyen Osmanlı Devleti yaptığı ordu reformu sürecinde Avrupalı Devletlerin yardımına başvurmuştur. Osmanlı Devleti modernleşme sürecinde yabancı istihdamında birtakım politikalar geliştirmiştir. Bu politikalardan öne çıkanları bir devlete bağımlı hale gelmek istememesi ve ortaya çıkması muhtemel bir siyasi krizde alternatif seçenekleri devreye sokması şeklinde olmuştur²³². Dönemin siyasetine göre şekillenen Osmanlı- Avrupa askeri iş birliğinde III. Selim Dönemi'nde Fransa, II. Mahmud ile birlikte Prusya öncelikli olarak örnek alınmıştır. II. Abdülhamid ile birlikte Prusya ile askeri ilişkiler hız kazanmıştır. Bahriye ve askeri tıp eğitiminde İngiltere ve Avusturya gibi devletlerin öne çıktığı görülmüştür.

Osmanlı kara ordusu ve donanmasını modernleştirirken buralara subay yetiştiren askeri okullarının reform çalışmalarında Fransa, Prusya, Avusturya ve İngiltere'den öncelikli olarak subay ve uzmanlar getirerek destek almıştır. Ancak bu devletler yanında Avrupalı farklı milletlerden de Osmanlı Devleti'ne uzmanlar gelmiştir. Bunlar çoğunlukla Polonya, Macaristan, İsveç, İspanya ve İtalya milletlerinden oluşmuştur.

Osmanlı Devleti ile askeri ilişkiler yürüten milletlerden Macarlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çatısı altında bu ilişkileri devam ettirmiştir²³³. Osmanlı Devleti'nin Macaristan ile askeri ilişkilerin pekişmesindeki en önemli etkenlerden biri Avrupa'da meydana gelen ihtilaller sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle oluşmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak isteyen Macarlar, Avusturya'ya isyan etmişlerdi. Bu isyanlar sonucunda ülkelerinden ayrılmak durumunda kalan birçok Macar mülteci Osmanlı Devleti'ne sığındı. Osmanlı Devleti'ne gelen sığınmacılar Osmanlı ordusundaki yabancı askeri uzman profilini de etkiledi²³⁴.

1876 yılında Osmanlı Devleti'nin Sırp ile yaşadığı Aleksinaç Muharebesi Macarlar ile askeri yakınlaşmanın yolunu açtı. Sırp komşularıyla toprak problemi yaşayan Macarlardan bir kısım Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Osmanlı ordusunda Sırlara karşı savaşmak istediklerini bildirdi. 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında da Macar talebeler Osmanlı

²³¹ Mesut Uyar, *Dünya Askeri Tarihi*. Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2020, s. 173.

²³² Musa Gümüş, "Osmanlı Devleti'nin Yabancı Uzmanları İstihdam Politikaları: Killet-i Ricale/ Memurine Çare Arayışları" M. Hanılçe, Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Osmanlı Devletindeki Yabancılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 34.

²³³ Bilge Karbi, "Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Joseph Pomiankowski ve Sefir Johann Pallavicini Raporlarında Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı: 1914-1916". *OTAM*, 45, 2019, s. 126.

²³⁴ Mehmet Çetin ve Recep Kök, Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı. *Bilig*(85) 2018, s. 4; Musa Gümüş, "Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir Mi?". *Tarih Okulu Dergisi*, 8 (XXIII), 2015, s. 366.

Devleti'ni destekleyerek Budapeşte'de gösteri düzenlediler. Bunun üzerine bir Türk heyeti Macaristan'a gitti ve iki ülke arasında dostluk ilişkileri pekiştirildi²³⁵.

Osmanlı Devleti'ne gelen Macar mülteciler hem Osmanlı Devleti'nin diğer yabancı devletlerle giriştiği savaşlarda Osmanlı ordusunda görev almış hem de askeri okullarda yararlılıklar göstermişlerdir. Özellikle Mekteb-i Tıbbiye'de hocalık yapmışlardır. Osmanlı ordusunda görev yapan Macar subayların başında Müslüman olduktan sonra İsmail Paşa adını alacak olan General Kmety gelmektedir. Kmety Osmanlı ordusunda görev almış Kars savunmasına bulunmuştur. General Baron Maximillian Stein (Ferhad Paşa), Richard Debaufre Guyon (Hurşit Paşa) gibi Macar asıllı isimler de Osmanlı ordusunda görev almışlardır. Osmanlı Tıbbiye Mektebi'nde ise Müslüman olduktan sonra Macarlı Abdullah Bey ismini alacak olan Karl Edvard Hammerschmidt'tir. Abdullah Bey mektepte Jeoloji ve Meadin ile Zooloji dersleri vermiş aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki ilk zooloji kitabını yazmıştır²³⁶. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen başka bir Macar Mülteci Szechenyi Paşa'dır. Paşa, Türkiye'de ilk defa itfaiye teşkilatını kuran kişidir. II. Abülhamid kendisini gayretlerinden dolayı ferikliğe kadar yükseltmiştir. Szechenyi Paşa, ressam Kalman Beszedes'i kendisine yardım etmesi amacıyla Osmanlı Devleti'ne çağırmış ve eğitim vermiştir. Beszedes itfaiye erliği konusunda kendisini yetiştirmiş ve uzun yıllar Szechenyi ile birlikte görev yapmıştır²³⁷. Ayrıca dönemin Osmanlı Devleti'ni kendi tanıklığıyla resmetmiştir. Bir başka Macar mülteci Geza von Hegyei'dir. Piyanist olan Hegyei Mızıka-i Hümayun'da görev almıştır²³⁸. 1897 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çıkacak olası bir savaşta birçok Macar, gönüllü bir şekilde Osmanlı Devleti ordusunda görev yapmak istediklerini bildirdiler. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i 1878 yılında işgal ve 1908 yılında egemenliği altına almasına Macaristan katı bir şekilde karşılık verdi ve Osmanlı Devleti de bu tepkisinde Macaristan'ın yanında olduğunu bildirdi²³⁹. Böylece iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri II. Abdülhamid devri boyunca devam etti.

Lehler de Macarlar gibi Osmanlı Devleti ile askeri ilişkilerini ihtilaller devrinde pekiştirmiş milletlerden biridir. Lehler de Macarlar gibi Avusturya ve Rusya'ya karşı milliyetçi ayaklanmalar başlatmışlardır. Ancak Avusturya ve Rus Ordusu isyanı bastırınca Leh mülteciler

²³⁵ Bayram Nazır, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı - Macar Dostluk İlişkileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 2010, s. 310.

²³⁶ Gümüş, "Leh ve Macar Mültecileri", s. 371-372.

²³⁷ Emre Saral, "Osmanlı Devlet Hizmetindeki Macarlar". M. Hanılçe, Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Osmanlı Devletindeki Yabancılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 74-75; Çolak, 2020, s. 349.

²³⁸ Saral, "Osmanlı Devlet Hizmetindeki Macarlar", s. 74-75.

²³⁹ Nazır, "II. Abdülhamid Dönemi", s. 316.

Osmanlı Devleti'ne sığındılar²⁴⁰. Osmanlı Devleti'ne gelen Leh mülteciler arasında Osmanlı ordusunda istihdam edilen önemli isimlerin başında Müslüman olduktan sonra Mustafa Celaleddin Paşa adını alacak olan Konstanty Borzecki isimli subaydır. Konstanty Borzecki, aldığı eğitim ve harita bilgisi nedeniyle Osmanlı ordusunda Yüzbaşı rütbesiyle harita subayı olarak görevlendirilmiştir. Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de de harita hocalığı yapmıştır²⁴¹. Osmanlı Devleti'nde adından bahsettirmiş diğer bir Leh mülteci Müslüman olduktan sonra Mehmed Sadık adını alan Michal Czaykowski'dir. Mehmed Sadık Paşa Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Kendisi orduda Avrupa usullerine göre 1855 yılında Kazak süvari alaylarını teşkil etmiştir. Alayın zabitan kaynağı çoğunlukla mültecilerden oluşmuştur. Bu alaydan Kırım Savaşı sırasında faydalanılmıştır²⁴². Michal Czaykowski'nin oğlu Wladyslaw Czajkowski (Muzaffer Paşa) de Osmanlı ordusu ve Harbiye Mektebi'nde görev almıştır. Özellikle askeri coğrafya alanında dersleri yürütmüş ve bu konuda kitap yazmıştır. Ayrıca II. Abdülhamid'in teşkil ettiği Hamidiye Alaylarını düzenleyen komisyonun başkanlığını yapmıştır. Wladyslaw Koscielski (Sefer Paşa), Antoni Aleksander İlinski (İskender Paşa) gibi isimler de Osmanlı ordusunda görev alan Leh mültecilerdendir²⁴³.

Osmanlı Devleti ile askeri ilişkiler yürüten bir diğer devlet İsveç olmuştur. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti önceki yüzyılların tersine daha çok ekonomik iş birliği içerisinde ilişkiler geliştirmiştir. 1840 yılında İsveç ile ticaret anlaşması imzalayan Osmanlı Devleti İsveç'e ticari imtiyazlar vermiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirmiştir²⁴⁴. İsveçli subaylar Osmanlı ordusunda daha çok donanmada etkili olmuşlardır. Osmanlı bahriyesinde birçok görevde bulunmuşlardır. Özellikle gemi inşası konusunda donanımlı subaylara sahiplerdi. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen isimlerden Rhode tersanede havuz inşası görevlerinde bulunmuştur²⁴⁵. Bu dönemde havuz inşası için İsveç'ten özel bir heyet gelmiştir. Heyet içerisinde Glenburg, Klintberg, Lokrin, Walson, Kalgram, Lungren ve Linmark gibi İsveçli

²⁴⁰ Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi". *Belleten*, 61 (231) 1997, s. 347.

²⁴¹ Necati Çavdar ve Burhan Budak, "Osmanlı Modernleşmesinde Bir Mühtedi: Mustafa Celâleddin Paşa (Konstanty Borzecki)". S. Nurdan ve M. Özler (Haz.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Hukuk ve Diplomasi Türk Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022, s. 378-379.

²⁴² Gümüş, "Leh ve Macar Mültecileri", s. 367; Hacer Topaktaş, "Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa Politikaları'nda Taksim Sonrası Polonya (Lehistan) Üzerine Bir Değerlendirme". *Karadeniz Araştırmaları*, 2015, s. 222.

²⁴³ Gümüş, "Leh ve Macar Mültecileri", s. 368-369.

²⁴⁴ Mert Uğur Vatansever, "Diplomasi Perspektifinden 1840 Osmanlı- İsveç Dostluk Antlaşması". *CUJOSS*, 46(2), 2022, s. 300.

²⁴⁵ Mustafa Gençoğlu, "Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı". *TAD*, 34 (58), 2015, s. 624; Çetin, "Osmanlı İmparatorluğunda Teknolojilerin Takibi (1700-1900)". *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara, XIII 2002, s. 815.

uzmanlar bulunmaktadır²⁴⁶. İsveç ile askeri ilişkiler 19. Yüzyılda sınırlı kalmıştır. Asıl İsveç askeri misyonu 1910 yılından sonra İsveçli subayların İran’da görevlendirilmesiyle etkili olmuştur²⁴⁷.

İtalya ile Osmanlı Devleti arasında askeri ilişkiler en belirgin olarak kendini 1826 tarihinde teşkilatlandırılan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusunun askeri bandosunda görev alan İtalyan subaylar sayesinde göstermiştir. Mehteran takımı yerine kurulan Mızıka-i Hümayun’un kurucu kadrosunda Giuseppe Donizetti Paşa yer almıştır. Kendisi Napolyon Bonaparte’ın ordusunda bando şefliği görevini yürütmüştü. Donizetti Paşa’nın Osmanlı Devleti’nde göreve gelmesiyle askeri müzikte batı müziği etkili olmaya başlamıştır²⁴⁸. Donizetti Paşa’dan sonra Mızıka-ı Hümayun’un başına Callisto Guatelli tayin edilmiştir. Her iki paşa da Mızıka-ı Hümayun görevi sırasında Türk motiflerini de kullanarak batı tarzında askeri marşlar bestelemişlerdir²⁴⁹. İtalyanlar Osmanlı Devleti’nde askeri tıp eğitiminde de etkili olmuşlardır. Dr. Antonnio Logo, Dr. Bartoletti, Dr. Luigi Mongeri karantina teşkilatında görevler almışlar, Mekteb-i Tıbbiye hocalığı yapmışlardır²⁵⁰.

19. yüzyılda özellikle de II. Abdülhamid Dönemi’nde birçok Avrupalı devlet ile siyasi, askeri ve sosyal ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler çoğunlukla dönemin siyasi havasına göre şekillenmiştir. Osmanlı Devleti’nde yeni modern ordunun kuruluş döneminde Fransa ordusu ve askeri eğitimi örnek alınmışsa da Fransa askeri misyonu II. Abdülhamid Dönemi’nde zayıflamış Prusya sistemi benimsenmiştir. Prusya ve daha sonra Alman İmparatorluğundan peş peşe askeri heyetler gelerek Osmanlı ordusunda ve askeri mekteplerinde reformlar yapmışlardır. Osmanlı Bahriyesinde ise İngiliz donanmasının örnek alındığı ve İngiliz subaylarının etkin olduğu görülmektedir. Askeri tıp alanında daha çok Avusturya askeri misyonu etkili olmuştur. Macar ve Lehlerin Osmanlı Devleti’nde askeri görevlerde bulunması ise Avrupa’da yaşanan ihtilaller ve Osmanlı’ya sığınmacı olarak gelmeleri neticesinde olmuştur. Sanat alanında öne çıkan İtalyanlar ise daha çok Osmanlı Ordusunun Mızıka-i Hümayun Dairesi’nde görev yaptığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti’ne gelen yabancı subaylar

²⁴⁶ Kubilayhan Ceylan, “Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Fransız Uzmanlar (1726-1812)”. *Genç Kalemler Tarih araştırmaları Dergisi*, 2021, s. 140.

²⁴⁷ Ramazan Sonat, “Bir Alman Heyetinin Birinci Dünya Savaşı’nda Irak ve İran’daki Faaliyetleri ve Düşündürdükleri: Müttefiklikten Ayrışmaya Giden Yola Dair Önemli Bir Değerlendirme”. *TAD*, 39 (67), 2020, s. 518.

²⁴⁸ Evren Kutlay Baydar, “Bach ve Buffardin’in İstanbul Buluşmasına Türk Müzik Tarihi Bağlamında Bakış”. *Journal of World of Turks*, 2 (2), 2009, s. 140; Bahar Sarıboğa Akca, “Osmanlı Dönemi Batılılaşma Sürecinde İki Önemli Flütçü: Giuseppe Donizetti ve Mustafa Saffet Atabinen”. *Turkish Studies - Social*, 16(1), 2021, s. 289.

²⁴⁹ Evren Kutlay Baydar, “Osmanlıda Görevli İki İtalyan Müzisyen: Giuseppe Donizetti ve Callisto Guatelli”. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (1), 2010, s. 288.

²⁵⁰ Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, “Nizam-ı Cedid’den Meşrutiyet’e Kültür ve Sağlık Alanlarında İstihdam Edilen Avrupalılar (1792- 1876)”. M. Hanılçe, Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Osmanlı Devletindeki Yabancılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 131- 133.

yazdıkları kitaplar ile de Osmanlı fikir hayatı ve bilimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Osmanlı askeriyesinin batılılaşmasında Osmanlı'nın Türk aydınları ile birlikte en büyük rolü oynamışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ASKERİ OKULLARDA MODERNLEŞME

Osmanlı Devleti, Batı Avrupa'daki sanayi devrimi ve teknolojik ilerlemeler karşısında çağı yakalayamadı. Yeni buluşlar, sanayileşme ve ulaşım gibi alanlarda batıya kıyasla geri kalınmasına neden oldu. Osmanlı ordusu, çağdaş silahlar ve stratejiler konusunda diğer devletlere göre geri kalmıştı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin savaşlarda ve çatışmalarda dezavantajlı konuma düşmelerine sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda yaşadığı Kırım Savaşı ve 93 Harbi devletin askeri güçsüzlüğünü ve teknolojik geri kalmışlığını gözler önüne serdi. Bu nedenle, askeri alanda teknolojik açıdan güncellenmek ve yenilenmek gerekiyordu. Bu yenilenme için eğitim ve askeri kurumların modernleştirilmesi gerekiyordu. Modernleşme, Osmanlı eğitim kurumlarını ve ordusunu uluslararası rekabet ortamında daha güçlü bir konuma getirerek, devletin varlığını korumasına ve güç dengesini sağlamasına yardımcı olacaktı. Batı ile entegrasyon ve ilişkilerin güçlenmesi açısından da önem taşıyordu. Osmanlı coğrafyasında aydınlanma düşünceleri ve entelektüel hareketlerin etkisi, bazı düşünürler ve aydınlar arasında modernizasyon ve reform fikirlerinin benimsenmesine yol açtı. Bu düşünceler, devletin değişim ihtiyacını vurguladı. Bu faktörler bir araya gelerek, yöneticileri reformlar yapmaya yöneltti. Batıdaki modern devletlerin eğitim ve askeri yapıları, Osmanlı yöneticileri için bir örnek teşkil etti. Fransa, Almanya, İngiltere, Avusturya gibi ülkelerin sistemleri incelenerek, Osmanlı Devleti'nde uygulanması hedeflendi.

Eğitim ve askeri reformlar, II. Abdülhamit dönemindeki modernleşme çabalarının temel taşlarından biriydi ve Osmanlı modernleşmesinde oldukça önemli bir rol oynadı. Bu reformlar, Osmanlı Devleti'nin askeri ve toplum yapısını çağdaşlaştırmayı, teknolojik olarak güncellemeyi ve uluslararası alanda rekabet edebilir bir konuma getirmeyi hedefliyordu. Reformlar, sivil ve askeri okulların yeniden yapılandırılmasını ve eğitimin modern araç gereçler ve bilimsel prensipler çerçevesinde verilmesini sağlayacaktı. Eğitim personelin bilgi ve beceri düzeyinin artırılması, devletin önemli kademelerinde çalışan memurun etkinliği açısından büyük önem taşıyordu. Çünkü bu durum devletin gücünü doğrudan etkileyen bir faktördü. II. Abdülhamit döneminde eğitim sisteminde gerçekleştirilen reformlar, imparatorluğun modernleşme çabaları kapsamında önemli adımlardı. Eğitim alanındaki değişiklikler, modern bir eğitim sistemi oluşturma ve toplumu çağdaşlaştırma amacını taşıyordu.

2.1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Maarif Sisteminde Modernleşme

II. Abdülhamid Dönemi'nde yapılan askeri eğitim reformları Osmanlı Devleti maarif sistemi içerisinde yapılmıştır. Dolayısıyla askeri eğitim reformları maarif sisteminin modernleştirilmesinden bağımsız düşünülemez. Dönemin askeri eğitim modernleşmesini daha bütüncül bir şekilde anlayabilmek için öncelikle dönemin maarif sisteminin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple II. Abdülhamid döneminin eğitim politikaları ve bu politikalar doğrultusunda eğitimde yapılan yeniliklerin neler olduğunu incelemek yerinde olacaktır. II. Abdülhamid tahta çıkışının hemen ardından 1876 yılında Meşrutiyet'i ilan etmişti. I. Meşrutiyet Dönemi'nde Rusya ile savaş hasıl olması sebebiyle maarif sistemiyle ilgili çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bilindiği üzere 1876 Kanuni Esasi'de maarif meselesiyle ilgili maddeler bulunmaktadır²⁵¹. Buna göre, her Osmanlı vatandaşı kanunun gerektirdiği biçimde umumi ve hususi eğitim alabilecektir. Ayrıca muhtelif din ve inanışa mensup zümrelerin eğitim ve öğretim şekline karışılmayacağı ve Osmanlı tebaasının tüm bireyleri için ilköğretimin mecburi olacağı belirtilmiştir²⁵². Burada Eğitim meselesini düzene bağlama ve eğitimi birleştirme vurgusu yapılmaktadır. Tanzimat Dönemi'nden devralınan eğitim mirası 1876 yılından itibaren hem nicelik hem de nitelik olarak geliştirilmeye çalışılmıştır²⁵³.

Dönemin sadrazamı Said Paşa devletin en önemli sorunlarından birisinin eğitim ve ahlak meselesi olduğunu düşünmektedir. 93 Harbi'nin felaketle sonuçlanmasından sonra devletin kurtuluşunu aydın bir şekilde yetiştirilen orta sınıf olarak görmekteydi²⁵⁴. Hem dönemin siyasi durumundan uzun vadede devleti kurtarmak, hem de kamuya pratik bilgi, mesleki eğitim vermek, sanayi ve ticaretin gelişmesini sağlamak amacıyla maarif sisteminin düzenlenmesi gerekiyordu. Öte yandan eğitim olarak gayrimüslimlerin gerisinde kalmış Müslümanların da açığı kapatması amaçlanmıştır. Bu sebepler üzerine çizilmiş yol haritasıyla II. Abdülhamid dönemi eğitim politikası şekillenmiştir. Tanzimat döneminde yayınlanan 1869 Maarif Nizamnamesinin bu dönemde genişletilerek eğitimi yeniden inşa edecek güncel nizamnameler hazırlanmıştır²⁵⁵. II. Abdülhamid Dönemi'nde maarifle alakalı yirmi kanun ve otuz dokuz nizamname yayınlanmıştır. Bu kanun ve nizamnamelerde ilk, orta, lise ve yüksek

²⁵¹ Kanuni Esasi'de maarif meselesine ilişkin şu maddeler bulunmaktadır: 15. Maddeye göre, her Osmanlı vatandaşı, kanuna uygun olarak özgür bir şekilde eğitim alabilecek, 16. Maddeye göre, çeşitli din ve inanışa sahip topluluklar kendi öğrenme biçimlerine göre eğitim yapabilecek, 114. Maddeye göre de tüm Osmanlı vatandaşları için ilköğretimin zorunlu olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2000, s. 30-55.

²⁵² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 224.

²⁵³ Gündüz, *Osmanlı Eğitim*, s. 77.

²⁵⁴ Mustafa Gündüz, Barış Erdoğan, Selim Selimoğlu, "Said Paşa'nın Hatıratı ve Modern Eğitim Sorununa Bakışı". *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 2021, s. 151.

²⁵⁵ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*. Çev. A. Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, 291.

okullara ait statüler, Aşiret Mektebi, Hamidiye Sanayi Mektepleri, kitap baskıları ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır²⁵⁶.

Hazırlanan nizamnamelerin uygulamaya konması için gerekli ekonomik kaynakların sağlanması gerekiyordu. II. Abdülhamid Dönemi savaşların yaşandığı ve bu savaşların da devleti ekonomik yönden zorladığı bir devirdir. Bu sebeple maarif teşkilatı için finans kaynağı bulmak zorlaşmaktaydı. II. Abdülhamid Ziraat Bankası'na sermaye oluşturmak amacıyla aşar vergisine eklenen onda birlik İane Vergisi'ni yüzde otuz dokuza çıkartmıştır. Böylece eğitime bütçe ayırmak için bir imkân doğmuştur. Ortaya çıkan bütçenin üçte ikisi tarıma ayrılmış kalan kısmı da Maarif Hisse-i İanesi ismiyle modern mekteplerin tesisine ve mevcut mekteplerin ıslahına ayrılmıştır²⁵⁷. Eğitim sistemini yenilemeye yetecek mevcut finans kaynağı sağlandıktan sonra sıra uygulamaya gelmiştir.

1880 yılında Meclis-i Kebir-i Maarif'in içeriğinde ciddi değişikliklere gidilmiştir. Müsteşar Salih Efendi'nin müdürlüğündeki meclis, altı maarif müdürlüğü dairesinin bir araya gelmesiyle tesis edilmiştir. Bunlar: Mekatib-i Aliyye, Matbaalar ve Telif ve Tercüme, Mekatib-i Sıbyaniyye, Mekatib-i Rüşdiyye ve Muhasebe Daireleridir²⁵⁸. II. Abdülhamid Dönemi eğitim sisteminde en dikkati çeken durumlardan biri okullar üzerinde yoğunlaşan teftişler olmuştur. Telif ve Tercüme Heyeti'nin yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene kurumu denetleme yapmak için teşkil edilmiştir. 1886 yılında Mekatib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği kurulmuş müdürlüğüne Rum cemaatinden bir paşa tayin edilmiştir²⁵⁹. Ecnebiyye Müfettişliği yeni basılacak ve diğer ülkelerden Osmanlı Devleti'ne getirilecek olan kitapların denetlenmesinde görevlendirilmiştir. Mekteplerde dağıtılacak olan kitaplar ayrıntılı bir teftişten geçirilmiş, kitapların uygun olmayan kısımları sansürlenmiştir. Okutulması uygun görülmeyen kitaplar ise yasaklanmıştır²⁶⁰. Meclis-i Maarif ve Teftiş kadrolarının sayısı gittikçe arttırılmıştır. 1896 yılında Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetinin üzerinde ve Maarif Nazırının idaresinde olacak şekilde padişahın emriyle Tetkik-i Müllefât Komisyonu kurulmuştur²⁶¹. 1881 yılında Maarif Nazırı Kâmil Paşa, sadrazama yazdığı tezkerede maarif meclislerinin açıldığı Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Van ve Elâzığ vilâyetlerine bin iki yüz kuruş maaşla maarif müdürü ataması yapılacağını beyan etmiştir²⁶². Bu bildiri ile vilayet merkezlerine ihtiyaç

²⁵⁶ Özkan, *Türk Eğitim*, s. 89; Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleri ile Sultan II. Abdülhamid*. Risale Yayınları, İstanbul 1991, s. 102.

²⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 391; Özkan, *Türk Eğitim*, s. 91; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 291; Şevket Pamuk *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 136.

²⁵⁸ Ünal, *Meclis-i Kebir*, s. 13; Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitim*, s. 126.

²⁵⁹ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitim*, s. 126.

²⁶⁰ Ünal, *Meclis-i Kebir*, s. 17.

²⁶¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 35.

²⁶² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 39.

dahilinde maarif müdürü tayin edilmiştir. 1892 yılında on beş adedi Anadolu’da, kalan on adedi Rumeli ve Arap vilayetlerinde olmak üzere maarif müdürleri tayin edilmiştir. 1898 yılında Hicaz vilayeti hariç tüm taşrada maarif idaresi oluşturulmuştur²⁶³. Maarif müdürü tayinleriyle birlikte bir de vilayet maarif meclisi tesis edilmesine karar verilmiştir. Bu karara göre vilayet maarif meclisleri vilayetlerde sorumlu bulundukları yerin her türlü eğitim meselesiyle ilgilenecek, sıbyan-iptidai okullarının ıslahına ve sayısının arttırılmasına çalışacak, öğretmenlerin atama, terfi ve denetlemesini yapacak, imtihanları yaparak mezun olan öğrencilerin diplomalarını verecek, maarif gelirlerinin raporlarını tutacaktır²⁶⁴. Maarif meclisleri, eğitimde yerel ihtiyaçların belirlenmesinde önemli rol oynadı. Vilayetlerdeki okulların idaresi, öğretmenlerin atanması, eğitim malzemelerinin sağlanması gibi konularda maarif meclisleri etkili oldu. Bununla okulların kalitesini artırmak ve düzenli denetim yapmak amaçlandı. Ayrıca eğitim için bütçe ayrılması ve kaynakların yönetimi konusunda maarif meclisleri yetki sahibiydi. Eğitim malzemeleri, öğretmen maaşları gibi harcamaların denetlenmesi ve yönetilmesi bu kurulların görevleri arasındaydı. Eğitimde yenilikler ve reformlar için teşviklerde bulunmak, yeni eğitim metotlarını ve tekniklerini vilayetlerde yaygınlaştırmak için çalışırlardı.

II. Abdülhamid Dönemi’nde eğitim sisteminin düzenlenmesiyle birlikte, eğitim kurumlarının çeşitli kademelerinde önemli adımlar atılarak çağdaş okulların yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Buna göre bu dönemde ilk, orta ve yükseköğrenim derecelerinde eğitim veren okullar açılmıştır. Öncelikle sıbyan mekteplerinin yerini alan ibtidai mekteplerine baktığımızda Dersaadet ve taşrada Konya Çeltikçi İbtidai Mektebi, Konya Hamidiye Mahalle Mektebi, Kırklareli Hamidiye Mekteb-i İbtidaisi, Erzurum Mekteb-i İbtidaisi, Trabzon Hatuniye İbtidai Mektebi, Tokat İbtidai Mektebi, Urfa İbtidai Mektebi, Ankara Mekteb-i İbtida-isi, Ankara- Mihaliççik, Çubukabad ve Mecidiye Kazası İbtidai Mektepleri açılmıştır²⁶⁵. Ayrıca bu dönemde açılan İbtidai mekteplerinin bazılarına II. Abdülhamid’e istinaden Hamidiye ismi verilmiştir. 1876 yılında iki yüz civarı olan ibtidai mekteplerinin sayısı dört beş bin mektebin açılmasıyla ve on bine yakın geleneksel eğitimin verildiği sıbyan mekteplerinin modern usulde eğitim yapan ibtidai mekteplerine dönüştürülmesiyle bir hayli artmıştır. Ayrıca talebe sayısı da 1908’e kadar yüz yetmiş beş bine yükselmiştir²⁶⁶.

²⁶³ Özkan, *Türk Eğitim*, s. 91.

²⁶⁴ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 47.

²⁶⁵ Abdullah Şevki Duymaz, “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Yapıları”. M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan (haz.), *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 182.

²⁶⁶ Özkan, *Türk Eğitim*, s. 92, Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 86.

1879 tarihinde Maarif merkez teşkilâtı tekrar ıslah edilerek Maarif Nezareti 5 daireye bölünmüştür. Mekâtib-i Rüştîye Dairesi'nin oluşturulmasıyla orta öğretim düzeyinde eğitim veren rüştîyelerin açılması ve yaygınlaştırılmasına da çalışılmıştır²⁶⁷. Said Paşa, 1888'de eğitimin modernleştirilmesiyle ilgili bir lahiya hazırlamış ve II. Abdülhamid'e sunmuştur. Lahiyada, özellikle rüştîye eğitimiyle ilgili aksaklıklar tespit edilmiş ve bunların giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur²⁶⁸. Rüştîye mektebi olmayan Mekke'ye 1885 tarihinde bir rüştîye mektebi tesis edilmiştir²⁶⁹. 1909 yılında, yani II. Abdülhamid Dönemi'nin sonlarında İstanbul'da rüştîye eğitimi veren otuz üçü resmi, otuz dokuzu özel olmak üzere toplam yetmiş iki rüştîye mektebi bulunmaktaydı. Toplamda yaklaşık bin adet talebenin eğitim gördüğü Soğukçeşme, Fatih, Beşiktaş, Koca Mustafa Paşa, Üsküdar Topbaşı ve Eyüp askerî rüştîyelerini de hesapladığımızda sayı yetmiş altıya yükselmektedir. Rüştîye mekteplerinin çoğunluğu 1875-1909 tarihleri arasında ya ilk defa tesis edilmiş veya onararak eğitim öğretime yeniden kazandırılmıştır. İstanbul dışında ise yeni rüştîye mektepleri tesis edilerek rüştîye sayısı dört yüz kırk altıya, öğrenci sayısı yaklaşık yirmi dört bine, muallim sayısı da dokuz yüz otuz dokuzaya yükselmiştir²⁷⁰. Rüştîye mektepleri erkek, inas, Darülmüallimin-i Rüşdi ve askeri rüştîyeler olarak kendi içinde ayrılmıştır. 1878 tarihli devlet salnamesine göre İstanbul'da askeri rüştîyeler dahil olmak üzere on iki adet erkek, dokuz adet kız rüştîye mektebi mevcuttur. 1903 tarihinde on beş adedi erkek, on bir adedi kız olarak mektep sayılarında yükselme görülmektedir. II. Abdülhamid Devrinde Darümuallimin-i Rüştîyelerinin kurulmasıyla eğitimde önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Dârümuallimîn-i Rüştîye, Sıbyan mekteplerinde görevli muallimlerin rüştîyeler için yetersiz sayıda olduğundan dolayı bu sayıyı arttırmak, rüştîye mekteplerinde herhangi bir karışıklığın olmasını önlemek ve ihtiyaç halinde diğer mahiyetteki mekteplerin muallim eksikliğini gidermek amacıyla kurulmuştur²⁷¹.

Darümuallimler, 1891 tarihli Darümuallimin-i Ali Nizamnamesi'ne göre iptidaiye, rüştîye ve Aliye şubelerinden oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Öncelikle Darümuallimin-i Rüştîye şubesine öğrenci alınarak eğitim öğretime başlanmıştır. 1890'lı yıllarda ortalama on beş ile elli öğrenci arasında mezun verilmiştir²⁷². 1882 yılına değin vilayetlerdeki Darümualliminin sayısı Adana, Bağdat, Beyrut, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Elâzığ, Halep, İzmir, Kastamonu, Musul, Şam, Trabzon ile on dörde yükselmiş, 1908 yılına değin otuz bir adet

²⁶⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 96.

²⁶⁸ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 58.

²⁶⁹ Hamza Altın, *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 42.

²⁷⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim*, s. 101-102.

²⁷¹ Altın, *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet*, s. 53.

²⁷² Mustafa Şanal, "II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları". M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan (haz.), *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 415.

olmuştur²⁷³. Eğitim süresi dört yıl olan rüştiyelerin 1892’de eğitim süreleri üç yıla indirilmiştir. 1901 yılında Maarif Nazırı Zühtü Paşa’nın başkanlığında toplanan komisyonca oluşturulan programa göre rüştiyelerde Kur’an-ı Kerim, Tecvid ve Ulum-ı Diniye, Ahlak, Türkçe, Arapça, Farsça, Geometri, Tarih, Ziraat, Ticaret ve Sanayiye Dair Malûmat, Sağlık Bilgisi, Güzel Yazı, Resim dersleri verilmektedir. İnas (kız) Rüştiye Mekteplerinde eğitim süresi altı yıl olarak belirlenmiştir ve ders programları farklıdır. Bu Mekteplerde Kur’an-ı Kerim ve Tecvid, Din Bilgisi, Ahlak, Sağlık Bilgisi, Elifba, Kitabet, Kıraat, İmla, Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi, Arapça, Farsça, Güzel Yazı, Malumat-ı Nafia, İdare-i Beytiye, Hesap, Tarih, Coğrafya ve El Becerileri dersleri okutulmuştur²⁷⁴. Darülmualimin-i Rüştiyede okutulan dersler ise; Tarih, Coğrafya, Güzel Yazı, Kavaid ve İmla, Usul-ı Tedris, Arapça, Farsça, Fransızca, Hesap, İnşa, Defter Usulü, Cebir, Geometri, Hikmet, Mevalid, Resim ve Dini İlimler olarak belirlenmiştir²⁷⁵.

II. Abdülhamid Devrinde açılan ortaöğretim düzeyinde eğitim veren başka bir mektep Aşiret Mektepleridir. Buralar, Osmanlı Devleti’ndeki aşiretlere mensup ebeveynlerin çocuklarına özel olarak teşkil edilmiştir. Okul, siyasi, dini olmak üzere bazı önemli nedenlerle açılmıştır. Bu mekteplerde verilen eğitim aşiret mensubu kişilerin kendi etnik yapılarının propagandalarının önüne geçerek Osmanlılık düşüncesiyle eğitilmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid’in İslam Birliği politikası çerçevesinde aşiret mensuplarını hilafet ve saltanat makamına bağlanması amaçlanmıştır. Böylelikle merkeziyetçi sisteme tehdit oluşturacak unsurlara fırsat verilmemiş olacaktır²⁷⁶. Ayrıca II. Abdülhamid tarafından mektebin ilk mezunlarına yaver-i fahri rütbe ve üniforması verilerek öğrenciler onurlandırılıp aşiret içerisinde itibar sahibi olmaları sağlanmıştır. Böylece mektebe aşiret içerisinde ilgi ve alakanın artacağı düşünülmüştür²⁷⁷. Mektebin teşkilatlanması sağlanınca ilk olarak Doğu Bayezid sancağındaki aşiretler ile Hamidiye Süvari Alaylarıyla görevli paşalar çocuklarını mektebe kaydettirmek istemiştir. Çıkarılan bir irade ile aşiret çocuklarının yanı sıra Hamidiye Süvari Alaylarından Aşiret Mektebi’ne öğrenci alımları kayıt ve kabulü başlamıştır²⁷⁸.

II. Abdülhamid Devrinde eğitim teşkilatlanmasının en önemli ayağını yükseköğrenim seviyesinde eğitim yapacak olan Darülfunun’un açılması oluşturmuştur. Abdülmecid

²⁷³ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitim*, s. 148.

²⁷⁴ Şanal, “II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen”, s. 389-390; Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 18-19.

²⁷⁵ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 21.

²⁷⁶ Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 68; Alişan Akpınar ve Eugene L. Rogan, *Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi*, Göçebe yay., İstanbul, 2001, s.8.

²⁷⁷ Akpınar ve Rogan, *Osmanlı Devleti’nde Aşiret*, s.17.

²⁷⁸ Bayram Kodaman, “II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi”. M. M. Hülügü, Ş. Batmaz, G. Alan (haz.), *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 331-333.

Dönemi'nden itibaren kurulmaya çalışılan ancak II. Abdülhamid Dönemi'nde kurulabilen, ders programları düzenlenen Darülfünun'un gelişimi için çalışmalar yapılmıştır. Darülfünun'da talebeler belli bir miktar ücret karşılığında eğitim görmüşlerdir. II. Meşrutiyet'e kadar Darülfünun-ı Şahane isimle devam eden okulun ismi daha sonra Darülfünun-ı Osmani şeklinde yenilenmiştir. Yüksek öğrenim düzeyinde eğitim veren Darülfünun bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin temelini oluşturmaktadır. Bu yönüyle de Türk eğitim modernleşmesindeki önemi büyüktür.

Darülfünun-ı Şahane yanında yükseköğrenim seviyesinde eğitim veren birkaç sivil ve askeri mektep daha bulunmaktadır. Bunlar Hukuk Mektebi, Mülkiye Mektebi, Hendese-i Mülkiye Mektebi, Gülhane Askeri Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı'dır. 1874'te Mekteb-i Sultani bünyesinde tesis edilen Hukuk Mektebi, Darülfünun'un dördüncü bir kısmı şekline getirilmiştir. Mektepte Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, Devletler Hukuku, ceza kanunu, Usul-ü Fıkıh, Kara Ticareti Kanunu dersleri verilmiştir. Mühendis okulu olarak tesis edilen Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin de idadi kısımları lağvedilerek sadece yüksek öğrenim veren sınıfları bırakılmıştır. Mektep 1909 yılında Mühendis Mektebi'ne dönüştürülmüştür. Ayrıca 1826 yılında modern tarzda oluşturulan yeni orduda görev yapacak olan hekimlerin Askeri Tıbbiye Mektebinden mezun olup staj yapmaları amacıyla Gülhane Askeri Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı tesis edilmiştir. Bu mektepte öğrenim görmüş olan talebeler genel olarak Prusya'ya gönderilmişlerdir. Memlekete döndüklerinde de hepsi birer şubenin müdürü olmuştur²⁷⁹.

II. Abdülhamid'e göre eğitim tüm alanlardaki gelişmelerin temelidir. Bu yüzden bu dönemde imkân dahilinde her vilayette mektepler açılmış ve maarif, imparatorluğun genelinde yaygınlaştırılmaya çalışıldı²⁸⁰. Böylelikle devletin okullarında okuyan öğrenciler yetiştiği zaman devlete bağlı birer aydın birey oldular. Özellikle taşrada yaşayan yerli güçlerin merkezileşmeye direnişleri göz önüne alındığında taşra eğitim reformunun kendisine özgü sorunları olduğu anlaşıyor²⁸¹. Bu nedenle merkezileşmeye yönelik eğitim ıslahatının taşraya taşınması devletin iç güvenliği için büyük önem taşır.

Yükseköğretim hazırlık okulları olan Mekteb-i İdadi'nin kurulmasıyla eğitimde modernleşme adımları atıldı. Bu okullar, öğrencilere bilimsel ve teknik eğitim verilmesini sağladı. İstanbul'da modern bir üniversite olan Darülfünun'un (bugünkü İstanbul Üniversitesi) kurulması eğitimde önemli bir adımdı. Batı tarzında eğitim veren fakülteler açıldı ve bilimsel

²⁷⁹ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitim*, s. 135-139.

²⁸⁰ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. Ötüken Yayınları, İstanbul 1995, s. 235.

²⁸¹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839- 1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. Çev. O. Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

alışmalar desteklendi. Avrupa'dan öğretmenlerin getirilmesi ve onların eğitimde görev almasıyla, modern bilim ve teknolojinin Osmanlı eğitim sistemine entegrasyonu sağlandı. Eğitimde kullanılan materyaller, batıdaki gelişmeler ve bilimsel yenilikler göz önünde bulundurulurak güncellendi. Yeni müfredatlar oluşturuldu ve bu müfredatlar bilimsel bilgiyi teşvik etmeyi amaçladı. Yalnızca geleneksel medreselerin değil, aynı zamanda modern okulların da açılması teşvik edildi. Bu sayede bilimsel düşünceyle donanmış gençlerin yetişmesi hedeflendi.

II. Abdülhamid döneminde eğitime ayrılan btce artırıldı. Bu, eğitimde yapılan yeniliklerin ve gelişmelerin desteklenmesine olanak sağladı. Bu adımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminin çağdaşlaştırılması ve bilim ile teknoloji alanında batılı ülkelerle rekabet edebilir hale gelmesi için atılmış önemli adımlardı. II. Abdülhamid dönemindeki eğitim modernleşmesinin temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sistemini çağdaşlaştırmak ve batılı teknikleri, bilimi ve düşünceyi ülke geneline yayarak imparatorluğu'nun gerilemesini durdurmaktır. Aynı zamanda modernleşmiş taşrada devletine, sultan/halifesine bağlı eğitimi idareciler yetiştirdi. Bu dönemde eğitimde yapılan değişiklikler, modern bilimin ve teknolojinin Osmanlı topraklarına yayılmasını ve bu sayede imparatorluğu'nun ekonomik, askeri ve sosyal alanda güçlenmesini hedefliyordu. II. Abdülhamid dönemi, medreselerin yanı sıra modern okulların açılmasını teşvik etti, Avrupa ülkelerinden ğretmen ve uzmanlar getirilerek eğitim programları yenilendi. II. Abdülhamid hem modernleşmeyi teşvik etme hem de İslam dünyasını bir araya getirme çabalarını dengelemeye çalışmıştır. II. Abdülhamid'in eğitimde modernleşme abaları, Batılı teknolojiyi ve bilimi benimsemeyi içeriyordu. Osmanlı toplumunda altyapıyı geliştirmek, sanayiye teşvik etmek, eğitim sistemini güçlendirmek gibi bir dizi reform gerçekleştirmeye çalıştı. Bu, ülkenin ekonomik ve askeri gücünü artırmayı amaçlayan bir modernleşme çabasıydı. Diğer yandan, II. Abdülhamid aynı zamanda İslam dünyasını birleştirme ve Osmanlı İmparatorluğu'nun liderliğini vurgulama çabası içindeydi. İslam dünyasındaki diğer Müslüman toplumlarla ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı ve İslam Birliği politikalarını destekledi²⁸². Bu politikalar, İslam coğrafyasındaki farklı toplumları bir araya getirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun liderliğini ve etkisini artırmayı hedefliyordu. II. Abdülhamid eğitimi toplumun kalkınması ve devletin devamlılığı için bir araç olarak görüyordu. Bu yüzden Osmanlı Devleti tebaasının devlete bakış açısına ve sadakatine etki etme düşüncesi taşıyordu. Bu bağlamda II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim veren okulların müfredatlarında yer alan din derslerinin saatlerinin arttırılması İslam Birliği politikasının bir tezahürü olmuştur. Sonuç olarak, II. Abdülhamid döneminde modernleşme çabaları ile İslam

²⁸² Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 14.

birliği politikaları arasında bir denge kurma çabası vardı. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimde Batılı standartlara ulaşma ve modern dünyayla entegrasyon çabalarını yansıtıyordu.

2.1.1. Askeri Okullarda Reform Çalışmaları

II. Abdülhamid Dönemi'nde tıpkı sivil mekteplerin modernleşmesinde olduğu gibi askeri eğitim reformunda önemli adımlar atıldı. Devrin siyasi durumundan ve önemli savaşların kaybedilmesinden dolayı orduya her zamankinden çok önem verilmesi ihtiyacı hasıl oldu. II. Abdülhamid dönemindeki askeri eğitimin modernleşmesinin temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü artırmak ve imparatorluğun savunma kapasitesini güçlendirmektir. Bu dönemde yapılan modernizasyon çabaları, Osmanlı ordusunu daha etkili, disiplinli ve teknolojik açıdan donanımlı hale getirmeyi amaçlıyordu. Bununla birlikte, askeri eğitimdeki modernleşme çabaları sadece savunma kapasitesini artırmakla kalmadı, aynı zamanda imparatorluğun hem iç güvenliğini hem askeri kurum ve personelinin modernleşmesine zemin hazırladı. Askeri eğitim kurumlarının modernleşmesi Türk toplumu modernleşmesi bakımından da büyük bir önem arz etti. Bu dönemde iç karışıklıkların ve isyanların sıklığı, Osmanlı yönetimini, ordunun iç güvenlik sağlama görevine daha fazla odaklanmaya yöneltti. Yabancı askeri uzmanların getirilmesi, modern silahların kullanımıyla ilgili eğitimlerin verilmesi ve askeri okulların yeniden yapılandırılması gibi adımlar bu sürecin bir parçasıydı. Bu çabalar, Osmanlı ordusunun daha etkili ve güçlü bir konuma gelmesini amaçladı.

Yukarıda açıklandığı gibi Batılı devletlerden özellikle Almanya'dan ordu ve askeri eğitimi yenilemesi için uzmanlar ve subaylar Osmanlı Devleti'ne çağırıldı. Aynı zamanda eğitim almaları amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Osmanlı Devleti'ne gelen Batılı uzmanların, gözlemleri neticesinde ele aldıkları rapor ve layihalar doğrultusunda Osmanlı ordusunda ve orduya asker yetiştirecek olan askeri okullarda birtakım yenilikler yapıldı. Askeri yüksekokullar bünyesinde bulunan idadi ve rüştiyeler birbirinden bağımsız hale getirildi. İstanbul ve vilayetlerde askeri mektep sayısı arttırılarak kabiliyetli öğrencilerin eğitim alıp orduda görev yapması sağlandı. Askeri okulların eğitim ve idari personellerinin atama, yükselme, nakil meseleleri düzenlendi, okutulacak dersler ve kitaplar tekrar gözden geçirildi, mekteplerde eğitim alan talebelerin bir üst derece okula geçme durumu iyi bir şekilde planlandı. Askeri okullara girmek isteyen talebelerin durumu iyi analiz edildi. Kimsesiz, muhacir ve muhtedi çocuklarının topluma kazandırılması için kabiliyetli olanlar askeri okullara kabul edildi. Mekteplerde disiplin meselesine dikkat edilmiş, nizamı bozan ve kanuna mugayir

biçimde davranan talebelere işledikleri suçların büyüklüğüne göre kınama, uzaklaştırma, mektepten ilişiğinin kesilmesi gibi cezalar verildi. Okullar için lazım olan araç gereçlerin temininde büyük özen gösterilmeye çalışıldı. Askeri mekteplerden şهادetname alarak başarıyla mezun olan zabitanın atama ve terfileri, almaları gereken maaşları düzenlendi. Bu dönemde askeri eğitimle ilgili öncelikle askeri idadilere öğrenciler yetiştirecek şekilde temel eğitim veren askeri rüştiye mekteplerinin yaygınlaştırılmasına karar verildi.

1864'te Mahreç-i Mekatib-i Askeri isminde genel bir rüştiye okulu açılmış ve 1875 tarihinde de imparatorluk genelinde askeri rüştiyeler tesis edilmeye başlanmıştı²⁸³. Dersaadet'te II. Abdülhamid Dönemi'nde Baytar Askeri Rüştiyesi, Eyüp Askeri Rüştiyesi, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi, Beşiktaş Askeri Rüştiyesi, Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştiyesi, Fatih Askeri Rüştiyesi, Toptaşı Askeri Rüştiyesi ile bir Bahriye Rüştiyesi tesis edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Rumeli, Anadolu ve Arap vilayetlerinde de yine bu dönemde askeri rüştiyeler açılarak askeri eğitim teşkilatlanması vilayetlere taşınmıştır. Askeri rüştiyelerde genel olarak Kur'an-ı Kerim ve Dini İlimler, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Ahlak, Hesap, Coğrafya, Hendese, Tarih, İlm-i Eşya, Sağlık Bilgisi, Hüsnühat, Resim dersleri okutulmuştur²⁸⁴. Burada rüştiye çağındaki öğrencilere eğitim verildiği için okullardaki müfredat temel eğitimle sınırlı kalmıştır. Buradaki eğitim okuma yazma ve din dersleri ağırlıklı bir şekilde yürütülmüştür. Askeri rüştiyeleri başarıyla bitiren öğrenciler diplomalarını aldıktan sonra askeri idadilere devam etmişlerdir.

Harbiye Mektebi'ne girecek öğrencileri büyük ölçüde belirleyecek olan ve orta öğretim düzeyinde eğitim veren bir okul açmak amacıyla ordu merkezi olan vilayetlerde askeri idadi tesis edilmesine karar verilmiştir²⁸⁵. Verilen karara göre 1846 yılında Dersaadet ve Bursa'da, 1847 yılında Edirne ve Manastır'da, 1848 yılında Şam'da, 1873 yılında Erzurum'da ve 1876 yılında Bağdat'ta askeri idadiler açılmıştır. 1864 yılında askeri mekteplerin idadi kısımları birleştirilerek İdadi-i Umum-i Askeri oluşturulmuştu²⁸⁶. 1866 yılında da askeri idadiler kısmen Kuleli'ye nakledilmiştir²⁸⁷. 1897 yılına gelindiğinde askeri idadilerde eğitim süresi dört yıl olarak planlanmıştır. Askeri idadiler yatılı olarak eğitim vermiştir. İdadilerin yatılı olarak eğitim vermesi, çeşitli hizmetin yapılmasını ve bu hizmetleri yürütecek personel atamasını geciktirmiştir. Öğretmen kadroları da genellikle doldurulmuştur. Sağlık görevlileri de yeterli düzeye getirilmiştir²⁸⁸. Dersaadet askeri idadisi olan Kuleli'de Hendese, Cebir, Coğrafya, Tarih,

²⁸³ İlkın ve Tekeli, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim*, s. 69.

²⁸⁴ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 18.

²⁸⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 1977: 426.

²⁸⁶ İlkın ve Tekeli, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim*, s. 68.

²⁸⁷ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 888.

²⁸⁸ Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönem*, s. 90.

Kitabet, Resim, Türkçe, Arapça, Farsça, Hüsnühat, Bina, İmla dersleri okutulmuştur²⁸⁹. II. Abdülhamid Dönemi'nde bu derslere Kimya, Tarama, İngilizce, İnşa ve Münşeat, Hikmet-i Tabiye, Hikmet-i Askeriye dersleri eklenmiştir²⁹⁰. Askeri idadilerde yapılan sınavlara bakıldığında, Dersaadet askeri idadisi olan Kuleli Askeri İdadisi'nde sene içerisinde iki adet yazılı ve bir adet sözlü imtihan yapılmıştır. Bir sonraki sınıfa geçebilmek amacıyla ara sınıflarda yapılan yazılı ve sözlü imtihanlarının ortalamasının baraj puanına ulaşması beklenmiştir. Öğrenciler son sınıfa geldiğinde ise sözlü sınavı şeklinde yapılan mezuniyet imtihanına girmiştir. Buradaki mezuniyet puanı ile bir sene içerisinde aldığı yazılı ve sözlü sınavlarının ortalamaları mezuniyet notu olarak hesaplanmış, başarılı bulunan öğrenciler diplomalarını almaya hak kazanmışlardır²⁹¹. Askeri idadilerde genellikle eğitim modern eğitim öğretim usullerine göre yapılmıyordu. Bu okullar hem fiziki şartları hem ders veren hocaları ile elitist bir yapı arz etmekteydi. Dolayısıyla burada eğitim gören öğrenciler donanımlı ve Harp okullarına hazır bir şekilde mezun oluyorlardı. Okulu başarıyla bitiren öğrenciler Harbiye Mektebi kabul sınavlarına girmeye hak kazanıyordu.

II. Abdülhamid döneminde tesis edilen askeri eğitim kurumlarından biri de Harbiye Mektebi bünyesinde veterinerlik eğitimi veren baytarlık sınıfıdır. Alman veteriner Godlewsky, baytarlık eğitimi vermek için Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Baytarlık öğrencilerine veterinerlik hukuku, tıp kanunu, hayvan bilimi, ziraat, sağlık bilgisi, cerrahlık bilgisi gibi dersler okutulmuştur²⁹². Özel bir program takip eden baytar sınıfı önce Harbiye Mektebi bünyesinden alınarak Askeri Tıbbiye Mektebi'ne geçirilmiş, Cumhuriyet devrinde ise tamamen sivilleştirilmiştir.

Osmanlı askeri eğitim reformları kapsamında açılan en önemli okullardan biri de Erkan-ı Harbiye Mektebi olmuştur. 1848'den II. Abdülhamid dönemine kadar Harbiye Mektebi'nin üst kademesi olarak eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Harbiye Mektebi'ni bitiren subaylar iki yıllık bir eğitimden geçildikten sonra kolağası rütbesiyle Erkan-ı Harp subayı olarak mezun olurlardı. Mühendishane 'den başarıyla mezun olan öğrencilerin de bu okula girmesiyle eğitim süresi 3 yıl olacak şekilde planlanmıştır²⁹³. Erkan-ı Harbiye'de birbirinden farklı iki ders programı uygulanmıştır. İlk programda askerliğe ait ulum ve fünun derslerinin temeli okutulmaktadır. İkinci kısımda ise askerliğe dair derslerin başlıcaları ve fünun-u

²⁸⁹ Mustafa Özkat ve İzzet Akça, *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*. Kuleli Askerî Lisesi Matbaası, İstanbul 2007, s. 38.

²⁹⁰ Muhammed Mızrakçı, *Kuleli Askerî Lisesinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Uygulanan Eğitim Programları (İlk Yüzyıl 1845-1945)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 67.

²⁹¹ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 68.

²⁹² BOA, YMTV, 226/51.

²⁹³ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 69.

riyaziyenin sadece gerekli görülen kısımları yer almıştır. Buna göre ilk programın ulum ve fûnun dersleri şunlardır: İnşaatçılık, Hücüm ve Müdafaa, Harp Tarihi, Talim, Fen, Taktik, Süngü ve Kılıç Talimi, Köprü İnşası ve Onarımı, Mimari, Fransızca, Jimnastik, Sahra Topçuluğu, Balistik, Tren Yolu, İstihkam. İkinci kısım ulum ve fûnun dersleri ise Demiryolu ve telgraf inşaatı, Büyük Makineler, Hendese, Cebir, Arazi dersleri okutulmuştur²⁹⁴.

Tıbbiye Mektebi'ne gelince, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ise eğitim reformlarının yapıldığı dönemde açılan bir askeri yüksek okuldur. Okulda beş yıllık bir eğitim programı planlanmıştır. Buna göre birinci sınıfta; İlm-i Hikmet, Kimya-yi Madeni, Jeoloji ile Fransızca. İkinci sınıfta; Kimya-yi Uzvi, Bitki Bilimi, Anatomi, Fransızca. Üçüncü sınıfta; Kimya-yi Hayati ve Tahlili, Fizyoloji, Hayvanat, Fransızca. Dördüncü sınıfta; Doku Bilimi, Teşrihi Nahiyevi, Genel Hastalıklar, Hıfzıssıhha, Tıp Müfredatı ve Fenni Tedavi, Cerrahi-i Sağır ve Kebir, Fransızca. Beşinci sınıfta; Teşrihi Marazi, Emrazı Dahiliye, Emrazı Hariciye, Bakteriyoloji, Doğum Bilgisi, Seririyatı Dahiliye ve Hariciye, Kulak, Burun, Boğaz, Göz Hastalıkları, Cildiye dersleri okutulmuştur²⁹⁵. Bu derslere bakıldığında insan, hayvan ve bitki anatomisine ve çeşitli hastalıklara dair derslerin olduğu görülmektedir. Temel dersler, dil dersleri ve tıp dersleri bir arada yürütülmüştür. Askeri Tıbbiye mektebi ile Osmanlı ordusu için gerekli olan nitelikli askeri doktor ihtiyacı karşılanmış ve çağın modern tıp teknikleri Osmanlı Devleti'nde kullanılmıştır.

2.2. Askeri Rüştîyeler

Askeri rüştîyeler, esas itibariyle II. Mahmud döneminden itibaren açılmaya başlanmış ve bu dönemden itibaren Osmanlı İmparatorluğunda askeri rüştîyelerin açılması askeri ideallerin kurulmasında bir adım olarak görülmüştür. II. Abdülhamid'in askeri eğitim politikaları bu adımlara dayanmaktadır. Bu yüzden bu dönemde mevcut olan askeri rüştîyelerin açılış tarihlerini de vermek yerinde olacaktır. Buna göre askeri idadi mekteplerine talebe yetiştirmek için açılan askeri rüştîye mekteplerine bakıldığında 1864'te Mahreç-i Mekatib-i Askeri ismiyle umumi rüştîyenin kurulduğu anlaşılmaktadır. Askeri rüştîyeler 1875 tarihinde tesis edilmeye başlanmış, 1909 tarihinde de umumisi kapatılmıştır. 1877 tarihinde askeri rüştîyelerde muallim ve talebe sayıları hayli yüksek bir seviyededir²⁹⁶. Bu da Osmanlı vatandaşlarının çocuklarının askeri rüştîyelere girerek küçük yaştan itibaren askeri disiplinle yetişerek orduda görevli birer asker olmalarını istediğini göstermektedir. Bu konuda Osmanlı Devleti de halkı teşvik edici bazı uygulamalarda bulunmuştur. Buna göre muhtelif yerlerdeki

²⁹⁴ Avcı, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar*, s. 48-50; Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 285.

²⁹⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 1199.

²⁹⁶ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 16.

askeri idadide okuyan her öğrenciye elli altı bin iki yüz kırk dokuz kuruş istihkak verilmektedir²⁹⁷. Askeri rüştiye modern eğitim yapılması, ailelerin çocuklarını devletin bürokratik kadrolarında görev almasını istemesi gibi nedenler de ileri sürülebilir.

Askeri rüştiyeleri kolağası rütbesini taşıyan bir müdür idare etmekteydi. Müdürün, Dâhiliye Zabiti unvanıyla bilinen yardımcıları görev yapmaktaydı. Yardımcılar genellikle disiplin işleriyle meşgul oluyorlardı. Mekteplerin eğitim-öğretim kadrosu içerisinde, Muallimin-i Mülkiye unvanıyla bulunan sivil öğretmenler de görev yapmaktaydı²⁹⁸. Sivil öğretmenler çoğunlukla Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi gibi lisan derslerini vermekteydi. Askeri rüştiyelerde, eğitim başlarda dört yıllıktı ancak 1892 tarihinden sonra Dersaadet askeri rüştiyeleri üç yıl olmuştur. Taşra askeri rüştiyeleri ise 1898 tarihinden itibaren üç yıllık eğitime geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde Arap ve Rumeli vilayetlerinde askeri rüştiyelere *ihtiyat sınıfı* eklenmiştir. Bu sınıflar bir nevi Türkçe hazırlık sınıfları şeklinde anılmaktadır²⁹⁹.

Askeri rüştiye mekteplerinde genel olarak Fransızca, Tarih, Coğrafya, Resim, Arapça, Farsça, Kaideler, İmla, Matematik, Hüsnühat, İlmihal dersleri okutulmuştur. Bahriye rüştiyesinde Bahriye Hukuku, İngilizce, Akaid, Arapça, Farsça, İmla, Kitabet, Osmanlı Dili, Hüsnühat, Hesap, Resim, Geometri, Muhasebe Usulü, Defter Usulü, Tarih, Coğrafya dersleri okutulmuştur³⁰⁰. II. Abdülhamid Döneminde Miralay Cemal Bey ve Miralay Kazım Bey ders nazırlığı yapmıştır. Miralay Raif Bey de askeri rüştiye mekteplerinin genel müdürlüğünü yapmıştır. Bu isimler önderliğinde askeri okulların modernleştirilmesi amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon çalışmalarına Miralay Şükrü Bey ile Binbaşı Fuat Bey tayin olmuş ve ilk iş olarak ders içeriklerini düzenlemişlerdir³⁰¹. Bu dönemde askeri rüştiye mekteplerinde okutulan dersler ve içerikleri ise aşağıdaki gibidir³⁰²:

Tablo 2.1 II. Abdülhamid Dönemi Askeri Rüştiye Mektepleri Umumi Ders Programı

<u>Birinci Sene</u>	<u>İkinci Sene</u>	<u>Üçüncü Sene</u>	<u>Dördüncü Sene</u>
Dini Kaideler	Dini Kaideler	Medeniyet Akaidleri	Dini Akaidler
Kıraat-i Türkiye	Kıraat-i Türkiye	Arapça	Arapça
İmlâ	Arapça	Genel Coğrafya	Hesâp ve Usûl Defteri

²⁹⁷ BOA, Y..PRK.ASK., 3/ 77.

²⁹⁸ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 114.

²⁹⁹ Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 18; Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 115.

³⁰⁰ Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi, s. 90-93; Ünal, 2009: 590.

³⁰¹ BOA, Y. MTV., 39/ 67.

³⁰² BOA, Y.MTV., 51/ 86.

Hesâp	Farsça	Osmanlıca Dil Bilgisi	Osmanlı Coğrafyası
Coğrafya	Hesâp	Türkçe İmla	Osmanlı Tarihi
Arapça	Genel Coğrafya	İslam Tarihi	Fransızca
Fransızca	İmla	Fransızca	Kitâbet-i Türkiye
Türkçe Hüsnuhat	Fransızca	Farsça	Tarih-i Tabii
Fransızca Hüsnuhat	Türkçe Hüsnuhat	Türkçe Hüsnuhat	Geometri
Resim	Fransızca Hüsnuhat	Fransızca Hüsnuhat	Resim
	Resim	Resim	

Tablo 2.1'e göre II. Abdülhamid dönemi askeri rüştiyelerinde verilen dört yıllık eğitimde askerliğe dair dersler bulunmamaktadır. Okul rüşti çağındaki çocuklara eğitim verdiği için dersler temel düzeydedir. Matematik, sosyal ve dil dersleri mevcuttur. Arapça ve Farsça Türkçe gibi yabancı dil olarak görülüyordu ve zorunlu dersler arasındaydı. Burada Fransızca yabancı dil olarak okutulmuştur. Bunun yanında din dersleri de müfredatta yer almaktadır.

Mülkiye rüştiyeleri ile askeri mektepler ders cetveli birleştirildikten sonra askeri rüştiye ve idadilerinde ilk yıl Fransızca alfabesi, ikinci yıl dil bilgisi dersleri konulmuştur³⁰³. Akaid derslerine ise ayrıca önem verilmiştir³⁰⁴. Dersleri başarıyla tamamlamasının ardından öğrenciler idadi okuluna girmek isterse Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaret-i Celilesi'ne bu isteğini beyan etmesi gerekiyordu³⁰⁵. Ayrıca askeri rüştiyelerde günümüzdeki kantine denk gelen bakkal odaları ve ders aralarında vakit geçirdikleri teneffüşhaneler bulunmaktaydı³⁰⁶.

II. Abdülhamid devrinde eğitimde meydana gelen en önemli gelişme maarifin Dersaadet dışında teşkilatlanmasıdır. Dersaadet askeri mekteplerinin öğrenci kaynağının anlaşılması yönünden vilayet askeri mekteplerinin varlığı önem teşkil etmektedir. Dersaadet dışında yer alan askeri mekteplerden bazıları çeşitli sebeplerle lağvedilip öğrencileri Dersaadet'e taşınmıştır. Bazen de taşra askeri rüştiye ve idadilerinden mezun olan öğrenciler Dersaadet'teki askeri mekteplerde öğrenim görmek üzere buradaki mekteplere kaydolmuşlardır. Dolayısıyla Dersaadet askeri mekteplerine geçmeden önce vilayetlerde teşkilatlandırılan askeri rüştiyelerin durumuna bakmak gereklidir. Buna göre her vilayet merkezinde maarif meclisleri açılmıştır.

³⁰³ BOA, MF.MKT, 85/109.

³⁰⁴ BOA, Y.PRK.MŞ., 6/88.

³⁰⁵ BOA, DH.MKT, 1944/ 54.

³⁰⁶ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 125.

Böylece askeri eğitim taşrada kurumsal hale getirilmeye çalışılmıştır. Burada, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki siyasi ve etnik farklılıklardan kaynaklanan problemleri çözmek amaçlanmıştır. Bölgelerin kendi koşullarına göre ihtiyaçlar belirlenmiş ve ona göre bir askeri eğitim programı belirlenmiştir³⁰⁷. Buna göre Osmanlı Devleti'nin Anadolu, Rumeli ve Arap Vilayetlerinde askeri mektepler yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde İstanbul'da toplamda 9 adet askeri rüştiye vardı. Taşrada ise 20 adetti. Askeri mektepler Anadolu vilayetlerinde Edirne, Elâzığ, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Bursa, Diyarbakır, Sivas, Kastamonu, Trabzon ve Van'da teşkilatlandırılmıştır. Rumeli vilayetlerinde Selanik, Üsküp, Manastır, İşkodra'da; Arap vilayetlerinde ise Bağdat, Şam, Beyrut, Musul, Halep'te tesis edilmiştir³⁰⁸. Ancak 1893 tarihinde Süleymaniye (Musul), 1895 tarihinde Bitlis ve Taiz, 1896 yılında Abha askeri rüştiyeleri kapatılmıştır³⁰⁹. Lağvedilen Süleymaniye Askeri Rüştiyesinin ödeneğinin, daha sonra açılacak başka bir mektebe aktarılmasına karar verilmiştir³¹⁰.

Vilayet merkezlerinde kurulan askeri rüştiyelerinden Rumeli askeri rüştiyelerine bakacak olursak İşkodra'da 1903 yılında bir askeri rüştiye açılmıştır. Ortalama 137 öğrencisi mevcuttu. 17 tane de hocası vardı³¹¹. Mektep ibtidai ve rüştiye olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Mektebin iki kısmı da 3 yıllık eğitim veriyordu. İşkodra Askeri Rüştiyesi eğitime başladıktan sonra sivil rüştiyedeki bazı öğrenciler buraya kaydırılmıştır. Ayrıca İşkodra'da bulunan askeri rüştiye, buradaki sivil rüştiyeye göre öğretim kadrosu ve eğitimin kalitesi bakımından daha iyi bir konumdaydı³¹².

Selanik askeri rüştiyesi 1882 yılında tesis edilmiştir³¹³. Ortalama 259 öğrencisi mevcuttur. 15- 16 adet de öğretmen bulunmaktadır³¹⁴. Selanik Askeri Rüştiyesi müdürlüğünü Mehmed Tevfik Efendi yürütmüştür. Mehmet Tevfik Efendi'nin ardından İbrahim Edhem Efendi okulun müdürlüğünü yapmıştır. 1898- 1901 yılları arasında okulda 260 öğrenci öğrenim görmektedir. 1903 tarihinde bu sayı 257'ye düşmüştür. 2 adet de müstahdem (hademe) bulunmaktadır³¹⁵. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk de Selanik Askeri Rüştiyesinden 1895 yılında dördüncü olarak mezun olmuştur. Mustafa Kemal askeri

³⁰⁷ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin* s. 338.

³⁰⁸ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 92.

³⁰⁹ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 16.

³¹⁰ BOA, MF. İBT, 132/72.

³¹¹ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 104.

³¹² İlkay Erken, "II. Abdülhamid Devri'nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 2021, s. 478.

³¹³ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³¹⁴ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 147.

³¹⁵ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 231.

rüştiyeden mezun olunca sınav mümeyyizlerinden Hasan Bey'in tavsiyeleri üzerine Dersaadet'e gitmek yerine Manastır Askeri İdadisi'ne girmiştir³¹⁶.

Manastır Askeri Rüştiyesi 1875 tarihinde tesis edilmiş, 1882 yılında modernize edilmiştir. Rüştiye ilk açıldığında 245 öğrenciye sahipti. Manastır Askeri Rüştiyesi'nde senelik ortalama 557 adet öğrenci bulunmaktadır. Hoca sayısı 9'dur³¹⁷. Döneminin en kalabalık askeri rüştiyelerinden biridir. Mektebin Müdürlüğünü Kolağası Tevfik Efendi yapmaktadır. Mektepte Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Coğrafya, Riyaziye, Fransızca, Hüsnühat, İmla, Resim dersleri okutulmaktadır. Mektebin üç adet de dahiliye zabiti bulunmaktadır³¹⁸. Buradan mektebin öğretim kadrosu ve eğitim kalitesinin oldukça iyi olduğu anlaşılmaktadır.

Üsküp Askeri Rüştiyesi 1892'de tesis edilmiştir³¹⁹. Rüştiye binasının inşasının gecikmesi ve eğitimin aksaması nedeniyle hem Paşakapısı Askeri Rüştiyesinin hem de Üsküp Askeri Rüştiyesinin öğretmen ve öğrencileri 1893 yılında Toptaşı Askeri Rüştiyesi'ne nakledilmiştir. Mektepte 1889-1894 yıllarında 34 öğretmen ve 17 dahiliye zabiti çalışmıştır³²⁰.

Edirne Askeri Rüştiyesi 1881 tarihinde açılmıştır³²¹. Edirne Askeri Rüştiyesinin müdürlüğünü 1898 tarihinde Mehmed Emin Efendi yürütmüştür. 1899 tarihinde mektebin müdürlük kadrosunun münhal olduğu anlaşılmaktadır. 1900, 1901 ve 1903 tarihlerinde Edirne Askeri Rüştiyesi müdürlük görevini Mustafa Efendi yürütmüştür³²². Edirne Askeri Rüştiye Mektebi'nde 1889- 1894 tarihlerinde 20 adet hoca ve 16 adet dahiliye subayı görev yapmaktadır. Ortalama 309 öğrencisi bulunmaktadır³²³. Rumeli vilayetlerinde yer alan askeri rüştiyeler sayısal olarak aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 2.2 Rumeli Vilayetleri Askeri Rüştiyelerini Gösterir Tablo

Rumeli Vilayetleri Askeri Rüştiyeleri 1876-1909					
<u>Sancağı</u>	<u>Açılış Tarihi</u>	<u>Görev Yapan Müdürler</u>	<u>Ortalama Öğrencisi</u>	<u>Ortalama Öğretmen Sayısı</u>	<u>Ortalama Dahiliye Zabiti Sayısı</u>
İşkodra	1902 yılında açılmış, 1903 yılında eğitime başlanmıştır.		137	17	

³¹⁶ Muammer Demirel ve Fatma Kaya Doğanay, "Atatürk'ün Öğrenim Gördüğü Manastır Vilayeti'nde Eğitim". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 2012, s. 362.

³¹⁷ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 175-178.

³¹⁸ Demirel ve Kaya Doğanay, "Atatürk'ün Öğrenim Gördüğü", s. 366.

³¹⁹ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³²⁰ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 45-49.

³²¹ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³²² Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 185.

³²³ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 79-81.

Selanik	1882	Mehmed Tefvik Efendi İbrahim Edhem Efendi Mehmed Tahir Efendi	253- 260 arasında değişmektedir	13-15 arasında değişmektedir.	
Manastır	Ulaşılamadı	Kolağası Tefvik Efendi	81 ile 165 arasında değişmektedir.	9 ile 14 arasında değişmektedir.	4
Üsküp	1892		103 ile 174 arasında değişmektedir.	34	17
Edirne	1881	1898 yılında Mehmed Emin Efendi görev yapmıştır. 1900- 1903 yılları arasında Mustafa Efendi	101 ile 442 arasında değişmektedir.	20	16

Tablo 2.2'ye göre Rumeli'de bulunan askeri rüştiyeler 1880li yıllardan sonra açılmıştır. Burada 93 Harbi sonrası açıldığı için askeri okulların önemli bir yenilgi sonrası önem kazandığı yorumu yapılabilir. Çünkü 93 Harbi'nin bir cephesi Rumeli coğrafyasında yaşanmıştır. Burada yaşanan savunma sonrası orduya nitelikli asker yetiştiren okulların yaygınlaştırılmasının önemi anlaşılmıştır. Okullarda öğrenim gören öğrenci sayısının da fazla olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenci sayısına göre görev yapan eğitim personelin sayısı da yeterli düzeydedir.

Osmanlı Devleti'ne bağlı Arap vilayetleri askeri rüştiyelerine bakıldığında Şam Askeri Rüştiyesi 1875 yılında açılmıştır. 1898 yılında münhal olarak görünen müdürlük kadrosuna 1899 yılında Nazmi Efendi atanmıştır³²⁴. Mektepte 1889-1894 yıllarında 20 adet öğretmen ve 10 adet dahiliye zabiti görev yapmıştır³²⁵. Şam Askeri Rüştiyesinde ortalama 585 adet öğrenci öğrenim görmektedir³²⁶.

Halep Askeri Rüştiyesinde ortalama 338 öğrenci öğrenim görmektedir. 1898 tarihinde münhal olan okulun müdürlük kadrosuna 1899 yılında Kazım Efendi, 1903 yılında Abdi Efendi atanmıştır. 1889-1894 yıllarında mektepte 27 öğretmen ve 14 dahiliye zabiti görev yapmıştır.

³²⁴ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 227.

³²⁵ Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 23 ve 61-63.

³²⁶ Nilgün Bozkurt, "Bağdat Vilâyeti'nde Osmanlı Dönemine Ait Modern Askeri Okullar". *Tarih Okulu Dergisi*, 10 (XXXI), 2017, s. 86.

Halep Askeri Rüştîyesinin binası geçici olarak temin edildiği için 1901 tarihinde bir askeri mektep inşasına başlanmıştır³²⁷.

Beyrut Askeri Rüştîyesi 8 Ekim 1877 tarihinde açılmıştır³²⁸. Beyrut Askeri Rüştîyesinin bu dönemde senelik ortalama 140 adet öğrencisi, 15 adet hocası bulunmaktadır³²⁹. Beyrut Sultani Mektebi'nin askeri rüştîyeye dönüştürülmesiyle tesis edilebilmiştir. Bu konu basında çıkan haberlerden sonra Beyrut Maarif Müdürü Mahmut Celaleddin Efendi ile Maarif Nezareti arasında gerginliğe sebep olmuştur. Yapılan müzakereler sonucunda sultani mektebi askeri rüştîyeye çevrilmiştir³³⁰. Ancak Askeri Rüştîyesinin personelin maaşlarının belediye tarafından karşılanması usulüne bırakılmıştır³³¹.

Bağdat Askeri Rüştîyesi 1875 yılında açılmıştır. Rüştîyenin 1898'de münhal olarak görünen müdürlük kadrosuna 1899 yılında Ali Saib Efendi, 1903 yılında Hamali Efendi atanmıştır³³². Rüştîye'de ortalama 623 adet talebe eğitim almaktadır³³³. Bu sayı mektebin hayli kalabalık olduğunu göstermektedir. 27 öğretmen, 14 dâhiliye zabiti görev yapmaktadır³³⁴. 1892 yılında, Bağdat'ta Şii Mezhebi'ne tabi öğrencilerin çoğunluğunun giderek fazlalaşmasından dolayı halkının büyük bölümü Sünni olan Süleymaniye'de askeri rüştîye açılmasına karar verilmiştir³³⁵. Süleymaniye Askeri Rüştîyesinde 1889-1894 yıllarında 20 öğretmen, 7 dahiliye zabiti görev yapmıştır³³⁶. Mektepte ortalama 115 öğrenci öğrenim görmüştür³³⁷.

Trablusgarp'taki askeri okul leyli olarak İptidai ve Rüştîye şeklinde 1858 yılında kurulmuştur ancak 1887 tarihli bir belgeye göre de 1886'da tesis edilmiştir. Mektebin kurulmasında dönemin valisi Ahmet İzzet Paşanın çabaları etkili olmuştur. 1888 yılında mektepte 98 öğrenci öğrenim görmekteydi³³⁸. Mektebe Bingazi'de yaşayan çocuklar da kabul edilmiştir³³⁹. 1889-1894 yıllarında 26 öğretmen 10 dahiliye zabiti görev yapmıştır³⁴⁰. Yemen'e bağlı San'a, Taiz ve Abha Sancaklarında askeri rüştîye tesis edilmiştir. San'a Askeri Rüştîye Mektebi yatılı olarak eğitim vermiştir³⁴¹. 1889-1894 yıllarında 23 öğretmen ve 10 dahiliye zabiti görev yapmıştır. San'a'daki mektepte çoğunlukla Yezidi mezhebine mensup öğrenciler eğitim aldığı için Taiz ve Abha'da yeni askeri rüştîye açılmasına karar verilmiştir. Buna göre

³²⁷ BOA, DH.MKT., 2529/ 80.

³²⁸ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³²⁹ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 127.

³³⁰ BOA, MF.MKT., 117/ 9.

³³¹ BOA, İ.DH., 822/ 66272.

³³² Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 212.

³³³ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 124.

³³⁴ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 67-75.

³³⁵ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 141.

³³⁶ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 143-145.

³³⁷ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 181.

³³⁸ Jomma GH DAW Alwarshfani ve Cevdet Yakupoğlu, "Osmanlı Devleti Zamanında Trablusgarp Vilâyetinde Askerî Okullar ve Kışlalar (XIX. Yüzyıl)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4) 2021, s. 1525.

³³⁹ BOA, DH.MKT., 1427/ 11.

³⁴⁰ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 131-133.

³⁴¹ BOA, Y.PRK.ASK., 70/ 34.

Taiz ve Abha’da masraflarını 7. Ordu’nun karşıladığı askeri rüştiye tesis edilmiştir. Taiz askeri rüştiye mektebinde 1889-1894 yıllarında 16 öğretmen, 9 dahiliye zabiti görev yapmaktadır. Abha’da ise, 15 öğretmen, 4 dahiliye subayı vardır³⁴². Sana ve Taiz Askeri Rüştiyeleri 1908 yılında askeri idadilere dönüştürülmek istenmiş ancak maddi yetersizlikler nedeniyle gerçekleştirilememiştir³⁴³. Arap vilayetlerinde yer alan askeri rüştiyeler sayısal olarak aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 2.3 Arap Vilayetleri Askeri Rüştiyelerini Gösterir Tablo

Arap Vilayetleri Askeri Rüştiyeleri 1876-1909					
<u>Sancağı</u>	<u>Açılış Tarihi</u>	<u>Görev Yapan Müdürler</u>	<u>Ortalama Öğrencisi</u>	<u>Ortalama Öğretmen Sayısı</u>	<u>Ortalama Dahiliye Zabiti Sayısı</u>
Şam	1875	Nazmi Efendi (1899 yılında göreve getirilmiştir.)	379-585 arasında değişmektedir.	20	10
Halep	Ulaşılamadı	1899 yılında Kazım Efendi Ve 1903 yılında Abdi Efendi görev yapmıştır.	338	27	14
Beyrut	8 Ekim 1877		81 ile 165 arasında değişmektedir.	14	
Bağdat	1875	1899 yılında Ali Saib Efendi ve 1903 yılında Hamali Efendi görev yapmıştır.	561 ile 740 arasında değişmektedir.	11 ile 14 arasında değişmektedir.	
Trablusgarp	İlk olarak 1858 yılında açılmıştır. 1886 yılında ise okul yeniden tesis edilmiştir.	Hüsameddin Süleyman Bey	98	26	10
Süleymaniye	Ulaşılamadı		102 ile 149 arasında değişmektedir.	20	7
Abha	1896		Ulaşılamadı	15	4

³⁴² Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 149- 161.

³⁴³ Hatip Yıldız, “Osmanlı Döneminde Yemen Vilayetinde Açılan İdadi Eğitim Kurumları”. *Mecmua*, (10), 2020, s. 243.

Taiz	1895		Ulaşılamadı	16	9
San'a			Ulaşılamadı	23	10

Tablo 2.3'e göre Arap vilayetlerindeki askeri okulların çoğunluğunun II. Abdülhamid döneminde açıldığı görülmektedir. Bazı bölgelerde yıllık ortalama öğrenci sayılarına ulaşamamış olsa da bölgelere göre okullarda öğrenim gören öğrenci sayısının değişken olduğu yorumu yapılabilir. Buna göre en fazla öğrenci Bağdat ve Şam askeri rüştiyelerinde yer almaktadır. Rumeli'deki askeri rüştiyelerine göre Arap vilayetlerindeki askeri rüştiyelere ilginin daha yoğun olduğu söylenebilir. Okullarda görev yapan eğitim personelinin de yeterli düzeyde olduğu görülür.

Anadolu vilayetleri askeri rüştiyelerinden Erzurum Askeri Rüştiyesi Askeri Kışla içerisinde 1882'de tesis edilmiştir. 1898'de münhal olarak görünen müdürlük kadrosuna 1899 yılında Abdülhafî Efendi atanmıştır³⁴⁴. Erzurum Askeri Rüştiyesinin yıllık ortalama 270 adet öğrencisi mevcuttur³⁴⁵. 1889-1894 yıllarında 21 öğretmen ve 14 dahiliye zabiti görev yapmaktadır³⁴⁶. 1887 yılında Erzurum sivil ve askeri rüştiyelerin müfredatları birleştirilmiştir. Erzurum, Erzincan ve Bayburt rüştiyelerine Riyaziye ve Fransızca hocaları seçilerek maaşlarının ödenmesi gerektiği emri verilmiştir³⁴⁷. Erzincan Askeri Rüştiyesi, 1882 yılında tesis edilmiştir³⁴⁸. Mektebin müdürlüğüne 1901 yılında Said Efendi atanmıştır³⁴⁹. Yıllık ortalama 215 öğrencisi bulunmaktadır³⁵⁰. 1889-1894 yıllarında 19 öğretmen, 17 dahiliye zabiti görev yapmıştır³⁵¹.

Bursa Askeri Rüştiyesi 1882 tarihinde açılmıştır³⁵². 1898 ve 1899 yıllarında Bursa Askeri Rüştiyesinin müdürlüğünü Rıza Efendi, 1903 yılında Ali Tefik Efendi yürütmüştür³⁵³. Bursa Askeri Rüştiye Mektebi'nde 1889-1894 tarihlerinde 21 hoca, 12 dahiliye subayı bulunmaktadır. Mektebin leyli bölümünde ise 24 hoca, 10 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁵⁴. Senelik ortalama 367 öğrencisi bulunmaktadır³⁵⁵. Bu dönemde Bursa Askeri Rüştiyesi binasının oldukça kötü durumda olduğu bilinmektedir. Bu nedenle onarımdan geçmesi düşünülmüştür. Bursa Askeri Rüştiye Mektebi'nin onarılacak olmasından dolayı öğrencilerin

³⁴⁴ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 189.

³⁴⁵ Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi, s. 101.

³⁴⁶ Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 103-105.

³⁴⁷ BOA, MF.MKT., 92/122.

³⁴⁸ Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 23.

³⁴⁹ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 172.

³⁵⁰ Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi, s. 102.

³⁵¹ Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 99-101.

³⁵² Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 23.

³⁵³ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 193.

³⁵⁴ Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 87-93.

³⁵⁵ Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi, s. 140.

yeni inşa edilen Darülaceze binasına taşınması gündeme gelmiştir. Ancak taşınma işlemlerine henüz gerek olmadığına, mektebin onarım gerektiren kısımlarının tamir edilmesine karar verilmiştir³⁵⁶. Bu durumdan dolayı derslerin sekteye uğradığı, zengin ailelerin çocuklarının bir şekilde eğitime devam ettiği, durumu iyi olmayan ailelerin çocuklarının ise mağdur olduğu görülmektedir. Bu yüzden hem Bursa Askeri Rüştîyesinin hem Darülaceze'nin tekrardan inşa edilmesine karar verilmiştir³⁵⁷.

Sivas Askeri Rüştîyesi 1882 tarihinde açılmıştır³⁵⁸. 1897 tarihinde Sivas Askeri Rüştîye Mektebi müdürlüğünü Kolağası İzzet Efendi yürütmüştür. Daha sonra Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a tabii Redif Elli Altıncı Alay'ın Dördüncü Görele Taburu binbaşılığına ataması yapılmıştır³⁵⁹. Sivas Askeri Rüştîyesinde 1898 ve 1899 yıllarında Kasım Efendi, 1900 ve 1901'de Nakşî Efendi müdürlük görevini yürütmüştür. 1903 yılında ise Sivas Askeri Rüştîyesinin müdür kadrosu münhal olarak görülmektedir³⁶⁰. 1889-1894 tarihlerinde mektebin 24 öğretmeni, 13 dahiliye subayı vardır³⁶¹. 1894 tarihinde, Sivas Askeri Rüştîyesi depremde zarar görmüştür. Bu yüzden talebelerin sanayi mektebine taşınmaları Sivas fırka kumandanlığından bildirilmiştir. Askeri Rüştîye Mektebi Sivas ahalisinin yardımlarıyla inşa edilmiş ancak eğitime başlayamamıştır. Askeri rüştîye binasının geçici olarak Sanayi mektebi karşılığında yapılmasının eğitim öğretim için daha doğru olacağına karar verilmiş ve Sanayi mektebi binasının askeri rüştîyeye verilmesi hakkında gereğinin yapılması istenmiştir³⁶².

Trabzon Askeri Rüştîye Mektebi 1882 tarihinde açılmıştır³⁶³. Trabzon Askeri Rüştîyesinin müdürlük görevini 1898- 1901 tarihleri arasında Tevfik Efendi, 1903 yılında ise Hasan Fehmi Efendi yapmıştır³⁶⁴. 1889-1894 tarihlerinde mektebin 19 muallimi, 11 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁶⁵. Senelik ortalama 287 talebe öğrenim görmüştür³⁶⁶. Trabzon Askeri Rüştîyesinde öğrenci yığılması olduğundan ve okul binasının yeterli olmamasından dolayı mektep geçici olarak Trabzon İdadi Mektebi'ne alınmıştır. Fakat Trabzon İdadi Mektebi'nin müdürü Naili Efendi talebelerin Trabzon İdadi Mektebi'nden tahliye edilmesini istemiştir. Bu yüzden askeri rüştîye öğrencileri eski binasında eğitimlerine devam etmiştir³⁶⁷. Kastamonu

³⁵⁶ BOA, DH.MKT., 252/ 14.

³⁵⁷ BOA, BEO, 432/32366.

³⁵⁸ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³⁵⁹ BOA, İ.AS., 20/ 19.

³⁶⁰ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 201.

³⁶¹ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 115-117.

³⁶² BOA, BEO, 520/ 38969.

³⁶³ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³⁶⁴ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 207.

³⁶⁵ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 97-99.

³⁶⁶ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 157.

³⁶⁷ BOA, MF.MKT., 101/ 119.

Askeri Rüştiyesi 1882’de açılmıştır³⁶⁸. 1898- 1900 yılları arası okulun müdürlük kadrosuna Ahmet Şükrü Bey tayin olmuştur. Fakat kısa bir süre sonra binbaşılığa terfi ettirilerek San’a Askeri Rüşdiyesi’ne ataması gerçekleşmiştir³⁶⁹. 1903’te ise Kastamonu Askeri Rüştiyesi müdürlük görevini Ömer Lütfü Efendi yapmıştır³⁷⁰. 1904 yılında Kastamonu Askeri Rüştiyesi Dahiliye Yüzbaşılığı’na Aşiret Mektebi dahiliye zabitanı Osman Efendi tayin olunmuştur³⁷¹. Okulun 1889-1894 yılları arasında 21 öğretmeni, 11 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁷². Yıllık ortalama 223 öğrencisi bulunmaktadır³⁷³. Mamuratülaziz Askeri Rüştiyesi 1882 yılında açılmıştır³⁷⁴. Mamuret’ülaziz (Elâzığ) Askeri Rüştiye Mektebi’nde, 1898 tarihinde Mustafa Şerafeddin Efendi, 1899 tarihinde Hakkı Efendi ve 1900 tarihinde, Mustafa Vasfi Efendi müdür olarak görev yapmıştır³⁷⁵. Mamuratülaziz Askeri Rüştiyesi kolağası İsmail Hakkı Efendi’ye dördüncü dereceden Mecidi Nişanı itası verilmiştir³⁷⁶. Mektepten emekli olmuş hocalara emeklilik maaşı olarak aylık 174 kuruş verildiği bilinmektedir³⁷⁷. 1889-1894 tarihlerinde mektepte 23 muallim ve 11 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁷⁸. Senelik ortalama 142 öğrencisi vardır³⁷⁹. Van Askeri Rüştiyesi 1882 tarihinde açılmıştır³⁸⁰. Van Askeri Rüştiye Mektebi’ne 1898 yılında münhal olan müdürlük kadrosuna herhangi bir tayin gerçekleşmemiştir. 1899 yılında Van Askeri Rüştiyesinin reisi İsmail Efendi olmuştur. 1898 yılında Van Askeri Rüştiyesinin leyli (yatılı) 165, nehari (gündüzlü) 400 olmak üzere toplam 565 öğrencisi bulunmaktadır³⁸¹. 1889-1894 yılları arasında mektepte 21 muallim, 14 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁸². 1903 tarihinde Van Askeri Rüştiyesi Kolağası Hacı İsmail Hakkı Efendi’ye dördüncü dereceden Osmani Nişanı verilmiştir³⁸³. 1906 tarihinde de Van Askeri Rüştiyesi memur ve müstahdemlerinin maaşlarının serian ödenmesi hususunda defterdarlığa tebligat-ı lazıme icra kılındığı bilinmektedir³⁸⁴. Bitlis Askeri Rüştiyesi, Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşan süvari alaylarına subay yetiştirmek amacıyla, Gülhane Rüştiyesinin 1894’te lağvedilerek

³⁶⁸ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³⁶⁹ BOA, Y.MTV., 193/ 50; İ.AS., 30/ 35.

³⁷⁰ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 180.

³⁷¹ BOA, MF.MKT., 790/ 20; MF.MKT., 796/ 54.

³⁷² Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 119-121.

³⁷³ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 162.

³⁷⁴ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³⁷⁵ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 210.

³⁷⁶ BOA, İ.TAL., 279/ 6.

³⁷⁷ BOA, BEO., 2056/ 154140.

³⁷⁸ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 83- 85.

³⁷⁹ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi*, s. 174.

³⁸⁰ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³⁸¹ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 197.

³⁸² Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 135-137.

³⁸³ BOA, İ.TAL., 313/6.

³⁸⁴ BOA, BEO., 2882/ 216142.

Bitlis'e taşınmasıyla açılmıştır³⁸⁵. Bitlis'te yapılacak kışla ve askeri mektep binasının masrafları bütçeye ilave edilmiştir³⁸⁶. 1899, 1900 ve 1903 tarihlerinde Bitlis Askeri Rüştîyesinin müdürlüğünü Mustafa Şerafeddin Efendi yapmıştır³⁸⁷. Mektebin 1889-1894 tarihlerinde 27 muallimi, 16 dahiliye subayı bulunmaktadır³⁸⁸. Bitlis Askeri Rüştîyesi Dahiliye Yüzbaşı Mehmet Tevfik, Mülazım-ı Evvel İbrahim, Mülazım-ı Sani Mehmed, Resim muallimi Mülazım-ı Evvel Mehmed Rüşdü Efendilere beşinci rütbeden Nişan-ı Mecidi verilmiştir³⁸⁹. Mektebin senelik ortalama 108 öğrencisi bulunmaktadır³⁹⁰. Diyarbakır Askeri Rüştîyesi 1882 tarihinde açılmıştır³⁹¹. Mektebin ilk müdürü ve kurucusu Kolağası İsmail Hakkı Bey'dir. Diyarbakır Askeri Rüştîyesinde 1885 tarihinde, Müslüman talebelerin yanında birinci sınıfta 4 adet, ikinci sınıfta da 4 adet olmak üzere 8 adet Gayrimüslim talebenin mevcut olduğu bilinmektedir. Diyarbakır Askeri Rüştîyesi halk tarafından yoğun bir ilgi görmüştür. Bu yüzden Diyarbakır Merkez Sivil Rüştîyesinde öğrenim görecektalebe mevcudu yarı yarıya düşmüştür³⁹². Diyarbakır Askeri Rüştîyesinde yıllık ortalama 208 öğrenci bulunmaktadır³⁹³. Okulun 1889- 1894 yılları arasında 22 öğretmeni, 15 dahiliye subayı görev yapmaktadır³⁹⁴. Anadolu vilayetlerinde yer alan askeri rüştiyeler sayısal olarak aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 2.4 Anadolu Vilayetleri Askeri Rüştîyelerini Gösterir Tablo

Anadolu Vilayetleri Askeri Rüştîyeleri 1876-1909					
<u>Sancağı</u>	<u>Açılış Tarihi</u>	<u>Görev Yapan Müdürler</u>	<u>Ortalama Öğrencisi</u>	<u>Ortalama Öğretmen Sayısı</u>	<u>Ortalama Dahiliye Zabiti Sayısı</u>
Erzurum	1882	1899 yılında Abdülhafî Efendi göreve atanmıştır.	189 ile 315 arasında değişmektedir.	21	14
Erzincan	1882	1901 yılında Said Efendi göreve atanmıştır.	200 ile 219 arasında değişmektedir	19	17
Bursa	1882	1898 ve 1899 yıllarında Rıza Efendi	81 ile 165 arasında değişmektedir.	21 Leyli bölümünde 24	12 Leyli bölümünde 10

³⁸⁵ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 27.

³⁸⁶ BOA, DH.MKT., 2679/6.

³⁸⁷ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 200.

³⁸⁸ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 25-26.

³⁸⁹ BOA, İ.TAL., 178/ 19.

³⁹⁰ Ünal, *Meclis-i Kebir*, s. 120.

³⁹¹ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 23.

³⁹² Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 175- 176; Şimşek, 2006: 60-61.

³⁹³ Ünal, *Meclis-i Kebir*, s. 143.

³⁹⁴ Yarar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 107-109.

Anadolu Vilayetleri Askeri Rüştîyeleri 1876-1909					
		1903 yılında Ali Tevfik Efendi müdürlük görevini yürütmüştür		adet hoca görev yapmıştır.	adet dahiliye zabiti görev yapmıştır.
Sivas	1882	1898 ve 1899 tarihinde Kasım Efendi 1900 ve 1901'de Nakşî Efendi müdürlük görevini yapmıştır.	Ulaşılamadı	24	13
Trabzon	1882	1898- 1901 yıllarında arasında Tevfik Efendi 1903 yılında Hasan Fehmi Efendi müdürlük yapmıştır	282 ile 297 arasında değişmektedir.	19	11
Kastamonu	1882	1898- 1900 Ahmet Şükrü Bey tayin olmuştur. 1903'te Kastamonu Askeri Rüştîyesi müdürlük görevini Ömer Lütfü Efendi yapmıştır.	141 ile 315 arasında değişmektedir.	21	11
Mamuratülaziz	1882	1898 tarihinde Mustafa Şerafeddin Efendi 1899 tarihinde Hakkı Efendi 1900 tarihinde Mustafa Vasfi Efendi müdür olarak görev yapmıştır	125 ile 160 arasında değişmektedir.	23	11
Van	1882	1899 yılında İsmail Efendi müdürlük	Leyli 165 Nehari 400	21	14

Anadolu Vilayetleri Askeri Rüştîyeleri 1876-1909					
		görevine atanmıştır.			
Bitlis	1894	1899 yılında Mustafa Şerafeddin Efendi müdürlük görevine getirilmiştir.	108	27	16
Diyarbakır	1882	Kurucu müdürü Kolağası İsmail Hakkı Beydir.	185 ile 255 arasında değişmektedir.	22	15

Tablo 2.4'e göre Anadolu'da daha çok doğu vilayetlerinde askeri rüştiye açıldığı görülmektedir. Anadolu'da bu dönemde Akdeniz bölgesinde askeri rüştiyelerin açılmadığı anlaşılmaktadır. Karadeniz ve Marmara bölgelerinde de sadece birkaç okul yer almaktadır. Bitlis Askeri Rüştîyesi hariç hepsinin aynı yıl açıldığı dikkati çekmektedir. Okulların ortalama öğrenci sayılarının birbirlerine göre değişkenlik gösterdiği anlaşılmakla birlikte okullara talebin iyi olduğu yorumu yapılabilir. Okullarda görev yapan eğitim personelinin sayısı da öğrenci sayısına göre yeterli düzeydedir. Rüştîyelerin reformu için nizamnameler çıkartılmış ve bu nizamnamelere uygun ders programları düzenlemiştir. Bu programlarda daha çok teknik eğitim verilmiştir. II. Abdülhamid Dönemi'nde askeri idadilere öğrenci yetiştiren askeri rüştiyelerin imparatorluğun her yerinde teşkilatlandırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu dönemin en önemli askeri rüştiye reformu rüştiyeleri nicelik olarak arttırmak olmuştur. Böylece taşrada yaşayan öğrencilerin padişaha ve devlete bağlı birer birey olarak yetişmesi sağlanmış ve merkezi otorite güçlendirilmiştir.

2.3. Askeri İdadiler

Osmanlı Devleti'nde askeri okullar yüksek dereceli mekteplerin tesis edilmesiyle teşkilatlandırılmaya başlanmıştır. Bu yüzden Harbiye, Bahriye, Tıbbiye gibi yüksek eğitim veren okullara gelen öğrencilerin bilgisi yetersizdi. Mekteplerde askerlik eğitimleri yerine önce temel eğitimler veriliyordu. Bu durumu düzeltmek için askeri yüksek öğretim kurumlarına öğrenci yetiştirmek için orta dereceli askeri eğitim kurumlarının açılmasına karar verilmiştir. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde dile getirilen bu karar, padişahın da uygun görmesi neticesinde hayata geçirilmiştir. Dersaadet'te sekiz kişiden oluşan bir meclis kurularak askeri idadilerin ne şekilde teşkilatlanacağı hususunda çalışmalara başlanmış ve askeri yüksek okullarına öğrenci yetiştirmek amacıyla askeri idadiler açılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul'da

Mekteb-i Harbiye-i Şahane İdadisi, Mekteb-i Bahriye-i Şahane İdadisi, Mekteb-i Tıbbiyye-i İdadisi isminde üç idadi mektep vardı.

1866 yılında Kuleli’de Dersaadet Askeri İdadisi hizmet vermeye başlamıştır³⁹⁵. Dersler Maçka Kışlası’nda yapılmıştır. Kuleli Kışlası, Dersaadet Askerî İdadîsi’nin 1872 yılında taşınmasının ardından bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Kuleli Askeri İdadisi’nin ilk komutanları Emin Paşa, Mirliya İbrahim Paşa ve Miralay Kara Ali Bey’dir³⁹⁶. Bu okula rüştiye mezunu olan ve 12-17 yaş aralığındaki öğrenciler başvurabilmiştir. 1846 yılında mektepte birinci sınıfta 29, ikinci sınıfta 49, üçüncü sınıfta 33 ve dördüncü sınıfta; 115 öğrenci öğrenim görmekteydi³⁹⁷.

Dersaadet askeri idadisinde öğrenim görmek isteyen öğrenciler ilk olarak Harbiye Mektebi bünyesine kaydolmuşlardır. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı Maçka, Kuleli ve Çinili Köşk binalarına yerleştirilmişlerdir. Askeri idadi öğrencilerinin kayıtlı olduğu defterlerde ailelerinin sosyal statülerine dair veriler de yer almıştır³⁹⁸. Ayrıca askeri idadi mekteplerine girmek isteyen öğrencilerin bazı şartları yerine getirmesi beklenmiştir. Öncelikle öğrenciler Recep, Şaban ve Ramazan ayları içerisinde mektebe kabul edilmişlerdir. Bu üç ay dışında mektep öğrenci kabulüne kapalı olmuştur. Mektebe alınacak öğrenciler 12 ile 17 yaş aralığında olmalıdır. Ayrıca öğrencilerden Türkçe kompozisyon yazabilecek yeteneğe sahip olmaları istenmiştir. İdadiye girecek öğrencilerden rüştiye diploması alması gerek görülmüştür. Öğrenciler hocaların verdiği notlara göre, doktor kontrollerinin ardından askeri idadi mekteplerine kabul edilmiştir³⁹⁹. Osmanlı Devleti askeri idadilere giren öğrencilere istihkaklarını vermiştir. Kulelide yer alan askeri idadi öğrencisine kırk dokuz bin beş yüz seksen yedi kuruş, tıbbiye idadisine giren her öğrenciye ise yirmi dokuz bin beş yüz otuz dokuz kuruş istihkak vermiştir⁴⁰⁰. Böylece aileler çocuklarını hem zorlanmadan okutacaklar hem de askeri okullara öğrenci göndermek için teşvik edilmeleri sağlanacaktır.

Askeri idadilerde 1872 yılından sonra iki adet yazılı ve bir adet sözlü imtihan yapılmıştır. Üst sınıfa geçebilmek için ara sınıflarda yapılan yazılı ve sözlü imtihan ortalamalarının baraj notunu geçmesi gerekiyordu. Talebeler son sınıf olduğu zaman bir sene içinde aldığı notların ortalamaları ile birlikte sözlü mezuniyet imtihanlarının sonucunun hepsi

³⁹⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 888.

³⁹⁶ Zekeriya Türkmen, “Süvari Kışlası’ndan Kuleli Askerî Lisesi’ne”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 9, İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 243.

³⁹⁷ Mehmet Yavuz Erler, “Payitaht (İstanbul) Askeri İdadisi’nde Öğrenciler ve Metropoldeki Eğitim Standardı (1838–1915)”. *Studies of The Ottoman Domain*, 7(13), 2017, s. 80.

³⁹⁸ Erler, , “Payitaht (İstanbul) Askeri İdadisi”, s. 83.

³⁹⁹ Türkmen, “Süvari Kışlası’ndan Kuleli”, s. 89.

⁴⁰⁰ BOA. Y..PRK.ASK, 3/ 77.

baz alınarak ortalamaları hesaplanıyordu. Başarılı bulunan talebeler diplomalarını alarak mezun oluyorlardı⁴⁰¹.

Askeri idadiler, sağlam bir geleneğe sahip ve ilerlemeye açık okullardı. İdadilerin kurulduğu bölgeler eğitim ve kültür faaliyetlerinin dinamik olduğu merkezlerdi. Bina, eğitim personeli sıkıntısı yaşamadan, ders araç ve gereçlerine yeterli miktarda ulaşmışlardır. Geniş kütüphane ve çalışma alanlarına da sahip olmuşlardır. 1891 tarihine kadar idadilerde eğitim süresi üç yıllıktı. Sadece sınıf-ı mahsus kısımda eğitim alan talebeler dört yıllık eğitimden geçiyorlardı. 1891 yılına gelindiğinde Harbiye İdadisi'nde dördüncü sınıf uygulaması yaygınlaştırılmıştır. 1897 yılında her bir askeri idadisinde eğitim süresi dört yıl olarak planlanmıştır⁴⁰². Ders verecek muallim kadroları da çoğunlukla doldurulmuştur. Sağlık personelleri de yeterli düzeydedir⁴⁰³.

1898'de Mekteb-i Harbiye-i İdadisinde Osmanlı Tarihi, Genel Tarih, Osmanlıca Dil Bilgisi, Fransızca, Matematik, Resim, Coğrafya, Makine ve Müsellesat dersleri okutuluyordu⁴⁰⁴. Askeri idadi mektepleri bünyesindeki devlet adamları ve asker çocuklarının öğrenim gördüğü Zadeğân (sınıf-ı mahsus) sınıflarında ise, Dini Kaideler, Cebir, Geometri, Coğrafya, Fransızca, Kitabet, Resim, Jimnastik, Genel Tarih, Müsellesat, Tarama, Kozmografya, Makine, Osmanlı Tarihi, Mantık dersleri okutulmaktadır⁴⁰⁵. Bahriye İdadisinde akli ilimler yanında denizciliğe dair dersler ve uygulamalı dersler yer almaktaydı. Tıbbiye-i İdadisinde yine akli ilimler yanında tıp, eczacılık ve veterinerlikle ilgili dersler bulunuyordu. Ayrıca programa Matematik, Kimya-yı Askeriye ve Hikmet-i Askeriye, Yüzme dersleri de eklenmiştir. Yabancı dil olarak Fransızca ile birlikte Almanca ve İngilizce dersleri de verilmiştir. Fransızca derslerinin öğretmenleri Askeri Tıbbiye Mektebi'nden sağlanmıştır. Yapılan ders programı Meclis-i Maarif tarafından hazırlanmıştır⁴⁰⁶.

Dersaadet'te Kuleli Askeri İdadisi yanında Bahriye ve Tıbbiye İdadisi de yer alıyordu. Bu idadiler ayrı binalarda değil Galatasaray Kışlası binasında eğitim veriyorlardı. Ancak daha sonra Galatasaray Kışlası'nın yeteriz gelmesinden dolayı bu idadiler ayrılarak bağlı oldukları yüksekokulun olduğu binalara taşınacaktır. Askeri idadilerin rüştiye kısımlarına mahreç ismiyle ihtiyaç sınıfları açılmıştır. Böylece idadilere girecek olan öğrencilerin temel düzeyde disiplinli bir eğitimden geçmesi sağlanmıştır. İdadilerde akli ilimler yanında askerliğe dair teorik ve pratik dersler de verilmiştir. Böylelikle askeri yüksekokullara devam etmek isteyen öğrenciler

⁴⁰¹ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 68.

⁴⁰² Yazar, Osmanlı Döneminde Askeri Okul, s. 173; Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönem, s. 90.

⁴⁰³ Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönem, s. 90.

⁴⁰⁴ Öztürk, "İdadi", s. 465.

⁴⁰⁵ Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönem, s. 105-108; Ünal, 2009: 592.

⁴⁰⁶ Türkmen, "Sultan Abdülaziz Döneminde", s. 89.

askeri bilgi ve becerilerle donatılmış ve yüksek askeri okullara hazır bir şekilde mezun olmuşlardır. İdadilerin öğrenci sayısının ortalama beş yüz olması gerektiğine karar verilmiştir⁴⁰⁷.

Osmanlı imparatorluğunda Dersaadet dışındaki askeri idadiler sadece ordu merkezlerinde açılmıştır. Bunlar, İstanbul, Edirne, Erzurum, Manastır, Şam, Yemen, Bağdat askeri idadi mektepleridir. 1907 yılında ise Harbiye Mektebi her ordu merkezinde bölgesel derecede teşkilatlanmıştır. Edirne (2. Ordu), Manastır (3. Ordu), Erzincan (4. Ordu), Şam (5. Ordu), Bağdat (6. Ordu) olarak belirlenmiştir⁴⁰⁸.

Ordu merkezlerinde bulunan askeri idadilere bakıldığında, Manastır Askeri İdadisi 1847 yılında açılmıştır. Açıldığı sene 70 adet öğrencisi bulunmaktaydı. İdadide 40 adet hoca, 26 adet dahiliye subayı görev yapmaktadırlar⁴⁰⁹. 1862- 1863 yıllarında mektebin müdürlüğünü Kaymakam Halil Bey yürütmüştür⁴¹⁰. 1893'te Manastır Askeri İdadisi Müdürlüğüne Kolağası Ahmet Subhi Efendinin ataması yapılmıştır. Mustafa Kemal 54 sınıf mevcutlu Manastır Askeri İdadisi'nden üçüncü sınıfta toplam 420 tam not alarak kendisi ile aynı olan Ahmet Tevfik ile birlikte ikinci olarak 1899'da mezun olmuştur⁴¹¹.

Edirne Askeri İdadisi 1847 senesinde açılmıştır. 1898-1904 tarihlerinde 39 öğretmeni, 28 dahiliye subayı bulunmaktadırlar⁴¹². Şam'da da askeri idadi yer almaktadır. Ancak bu askeri idadide ders verilmediği, binanın kötü bir durumda olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Buradaki askeri idadinin Suriye ve Beyrut vilayetlerinde Batılı devletler tarafından tesis edilen mekteplerle rekabet edecek şekilde açıldığını ileri sürmek mümkündür⁴¹³. Şam Askeri İdadisi'nde 1884 tarihinde yıllık 4311 kuruş maaşla hademe istihdamı yapılmasına karar verilmiştir⁴¹⁴.

Bağdat'ta bir Askeri İdadi mevcuttu. Bağdat Askeri İdadisi 1872 yılında kurulmuştur. Bağdat Askeri İdadisi'nde 1898-1904 tarihlerinde 24 öğretmen, 12 adet dâhiliye subayı görev yapmaktaydı⁴¹⁵. Mektebin ilk müdürlüğünü Binbaşı Hasan Efendi yapmıştır. Daha sonra sırayla Cemal Efendi, Hamid Efendi, İhsan Efendi, Emin Efendi, Mehmed Faik Efendi ve Bekir Hilmi Efendiler müdürlük görevini yürütmüşlerdir. Mektebin öğrenci sayısı 30 ile 218 arasında değişkenlik göstermiştir. Ortalama 8 adet hocası ve bir mülazımı, bir yüzbaşısı, bir cerrahı, bir

⁴⁰⁷ Türkmen, "Sultan Abdülaziz Döneminde", s. 92.

⁴⁰⁸ Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı*, s. 64.

⁴⁰⁹ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 207-211.

⁴¹⁰ Demirel ve Kaya Doğanay, "Atatürk'ün Öğrenim Gördüğü", s. 262.

⁴¹¹ Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal*, s. 18-19.

⁴¹² Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 201-205.

⁴¹³ BOA, Y.MTV., 73/ 80.

⁴¹⁴ BOA, İ.DH., 916/ 72699.

⁴¹⁵ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 213-215.

imamı ve bir kâtibi bulunmaktadır. Mektepte askeri idadilerde uygulanan ders programı uygulanmıştır⁴¹⁶. Erzincan Askeri İdadisi'nde 1898-1894 yıllarında 20 adet öğretmen, 9 adet dahiliye subayı görev yapmaktadır⁴¹⁷.

Tablo 2.5 Ordu Merkezleri Askeri İdadileri 1876-1909

Ordu Merkezleri Askeri İdadileri 1876-1909					
<u>Bulunduğu Vilayet</u>	<u>Açılış Tarihi</u>	<u>Görev Yapan Müdürler</u>	<u>Ortalama Öğrencisi</u>	<u>Ortalama Öğretmen Sayısı</u>	<u>Ortalama Dahiliye Zabiti Sayısı</u>
Edirne	1847	Kaimimakam Ragıp Binbaşı Mehmet Hüsameddin	234 ile 422 arasında değişmektedir.	39	28
Manastır	İlk olarak 1847 yılında açılmıştır. 1892 yılında yeniden tesis edilmiştir.	Binbaşı Ahmed Subhi Efendi Binbaşı Ali	200 ile 219 arasında değişmektedir.	40	26
Erzincan			Ulaşılamadı	20	9
Şam	1847	Binbaşı İbrahim Yemeni	146 ile 220 arasında değişmektedir.	12-14	
Bağdat	1872	Binbaşı Hasan Binbaşı Cemal Binbaşı Hamid Binbaşı İhsan Kolağası Emin Efendi Kaimimakam Hacı Necip Bey (v.) Binbaşı Mehmet Fâik Binbaşı Bekir Hilmi	214 ile 277 arasında değişmektedir.	24	12

⁴¹⁶ Bozkurt, , “Bağdat Vilâyeti’nde Osmanlı”, s.100.

⁴¹⁷ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 229-231.

Tablo 2.5’te görüldüğü gibi ordu merkezlerinde yer alan askeri idadiler II. Abdülhamid döneminden önce kurulmuştur. Okulların müdürlük görevini Kaymakam, Kolağası ve binbaşı rütbelerindeki subaylar yürütmüştür. Okullardaki ortalama talebe sayılarından askeri idadilere kayıt yaptıran öğrenci sayılarının fazla olduğu görülmektedir. Taşradaki askeri idadilerinde yeterli miktarda eğitimci olmadığı için mekteplerin dördüncü sınıfları Kuleli İdadisi’ne aktarılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra taşra askeri idadileri tamamen Kuleli İdadisi’ne nakledilmiştir⁴¹⁸.

2.4. Ortaöğretim Düzeyinde Eğitim Veren Diğer Askeri Mektepler

19. Yüzyılda askeri eğitimde yapılan ıslahat ve reformlar Osmanlı Devleti ordusunun bütün ihtiyaçlarına cevap veremedi. Özellikle düşük rütbeli subay ihtiyacını karşılamada yetersiz kalıyordu. Askeri idadilerden mezun olan öğrenciler Harbiye Mektebi’ne giriyordu. Ancak burada yetişen zabitanlar orduda üst düzey görevlerde yer alıyordu. Harbiye Mektebi’nde piyade talimlerinin yapılmasına, istihkam derslerinin verilmesine rağmen topçu ve süvari talimleri ile eğitimleri yetersiz kalıyordu. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nin iyi eğitilmiş küçük zabitanlara ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı karşılamak için II. Abdülhamid’in son dönemlerinde ordu merkezlerinde ortaöğretim düzeyinde Küçük Zabitan Mektepleri açılmaya başlandı.

II. Abdülhamid’in son dönemlerinde kurulmaya başlanan ve özellikle II. Meşrutiyet Dönemi’nde teşkilatlandırılan, rüşd ve buluğ çağındaki çocuklara eğitim veren Küçük Zabitan İbtidai okulları yer almaktadır. Osmanlı ordusunda görev yapan Bölük Emni, Çavuş, Onbaşı gibi küçük rütbeli zabitanların oluşturduğu zümreye Küçük Zabitanlar deniyordu. 20. Yüzyılın başlarında yaşı henüz askeri okula yetmeyen çocukların kaydedildiği bir küçük zabitan ibtidai mektebi açılmıştır. Okulun başına da bir Erkan-ı Harbiye zabitanı görevlendirilmiştir⁴¹⁹. 1909 tarihli 18-21 yaş aralığındaki öğrenciler için Küçük Zabit Mektebi ve 15-18 yaş aralığında öğrenciler alan Küçük Zabit İbtida-i Mektebi hakkında düzenlenen ve Şura-yı Askeri ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi’nce kabul edilen nizamname yer almaktadır⁴²⁰.

Bu nizamnameye göre Osmanlı ordusu küçük zâbitânı kıdemsiz ve kıdemli olmak üzere iki kısma ayrılacaktır. Kıdemsiz küçük zabitan görevini askeriye nizamiye süresi içinde yapanlar; kıdemli küçük zabitan ise küçük zabitan mektebinden mezun olanlarla nizamiye görevini tamamladıktan sonra tezkere bırakarak askerlik hizmetine devam edenler olarak

⁴¹⁸ Türkmen, “Sultan Abdülaziz Döneminde”, s. 99.

⁴¹⁹ MSBA, 69/3/4.

⁴²⁰ İsmail Efe, “II. Meşrutiyet Döneminde Askeri Mekteplerde Islah ve Yapılandırma Çalışmaları”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 2021, s. 432; BOA, İ. AS, 93/54.

tanımlanmıştır. Küçük zabitan yeni hizmet tanımına göre iki sınıfa ayrılacaktır. Bunlar, Sıra-i hâricî ve Sıra-i dâhilî şeklinde olacaktır. Rütbece de üç dereceye ayrılacaklardır. Bunlar Onbaşı ve bölük emini, Çavuş ve Başçavuş şeklinde olacaktır. Osmanlı ordusunun küçük zâbitânı askeri bilgi bakımından temel esaslar üzerine yetiştirilecektir. Küçük Zabitan Mektebi ve Küçük Zabitan İbtidâî Mekteplerinin kapsamı şu şekilde olacaktır: Küçük zabitan mektebinden maksat; terbiye ve eğitimlerini bu mektebe girmek için kabul olunan program derecesinde bitiren ve 18-21 yaşında olup vücutça elverişli ve askerliğe hevesli olan gençleri orduda küçük zâbıta olarak istihdam etmek üzere yetiştirmektir⁴²¹.

Küçük zâbıta ibtidâî mektebinden maksat ise; yaşları henüz 15-18 arasında olup vücutça oldukça yetişmiş ve askeriye hizmet etmek için hevesli olan gençleri tahsillerini istenilen dereceye kadar getirmek ve askerce terbiye ederek küçük zâbıta mektebi için hazırlamaktır. Her ordu merkezinde o orduya ait kıta'âta tabi küçük zâbitânı yetiştirmek üzere bir küçük zâbitan mektebi ile bir de küçük zâbitan ibtidâî mektebi tesis edilecektir. Küçük zâbıta mektebine ve küçük zâbıta ibtidâî mektebine kayıt ve kabuller 15 Teşrîn-i Evvel'den 1 Teşrîn-i Sâni'ye kadar yapılmak üzere senede yalnız bir defa alınacaktır. Küçük zabıta mektebinde tahsil süresi iki sene olacak, tahsil başarı ile bitirildikten sonra onbaşı olarak kıta'âta çıkılacaktır. Mekteplerde askeri mevcudu hazır olanlar dahilindeki fırkaların adedine göre bölüklere taksim edilecektir⁴²².

Küçük zâbıta ibtidâî mektebinde tahsil süresi talebenin yaşına ve önceki tahsiline bağlı olarak 1 ila 3 senedir. Bu mektep ve küçük zâbitan mektebi müdürünün sorumluluğunda olup senelerine göre üç sınıfa ayrılır. Üç sınıf bir bölük teşkil etmektedir. Talebenin miktarı olması gereken sayıyı aşarsa talebeler sınıflara ayrılır ve kısımların miktarına nazaran da bölük adedi artırılır. Bölük kontenjanının her seneki sınıfı veya kısmı 40 - 50'yi geçmemelidir. Küçük zâbıta mektebi ve küçük zâbıta ibtidâî mektebi kadrosuna bakıldığında Küçük zâbıta mektebi heyeti şu kişilerden oluşmaktadır⁴²³:

- 1 Binbaşı veya kaymakam müdür
- 1 Kolağası veya yüzbaşı muavin
- 1 Mülazım-ı evvel
- 1 Doktorla hastabakıcılar (her bölükten)
- 1 Eczacı
- 1 Tabur kâtibi ile muavin yazıcılar
- 1 Tüfekçi ile her bölükten muavin nefer

⁴²¹ BOA, İ. AS, 93/54-2.

⁴²² Düstur, Tertib-i Sani, C. I, 10 Temmuz 1324-29 Teşrinievvel 1325, Matbaa-i Osmanî: Dersaadet 1329, s. 790-791.

⁴²³ BOA, İ. AS, 93/54-2.

Her bölüğe bir kumandan olmak üzere yüzbaşılar; her bölüğe muallim olmak üzere üç mülazım “Sani veya evvel”

- 6 Çavuş
- 8 Onbaşı
- 3 Borizen
- 4 Sanayi efradı “Terzi ve kunduracı”
- 120 Nefer
- Zâbitân hademesi

Küçük zabıta-i ibtidâî mektebi heyeti ise aşağıdaki gibidir:

- 1 Kolağası veya yüzbaşı müdür
- 1 Mülâzı-ı evvel veya sâni mülhak
- 1 Doktorla hastabakıcılar
- 1 Eczacı
- 1 Tabur kâtibi

Her bölük için: Muallimler:

- 1 Yüzbaşı bölük kumandanı
- 3 Mülâzm-ı evvel veya sâni

Her bölüğe

- 1 Başçavuş
- 1 Bölük emini
- 6 Çavuş
- 2 Borizen
- 4 Sanayi efradı
- 120 Şakirt

Mektep heyetinin vazifeleri ise şöyle belirlenmiştir: Küçük zâbita mektebi kumandanı mektebin idare, talim ve tedrisinden sorumludur ve küçük zâbita ibtidâî mektebine nezaret eder. Dersi olmayan zabitan mualliminin değiştirilmesini ve küçük zâbita sınıfına layık bulunmayan talebelerin ihracını piyade mekâtibi müfettişliğine bildirir. Küçük zâbita ibtidâî mektebi kumandanı ise bir tabur kumandanı derecesinde olup mektebin tedris ve idaresinden sorumludur⁴²⁴.

Muavin kumandanının olmadığı zamanlar ona vekalet eder ve seferiye tatbikatı görevini üstlenir. Küçük zâbita ibtidâî mektebi kumandanının olmadığı zamanlar kıdemli bölük kumandanı ona vekalet eder. Bölük kumandanı kıta‘attaki bölük kumandanlarının görev ve

⁴²⁴ BOA, İ. AS, 93/54-3.

sorumluluklarını kapsar. Bölüğün talim ve terbiyesi ondan sorumludur. Bunun için tadrîsâtı zâbitâna taksim etmek ve onların şevk ve gayretlerinin sonucunda başarılı olan talebelerin onbaşılığa terfileri ve münasip olmayanlarının mektepten ihracı için gerekli girişimlerde bulunur. Mülazımlar talebenin askerce talim ve terbiyeleri hususunda bölük kumandanına yardım eder ve onun uygun gördüğü şekilde bölükçe tadrîsâtı yaparlar. Doktorlar, hidemât-ı sıhhiyenin istenilen derecede olmasını sağlarlar. Tabur kâtibi, mektebin bütün hesabını tutar⁴²⁵.

Küçük zabitan, kıta'attaki küçük zabitan gibi muvazzaftırlar. Talebenin eğitiminde zâbitâna yardım ederler. Hizmet tecrübeleri altı ay sürer. Bu müddet zarfında mektebe muallim olmak muktediriyatını gösterenlerin muallim olarak tayinlerini mekâtib müfettişi, ordu kumandanına bildirir. Küçük zâbita mektebinde görevini başarıyla bitiren küçük zabitanlar kıta'âta çıktıklarında bir derece terfi ettirilir. Hem küçük zâbitan mektebine hem de küçük zâbitan ibtidâî mektebine dahil olmayı isteyenler mektebin açılma tarihinden altı ay önceden yani mayıs sonuna kadar memleketlerine en yakın bulunan redif veya nizâmiye fırka merkezlerine ya da kendi mıntıkları dahilinde olan küçük zâbitan mektebine başvurarak genel kabul programı gereğince sınava tabii tutulurlar. Mektebe girmek için gerekli evrakları müracaat esnasında ibrâz etmeye mecburdurlar. Bu belgeler şöyledir⁴²⁶:

1. Tezkere-i Osmaniye
2. Aşı kâğıdı
3. Kendilerinin daha hizmet-i askeriye ile muvazzaf olmadıklarına dair kura memurları tarafından musaddak bir belge.
4. Mektep şehadetnâmesi
5. Mektebe başvurduğu zamana kadar ne ile meşgul olduğu ve ceza alıp almadığını gösteren mazbata.

Küçük zabitan mektebine kabul şartları ise aşağıdaki gibidir:

1. Hüsnuhal sahibi olup ceza almamış olmamak.
2. Kabul programı gereğince sınav vermek
3. Boyları en az 154 santimetre olup vücut olarak sağlam ve engelsiz olmak.
4. Göğüs genişliği 18 yaşında olanların 76.80 ve on dokuz yaşında olanların 80.84 santimetre olmak.
5. Gözlerin, özellikle de sağ gözün sağlığı yeterli olmak ve kulaklar iyi bir şekilde duyup konuşma noksanı olmamak.
6. Küçük zâbita mektebini bitirdikten sonra orduda en az altı sene hizmet edilecektir.

⁴²⁵ BOA, İ. AS, 93/54-3.

⁴²⁶ BOA, İ. AS, 93/54-4.

7. Küçük zabıtan ibtidâî mektebine dahil olacaklar şu şartları taşıyor olmalıdırlar.
8. Yaşları 15-18 arasında bulunmak
9. Sıhhatleri tam ve vücutça arızasız olup boyları asgarî 148 santimetre olmak.
10. Göğüs genişliği 70-76 santimetre olmak.
11. Kabul programı gereğince sınav vermek.
12. Küçük zabıta mektebini bitirdikten sonra orduda sekiz sene hizmet edilecektir.

Mektebe kabul şartlarını taşıyıp küçük zabıta mektebine veya küçük zabıta iptidai mektebine girmek isteyenlerin hazırladıkları evrakları belirtilen süre içinde orduya takdim etmesi gereklidir. Belgeler incelendikten sonra kabul görülenlere tebligat verilir. Asker çocukları için mektebe kabul önceliği bulunmaktadır. Müracaat edenlerin miktarı fazla olduğu zaman kalanlar diğer ordu mekteplerine yönlendirilebilirler. Mektebe kabul edilenler öncelikle müracaat ettiği yerde tekrar muayeneden geçirilir. Kabul alındıktan sonra öğrencilere belirlenen harcırah verilir⁴²⁷.

Küçük zabıta mektebinden çeşitli nedenlerle ihraç edilen talebeler için ise şu esaslar getirilmiştir: Gerek ahlaksızlığı ve gerekse başarısızlığı yüzünden küçük zabıtlığa layık görülmeyenler orduda istihdam olunmak üzere ordu kumandanlığına teslim olunur. Orduda iki sene terfi-i rütbeden mahrum bırakılır. Mektepten ihraç edilenlerin eğitim süreleri askerlik hizmetinden düşülmez. Küçük zabıta ibtidâî mektebinde tahsil eden öğrencilerden küçük zâbitliğe elverişli olmadıklarına dair sağlık raporu bildirenler ebeveynlerine teslim edilirler. Bunlar tahsil ücretinden de muaf tutulurlar. Fakat tembellik ve vukuattan dolayı çıkarılanlar doğruca zayi taburlarına teslim olunurlar. Küçük zabıta ibtidâî mektebinden ebeveyn veyahut vasilerin müracaatlarıyla çıkanlardan iki lira olmak üzere ücret tahsil edilir⁴²⁸.

Küçük zabıta mektebin tedrisâtının esaslarına göre Küçük zâbıtan mektebinde verilen derslerden sadece kendilerine gerekli olanları okutturulur. Ancak talimnâmelerle seferiye, topoğrafya, sahra istihkâmâtı, ta'biye, nişan dersleri tatbikât talimleriyle uygulamalı bir şekilde gösteriliyordu. Buna göre mektepte okutulan dersler şöyledir⁴²⁹:

- Ordumuzun teşkilatına ait muamelât
- Ta'biye, ta'linâme, piyadeye ait malumat
- Hizmet-i seferiye nizamnâmesi
- Sahra istihkâmâtı
- Topoğrafya
- Terbiye-i askeriye

⁴²⁷ BOA, İ. AS, 93/54-4.

⁴²⁸ BOA, İ. AS, 93/54-5.

⁴²⁹ BOA, İ. AS, 93/54-5.

Ceza kanunnâmesi

Kale nizamnâmesi

Dahiliye kanunnâmesi

Piyade nişan dersleri

Esliha ve mühimmât-ı harbiyenin muhafazasına dair malumat

Orman talimnâmesi

Hıfzussıhha

Mevâdd-ı umûmiye: Meşrutiyet-i idarenin dinen ve hikmeten lüzumu.

Hesap

Tarih ve Coğrafya

Ulûm-ı Diniye ve Ahlâkiye

Küçük zâbıta ibtidâî mektebinde okutulan dersler ise şu şekilde tespit edilmiştir: Okuma, yazma, hesap, Tarih-i Osmânî, kıra'at-i fenniye, coğrafya, harita okuması, akaid-i diniye, ahlak, Fransız harf ve sayıları, muharebe esasları, hıfzıssıhha gibi derslerdir⁴³⁰.

Küçük zabıta mektebinde öğrenim gören öğrencilerin maaş düzenlemeleri şöyledir: Küçük zâbıta mektebi şâkirdânı rütbelere göre maaş alırlar. Küçük zâbıta ibtidâî mektebi şâkirdânı ise aylık beş kuruş alırlar, elbiseleri de mektepçe verilir. Küçük zâbıta ibtidâî mektebinde eğitimi bitenler daha sonra herhangi bir küçük zâbıta mektebine nakledilirler. Mektebi vücut, fikir ve tahsilce yeterli derece bitirmiş olanları müfettiş, daha önce küçük zâbıta mektebine naklettirebilecekleri gibi mektebi başarıyla bitiremeyenleri de bir sene daha mektepte bırakılabilir. Müfettişlikçe öğrencilerin 1/5'i topçu, 1/5'i süvari ve 3/5'ü piyade küçük zabıta mektebine ayrılır⁴³¹.

Küçük Zabıta Mektebinden orduya geçmek ise şu esaslar dahilinde gerçekleşir: Küçük zabıta mektebinde tahsil edenler bir teşrîn-i evvel tarihinde orduya geçmek üzere mektepten ihraç edilir. Mektebi başarıyla bitirip diploma ile çıkanlardan birinci, ikinci ve üçüncülüğü hak edenlere üzeri yazılı mükafat belgesi verilir. Mektebi mükafat belgesi ile bitirenler orduda onbaşı olarak, diğerleri ise onbaşı vekaletinde istihdam edilirlerdi. Küçük zâbıtanın rütbelere terfileri için gerekli esaslar şunlardı⁴³²:

1. Mektebi bitirdikten sonra orduda asgari sürede hizmet etmek
2. İyi ahlâk sahibi olup vazifesine dikkat ve gereken özeni göstermek
3. Kanunnâme, nizamnâme, talimnâmelere ve mensup olduğu sınıfın sorumluluklarına vâkıf olmak

⁴³⁰ BOA, İ. AS, 93/54-5.

⁴³¹ BOA, İ. AS, 93/54-6.

⁴³² BOA, İ. AS, 93/54-7.

4. Malumât-ı nazariyesini amelî bir surette de ibrâz etmek

5. Tâmu's-sıhha ve beden en mukteditir olmak

Küçük zabıta mektebinden veyahut alay mektebinden mezun olup dokuz yıl hizmette bulunmuş olanlar polis, saray, müze daireleri muhafızlığı, jandarma, tahsildarlık, şimendifer ve şirket idarelerinde, cihet-i askeriye aitt fabrika, fırın, ambarlarda ve dairede yeteneklerine göre istihdam olurlar. On iki sene hizmet etmiş olanlardan sınavlarını başarıyla verenler ihtiyat zabıtlığına nakledileceği gibi genellikle en az üç yüz kuruş maaşlı memuriyetlere de tercihan atanırlar. Orduda küçük zabıta onbaşı, çavuş, başçavuş olmak üzere mıntıkları dahilinde ordu küçük zabıta mektebine dahil olmak isteyenler her sene mayıs sonuna kadar en yakındaki redif veya nizamiye fırka merkezleriyle küçük zabıta mekteplerine müracaat edebilirler⁴³³.

Osmanlı İmparatorluğu'nda düşük rütbeli subayların eğitimi önemli bir konuydu. Çünkü ordunun etkinliği ve başarısı bu subayların bilgi düzeyine ve yeteneklerine bağlıydı. Düşük rütbeli subaylar, askeri taktikler, silah kullanımı ve strateji gibi konularda eğitilmiş olmalıydı. Savaşın alanında bu bilgi ve beceri büyük önem taşıyordu. Ayrıca küçük askeri birimleri yönetmekten sorumlulardı. Bu subayların iyi eğitim almış olmaları, birliklerinin etkin ve düzenli çalışmasını sağlardı. Askerler arasında disiplini sağlamak ve onları motive etmek için önemli bir rol oynarlardı. Eğitimleri sayesinde askerler arasında saygınlık kazanabilirlerdi. Savaş alanında hızlı ve doğru kararlar almak hayati önem taşırdı. Eğitimli subaylar, stres altında bile doğru kararlar verebilme yeteneğine sahip olmalıydı. Üstlerinden gelen emirleri doğru şekilde anlamalı ve birliklerine iletmelelerdi. Aynı zamanda, farklı birimler arasında iletişimi koordine etmek de onların sorumluluğundaydı. Dolayısıyla, düşük rütbeli subayların iyi bir şekilde eğitilmesi, ordunun genel performansını etkileyen kritik bir unsurdur. Bu subaylar, birliklerini etkili bir şekilde yönetmeli, disiplini korumalı ve savaş alanında başarılı olabilmek için gerekli beceri ve bilgiye sahip olmalıydılar. Bu yüzden II. Abdülhamid döneminin son döneminde açılmaya başlanan Küçük Zabitan Mekteplerinin önemi büyüktür.

II. Abdülhamid Dönemi'nde modern Osmanlı Devleti ordusunun içerisinde bir de yerel asayişini sağlamak üzere kurulmuş olan Jandarma birlikleri yer almaktaydı. Zaptiye kuvvetleri polis ve jandarma olarak ikiye ayrılıyordu. Polis mülki usulle tertip olunmuşken jandarma askeri usule göre teşkil edilmişti. Avrupa'da Fransa'da ortaya çıkan jandarma teşkilatı Osmanlı Devleti'ndeki önemli yollar üzerinde asayişini sağlayan Derbent ve Belderen birliklerine benziyordu. II. Mahmud'un yeni ordu kurmasından sonra bölgesel asayiş meselesi Asâkir-i Muntazama ile Asâkir-i Redife isimli birlikler tarafından yürütüldü. 1846 yılında Seraskerliğe

⁴³³ Takvim-i Vekayi 12 Kânunuevvel 1326, No: 705.

bağlı, Zaptiye Müşirliği kuruldu ve 1869 yılında teşkilatın ilk nizamnamesi oluşturuldu⁴³⁴. 1879 yılında Valentine Baker Paşanın gayretleriyle zaptiye birlikleri Jandarmaya dönüştürüldü⁴³⁵. Bu birlikler öncelikle imparatorluğun güvenliğinin problemli bölgelerinde kuruldu. Özellikle bu dönemde Balkanlarda ve Anadolu'nun doğu bölgelerinde artan güvenlik zafiyetleri olduğu için buralara öncelik verildi. Ancak jandarma birliklerini eğitmek için inşa edilmiş bir okul bulunmuyordu. Bu yüzden II. Abdülhamid Dönemi'nin son dönemlerinde jandarma için orta dereceli bir okul kurma düşüncesi meydana geldi. Okulun eğitiminin nizamlı bir şekilde oturması II. Meşrutiyet dönemini bulsa da II. Abdülhamid Dönemi'nde okulun nizamnamesi çoğunlukla oluşturulmuştu. Hüseyin Hilmi Paşa ve jandarma tensikat başkumandanı olarak tayin edilen General De Giorgis, 1904 tarihinde Rumeli'ye gönderildi. Burada jandarma tensikati özellikle birliklerin eğitimi konusunda çalışmalar yapmıştır⁴³⁶. Jandarma eğitimi için gerekli okul Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1904 yılında Selanik, Manastır ve Üsküp'te açılmıştır. Selanik'te kurulan Jandarma Mektebi Batılı anlamda açılan okuldur ve diğer açılacak olan Jandarma Mekteplerine örnek teşkil etmiştir⁴³⁷. 1905 yılında Edirne, 1907 yılında İzmir, Elazığ'da da Jandarma Mektebi açılacaktır. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul, Trabzon, Bağdat, Beyrut ve Tarsus'da Jandarma Mektebi açılmıştır. İstanbul'daki mektep 1919 yılına kadar Yıldız Sarayı'nda eğitim vermiştir⁴³⁸. Üsküp Jandarma Mektebi'nin müdürlüğünü Üsküp'te görevli Avusturya-Macaristan ordusundan bir subay, kumandanlığını ise bir Osmanlı subayı yürütmüştür. Mektepte müdürden başka kumandan, muavin, tensik zabiti, bölük kumandanı, mülazım, mülazım-ı evvel, askeri doktor, hukuk hocası ve adliye memuru yer almaktaydı. Jandarma Mekteplerinin müdürleri yüzbaşı rütbesinde oluyordu. Mektepte teorik eğitimin yanı sıra haftada bir gün pratik eğitim veriliyordu. Pratik eğitimde atış talimleri de yer alıyordu. Mektepte eğitim süresi en fazla dört ay sürmekteydi. Mektebin zabıt kaynağını ordu mensupları

⁴³⁴ Güray Alpar, "Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), 2013, s. 88.

⁴³⁵ Ali Sönmez, "Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (11), 2010, s. 170.

⁴³⁶ Onur Güven, "Doğu Anadolu'da Jandarma Birliklerinin Asayiş Sağlama Çabaları (1890-1915)". *History Studies*, 12 (5), 2020, s. 2675.

⁴³⁷ Demirel, "Atatürk'ün Öğrenim Gördüğü", s. 186.

⁴³⁸ İsmail Hakkı Demircioğlu, Ebru Demircioğlu ve Duygu Yılmaz, "1937 Jandarma Subay Sınıf Okulu Müfredat Programı'nın Değerlendirilmesi". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 2020, s. 296; Türkmen Törel, "II. Abdülhamid Döneminde Edirne Vilayeti Jandarma Tensikati". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 2020, s. 192. Biray Çakmak, "İzmir Jandarma Mektebi (1907-1911)". *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit (Ed.), *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 157.

oluşturduğu için zabitler zaten askerlik bilgileri mevcut bir şekilde okula geliyorlardı. Mektebin 1904-1908 yılları arasında toplam 449 adet öğrencisi bulunmaktaydı⁴³⁹.

1905 yılında açılan Edirne Jandarma Mektebi müdürlüğünü Hamidiye Hafif Süvari Alayı Talim Muallimi Binbaşı Tahir Bey yapmıştır. Mektepte bir yılda dört devre eğitim verilmiştir. Her devre sonunda imtihan yapılmış, başarılı bulunanlara diploma verilmiştir. Başarılı bulunmayan zabitler ise diğer devrede tekrar eğitime tabi tutulmuştur⁴⁴⁰.

1907 yılında İzmir’de Jandarma mektebi açılmıştır. Mektebe özel bir bina inşa edilmemiştir. Eğitim Salebcizade Konağı ve İzmir Kışlasındaki Sevkiyat Dairesi’nde yapılmıştır. Mektepte zabıta sınıfı ile porta ve karakol kumandanları sınıfı olmak üzere iki ayrı sınıf tesis edilmiştir. Zabıta sınıfına atanan hocalar miralay, binbaşı, kolağası, mülazım-ı evvel, mülazım-ı sani rütbelerindeki subaylar iken ikinci sınıftaki hocalar okuma yazma bilen ve askerliğini yapmış kişilerden oluşmaktaydı⁴⁴¹.

Jandarma Mekteplerinin müfredatında Jandarma Nizamnamesi, kavanin, usul-ı muaşeret, demiryolları usul-ı muhafazası ve çete muharebeleri usul-ı muhafaza-i asayiş, Malumat-ı Askeriye, Akaid-i Diniye, Hesap, Coğrafya, Malumat ve Terbiye-i Askeriye, Hıfzısıhha, Talim Nazariyatı, Nişan Talimi, Talim Ameliyatı, Fenni Esliha, Seferiye, Ceza Kanunnamelerinin Mevad-ı Mahsusu, Dâhiliye, Talim ve Tedris dersleri okutulmaktadır⁴⁴². Mekteplerin ilk mezunları kaza zabıta memurluklarında, karakol kumandanlıklarında ve çavuş ve onbaşılar nahiye zabıta memurluklarında görevlendirildiler. Daha sonraki devre mezunlar Jandarma Alaylarında da görevlendirilmeye başlandı⁴⁴³. Jandarma mekteplerinde eğitim veren zabitler sürekli olmamış, terfileri geldikçe orduya geçmişlerdir. Orduya geçen zabitlerin yerine jandarma ve ordudan yeni zabitler hoca olarak görevlendirilmişlerdir⁴⁴⁴.

II. Abdülhamid Dönemi’nde orta öğretim düzeyinde eğitim veren askeri idadilerin imparatorluğun ordu merkezlerinde teşkilatlandırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Askeri idadiler için nizamnameler hazırlanmış, teorik ve pratik olarak ders programları oluşturulmuştur. Askeri idadiler yüksek öğretim okulları olan Harbiye, Bahriye, Tıbbiye okulları için iyi askeri eğitim almış birer öğrenci kaynağı olmuştur. Ayrıca ortaöğretim seviyesinde olan ve ordunun alt kademe meslek gruplarını oluşturan küçük rütbeli subayları ile yerel asayiş sağlamaya

⁴³⁹ Erol Karcı, “Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi (1904-1909)”. İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit (Ed.), Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma. Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 100-101.

⁴⁴⁰ Törel, “II. Abdülhamid Döneminde Edirne”, s. 193.

⁴⁴¹ Çakmak, “İzmir Jandarma Mektebi”, s. 168.

⁴⁴² Demircioğlu, E. Demircioğlu ve Yılmaz, “1937 Jandarma Subay Sınıf Okulu”, s. 296.

⁴⁴³ Çakmak, “İzmir Jandarma Mektebi”, s. 161.

⁴⁴⁴ Törel, “II. Abdülhamid Döneminde Edirne”, s. 194.

görevlendirilen jandarma ihtiyacını karşılamak üzere Küçük Zabitan İbtidaileri ve Küçük Zabitan Mektepleri, Jandarma Zabit Mektebi nizamnameleri oluşturularak tesis edilmiştir.

2.5. Askeri Yüksekokullar

II. Abdülhamid Dönemi'nde bu zamana kadar gelen mevcut askeri yüksek okulların ıslahı yapılmış Gülhane Askeri Tıbbiyesi gibi eğitim tarihinde önemli bir yere sahip askeri yüksek okullar açılmıştır.

1889 yılında Harbiye Mektebi ders nazırlığına Mehmet Esat'ın tayin olması ile Harbiye Mektebi'nde önemli değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak ders programlarında değişikliğe gidilmiştir. Karışık bir şekilde yapılan sınavlar düzenlene sokulmuştur. Mektep bünyesinde Piyade Alayı oluşturulmuştur. Piyade ve süvari yetiştiren Harbiye Mektebi'nde eğitim süresi 2 sene, topçu ve istihkâm yetiştiren Mühendishane-i Berri-i Hümayun 'da eğitim süresi 3 sene olarak belirlenmiştir. Ancak 1892- 1902 tarihlerinde Harbiye Mektebi'nde eğitim süresi 3 senedir. Harbiye Mektebi müfredatında askeri konularla ilgili derslere ağırlık verilmiştir⁴⁴⁵. 1889 yılından sonra Harbiye Mektebi'nde verilen derslerin ağır olması ve müfredatın yenilenmesi gerektiği kararı alınmıştır⁴⁴⁶. Mekteb-i Harbiye II. Abdülhamid dönemine kadar yalnızca Dersaadet'te mevcuttur ve bu yüzden de bu mektebe İstanbul ve taşra askeri idadilerini bitiren talebelerin gelmesiyle öğrenci mevcudiyetinde yoğunluk yaşanmıştır. Bu sebeple Dersaadet Harbiye Mektebi yanı sıra vilayetlerde de harp okulu açılmasına gerek duyulmuştur. 1905 yılında padişahın isteği ile İstanbul'un yanında Edirne, Erzincan, Manastır, Bağdat ve Şam ordu merkezlerinde beş tane daha Harbiye Mektebi açılmıştır. Bu mektepler de İstanbul'daki Harbiye Mektebi'nin müfredatını uygulamışlardır. Manastır Harp Okulu iki devre, diğer taşra Harbiyeleri birer devre zabitan mezun verdikten sonra 1908 yılında kapatılmışlardır. Mezun olmamış zabitanlar ise Dersaadet Harbiye Mektebi'ne katılmışlardır⁴⁴⁷.

Edirne Harbiye Mektebi 1905'te açılmıştır⁴⁴⁸. 1906 yılında Edirne Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nin Müdüriyet ve Muallimliğine Dersaadet Harbiye-i Şahanesi Talim yardımcılarında Kolağası Talat Efendi tayin olmuştur⁴⁴⁹. Mektep ordu karargahının bir kanadında öğrenim vermiştir. 1907 tarihinde Edirne Mekteb-i Harbiyesi'nin talimnamesinin dar olması sebebiyle şakirdanın bir kısmının kışlaya nakledilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁵⁰. Fakat

⁴⁴⁵ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 255-257.

⁴⁴⁶ BOA, YMTV, 82/ 79.

⁴⁴⁷ Dalkıran, *Askeri Akademik Eğitim*, s. 42.

⁴⁴⁸ Yazar, *Osmanlı Döneminde Askeri Okul*, s. 257.

⁴⁴⁹ BOA, İ.AS, 61/56.

⁴⁵⁰ BOA, Y.PRK.ASK., 246/16.

daha sonra şakirdanın nakledilmelerinin doğru olmayacağı düşünülmüş ve yeni bir talimnamenin inşa edilmesi emredilmiştir⁴⁵¹. Edirne Mekteb-i Harbiyesi'ni bitiren talebelere mülazım-ı sanilik rütbesi tevcih edilmiştir⁴⁵². Fakat yalnızca Edirne Mekteb-i Harbiyesi üçüncü sınıf öğrencilerinden Hüseyin ve Reşad Efendilere mülazım-ı sanilik rütbesi verilmiştir⁴⁵³. 1908 tarihinde Edirne Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nden yedi süvari, yirmi piyade mezun olmuştur. 27 adet şehadetname basılmıştır ve mezun öğrencilere mülazım-ı sanilik tevcih edilmiştir⁴⁵⁴. Mektep 1909'da kapatılmıştır.

Diğer ordu merkezlerindeki Harbiye Mekteplerine bakıldığında, bu dönemde Manastır Mekteb-i Harbiye-i Şâhânesi dâhiliye müdürîyeti ile talim yardımcılığına Dersaadet Harbiye-i Şâhânesi talim yardımcılarında Kolağası Kâzım Efendi'nin ataması yapılmıştır⁴⁵⁵. Burada görevde bulunan muallimlerin maaşlarının düzenli ödenmesine dikkat edilmiştir⁴⁵⁶. 1908 yılında Manastır Mekteb-i Harbiyesi'nden 44 öğrenci piyade müntehî sınıfından, 11 öğrenci süvari müntehî sınıfından olmak üzere toplam 55 öğrenci mezun olmuş ve bunlar mülazım-ı sani olarak görevlendirilmişlerdir⁴⁵⁷. 1908 yılında Manastır Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi'nin manej binasının kötü durumda olduğu tespit edilmiş 495 bin 256 kuruşla yeni bir manej binası inşasına karar verilmiştir⁴⁵⁸. Mustafa Kemal Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer⁴⁵⁹ bu okuldan mezun olmuştur⁴⁶⁰. Okul, 1909 senesinde kapatılmıştır.

Dördüncü Ordu Merkezi olan Erzincan'da II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan Harbiye Mektebi eğitim vermiştir. Mektep Hamidiye Kışlası'nda açılmıştır. 1906 tarihinde Erzincan Harbiye Mektebi Müdürlüğü'ne Beşinci Ordu Erkan-ı Harbiye binbaşlarından Fuad Bey tayin olmuştur. Mektebin ders nazırlığı yardımcılığına Şevki Efendi, dâhiliye müdürîyeti ile talim hocalığına Erzurum Mekteb-i İdâdîsi kitâbet hocası piyade kolağası Mehmed Ali Efendiler getirilmiştir⁴⁶¹. Erzincan Mekteb-i Harbiyesinden 1908 tarihinde yirmi dokuz piyade ile dokuz süvari olarak otuz sekiz öğrenci mezun olmuştur. Mezun öğrencilerin Dersaadet Mekteb-i Harbiyesinden şehadetnameleri tasdik edilmiştir⁴⁶². Ancak okul 1908 yılında kapatılmıştır.

⁴⁵¹ BOA, Y.MTV., 298/ 144.

⁴⁵² BOA, İ.AS., 92/24.

⁴⁵³ BOA, İ.AS., 98/24.

⁴⁵⁴ BOA, BEO., 3403/255178.

⁴⁵⁵ BOA, İ.AS., 61/56.

⁴⁵⁶ BOA, TFR.I.AS., 56/ 5564.

⁴⁵⁷ BOA, BEO, 3417/ 256203.

⁴⁵⁸ BOA, BEO, 34417/258005.

⁴⁵⁹ Cevat Abbas Gürer, Mustafa Kemal'in Yaveri'dir. Kendisi 1887 doğumlu, ilkokuldan Harp Okulu mezuniyetine kadar askeri eğitim almıştır. Mustafa Kemal ile 1911 yılında 37. Alay Yaverliği sırasında tanışmışlardır. Çanakkale Savaşları sırasında Mustafa Kemal'in yaverliğine atanmıştır. Bkz.: Turgut Gürer, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer. Gürer Yayınları, İstanbul 2007, s. 113.

⁴⁶⁰ İsmail Hakkı Akansel, *Atatürk ve Yaverleri*. Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2006, s. 113.

⁴⁶¹ BOA., İ.AS., 61/56.

⁴⁶² BOA., BEO., 3434/ 257507.

Şam Harbiye Mektebi eski bir idadi binasında açılmıştır. Kışla binası Büyük Camii'nin yanında yer almış ve büyük bir onarımdan geçmiştir. Toplam 25 öğrenci mezun vermiş mevcut öğrenciler İstanbul'a nakledilmiştir. Mektep 1908'de kapatılmıştır⁴⁶³.

Bağdat'ta II. Abdülhamid döneminde büyük kışlanın bir kanadında Harbiye Mektebi açılmış, toplam 64 mezun vermiştir. Ancak mektep 1908'de kapatılmıştır.

Tablo 2.6 Ordu Merkezlerinde Yer Alan Harbiye Mektepleri

Ordu Merkezleri Harbiye Mektepleri						
<u>Bulunduğu</u> <u>Vilayet</u>	<u>Açılış</u> <u>Tarihi</u>	<u>Kapanış</u> <u>Tarihi</u>	<u>Görev Yapan</u> <u>Müdürler</u>	<u>Ortalama</u> <u>Öğrencisi</u>	<u>Ortalama</u> <u>Öğretmen</u> <u>Sayısı</u>	<u>Ortalama</u> <u>Dahiliye</u> <u>Zabiti</u> <u>Sayısı</u>
Edirne	1905	1909	Kolağası Talat Efendi			
Manastır	1905	1909	Kolağası Kazım Efendi	44 piyade 11 süvari		
Erzincan	1905	1908	Binbaşı Fuad Bey	29 Piyade 9 Süvari		
Şam	1905	1908		25		
Bağdat	1905	1908	Binbaşı rütbesindeki subaylar görev yapmıştır.	1906-1907 yılları arasında 33 piyade ve 11 süvari 1907-1908 yılları arasında 81 piyade ve 17 süvari	9	1

Tablo 2.6'ya göre ordu merkezlerinde açılan Harbiye Mekteplerinin hepsi aynı tarihte kurulmuştur. Ancak sadece 3-4 yıl eğitim verebilmişlerdir. II. Meşrutiyet ile birlikte kapandığı anlaşılmaktadır. Okulların müdürlük görevini Kolağası ve binbaşı rütbesindeki subaylar yürütmüştür. Vilayet Harbiye mekteplerinin süvari ve piyade sınıfları olmak üzere kendi içinde ayrıldığı görülmektedir. Ancak mekteplerin öğrenci sayıları askeri rüştiye ve idadilere göre oldukça azdır.

Harbiye Mektebi'nin içerisinde baytar sınıfları mevcuttur. Baytar sınıflarında eğitim alacak talebeler askeri idadilerden gelen talebeler arasından kura yolu ile ayrılmışlardır. 1886

⁴⁶³ BOA, BEO, 2775/ 208122.

tarihinde leyli olarak teşkilatlandırılmıştır. Baytar Mektebi'nin eğitim süresi dört yıl olarak planlanmıştır. Baytar Rüştîye Mektebi'nden mezuniyet alan talebeler eğitimlerini Tıbbiye İdadisi'nde tamamladıktan sonra Harbiye içerisindeki Baytar sınıflarına kabul edilmeye başlanmışlardır. 1896 tarihinde baytar sınıflarının öğrenim süresi beş seneye çıkarılmış ve eğitim kadrosu Batılı devletlerde yetiştirilmiş genç hocalarla desteklenmiştir. Baytar sınıfları 1905 tarihinde Haydarpaşa'da yeni bir eğitim kadrosu ve ders programıyla kurulan Askeri Tıbbiye Mektebi'ne nakledilmiş ve iki kurum tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Fakat bir müddet sonra 1909 tarihinde ayrı bir Askeri Baytar Mektebi açılmıştır⁴⁶⁴.

II. Abdülhamid Devrinde açılan askeri yüksekokullarından biri de 1897 tarihinde ikinci askeri tatbikat mektebi olarak tesis edilen Gülhane Tababet-i Askeriyye Tatbikat-ı Mekteb ve Seririyat'ıdır. II. Mahmud Dönemi'nde kurulan yeni ordunun hekim rezervini oluşturmak üzere açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'yi bitiren hekimler Gülhane Tababet-i Askeriyye Tatbikat-ı Mekteb ve Seririyat'ına gelerek burada staj eğitimlerini verirlerdi. Mektep, 2016 yılına kadar GATA olarak anılan Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ni oluşturmuştur. 1900 yılında Gülhane'ye alınan ilk asistanlar eğitimlerini ve stajlarını bitirmişlerdi. Bu asistanlar orduya görevlendirilmeyerek Almanya'dan gelen doktorların yanına asistan olarak verilmişler ve çalışmalarına Gülhane Askeri Akademisi'nde devam etmişlerdir. 1900 yılında Almanya'dan Hofman isminde eczacı ve masaj mütehassısı getirilmiştir. Hofman'ın mektebin modernleştirilmesinde büyük gayretleri olmuştur. Gülhane Askeri Akademisi bundan sonra kimliğini ve istikametini belirlemiştir⁴⁶⁵.

1848'den beri Harbiye Mektebi bünyesinde teşkilatlandırılan Erkan-ı Harbiye sınıfları II. Abdülhamid Dönemi'nde bağımsız bir kurum şekline dönüştürülmüştür. Harbiye Mektebi'ni iyi bir seviyede bitirenlerden seçilen, ilk mezunları Kolağası rütbesiyle 1849 tarihinde ordu saflarına katılan ve eğitim süresi iki yıl olan bu sınıfların 1867 tarihinde müfredatları kuvvetlendirilmiştir. Mühendishaneleri iyi dereceyle bitiren topçu ve istihkam subaylarının da Erkan-ı Harbiye'ye alınmalarına karar verilmiştir⁴⁶⁶. Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin asıl teşkilatlandırılması 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra olmuştur. Goltz Paşa'nın da çabalarıyla Prusya'da 1765 yılında kurulan Asiller Akademisi tarzında bir okul olarak teşkilatlandırılmıştır. 1880'de Erkan-ı Harbiye dairesi yedi şubeden oluşacak şekilde teşkil edilmiştir. Erkan-ı Harbiye Reisi Umumiyesi'nin ve Erkan-ı Harbiye Dairesinin Vezaifi Dahiliyesi Nizamnamesi isminde bir nizamname oluşturulmuştur. Erkan-ı Harbiye sınıfları fenni ve askeri olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İdadi, Harbiye ve Erkan-ı Harbiye üçer yıl

⁴⁶⁴ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 69.

⁴⁶⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 1202.

⁴⁶⁶ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 69.

olacak şekilde planlanmıştır. Erkan-ı Harbiye sınıflarında askeri bölüm için askeri derslere ve bu derslerin yürütülmesine dikkat edilmiştir. Fenni bölümde ise, daha çok mühendislik derslerine yer verilmiştir. Bu durum 1895 yılına kadar devam etmiştir. Bu okuldan mezun olanlar Genelkurmay'a giderek iki yıl staj yapmış, ardından kolağası olarak göreve başlamışlardır⁴⁶⁷. II. Abdülhamid döneminde Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde önemli reformlar yapılmış olsa da mektep II. Meşrutiyet dönemine değin Harbiye Mektebi'nin yüksek dereceli sınıfları olarak kalmıştır. II. Meşrutiyet döneminde çoğu eğitim kurumunda olduğu gibi Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde de köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin en önemlisi Erkan-ı Harbiye'nin Harp Okullarından ayrılıp bağımsız bir okul haline dönüşmesidir.

Harbiye ve Askeri Tıbbiye yanında bir de Bahriye Mektebi bulunmaktadır. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un, Mekteb-i Bahriye-i Şahane ismini almasıyla bağımsız bir deniz askeri yüksek okulu açılmış ve Heybeliada'da tahsil yapmıştır. 19. Yüzyılın sonunda doğru donanma mentalitesi ve tekniği bakımından daha çok İngiliz uzmanların görev yaptığı mektepte akli ilimler ve bahriye ile ilgili teorik ve uygulamalı dersler verilmiştir. Bahriye Mektebi'nin içerisinde Bahriye Rüşdiye'si ve Bahriye İdadisi'ni bitiren öğrenciler Bahriye-i Şahane'ye girmişlerdir. Buradan başarıyla mezun olan öğrenciler de Donanma-yı Hümayun'da görevlendirilmişlerdir. Mektep, Cumhuriyet Devri'nde de Deniz Harp Okulu olarak eğitim öğretimi vermeye devam etmiştir⁴⁶⁸. 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar mevcudiyetini sürdürmüştür.

II. Abdülhamid dönemi askeri mekteplerine bakıldığında askeri rüştiye, idadi ve yüksekokullarda modernleşme açısından önemli düzenlemelere gidildiği görülür. Bu yenilikler okulların derecelendirilmesi, şakirdan ve zabıtların yeni atama ve terfilerini, eğitim-öğretim ve idari personellerin görevlerini, ders programlarını, okul sürelerini, imtihanları, mezun olma ve staj yönetmeliklerini, disiplin yönetmeliğini vb. ıslahatları kapsamıştır. Bu ıslahatlarda Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne gelen askeri uzman ve subayların görüş ve önerileri dikkate alınmıştır.

⁴⁶⁷ Griffiths, *The Reorganization of the Ottoman*, s. 41.

⁴⁶⁸ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 62.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE DERSAADET ASKERİ RÜŞDİYELERİ VE ASKERİ İDADİLERİ

Dersaadet, Osmanlı Devleti'nin yönetildiği başkenttir. Aynı zamanda Hassa Ordusu Kumandanlığı karargahının bulunduğu yerdir. Ordu-yı Hümayunları Dersaadet'te bulunduğu için orduya subay yetiştirecek olan okulların tüm kademelerinden buraya askeri okullar açılmıştır. Askeri rüştiye ve idadiler, gençleri askeri alanda eğiterek, onları askeri liderler olarak yetiştirmeyi amaçlıyordu. Burada verilen eğitim, öğrencilere askeri disiplin, taktikler, stratejiler ve silah kullanımı gibi konularda sağlam bir temel kazandırıyordu. Osmanlı ordusunun subay ihtiyacını karşılamak için bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernizasyon çabalarıyla birlikte, askeri okullarda da düzenlemeler yapıldı. Burada öğrencilere modern silah kullanımı, topçuluk ve diğer teknolojik gelişmeler öğretilmekteydi. Bu, ordunun teknolojik açıdan da güçlenmesine katkı sağlamaktaydı. Askeri rüştiye ve idadiler, öğrencilere sadece askeri becerileri değil, aynı zamanda disiplini, ahlaki değerleri ve sorumluluk duygusunu da aşılamaı amaçlamaktadır. Bu, subayların sadece askeri açıdan değil, etik ve ahlaki olarak da donanımlı olmalarını sağlamaktadır. Bu bilinçle Osmanlı Devleti'nin başkentinde Osmanlı Ordusu'nun subay kaynağını oluşturan askeri yüksek okullara öğrenci hazırlamak amacıyla birçok askeri rüştiye ve idadi açılmıştır. Bu dönemde İstanbul'da Baytar Askeri Rüştiyesi ile birlikte dokuz adet askeri rüştiye bulunmaktadır. Kara, Deniz ve Tıbbiye askeri idadileri olmak üzere üç adet askeri idadi bulunmaktadır.

3.1. Dersaadet Askeri Rüştiyeleri

Osmanlı Devleti'nin merkezi olan Dersaadet'te 19. Yüzyılda Gülhane, Soğukçeşme, Kocamustafapaşa, Fatih, Eyüp, Üsküdar, Beşiktaş Askeri Rüştiyeleri ile Baytar Askeri Rüştiyesi ve Kasımpaşa Bahriye Rüştiyesi bulunmaktadır. Dersaadet askeri rüştiyeleri genel olarak 1875 yılında açılmış olup 1909 yılında kapatılmışlardır. Askeri rüştiyeler genellikle askeri idadilerin ihtiyat⁴⁶⁹ sınıflarının kapatılmasıyla elde edilen gelirler ile açılmıştır. Örneğin Tıbbiye Mektebi'nin ihtiyat sınıflarının birinci ve ikinci sınıflarının lağvedilmesinden 945 bin 424 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu gelirin tamamı Dersaadet'te üç adet askeri rüştiye tesis edilmek üzere kullanılmıştır⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ İhtiyat sınıfı: Asakir nizamının badele talim silah altında tutulmayıp acil ihtiyaç halinde alınmak üzere terhis edilen sınıftır (Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 76).

⁴⁷⁰ BOA, İ.MMS, 52/ 2308; BOA, A.}MKT.MHM. 478/ 74.

Mekteplerde belli başlı olarak Resim, Fransızca, Coğrafya, Arapça, Farsça, Riyaziye, Kaideler, Hüsnuhat, İmla, Coğrafya ve Osmanlıca dersleri okutulur. Bazı askeri rüştiyelerde Jimnastik dersleri de programda yer almaktadır⁴⁷¹. Rüştiyelerin hoca sayıları yıllara göre 4 ila 14 adet olarak değişmektedir. Öğrenci sayıları da 60 ila 600 adet olarak değişmektedir. Dersaadet askeri rüştiyelerinde genel olarak Kolağası, Muallim-i Evvel ve Muallim-i Sani rütbelerinde subaylar, Dahiliye Zabıtları ve sivil hocalar ders vermiştir⁴⁷². Buradan hareketle İstanbul'da yer alan askeri rüştiyelerde askerliğe dair derslerden ziyade temel derslerin yer aldığı görülmektedir. Öğrenci ve eğitim personeli sayısı da oldukça değişkendir.

3.1.1. Gülhane Askeri Rüştiyesi

Gülhane Askeri Rüştiyesi 1875 tarihinde Asakir-i Hassa-yı Şahane askerleri için hastane olarak inşa edilmiş olan binada kurulmuştur. Hastane olarak kullanılan binaya, daha sonra Mekteb-i Harbiye'nin İdadi bölümü nakledilmiştir. 1865'te Galatasaray Kışlasına taşınan mektebin binası 1894 yılına kadar Gülhane Askeri Rüştiyesi olarak kullanılmıştır. 1894 yılında meydana gelen İstanbul depreminden sonra bina tahliye edilmiştir⁴⁷³. Mektepte sınıflar, resimhane, hademehane, teneffüşhane, bakkal odası bulunmaktadır⁴⁷⁴. Dâhiliye Zabıtlığı görevini Mülazım-ı Evvel rütbesindeki subaylar yapmıştır. Fransızca, Osmanlıca, İmla, Hüsnu Hat, Resim dersleri okutulmuştur⁴⁷⁵. Öğrencisi 312 ila 475 adet olarak değişmektedir⁴⁷⁶. Mektebin Osmanlıca Dil Bilgisi hocası Osman Efendi'ye Rütbe-i Rabia (yüzbaşı) rütbesi verilmiştir⁴⁷⁷. Müdür Topçu Kolağası Hilmi Efendi'ye nişan verilmiştir⁴⁷⁸.

1894 yılında Bitlis'te bir askeri rüştiye mektebi açılmasına karar verildiğinde Gülhane Askeri Rüştiyesinin kadrosunun Bitlis Askeri Rüştiyesine nakledilmesi düşünüldüyse de okul 1896-1897 eğitim yılına kadar faaliyetini sürdürmüş, 1896-1897 tarihinden sonra binasını Tıbbiye Mektebi'ne bırakarak kapanmıştır⁴⁷⁹.

⁴⁷¹ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁴⁷² Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi, s. 91.

⁴⁷³ Altıntaş "Gülhane Serriyat Hastanesi'nden Önceki Gülhane Hastanesi". *Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri V*. Ankara 1998, s. 1; Kemal Özbay *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneler*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1976, s. 337.

⁴⁷⁴ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 141.

⁴⁷⁵ Salname-i Askeriye, 1888, s. 105.

⁴⁷⁶ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁴⁷⁷ BOA, İ. DH, 1254/ 98401.

⁴⁷⁸ BOA, İ. DH., 962/76126.

⁴⁷⁹ Salnâme-i Askeriye, 1892, s. 110.

3.1.2. Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi

Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi 1875 yılında açılmıştır. Mektep aynı zamanda Posta ve Telgraf Nezaretini içerisinde barındırmaktadır⁴⁸⁰. 1898 yılında Posta ve Telgraf Nezareti'nin mektepten çıkarılması bildirilmiştir⁴⁸¹. Mektepte sınıflar, resimhane, hademehane, teneffüşhane, bakkal odası bulunmaktadır⁴⁸². 1903 yılında mektepte bir yangın çıkmış ve öğrenciler ve görevli personelin gayretleriyle söndürülmüştür⁴⁸³. Mektebin müdürlüğüne Mustafa Efendi tayin olmuştur⁴⁸⁴. Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi'nde öğretmen sayısı açıldıktan kapatılmasına kadar 5 ila 10 adet olarak değişmektedir. Öğrencisi ise 153 ila 646 adet olarak değişmektedir⁴⁸⁵. Fransızca, Coğrafya, Tarih, Hüsnuhat, Arapça, Farsça, Osmanlıca, İmla, Matematik ve Jimnastik dersleri okutulmaktadır⁴⁸⁶. Rüştîye'de Kolağası, Yüzbaşı ve Mülazım-ı Evvel görev yapmaktadır⁴⁸⁷.

3.1.3. Kocamustafapaşa Askeri Rüştîyesi

Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi 1875 yılında açılmıştır. Okul ticaretle uğraşanların konakladığı Develi Han binasının olduğu alana kurulmuştur. Balkan Savaşı'na kadar varlığını sürdürmüştür. Mektepte sınıflar, resimhane, hademehane, teneffüşhane, bakkal odası bulunmaktadır⁴⁸⁸. Okulun öğretmen sayısı açıldıktan kapatılmasına kadar 5 ila 11 adet olarak değişmektedir. Öğrencisi ise 160 ila 547 adet olarak değişmektedir⁴⁸⁹. Resim, Riyaziye, Lisan, Arapça, Farsça İmla, Osmanlıca, Coğrafya dersleri okutulmaktadır. Rüştîye'de Kolağası, Mütamayız⁴⁹⁰, Yüzbaşı, Yüzbaşı vekili ve Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani rütbelerinde subaylar eğitim vermiştir⁴⁹¹. Rüştîye'ye 12-17 yaş aralığında öğrenciler kabul edilmiştir. Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesinde okutulan dersler sene içinde yapılan imtihanların cetvellerine bakıldığında daha net anlaşılmaktadır⁴⁹².

⁴⁸⁰ BOA,İ.HUS, 85/21.

⁴⁸¹ BOA, ZB, 325/103.

⁴⁸² Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 146.

⁴⁸³ BOA, ZB, 322/28.

⁴⁸⁴ Maarif Salnamesi, 1898, s. 732.

⁴⁸⁵ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁴⁸⁶ Salname-i Askeri, 1888, s. 106.

⁴⁸⁷ Salname-i Askeri, 1892, s. 110.

⁴⁸⁸ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 130.

⁴⁸⁹ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁴⁹⁰ Osmanlı ordusunda Miralaya denk gelen rütbedir. Günümüzde albaya tekabül etmektedir. Bkz: Mehmed Salahi, Kamus-ı Osmani, s. 439.

⁴⁹¹ Salname-i Askeri, 1892, s. 111; Maarif Salnamesi, 1898, s. 732.

⁴⁹² BOA, MF. İBT, 267/111.

Tablo 3.1 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Beşinci Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli

Şâkirdânın				Esâmi-i durûs											
İsmi	Maskat-ı Re' si	Netice-i imtihanı	Sınıfta mevcudiyeti	Ulum-ı Diniye	Müşât ve Cebir	Hendese	Tarih-i Osmani	Tarih-i Umumi	Kitabet	Mantık	Fransızca	Resim	Jimnastik	Yekûn	
				45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	400
				22.5	15	15	22.5	22.5	22.5	22.5	22.5	13.5	13.5	192	
Fazıl Efendi	Manastır	Şehadet-name almıştır	Terfian	45	45	45	45	45	40	45	45	20	12	387	
Tahsin	Asitane	“	“	45	42	40	45	44	41	45	36	20	7	365	
Nail	Asitane	“	“	45	45	45	40	42	30	33	31	18	17	346	
Fikret	Asitane	“	“	45	27	40	43	44	35	38	25	12	9	319	
Hüsni	Asitane	“	“	39	45	37	31	28	33	33	29	16	16	307	
Celal	Asitane	“	“	35	38	30	29	27	15	35	19	18	20	256	
Cemil	Asitane	“	“	23	17	36	33	36	25	34	23	19	5	252	
Kemaleddin	Asitane	“	Müceddiden	36	26	15	42	31	19	38	22	8	11	248	
Naci	Asitane	“	Terfian	34	28	28	15	26	17	28	20	16	5	217	
Mustafa Tevfik	Asitane	“	“	31	25	30	24	17	22	17	24	14	5	209	
Sadi	Asitane	“	“	23	24	21	20	21	23	17	26	14	20	209	
Basri	Asitane	“	“	42	44	43	10	32	31	38	36	12	5	313	
Hüseyin Avni	Asitane	“	Müceddiden	24	26	43	32	24	20	24	27	12	7	196	
Tevfik	Asitane	“	Terfian	31	27	32	29	35	11	30	22	20	5	257	
Şerafeddin	Asitane	“	“	30	17	28	12	24	20	27	30	11	6	218	
Mehmet Tevfik	Asitane	“	“	20	35	30	19	15	13	18	27	17	14	222	
Şinasi	Bağdat	“	“	40	18	32	9	25	23	45	45	18	14	283	
Ahmet Fahri	Asitane	“	“	30	26	11	16	20	15	29	18	20	20	221	
Cevdet	Asitane	“	“	28	5	28	1	13	19	18	17	18	15	162	
Cemal	Asitane	“	“	18	35	23	4	10	12	15	17	12	13	159	
Zühtü	Asitane	“	“	18	20		6	10	21	11	16	16	19	137	
Kemal	Asitane	“	“	20	17	5	2	3	13	9	11	17	5	102	
Refik	Asitane	“	“	19	12	15	4	9	19	16	9	12	14	129	
Kemal	Asitane	“	“	5		4			12	11			13		
Cemal	Asitane	“	“	22	15	6	17	25	16	27	14	15	5	162	
Recep	Asitane	“	“	16	20	17	15		8	29	10	9	18	136	
Hayri	Asitane	“	“	21	17	14	3	5	15	15	19	14	6	129	
Müdhat	Asitane	“	“	16	17	10	16	12	9	16	3	10		99	
Bahaeedin	Asitane	“	“	32		5	17	19	35	22	19	14	16	179	
Kazım	Asitane	“	“	16	16	7	26	15	16	17	23	20	20	176	
Ali Rıza	Asitane	“	“	25	15	15	7	4	15	15	24	18	16	154	
Necati	Asitane	“	“	41	1	24	10	15	12	19	32	14	5	190	

Tablo 3.1'e göre Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesinin beşinci sınıfında bu dönemde 32 öğrenci olduğu görülmektedir. Okulun öğrenci kaynağı 30'u İstanbul, 2'si Manastır ve Bağdat'tan gelmektedir. Manastır ve Bağdat'ta askeri rüştiyeler olmasına rağmen İstanbul'a askeri öğrenim görmek için gelmeleri dikkate değer bir durumdur. Dolayısıyla öğrencilerin Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi'ni tercih etmelerinin birtakım öznel sebepleri olabileceği gibi, bu durum bölgelerindeki askeri rüştiyelerin kapasitesi ile ilgili ya da İstanbul'daki askeri okulların imkanlarının ve eğitiminin daha iyi olması düşüncesinden ileri geldiği düşünülebilir. Kalan diğer 30 öğrencinin tümünün ise İstanbul'dan kayıtlı öğrencilerden olduğu müteşekkil olduğu tespit edilmiştir. İmtihan cetvelleri öğrenci mevcudiyeti ve okullarda okutulan derslere ilişkin bilgileri içerdiğinden eğitim tarihçileri için çok önemli bir referanstır. Burada öğrencilere

temel bir eğitim verildiği görülmektedir. Matematik, sosyal, sanat ve spor dersleri bir arada verilmiştir. Genel ve Osmanlı olmak üzere iki farklı tarih dersinin olduğu, yabancı dil olarak Fransızcanın okutulduğu, din dersinin müfredatta yer aldığı imtihan cetvelinde yer almaktadır.

Tablo 3.2 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Dördüncü Sınıfında 1906-1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli

Şâkirdânın					Esâmi-i durûs											
İsmi	Sinni	Maskat-ı Re' si	Netice-i imtihanı	Sınıfta mevcudiyeti	Ulum-ı Diniye	Arabi	İlm-i cebir	Hendese-i	Coğrafya-yı umumi	Tarih-i umumi	Kavâid-i Osmani	Fransızca	Resim	Jimnastik	Kitabet	Yekûn
					45	45	45	45	45	45	45	20	20	45	445	
					22.5	22.5	15	15	22.5	22.5	22.5	13.5	13.5	22.5	214	
Fahreddin Efendi	19	Manisa	Beşinci sene terfi	Terfian	45	43	45	45	40	43	37	30	14	12	43	397
Sami	17	Asitane	“	Müceddiden	38	36	43	44	33	30	32	42	19	11	43	381
İbrahim	15	Erdek	“	Terfian	33	35	37	43	45	43	30	41	20	17	35	379
Kerim	20	Asitane	“	“	43	38	45	36	24	31	26	21	12	13	45	334
Hasan	17	Asitane	“	“	44	28	20	42	40	38	28	38	11	7	30	326
Nevzat	16	Bandırma	“	Müceddiden	25	33	30	23	25	44	28	15	19	8	42	312
Muhyiddin	17	Asitane	“	Terfian	28	25	30	34	15	48	22	31	19	20	40	305
Rauf	16	Asitane	“	“	40	16	30	25	41	28	24	16	18	14	40	292
Cemil	15	Asitane	“	“	33	16	20	33	20	39	23	26	20	15	33	278
Ferhat	16	Asitane	“	“	33	17	35	28	26	24	24	22	15	16	25	265
Reşit	17	Asitane	“	“	38	22	30	26	15	11	25	18	18	14	37	254
Mehmet	18	Asitane	İbka	“	28	21	15	22	8	20	22	21	19	13	22	211

Tablo 3.2'ye göre askeri rüştiyenin dördüncü sınıfında bu dönemde 12 kişi olduğu görülmektedir. Üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa yükselen ya da devam eden öğrenci sayısında önemli ölçüde bir azalma yaşanmıştır. Bu sınıfta Anadolu'nun askeri rüştiye bulunmayan çeşitli yerlerinden az da olsa öğrenci gelmiştir ancak çoğunlukla İstanbul'da yaşayan öğrenciler öğrenim görmektedir. Bu sınıfta da Matematik, sosyal, sanat ve spor dersleri bir arada verilmiştir. Dil derslerinde ek olarak Arapça dersi yer almıştır.

Tablo 3.3 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Üçüncü Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli

Şâkirdânın				Esâmi-i durûs														
İsmi	Maskat-ı Re' si	Netice-i imtihanı	Sınıfta mevcudiyeti	İlm-i hal-i kebir	Arabi	Farsi	Kıraat-ı lisan-ı	İmla-yı Osmani	Coğrafya-yı umumi	İlm-i hesap	Usul deftei	Fransızca	Hıfzussıhha	Hüsn-i hat	Hatt-ı Fransevi	Resim	Jimnastik	Yekün
				45	45	45	45	20	45	45	45	45	20	20	20	20	20	20

				22 .5	22 .5	22 .5	22 .5	13 .5	22 .5	15	22 .5	22 .5	13 .5	13 .5	13 .5	13 .5	13 .5	253
Cemal Efendi	Asitane	4. Seneye Terfi	Müceddi den	45	45	45	38	19	45	45	45	45	20	20	20	19	20	471
İdris	Asitane	“	Terfian	36	43	42	33	20	45	42	43	36	19	20	20	17	18	434
Ahmet Saffet	Asitane	“	Müceddi den	43	41	38	25	18	45	38	44	42	20	19	19	16	17	425
Bekir	Asitane	“	“	38	34	31	35	18	40	44	39	45	20	20	20	20	14	418
Sakıp	Asitane	“	Terfian	31	24	42	27	18	34	43	41	44	20	12	16	17	12	381
Ali Rıza	Ekin	“	“	43	36	26	20	18	43	42	37	31	20	11	14	10	15	366
Ali	Asitane	“	Müceddi den	45	33	35	20	18	33	29	37	37	20	20	10	10	12	359
Musa Kazım	Asitane	“	Terfian	33	25	30	22	17	41	40	34	16	19	20	20	15	17	359
Mehmet Şevki	Erzurum	“	“	39	31	33	29	18	38	31	38	12	19	20	15	11	14	328
Mehmet Ali	Girit	“	“	34	29	35	19	17	43	20	22	30	20	18	14	16	15	332
Mehmet Nuri		“	“	35	40	3	19	17	18	20	34	26	10	17	14	20	15	322
Lütfi	Asitane	“	“	27	21	16	13	14	35	29	22	33	20	20	19	20	18	307
Faik	Asitane	“	Müceddi den	40	24	32	19	15	15	33	28	23	19	20	18	10	8	304
Celal	Asitane	“	“	24	31	29	12	14	39	31	27	20	20	13	16	17	9	303
Kadri	Asitane	“	Terfian	30	28	33	21	10	23	22	26	26	19	19	10	19	11	297
Rıfat	Asitane	“	“	41	22	23	16	13	38	19	18	25	17	11	10	17	15	285
Sadık	Asitane	“	“	17	22	19	17	15	38	22	21	38	17	10	17	15	11	279
Burhane ddi	Asitane	“	“	40	21	18	22	18	32	22	15	35	16	10	9	10	10	278
İzzet	Asitane	“	Müceddi den	34	37	32	15	14	15	15	24	11	18	13	12	19	10	269
Ömer Faruk	Asitane	“	“	20	22	30	12	16	32	22	18	31	18	18	13	17	7	276
Kemal	Asitane	“	“	11	20	29	10	10	22	26	32	28	17	11	11	18	17	262
Şerafeddin	Asitane	İbka	Terfian	22	19	22	12	12	32	22	24	20	15	11	9	14	14	248
Arif	Asitane	“	Müceddi den	27	21	24	9	13	16	8	15	26	18	18	17	19	16	247
Musa Kazım	Asitane	“	“	14	18	28	16	14	25	29	16	22	18	11	9	12	12	244
Mehmet Refik	Asitane	“	Terfian	20	21	24	25	13	17	7	18	27	18	10	7	8	10	225
Rauf	Asitane	“	Müceddi den	34	33	23	18	13	3	15	20	8	20	10	8	10	8	224
Mehmet Refik	Asitane	“	Terfian	42		12	9	14	30	12		24		13	17	20	19	
Faceddin	Asitane	“	“	12	10	21	3	11	25	20	23	15	10	11	9	12	16	198
Mehmet Tevfik	Asitane	“	“	19	22	17	1	8	9	6	19	14	10	10	9	10	5	159
Selim	Asitane	“	“	6	7	16		9	10	5	15	13	12	11	12	10	12	138
Mehmet Sadeddin	Asitane	“	“	11			12	10	15		19		11	8			9	

Tablo 3.3’e göre üçüncü sınıfta öğrenci mevcudiyeti 31’dir. Bu sınıfta da İstanbul dışında Anadolu ve Rum vilayetlerinden öğrenciler öğrenim görmektedir ancak öğrencilerin büyük bir çoğunluğu İstanbul’da yaşayan öğrencilerdir. Derslerin dördüncü ve beşinci sınıflara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dil derslerinde Arapça ve Fransızcaya ek olarak Farsça ve Osmanlıca güzel yazı ve dil bilgisi dersleri yer almıştır. Sağlık bilgisi de programa koyulmuştur.

Tablo 3.4 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi İkinci Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli

Şâkirdânın				Esâmi-i durûs												
İsmi	Maskat-ı Re' si	Netice-i imtihanı	Sınıfta mevcudiyeti	İlm-i hal-i kebir	Arabi	Farsî	Kıraat-ı lisan-ı Osmânî	İmla	Coğrafya-yı umumi	Hesap	Kıraat	Hüsn-i hat	Resim	Jimnastik	Yekûn	
				45	45	45	45	20	45	45	20	20	20	20	20	370
				22.5	22.5	22.5	22.5	13.5	22.5	15	13.5	13.5	13.5	13.5	195	
Mehmet Faik Efendi	Asitane	3. Seneye Terfi	Müceddiden	45	45	45	45	19	44	43	19	20	20	20	365	
Mehmet Lütîfî	“	“	“	45	45	45	45	19	45	43	20	20	20	17	364	
Mehmet Ali	“	“	“	45	43	43	42	20	40	45	18	18	19	16	349	
Hidayet	“	“	“	45	45	44	45	19	42	44	19	18	17	10	348	
Ferit	“	“	“	45	45	45	44	20	44	39	20	18	9	19	348	
Mehmet Bedri	“	“	“	45	41	40	41	20	33	39	20	20	19	16	334	
Ali Rıza	“	“	“	45	40	38	41	19	42	32	19	20	20	17	333	
Mahmut	“	“	“	45	43	44	41	20	41	31	19	11	15	14	324	
İsmail Hakkı	“	“	“	45	41	38	42	17	44	44	20	11	12	11	322	
Sadık	“	“	“	44	43	37	39	20	37	33	18	15	15	13	314	
Hüseyin Cevat	“	“	“	44	37	33	30	16	32	43	20	15	18	20	308	
Recai	“	“	“	45	40	28	35	18	34	41	20	20	14	12	307	
Midhat	“	“	“	42	45	44	41	19	34	18	16	18	10	19	306	
Nail	“	“	“	44	43	40	42	17	40	20	16	15	10	17	304	
Mehmet Ali	“	“	“	33	42	33	41	19	45	25	18	10	19	14	299	
Hakkı	“	“	“	35	42	29	40	17	32	32	20	20	19	10	296	
Sadi	“	“	“	37	45	45	36	19	37	18	19	11	12	14	293	
İzzet	“	“	“	39	42	42	32	16	31	24	19	11	12	13	281	
Bekir	Malatya	“	“	39	40	25	31	19	43	18	19	18	15	11	278	
Mahmut	Erzurum	“	“	43	41	26	34	15	44	20	16	10	11	16	275	
Süleyman Remzi	Aydın	“	“	41	41	32	36	13	24	33	19	10	10	16	275	
Mümtaz	Asitane	“	“	34	44	37	28	17	41	15	20	11	15	10	272	
Mehmet Salib	“	“	“	19	35	33	34	11	42	26	16	18	15	12	261	
Mehmet Nazım	“	“	“	40	20	24	29	14	32	28	17	19	18	16	257	
İhsan	“	“	“	19	29	28	22	17	30	18	20	20	20	19	242	
Mehmet Ali	“	“	“	19	28	19	24	15	30	20	17	19	12	16	218	
Ali Enver	“	“	“	25	31	20	18	12	23	35	15	11	10	14	214	
Arif	Ekin	“	“	34	31	9	23	10	20	20	15	11	13	13	199	
Rıfki Selahaddin	Asitane	“	“	20	27	40	25	18	25	35	19	17	17	15	258	
Namık	“	“	“	32	31	15	18	19	36	30	20	11	19	18	249	
Hasan Rıza	“	“	“	39	34	37	43	13	37	32	20	11	11	15	292	
Mustafa	İskeçe	“	“	44	31	18	21	17	30	40	19	11	11	14	256	
Mustafa Reşit	Asitane	“	“	39	24	5	33	17	34	30	19	11	15	14	241	
Ahmet Remzi	“	“	“	40	6	6	16	17	39	30	17	20	18	12	221	

Tablo 3.4'e göre okulun ikinci sınıfında öğrenci mevcudiyeti 34'tür. Bu sınıfta Anadolu'nun askeri rüştiye bulunmayan çeşitli yerlerinden az da olsa öğrenci gelmiştir ancak çoğunlukla İstanbul'da yaşayan öğrenciler öğrenim görmektedir. Dil dersi olarak Arapça, Farsça ve Osmanlıca yer almaktadır. Bu sınıfta yabancı dil dersinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 3.5 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştiyesi Birinci Sınıfında 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli

Şakirdânın				Esâmi-i durûs								
İsmi	Maskat-ı Re' si	Netice-i imtihanı	Sınıfta mevcudiyeti	Kur' an-ı Kerim	İlm-i Hal	Sarf-ı Osmani	İmlâ	Kıyas-ı Enbiya	Hesap	Kıra' et	Hüsn-i hat	Yekûn
				45	45	45	20	20	45	20	20	260
				22.5	22.5	22.5	13.5	13.5	15	13.5	13.5	136
Feyzullah Efendi	Asitane	İbkâen	Müceddiden	45	45	42	20	20	45	20	20	257
Osman Nuri	"	"	"	45	45	44	20	20	41	20	20	255
Ali Ragıp	Sinop	"	"	35	45	45	20	20	4	20	19	249
Abdurrahman	Sinop	"	"	35	45	41	20	20	43	20	20	244
Ahmet	Asitane	"	"	30	45	43	20	20	44	20	13	235
Ali	Asitane	"	"	30	42	36	19	20	44	19	18	228
Hasan Rıza	"	"	"	22	36	40	20	20	45	20	13	216
Cemil	"	"	"	25	44	40	17	15	38	19	12	210
Rauf Yekta	"	"	"	35	40	29	19	14	40	18	13	208
Kemal	"	"	"	30	44	16	20	19	44	20	13	206
Osman Affan	"	"	"	25	45	37	19	20	29	17	13	205
Sıtkı	"	"	"	35	44	15	19	16	31	18	13	191
Ali	"	"	"	27	45	20	19	15	32	20	13	191
Recep	Selanik	"	"	23	38	15	20	15	39	17	18	185
Mehmet Halil	Bursa	"	"	30	40	9	19	17	34	18	18	185
Mehmet Selahaddin	Asitane	"	"	15	42	24	19	17	35	20	13	185
Fahreddin	"	"	"	20	45	21	17	17	34	19	12	185
Mükerrem	"	"	"	20	38	26	20	18	15	20	11	168
Hasan Zeki	"	"	"	30	31	27	20	12	17	17	14	168
Mustafa	"	"	"	38	39	9	19	16	17	14	16	163
Talat	"	"	"	15	45	5	19	17	42	18	11	162
Kamil	"	"	"	22	28	12	20	19	28	17	15	161
Ahmet Rıfat	"	"	"	25	28	18	19	10	25	17	14	156
Ahmet Refik	"	İzmir	"	20	34	9	19	10	19	19	20	150
Ömer	"	Asitane	"	20	33	9	18	15	25	16	12	148
Bekir	"	"	"	20	22	26	18	6	27	17	12	148
Hüseyin Kemaleddin	"	"	"	10	11	21	20	16	30	19	20	147
Hüseyin Nizameddin	"	"	"	16	28	10	18	13	31	17	13	146
Tevfik	"	"	"	20	33	10	20	9	16	15	20	143
Neşet	"	"	"	27	29	12	17	5	21	16	11	138
Ali Zekai	"	"	"	35	23	7	16	14	15	15	12	137
Mehmet Hilmi	"	"	"	27	31	18	17	14	30	18	20	177
Halil	"	"	"	40	17	15	19	15	30	20	12	168
İsmail Şakir	"	"	"	17	27	23	19	9	28	17	16	156
Mehmet Naci	"	İbka	"	20	31	3	19	12	11	17	17	131
Ahmet Ziyaeddin	"	"	"	25	20	15	18	5	15	17	15	130
Mehmet Refik	"	"	"	24	38	3	19	7	18	20	13	142

Tablo 3.5'e göre okulun birinci sınıfında 37 kişi bulunmaktadır. Okula Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden öğrenciler gelmiştir. Ancak çoğunluk İstanbul'da yaşayan öğrencilerden oluşmaktadır. Burada Kur'an, İlmihal, Enbiya gibi din derslerinin çoğunlukta olduğu ve okuma yazmaya yönelik derslerin yer aldığı görülmektedir. Arapça, Farsça gibi dil dersleri bulunmamaktadır.

Tablo 3.6 Kocamustafa Paşa Askeri Rüştîyesi Sınıf-ı Muhtelifesi 1906 - 1907 Sene-i Devriyesi İmtihan-ı Umûmîsi Cetveli

Şakirdânın				Esâmî-i durûs								
İsmi	Maskat-ı Re' si	Netice-i imtihanı	Sınıfta mevcudiyeti	Kur' an-ı Kerim	İlm-i Hal	Sarf-ı Osmani	İmlâ-yı Osmânî	Kıyas-ı Enbiya	Hesap	Kıraat	Hüsni-i hat	Yekûn
				45	45	45	20	20	45	20	20	260
				22.5	22.5	22.5	13.5	13.5	15	13.5	13.5	136
Ali Ruhi Efendi	Asitane	İbkâen	Müceddiden	40	10	12	18	5	16	14	15	130
Rauf Efendi	"	"	"	15	18	7	19	13	28	17	12	129
Osman Efendi	"	"	"	22	31	1	18	8	19	18	12	129
Rıfat Efendi	Kudûs	"	"	25	42	6	16	6	8	19	11	129
Hasan Efendi	Ayvalık	"	"	23	10	3	18	12	19	15	15	126
Muzaffer Efendi	Arapgir	"	"	32	20	3	18	7	11	17	12	120
Mehmet Hüsameddin	Asitane	"	"	25	35	4	13	4	11	14	12	118
Raşid Efendi	"	"	"	6	30	2	18	4	26	14	12	112
Mehmet Cemil Efendi	"	"	"									
İlhami Efendi	"	"	"	20	21	4	18		21	14	11	109
Mehmet Nuri	"	"	"	25	13	3	18	5	18	16	11	109
İhsan	"	"	"	15	32	11	14	9	4	12	11	108
Mehmet Hilmi	"	"	"	30		9	15	7	19	14	12	106
Kemal	Samsun	"	"	15	20	7	14	3	6	14	13	92
Sabri	Karahisar	"	"	16	15		19	7	3	18	11	89
Muzaffer	Asitane	"	"	8	1	18	18	5	11	12	11	84
Mehmet Nail	"	"	"	9	11	8	9	4	5	14	11	61
Hasan Şadi	"	"	"	15	21	3	13	5		10	12	79
Süleyman Sadık	"	"	"		12	1	13		3	12	11	52
Mehmet Saffet	"	"	"	33	13	2	17	5	11	12	15	108
Ahmet Kemaleddin	"	"	"	17	29	6	19	10	11	17	11	120
Mustafa Raşid	"	"	"				17		18	14	15	
Muzaffer	"	İmtihana girmemiştir	"	20		31	20		44	19	17	
Mehmet Rıfkı	"		"									

Tablo 3.5'e göre sınıfta 24 kişi bulunmaktadır. Okula Anadolu ve Arap vilayetlerinin çeşitli yerlerinden öğrenciler gelmiştir. Ancak çoğunluk İstanbul'da yaşayan öğrencilerden oluşmaktadır. Burada Kur'an, İlmihal, Enbiya gibi din derslerinin çoğunlukta olduğu ve okuma yazmaya yönelik derslerin yer aldığı görülmektedir. Arapça, Farsça gibi dil dersleri bulunmamaktadır. Öğrenciler sınavlardan geçer not alındığı takdirde bir üst sınıfa geçmeye hak kazanmış, başarısız olanlar ise sınıf tekrarı yapmışlardır. Açılan askeri rüştiyelerde hocaların yeterli sayıda olduğu durumlarda benzer ders programları kullanılırdı.

3.1.4. Fatih Askeri Rüştîyesi

Fatih Askeri Rüştîyesi 1875 yılında açılmıştır. Mektep 1894 yılında meydana gelen İstanbul depreminden büyük ölçüde zarar görmüştür. Bunun üzerine mektebin onarılmasına karar verilmiştir ve masrafı da devletin bütçesinden karşılanmıştır⁴⁹³. 1898- 1903 arasında

⁴⁹³ BOA, İ.AS, 9/1312.

okulun müdürlüğünü Ahmed Fahri Efendi yürütmüştür⁴⁹⁴. Öğretmen sayısı mektebin açılmasından kapatılmasına kadar 5 ila 10 adet olarak değişmektedir. Öğrencisi ise 309 ila 580 adet olarak değişmektedir⁴⁹⁵. Mektepte sınıflar, resimhane, hademehane, teneffüshane, bakkal odası bulunmaktadır. Fransızca, Matematik, Farsça, Arapça, Resim, Hüsnühat, Coğrafya, Tarih, Jimnastik dersleri verilmektedir. Dâhiliye Zabiti Kemal Efendi ve Tayyar Efendi ordunun süvari birliklerinde görev yapmaktadır. Fransızca muallimi Süleyman Efendi de öğrenimini Paris'te görmüştür⁴⁹⁶. Rüştîye'de Kolağası, Binbaşı, Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sani rütbelerinde subaylar eğitim vermiştir⁴⁹⁷.

3.1.5. Eyüp Askeri Rüştîyesi

Eyüp Askeri Rüştîyesi 1875 yılında Hasköy Askeri Rüştîyesi ismiyle açılmıştır. Öğretmen sayısı mektebin açılmasından kapatılmasına kadar 3 ila 11 adet olarak değişmektedir. Öğrencisi ise 55 ila 351 adet olarak değişmektedir⁴⁹⁸. Mektebin müdürlük görevine 1898 yılında Şevket Efendi, 1901 yılında Şükrü Efendi tayin olmuştur⁴⁹⁹. Rüştîye'de Kolağası, Binbaşı, Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani rütbelerinde subaylar görev yapmıştır⁵⁰⁰. Matematik, Resim, İmla, Lisan, Arapça, Farsça, Hüsnühat dersleri okutulmaktadır⁵⁰¹. Mektepte sınıflar, resimhane, hademehane, teneffüshane, bakkal odası bulunmaktadır.

Eyüp Askeri Rüştîyesinin ihtiyacı olan ders araç gereçlerini almak için bütçe talebinde bulunulmuştur. Bunun üzerine Fatih Askeri Rüştîyesi inşaat bütçesinden beş yüz kuruş Eyüp Askeri Rüştîyesi'ne verilmesi kararlaştırılmıştır. Rüştîye binasının bakım ve onarım zamanı geldiğinde gereğinin yapılması için girişimlerde bulunulmuştur. Döşeme tahtaları ve kapı ve merdivenlerin onarımı, kantin ve müstahdem koğuşunun iyi koşullara getirilmesi, koridor yapılması, eski döşeme tahtalarının ve kapılarının onarımı, yeni dersliklerin eklenmesi gibi konular Askeri Rüştîye Genel Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. Tamiratların hepsi yapılamasa da bir takım zaruri ihtiyaçların olduğu onarımlar yapılmış ve masrafı İnşaat Dairesi'nden karşılanmıştır. Rüştîye daha sonra taşınmış ve Sütüce Numune Okulu'na çevrilmiştir⁵⁰².

Ayrıca mektebin boş bulunan kısmında semt ahalisinin yardımlarıyla ve Eyüp Askeri Rüştîyesinin bazı zâbitânın nezaret-i mütemâdiyeleri altında bulunmak kaydıyla Numûne-i

⁴⁹⁴ Maarif Salnamesi, 1898, s. 731; Maarif Salnamesi 1899,1900,1901,1903.

⁴⁹⁵ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁴⁹⁶ Salname-i Askeri, 1888, s. 107.

⁴⁹⁷ Maarif Salnamesi 1898-1903.

⁴⁹⁸ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁴⁹⁹ Maarif Salnamesi 1898, s. 730; Maarif Salnamesi, 1901, s. 235.

⁵⁰⁰ Maarif Salnamesi 1898-1903.

⁵⁰¹ Salname-i Askeri, 1888, s. 109.

⁵⁰² Ramazan Türköl, *Eyüp Askerî Rüştîyesinin (1910-1916) Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2007, s. 93.

Terakkî isminde bir mekteb-i ibtidâînin açılmasına ruhsat verilmiştir⁵⁰³. Rüştîye’de Kolağası, Binbaşı, Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sani rütbelerinde subaylar eğitim vermiştir⁵⁰⁴.

3.1.6. Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştîyesi

Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştîyesi 1875 yılında açılmıştır. Nizam-ı Cedid döneminde Süvari Kışlası olarak kullanılan Toptaşı Külliyesi bünyesindeki tabhane binasının üzerine tesis edilmiştir⁵⁰⁵. Mektebin müdürlüğüne Kolağası Vehbi Bey atanmıştır⁵⁰⁶. Mektepte sınıflar, resimhane, hademehane, teneffüshane, bakkal odası bulunmaktadır. Öğretmen sayısı mektebin açılmasından kapatılmasına kadar 4 ila 9 adet olarak değişmektedir. Öğrencisi ise 91 ila 416 adet olarak değişmektedir⁵⁰⁷. Mektepte Matematik, İmla, Fransızca, Resim, Geometri, Arapça, Farsça, Hüsnühat, Osmanlıca, Tarih, Coğrafya dersleri okutulmaktadır⁵⁰⁸. Rüştîye, Balkan Savaşında kapatılmış ve 1914’te sivilleştirilerek Sokullu Numune Mektebi olarak teşkilatlandırılmıştır⁵⁰⁹. Rüştîye’de Kolağası, Binbaşı, Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sani rütbelerinde subaylar eğitim vermiştir⁵¹⁰.

Üsküdar Paşakapısı’nda ikinci bir askeri rüştiye açıldıysa da bu mektep kısa ömürlü olmuştur. Bu askeri rüştiye 1879 yılında iki bin beş yüz on kuruşluk bir onarımdan geçmiştir⁵¹¹. 1883 yılında da bir tamirat gördüyse de 1891 yılında kapatılmıştır⁵¹². Askeri rüştiye olarak tesis edilmeden önce hastane olarak kullanılan mektep 1891 ‘de kapatıldıktan sonra önce idadiye daha sonra da sultani mektebine çevrilmiştir⁵¹³.

3.1.7. Beşiktaş Askeri Rüştîyesi

Beşiktaş Askeri Rüştîyesi 1875 yılında açılmıştır. Mektebin Çırağan Sarayı karşısındaki binada açılması düşünülse de bunun mümkün olamayacağına kanaat getirilmiştir⁵¹⁴. Daha sonra inas rüşdiyesinin olduğu binada tesis edilmesi düşünüldüyse de burada kız ve erkek öğrencilerin bir arada olamayacağı durumundan dolayı rüştiyenin Şair Nedim sokakta açılmasına karar

⁵⁰³ BOA, MF. İBT, 18/108.

⁵⁰⁴ Maarif Salnamesi, 1898-1903.

⁵⁰⁵ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 163.

⁵⁰⁶ BOA, Y.MTV, 74/119.

⁵⁰⁷ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁵⁰⁸ Salname-i Askeri, 1888, s. 110.

⁵⁰⁹ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 164.

⁵¹⁰ Maarif Salnamesi, 1898-1903.

⁵¹¹ BOA, MF.İBT, 13/2.

⁵¹² BOA, ZB, 48/1.

⁵¹³ BOA, İ. MF, 2/ 9.

⁵¹⁴ BOA, DH.İD, 19/45.

verilmiştir⁵¹⁵. 1902 yılında Beşiktaş Askeri Rüştîyesinin gerekli tamirlerinin yapılmasına karar verilse de tamirat yapılmamıştır⁵¹⁶.

Öğretmen sayısı mektebin açılmasından kapatılmasına kadar 5 ila 11 adet olarak değişmektedir. Öğrencisi ise 112 ila 483 adet olarak değişmektedir. En fazla 1890 senesinde talebesi bulunmaktadır⁵¹⁷. Tarih, Coğrafya, Resim, Matematik, İmla, Hüsnühat, Arapça, Farsça, Jimnastik dersleri verilmektedir. Rüştîye’de Kolağası, Binbaşı, Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sani rütbelerinde subaylar eğitim vermiştir⁵¹⁸.

3.1.8. Baytar Askeri Rüştîyesi

Dersaadet’te açılan rüştîyeler arasında veterinerlik eğitiminin verildiği bir Baytar Rüştîyesi mevcuttur. II. Abdülhamid Dönemi’nde Harbiye Mektebi’nden alınıp Tıbbiye-i Askeriye Mektebi’ne dahil edilmiştir. Mektep leyli ve nehari olarak teşkilatlandırılmıştır. Mektebin eczacılık kısmı da mevcuttu fakat öğrenciler farklı dersler görmekteydi. Ayrıca rüştîye içerisinde subay çocuklarının öğrenim gördükleri Sınıf-ı Mahsus sınıfları da bulunmaktaydı⁵¹⁹. Mektepte Alay Kâtibi, Kolağası, Yüzbaşı, Tabur İmamı, Mülazım-ı Evvel, Binbaşı, Mülazım-ı Saniye rütbelerinde subaylar eğitim vermekteydi. Riyaziye, Resim, İmla, Fransızca, Hüsnühat, Coğrafya dersleri okutulmuştur⁵²⁰.

3.1.9. Kasımpaşa Bahriye Rüştîyesi

Dersaadet’te bir Bahriye Rüştîyesi bulunmaktadır. Tersane-i Amire, Bahriye Zabitanı yetiştirmek için Kasımpaşa’da bir Askeri Rüştîye Mektebi’nin kurulması kararı alınmıştır. Mektebin masrafları Bahriye Hazinesinden karşılanacak ve mektepten mezun olacaklar Bahriye İdadisine kabul edilecektir⁵²¹.

Kasımpaşa Bahriye Rüştîyesi olarak geçen mektep 1875 yılında açılmıştır. Mektep derslikler, dört oda, mescid, koridor, teneffüshane, hademehane, yemekhane, salon ve şadırvandan oluşmaktaydı⁵²².

Rüştîye’de dört yıl teorik iki yıl uygulamalı olmak üzere altı yıl eğitim verilmektedir. Öğretmen sayısı mektebin açılmasından kapatılmasına kadar 5 ila 12 adet olarak değişmektedir.

⁵¹⁵ BOA, MF. MKT, 31/115.

⁵¹⁶ BOA, Y. MTV, 234/ 57.

⁵¹⁷ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁵¹⁸ Salname-i Askeri, 1892, s. 113; Maarif Salnamesi, 1899, s. 823.

⁵¹⁹ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s.165.

⁵²⁰ Maarif Salnamesi, 1900, s. 896.

⁵²¹ Salname-i Bahriye, 1307.

⁵²² Mehmet Korkmaz, “Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüştîye Mektebi”. *Tarih Dergisi*, (72), 2020, s. 123.

Öğrencisi ise 177 ila 218 adet olarak değişmektedir⁵²³. Mektepte eğitim dört yıl teorik, iki yıl uygulamalı olarak altı yıl sürmekteydi. Uygulamalı eğitim Bartın'daki fırkateyn gemisinde verilmekteydi⁵²⁴. Mektepte Osmanlıca, İngilizce, Arapça, Farsça, Akaid, Resim, Hesap, Tarih, Kitabet, Coğrafya, Geometri, Hüsnühat, Muhasebe, Deniz Hukuku, İmla, Mantık ve Tatbikat-ı Ta'lim-i Kıraat, Gülistân, Nahv-ı Osmânî, Bahriye-i Düvel dersleri okutulmuştur⁵²⁵. İngilizce eğitimi için Muallim Ali Efendi tayin edilmiştir⁵²⁶. Bahriye Rüştîyesi 1882 yılında bir onarım geçirmiştir. Bu tamiratın masrafı Bahriye Nezaret-i Celilesi tarafından karşılanmak üzere beş bin dört yüz yetmiş dört kuruş otuz beş para olarak hesaplanmıştır⁵²⁷. Ayrıca mektep bünyesinde bahriyenin ofisinde görevlendirilecek muhasebe ve yazı işlerine bakacak zabitanlar yetiştirmek üzere 1879 yılında iki yıllık olan Menşe-i Küttâb ismiyle bir sınıf açılmıştır⁵²⁸. Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek Bahriye Rüştîyesinin faaliyetlerine 1909 yılında son verilmiştir.

II. Abdülhamid dönemi askeri rüştîyelerin ortak özelliklerine bakıldığında bu mekteplerin çoğunlukla 1909 yılında kapatıldığı dikkati çekmektedir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle II. Abdülhamid'e muhalif olan Jön Türkler Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunuyorlardı ve bu görevlere II. Abdülhamid'in açmış olduğu okullardan mezun olarak gelmişlerdi. Bu okullarda batılı tarzda eğitim almış ve Osmanlı Devleti'nin seçkinler grubunu oluşturmuşlardı. Jön Türklere göre II. Abdülhamid döneminde taşra ve merkezde açılan okullarda öğrenciler Osmanlı Devleti'ne sadık bir tebaa şeklinde ve İslam düşüncesiyle yetişiyorlardı. II. Abdülhamid, tebaasının Osmanlı Devleti hakkındaki görüşlerine etki etmek amacıyla okulları yaygınlaştırmıştı⁵²⁹. Özellikle askeri okullarda uygulanan müfredat ve disiplinle tek tip insan yetiştiriliyordu. Bunun için özellikle 1913 yılında Osmanlı Devleti iktidarında söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid'in açmış olduğu ve belli bir idealde olan okulları kapatma yoluna gitmiştir. Bu okullar yerine kendi ideallerinde olan insanları yaratma düşüncesiyle yeni okullar açmışlardır.

3.2. Dersaadet Askeri İdadileri

Dersaadet'te Mekteb-i Harbiye-i Şahane, Mekteb-i Bahriye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye gibi yüksek okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla askeri idadiler kurulmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş olup 21. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar

⁵²³ Salname-i Askeri, 1888-1892.

⁵²⁴ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 158.

⁵²⁵ Salname-i Askeriye, 1898, s. 741.

⁵²⁶ BOA, İ. DH, 787/63914.

⁵²⁷ BOA, İ. DH, 855/68551.

⁵²⁸ Korkmaz, "Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme", s. 129.

⁵²⁹ Ercan Uyanık, "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti". *Amme İdaresi Dergisi*, 42 (2), 2009, s. 69.

varlığını sürdürmüştür. Harbiye Mektebi'ne öğrenci yetiştiren Kuleli İdadisi Kuleli Kışlası'nda eğitim vermiştir. Bahriye ve Tıbbiye idadileri ise başlarda Galatasaray Kışlası'nda eğitim vermiş olsalar da daha sonra kendi yüksek okullarının bünyesinde eğitim vermişlerdir. Mektepte teorik ve askerliğe dair uygulamalı dersler okutulmuştur. Askeri idadiler dört yıl süreyle eğitim vermiştir. Dersaadet'teki en önemli askeri idadi 1866 yılında Mülkiye mekteplerine tabii bir binanın İdadi-i Umumi'ye tahsis olunmasıyla yani Askeri İdadilerin kısmen Kuleli'ye nakledilmesiyle açılan Kuleli Askeri İdadisi'dir.

3.2.1. Kuleli Askeri İdadisi

Kuleli İdadisi II. Mahmut tarafından Kuleli Bahçede, tek katlı ve ahşap olarak yaptırılmıştır. Daha sonra Thomas Allom tarafından 1837'de çizilen üç katlı ve iki adet kulesi bulunan bir bina inşa edilmiştir. Kışla olarak inşa edilen bina 1828-1837 yıllarında Hassa Ordusu I. ve II. Süvari Alayına kullanılmak üzere verilmiştir. Sultan Abdülaziz Döneminde kışla büyük bir onarımdan geçirilmiş, 1872 yılında askeri idadi olarak teşkilatlandırılmıştır⁵³⁰.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Kuleli Askeri İdadisi büyük bir reform geçirmiştir. Bu reformla mektep askeri eğitim sistemi içerisinde daha önemli hale gelmiştir. Kuleli İdâdî-i Askerî muhafazasına memur bölüğün her iki ayda bir kere değiştirilmesine karar verilmiştir⁵³¹.

Mekteb-i idâdiye-i hazreti şahanede mevcut bulunan me'mûrîn ve şâkirdân kullarının mevcudunu tablodaki gibidir⁵³²:

Tablo 3.7 Kuleli Mektebi'nin Sınıflara Göre Personel Durumu

Mirlivâ	Miralay	Sağkol Ağası	Kâtibân	Tabip ve Cerrah ve Eczacı	Arabî ve Farsî ve Hendese Hocaları	Vekilharç	Resm-i Mücessem Hocası	Yüzbaşyan	Mülâzemân	Çavuşân	Onbaşyan	Neferât	
1	1	2	3	3	8	1	1	0	0	0	00	00	Zâbitân ve Me'mûrîn
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	21	32	Sınıf-1 Evvel

⁵³⁰ Türkmen, "Sultan Abdülaziz Döneminde", s. 80.

⁵³¹ BOA, Y.PRK.ASK, 90/58.

⁵³² BOA. TS.MA.e, 67/7.

0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	04	41	Sınıf-ı Sâni
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	37	Sınıf-ı Sâlis
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	93	Sınıf-ı Râbi
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	04	39	Karakol Bölüğü
1	1	2	3	3	8	1	1	2	5	14	29	312	Yekün

Tablo 3.7'ye göre dört senelik eğitim veren Kuleli Askeri İdadisi'nde sınıflardan ayrı bir de Karakol Bölüğü bulunmaktadır. Bu bölükteki askeri öğrenci sayısı da bu sınıfa talebin olduğunu göstermektedir. Askeri hocaların yanında sivil hocaların ders verdiği de anlaşılmaktadır. Arapça, Farsça ve Matematik derslerinin sivil hocalar tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Mektepte küçük rütbeli ve yüksek rütbeli hocalar birlikte görev yapmaktadır. Okulun personel sayısının öğrenci mevcudiyetine göre yeterli düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Kuleli Askeri İdadisi'ne öğrenci alırken savaşlarda şehit düşen askerlerin çocuklarına öncelik tanınmıştır. Ayrıca okulda mühtedi çocukları da öğrenim görmüştür. İdadi'de öğrenim ücretli olarak verilmiştir. İdadi'de öğrenci disiplini belli kurallarla sağlanmıştır. Kurallara, kılık kıyafet yönetmeliğine uymayan öğrenciler çeşitli cezalar alırken başarı gösteren öğrenciler de mükafatlandırılmışlardır. Okulda genel olarak haftalık izne çıkamama, azarlanma, matematik çalışma gibi cezalar uygulanmıştır⁵³³.

93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı esnasında Kuleli Askeri İdadisi hastaneye dönüştürülmüştür. Kuleli İdadisi geçici olarak Pangaltı'daki Mekteb-i Harbiye'ye taşınmıştır. 1879 yılında ise tekrar Kuleli'ye dönmüştür⁵³⁴. Kuleli İdadisi'nde zabitan veya devlet adamlarının çocuklarının bulunduğu Zadeğân yani sınıf-ı mahsus sınıfları bulunmaktadır⁵³⁵.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Kuleli Askerî İdadîsi'nin ders programında önemli reformlar yapılmıştır. Bu dönemde okulda Osmanlı Tarihi, Genel Tarih, Osmanlıca Dil Bilgisi, Fransızca, Matematik, Coğrafya, Makine ve Trigonometri dersleri öğretiliyordu⁵³⁶. Askeri idadi mekteplerinin Zadeğân (sınıf-ı mahsus) sınıflarında ise, Matematik, Geometri, Coğrafya, Dil Bilgisi, Fransızca, Jimnastik, Genel Tarih, Resim, Trigonometri, Osmanlı Tarihi, Kozmografya, Mantık dersleri öğretilmiştir⁵³⁷. Askerliğe dair derslerin sayısı artırılarak Matematik, Hikmet-i Askeriye, Kimya-yı Askeriye, Yüzme dersleri programa eklenmiştir⁵³⁸. İnşaat dersi ile birlikte

⁵³³ Erler, "Payitaht (İstanbul) Askeri İdadisi", s. 91-92.

⁵³⁴ Türkmen, "Süvari Kışlası'ndan Kuleli", s. 249.

⁵³⁵ BOA, Y. PRK.AZJ. 45/118.

⁵³⁶ Öztürk, "İdadi", s. 465.

⁵³⁷ Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönem*, s. 108.

⁵³⁸ BOA, İ. DH, 690/ 48181.

topografya ve süvârî ve piyâde talimleri olan askerî dersler Kuleli İdasi'nin programına eklenmiştir⁵³⁹.

İdadinin öğrenci sayısı arttıkça ihtiyaca göre de ek binalar yapılmıştır. 1909 yılında Askerî Şûra toplantısı kararlarına göre askeri idadiler yeni kurulan Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umumiliği'ne bağlanmıştır. Böylece askeri idadilerin ders programları ve işleyişleri daha kolay denetlenebilir hale gelmiştir⁵⁴⁰. Askeri idadi mektebini bitirerek Harbiye Mektebi'ne girmek isteyen öğrenciler Maarif Meclisi tarafından imtihan edilmişlerdir. Sınav sonrasında askeri öğrenciler Harbiye Mektebinde süvari, piyade, istihkam ve topçu sınıflarına ayrılmışlardır⁵⁴¹. I. Dünya Savaşı'na kadar mektep olarak kullanılan okul savaşla birlikte hastaneye çevrilmiştir. Savaşın sonra tekrar eski hüviyetine kavuşmuştur. 21. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar da mevcudiyetini sürdürmüştür.

3.2.2. Heybeliada Bahriye İdadisi

Osmanlı Devleti'nde 1776 yılında Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gayretleriyle batı tarzında eğitim veren ilk mektep olma özelliğini taşıyarak Hendesehane-i Bahr ismiyle açılmıştır. III. Selim Dönemi'nde Mühendishane-i Bahr-i Hümayun olarak teşkilatlandırılan deniz mühendishanesi 19. Yüzyılda Mekteb-i Bahriye-i Şahane olarak reforme edilmiştir. 1848 yılında Tersane-i Amire'de olan Mekteb-i Bahriye'nin hastaneye tebdili ile hastane mahalline mekteb-i idadi yapılmasına bir nizamname oluşturularak karar verilmiştir⁵⁴². 1853'te bu askeri yüksek okula öğrenci yetiştirmek için de Mekteb-i Bahriye-i Şahane içerisinde lise seviyesinde eğitim veren bir bahriye idadisi açılmıştır⁵⁴³. Başlarda Fransız modeline göre açılan mektep, İngiltere'nin Osmanlı donanmasında etkili olmasıyla okulda İngiliz modeline göre eğitim verilmiştir. Mektepte Dini Kaideler, Hikmet-i Tabiiye, Hendese, Mühendislik Dersleri, Genel Tarih, Osmanlı Tarihi, Almanca, Fransızca, Coğrafya, Jimnastik, Denizcilik, dersleri okutulmuştur⁵⁴⁴. Mektepte matematik, sosyal, spor ve dil derslerinin okutulduğu görülmektedir. Yabancı dil olarak Almanca ve Fransızca yer almaktadır. Ayrıca temel derslerin yanında denizciliğe dair dersler de okutulmaktadır. Din dersine de bahriye idadisi müfredatında yer verildiği anlaşılmaktadır.

⁵³⁹ BOA, Y.MTV, 126/86.

⁵⁴⁰ Türkmen, "Süvari Kışlası'ndan Kuleli", s. 249.

⁵⁴¹ MSBA, 124/0/271.

⁵⁴² BOA, İ. DH, 181/ 9985.

⁵⁴³ Emin Yakıt, "Bahriye Mektebi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 4, 1991, s. 510.

⁵⁴⁴ Beyza Şeyhoğlu, *Tanzimat Dönemi'nde Bahriye Alanında Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Meclisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 78; Sayım, "İngiliz Bahriye Mektepleri, s. 222; Bahriye Salnamesi, 1901.

Rüştiye mektebinden mezun olan öğrenciler gitmek istediği okula göre Harbiye, Bahriye, Tıbbiye, Mühendishane ve Mülkiye mekteplerine gidebiliyorlardı. Ancak yüksek öğrenim düzeyinde eğitim almadan önce bu okulların idadi sınıflarında eğitim alıyorlardı. İmtihanlarda başarılı olup idadiyi bitirdikten sonra bu mekteplerin yüksek eğitim kısımlarına geçebiliyorlardı. 1864'te Harbiye, Bahriye, Tıbbiye ve Mühendishane gibi tüm askerî yüksek okulların idadi sınıflarındaki öğrenciler Galatasaray Kışlası'nda kain Mekteb-i İdadi-i Umumiye'ye gönderilmişlerdir. Ancak bu uygulamadan beş yıl sonra vazgeçilmiştir. Özellikle Bahriye Mektebi öğrencisinin denizde uygulamalı eğitim görmesi gerektiğinden Galatasaray kışlasındaki eğitim yeterli gelmemiştir. Bu yüzden öğrenciler Heybeliada Bahriye Mektebi yüksek okulunun içerisindeki Bahriye İdadisi'ne gönderilmiştir⁵⁴⁵. 1878 yılında bahriye idadisi öğrencileri berriye öğrencilerinden ayrılarak bağımsız olarak öğrenim görmüşlerdir⁵⁴⁶. Rüştiye Mektebi'nde tahsil görüp şadadename alanlardan Mekâtib-i Berriye'ye geçmek isteyenler Mekâtib-i Askeriye Nezareti'nce kurulan İntihab-ı Şakirdan Komisyonu'nun yapacağı sınavlardan geçerek Bahriye İdaresi'ne verilmiştir⁵⁴⁷.

3.2.3. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye İdadisi

II. Mahmud Dönemi'nde tesis edilen ve yüksek okul seviyesinde eğitim veren Askeri Tıbbiye Mektebi'ne 1842-1843 tarihlerinde orta öğretim düzeyinde üç yıllık bir eğitim veren İdadi kısmı açılmıştır. Ancak Mekteb-i Tıbbiye'nin idadi kısmı Kuleli Kışlası'nda eğitim vermiştir⁵⁴⁸. 1876 yılına gelindiğinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Gülhane binasının yetersiz kalmasıyla Haydarpaşa'daki binaya taşınmıştır⁵⁴⁹. Mekteb-i Tıbbiye'nin idadi kısmı da Kuleli Kışlası'ndan Haydarpaşa binasına nakledilmiştir. Nakil işlemi için yapılan ilave binaların inşaa ve onarımı için gerekli bütçe Dahiliye Nezareti'nce karşılanmıştır⁵⁵⁰.

Askeri Tıbbiye İdadisi II. Abdülhamid Dönemi'nde bir reform süreci geçirmiştir. Bu reform daha çok ders müfredatı hakkında olmuştur. 1898 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İdadisi Ders Nazırı Erkân-ı Harbiye binbaşlarından Kadri Bey tarafından mektebin ders programı şöyle oluşturulmuştur⁵⁵¹:

⁵⁴⁵ Korkmaz, "Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme", s. 120.

⁵⁴⁶ BOA, İ. DH, 776/63177.

⁵⁴⁷ MSBA, 124/0/831.

⁵⁴⁸ Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 29, 2004, s. 4.

⁵⁴⁹ Resul Köse, "Mekteb-i Tıbbiye'nin Haydarpaşa'ya Nakli ve Açılışı". *Sağlık Bilimleri Hemşirelik Dergisi*, 1 (1), 2019, s. 56.

⁵⁵⁰ MSBA, 124/0/42.

⁵⁵¹ BOA, YPRK.ASK., 142/45.

Tablo 3.8 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri İdadisi Üç Yıllık Ders Programı

Birinci Sene			
Ulûm-ı Diniye	Haftada 1 Defa	Kitabet-i Türkiye	Haftada 2 defa
Fransızca	6	İlm-i Cebir	3
Hendese-i muntazama	2	Tabîî Resim	1
Mecmuu haftada 17 defadır			
İkinci Sene			
Ulûm-ı Diniye	1	Kitabet-i Türkiye	3
Fransızca	6	Hendese-i Mücessime	2
Müsellesât	1	Tarih-i Umûmî	1
Resm-i Tabîî	2		
Mecmuu haftada 17 defadır			
Üçüncü Sene			
Ulûm-ı Diniye	1	Kitabet-i Türkiye	1
Mantık	1	Fransızca	8
Makine	2	Kozmografya	1
Tarih-i Umumi	1	Sulu boya resim	2
Mecmuu haftada 17 defadır			

Tablo 3.8'e göre Tıbbiye İdadisi'nin üç yıllık programında matematik, sosyal ve dil dersleri bulunmaktadır. Dersler Fransızca haricinde haftalık üç saati geçmemektedir. Askeri Tıbbiye Yüksekokulunda eğitim dili Fransızca olarak başladığı ve hocaları genellikle Avrupa devletlerinden geldiği için oraya öğrenci yetiştiren idadi kısmında Fransızca en yüksek ders saatine sahip ders olmuştur. Mektebin ilk iki sınıfında daha çok temel dersler verilirken üçüncü sınıfta askerliğe dair teknik dersler koyulmuştur.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri İdadisi'nin ders programı oluşturulduktan sonra Almanya'daki Askeri Tıbbiye Mektebi'nin idadi ders programıyla mukayese yapılmış ve ders programına Ulûm-ı Tabiiye dersinin alınması gerektiğine karar verilmiştir. Ayrıca mektebin eğitim süresi üç seneden beş seneye çıkarılmıştır. Ulum-ı Tabiiye ile Almanca dersleri eklenerek müfredat yeniden oluşturulmuştur. Yeniden oluşturulan program şu şekildedir:

Tablo 3.9 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri İdadisi Beş Yıllık Ders Programı

Birinci Sene			
Ulûm-ı diniye	Haftada 1 defa	Kitâbet-i Türkiye	Haftada 2 defa
Fransızca	6	Almanca	6
Cebir	3	Hendese-i musattaha	2
Osmanlı Coğrafyası	1	Osmanlı Tarihi	1
Nebâtât	1	Hayvânât	1
Tabii resim	1	Mecmuu haftada yirmi beş derstir.	
İkinci Sene			
Ulûm-ı diniye	Haftada 1 defa	Kitâbet-i Türkiye	Haftada 3 defa
Fransızca	6	Almanca	6
Hendese-i mücesseme	2	Müsellesât	1
Tarih-i umumi	2	Nebâtât	1
Hayvânât	1	Resm-i tabiiî	1
Mecmuu haftada yirmi beş derstir.			
Üçüncü Sene			
Ulûm-ı diniye	Haftada 1 defa	Edebiyat-ı Osmaniye	1
Fransızca	6	Almanca	6
Tarih-i umumî	1	Kimya-yı unsurî-i ibridâî	4
Makine ve hikmet-i ibtidâî	2	Kozmografya	1
Nebâtât	1	Hayvânât	1
Sulu boya resim	1	Mecmuu haftada yirmi beş derstir.	
Dördüncü Sene			
Ulûm-ı diniye	Haftada 1 defa	Fransızca	4

Almanca	4	Kimya-yı madeni	6
Hikmet-i tabiiye	6	Nebâtât	2
Hayvânât	2		
		Mecmuu haftada yirmi beş derstir.	
Beşinci Sene			
Ulûm-ı diniye	Haftada 1 defa	Almanca	4
Hikmet-i tabiiye	6	Kimya-yı uzvî	6
Nebâtât	3	Hayvânât	3
		Mecmuu haftada yirmi yedi derstir.	

Tablo 3.9'a göre Askeri Tıbbiye İdadisi'nin beş yıllık programının üç yıllık programa göre daha genişletilmiş ve detaylı olduğu görülmektedir. Fen ve sosyal temel derslerin yanında askerliğe ve tıp alanına ait dersler artırılmıştır. Birinci sınıftan itibaren bitki ve hayvan bilimi dersleri müfredatta yer almaktadır. İnsan anatomisine dair dersler de okutulmuştur. Almanca, Fransızca ile birlikte yabancı dil olarak gösterilmektedir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye İdadisi için belirlenen programda okutulacak olan ders içerikleri ve haftada kaç saat okutulacakları belirlenmiştir. Buna göre tablo 3.10 da Mektebin idadiye sınıfı öğrencilerine ait tedris ve talim olunacak ulûm ve fûnûnun derslerinin saat ve içerikleri yer almaktadır⁵⁵².

Tablo 3.10 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i İdadiye Şâkirdânına Tadrîs ve Talim Olunacak Ulûm ve Fûnûnun Durumu

Birinci Sene		
Lisân-ı Arabî Sene-i tadrîsiye ibtidâsında avâmilden bede' ile her gün ikişer saat ders verilmek şartıyla avâmilin hitâmında izhara başlatılarak sene hitâna değin tedris olunması	Lisân-ı Fransevî Sene-i tadrîsiye ibtidâsında başlatılarak her gün birer saat ders verilmek üzere nahvin hitânda ibare terkibine ve kavâid tatbikine dair şeyler tedris olunarak sene tedris olana değin iştigal olunması	Lisân-ı Farsî Her gün birer saat ders verilmek üzere yine ibtidâsında tuhfeden bede' ile tuhfe teberükden sonra kavâid-i Farsiyyeye bede' olunarak sene hitâmına değin tedris olunması
Lisan-ı Türkî Haftada iki gün olmak üzere adaba ve münşe'âta dair münasip kitaplar okutturulması	Türkçe Hüsnühat ve Türkçe İmla Haftada iki gün talim olunması	Hatt-ı Resm Haftada iki gün irâ'e olunması

⁵⁵² BOA, A.}MKT.NZD, 271/51.

İkinci Sene		
Lisân-ı Arabî Sene-i tadrîsiye ibtidâsında olan emsileden bed' ile her gün ikişer saat ders verilmek şartıyla emsilenin hitâmında bina ve bunun hitâmında maksûd ve bunun hitâmında dahi azzi okutturularak sene tedris olana değin arkası alınması	Lisân-ı Fransevî Kezâlik sene-i tadrîsiye ibtidâsında ilgâyeden bed' ile her gün ikişer saat ders verilmek şartıyla şâkirdân okumaya gereği gibi alıştıktan sonra gramere yani sarfa bede' olunarak sene tedris olana değin bitirilmesi	Lisân-ı Türkî Şâkirdânı yalnız Türkçe okumaya alıştırmak ve bazı tedris öğrenmek için gün aşırı ikişer saat olmak şartıyla Devlet-i Aliyye tarihi okutturulması
Fenn-i Resm Gün aşırı birer saat olmak üzere talim ettirilmesi	Türkçe Hüsnuhat ve Türkçe İmla	Hatt-ı Fransevî
Üçüncü Sene		
Lisân-ı Arabî Sene-i tadrîsiye ibtidâsında fenn-i mantıktan isaguci risalesine bede' ile gün aşırı birer saat ders verilmek şartıyla hitâmında adabdan velediy ve bunun hitâmında dahi vaz'ıye nam risaleye bede' olunarak sene tedris olana değin tedris olunması	Lisân-ı Fransevî Tatbik-i kavâid zımında gün aşırı birer saat olmak üzere tevârih ve hikâyâta dair münasip kitaplar okutturularak Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya tercüme usullerinin talim ve irâ'e olunması	İlm-i hesap Sene ibtidâsında bed' olunarak yevmiye birer ders olmak ve Fransız lisanında tedris kılınmak üzere seksen derste tekmil olunması
İlm-i cebir İlm-i hesabın hitamında ve sene-i tadrîsiyenin vasatında bede' olunarak yevmiye birer saat Fransız lisanında tedris olunmak üzere sene tedris olana değin seksen derste tekmil olunması	Lisân-ı Türkî ve Farsî Haftada bir gün Türkî ve bir gün Farsî lisanlarından birer saat olmak üzere edebiyat ve ahlaka dair kitaplardan Hümâyunnâme ve Gülistan okutturulması	
Dördüncü Sene		
İlm-i Hendese Fransız lisanında olmak ve haftada üç gün birer saat ders verilmek üzere sene ibtidâsında bed' ile seksen derste bitirilmesi	Coğrafya Fransız lisanında olmak ve haftada üç gün birer saat ders verilmek üzere seksen derste bitirilmesi	Kozmoğrafya Coğrafyanın hitâmında bede' olunarak Fransız lisanında olmak ve haftada iki gün ders verilmek şartıyla yirmi derste bitirilmesi
Fenn-i Tarih Fransızca olmak ve haftada üç gün birer saat ders verilmek üzere sene ibtidâsından tedris olana kadar Devlet-i Aliyye tarihi okutturulması	İlm-i Hikmet-i tabiiye Fransız lisanında olmak ve haftada iki gün birer saat tedris olunmak üzere sene ibtidâsında bed' ile altmış derste bitirilmesi	Lisan-ı Fransevî Sene-i tadrîsiye ibtidâsında haftada iki gün mantıktan bede' ile hitâmında sene hitamına kadar moral yani edebiyata dair münasip kitapların okutturulması

Beşinci Sene		
Fenn-i kimya Fransızca olmak ve haftada üç gün birer buçuk saat ders verilmek üzere seksen derste bitirilmesi ve hitâmında yine haftada üç gün olmak üzere yirmi ders ameliyatı irâ'e olunması	Lisân-ı Fransevî Haftada iki gün birer sat sene-i tedrisiye ibtidâsından nısfına kadar literatür ve nısfından tedris olana kadar feylesoftan psikoloji yani tasavvurât tedris olunması	Tarih-i Umûmî Fransızca olmak ve haftada iki gün ders verilmek üzere talim olunması ve Türkçeye tercüme ettirilmesi

Tablo 3.10'da Askeri Tıbbiye İdadisi'nde beş yıllık programda okutulan derslerin neler olduğu, içerikleri ve ders süreleri verilmiştir. Burada özellikle dil ile fen ve sosyal derslere dair bilgiler yer almaktadır. Arapça, Fransızca ve Türkçe dil derslerinin dışında derslerin Fransızca olarak okutulduğu görülmektedir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye İdadisi'nde okutulacak dersler ve program düzenlendikten sonra dersleri verecek olan muallimlerin hangi dersleri vereceği, dersleri ne şekilde işleyecekleri hususu belirlenmiştir. Buna göre aşağıda verilen tablo 3.11'da İdadiye sınıfına tayin olunacak muallimlerin miktarı ve tedris edecekleri ulûm ve fûnûnun dersleri belirtilmektedir⁵⁵³.

Tablo 3.11 İdadiye Sınıfına Tayin Olunacak Muallimlerin Miktarı ve Tedris Edecekleri Ulûm ve Fûnûnun Dersleri

Birinci sene Arabî dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması lazım gelmekle şerh verildi	İdadiye sınıfın dersi nezaretiyle ikinci ve üçüncü seneler Arabî dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayini lazımeden olmakla şerh verildi	Birinci sene Fransız lisanı dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması lazım gelmekle şerh verildi
İkinci ve üçüncü seneler Fransız lisanı dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması icap etmekle şerh verildi	Hatt-ı Fransavî ve resim dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması lazımeden olmakla şerh verildi	Dördüncü ve beşinci seneler Fransız lisanı dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması lazımeden olmakla şerh verildi
Birinci ve ikinci ve üçüncü seneler Türkî ve Farsî ve hatt-ı Türkî ve imlâ-yı Türkî dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin	Hesap, Cebir ve Geometri dersleri Mezkûr dersleri tedris ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması lazım gelmekle şerh verildi	Coğrafya ve Kozmoğrafya ve Fransızca Devlet-i Aliyye tarihi ve tarih-i umumi dersleri

⁵⁵³ BOA, A.}MKT.NZD, 271/51.

kılınması lazımeden olmakla şerh verildi		Mezkûr dersleri tadrîs ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması icap etmekle şerh verildi
Fenn-i saydalânî ameliyat ve ameliyât-ı kimyâ dersleri Mezkûr dersleri tadrîs ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması lazım görülmekle şerh verildi	Hikmet-i tabiiye dersleri Mezkûr dersleri tadrîs ve talim etmek üzere bir nefer muallim tayin kılınması lazım gelmekle şerh verildi	

Tablo 3.11'e göre Askeri Tıbbiye Mektebi'nde her dersin sadece bir öğretmeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu öğretmenler verdikleri derse göre sivil, asker ve hekim olabiliyorlardı. Okulun eğitim personelinin tayinleri eğitimin aksamaması için en önemli konulardan biriydi. Bu yüzden bu konuda yapılan düzenlemeler dikkate değerdir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri İdadisi'nde tablolardan anlaşılacağı üzere ders programları bir reform sürecinden geçmiştir. Bu reform sürecinde okutulan derslerin modernleştirilmesi dönemin göze çarpan özelliklerinden olmuştur. Müfredata giren modern dersler incelendiğinde programda Trigonometri, Cebir, Geometri gibi matematik ve mühendislik alanındaki fen derslerinin Tarih, Coğrafya, Osmanlı Edebiyatı gibi sosyal dersler ile birlikte okutulması buradaki öğrencilerin kaliteli bir eğitimden geçtiklerini göstermektedir. Ayrıca Kozmografya gibi matematik ve gökbilimini birleştiren, evreni anlamaya dayalı bir dersin müfredata eklenmesi de programın modernleşmesinde önemli bir adım olduğunu ortaya koymaktadır. Tıp bilimine dair hayvani bitki ve insan anatomilerinin incelendiği dersler de askeri tıp idadisi öğrencilerini askeri tıp yüksek okuluna hazırlamaya yöneliktir. Askeri Tıbbiye Mektebi'nde derslerin büyük ölçüde Fransızca olmasından dolayı da idadide yoğun Fransızca derslerinin olması dikkati çekmektedir. Böylece Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitiren öğrenciler, modern eğitim teknikleriyle donatılmış olarak, bitirme sınavlarını başarıyla geçtikten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye girmişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE DERSAADET ASKERİ YÜKSEKOKULLARI

4.1. Dersaadet Askeri Yüksekokulları

II. Abdülhamid Dönemi'ne gelindiğinde Dersaadet'te II. Mahmut'un 1834 yılında açtığı Harbiye Mektebi varlığını sürdürmekteydi. Mektebin içerisinde Baytar Sınıfı ve Erkan-ı Harbiye bulunuyordu. Bu mektepler daha sonra bağımsız birer askeri mektep olmuşlardır. Ayrıca deniz ve kara mühendishaneleri de eğitim vermeye devam etmekteydi. Askeri yüksek okullar, daha önceki eğitim aşamalarını tamamlayan subay adaylarına daha ileri düzeyde eğitim imkânı sunuyordu. Bu okullardan mezun olanlar, ordunun üst düzey komuta kademesinde görev alacak nitelikte subaylar oluyordu. Öğrencilere stratejik düşünme, askeri taktikler ve planlama gibi konularda derinlemesine eğitim veriyordu. Bu, gelecekteki liderlerin savaş stratejilerini geliştirmelerine ve kararlarını daha etkili bir şekilde alabilmelerine yardımcı oluyordu. Bu okullar, genellikle güncel askeri teknolojileri ve silahları kullanma konusunda öğrencilere eğitim veriyordu. Bu, Osmanlı ordusunun modernizasyonunu destekliyor ve teknolojik açıdan güçlenmesine katkı sağlıyordu. Bazı askeri yüksek okullar, uluslararası ilişkiler, diplomatik protokoller ve yabancı diller gibi konularda da eğitim sunuyordu. Bu, gelecekteki subayların uluslararası alanda etkili iletişim kurabilme yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı oluyordu. Ayrıca liderlik, organizasyon ve yönetim becerilerini geliştirmeye odaklanıyordu. Bu, subayların ordunun farklı birimlerini etkili bir şekilde yönetebilmelerini ve koordine edebilmelerini sağlıyordu. Yani bu okullar Osmanlı İmparatorluğu'nun ordusunu modernize etmek, stratejik düşünme yeteneklerini artırmak, üst düzey subayları yetiştirmek ve ordunun liderlik kademesini güçlendirmek için kritik bir rol oynuyordu. Bu okullar, ordunun başarı ve etkinliğini artırmada önemli bir faktördü.

II. Abdülhamid de bu bilinçle mevcut askeri yüksek okulları reforme etmiş ve Gülhane Askeri Tıbbiyesi gibi yeni askeri yüksek okullar açmıştır. Baytar Sınıfı ve Erkan-ı Harbiye Mektepleri de ayrı birer mektep haline getirilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Mekteb-i Bahriye-i Şahane de II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim veren diğer askeri okullardandır. Bu mektepler dönemin orduya yüksek rütbeli subay yetiştiren ve Osmanlı modernleşmesinin simgeleri olmuş okullarıdır. Buradan mezun olan öğrenciler sadece iyi bir eğitimden geçmiş subaylar değil, aynı zamanda imparatorluğun elit kesimini de oluşturan aydınlar olmuşlardır.

4.1.1. Mekteb-i Harbiye-i Şahane

1834 tarihinde Maçka Kışlası'nda Fransa'daki Ecole Royal Militaire örnek alınarak açılan Mekteb-i Harbiye-i Şahane II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar çeşitli yenilikler, onarımlar geçirmiştir. Ders programlarında, eğitim sürelerinde ve imtihanlarında birtakım yenilikler meydana getirilmiştir. II. Abdülhamid Döneminde de Harbiye Mektebi'nin reforme edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Avrupa'dan mektepte eğitim vermesi için subay ve uzmanlar gelmiştir. Özellikle Prusya'dan gelen subay ve uzmanların önemli ölçüde katkıları olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Harbiye Mektebi'nden öğrenciler de Avrupa'ya gitmişlerdir. Harbiye Nezareti'nde yapılan çalışmalardan sonra Berlin'e 1887 yılında ilk etapta 10 subay görevlendirilmiştir. Bu subaylar staj ve eğitimlerini tamamladıktan sonra Almanya'da kalarak büyük askeri manevralara iştirak etme imkânı bulmuşlardır⁵⁵⁴. Avrupa'ya giden Harbiye Mektebi öğrencilerinden eğitim alan ve celp olan zâbitânın maaşları da düzenli bir şekilde ödenmiştir⁵⁵⁵.

Avrupa'ya giden öğrenciler aldıkları batı tarzda eğitim sayesinde Osmanlı imparatorluğuna, batı dillerini bilen, modern ordu ve askeri eğitim deneyimlerini yaşamış, Osmanlı modernleşmesine katkıda bulunan aydın subaylar olarak dönmüşlerdir. Harbiye Mektebi kuruluşundan sonra birçok dönüşüme uğramıştır. Tanzimat devrinde bürokratik bir tarzda eğitim verirken Abdülaziz döneminde daha modern bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde ise Osmanlı Devleti ve padişaha bağlı subaylar yetiştirmeyi amaçlayan merkezîyetçi bir yapıya bürünmüştür. Harbiye Mektebi'ni çağa uygun hale getirmek için gerekli hazırlıklar yapılarak yeni nizamnameler çıkarılmıştır.

1889 tarihinde Harbiye Mektebi ders nazırlığına Mehmet Esat Bey'in getirilmesi ile okulun yeniden düzenlenmesi hızlandırılmıştır. Öncelikle mektebin harap kısımlarının tamirine başlanmış ve bunun için bütçe oluşturulmuştur. Maliye nâzırının hazırladığı bütçede eksiklikler kalem kalem belirtilmiştir. Birinci numara yazılan takrîrde Mekteb-i Fünûn Harbiye-i Şahane'nin tamiri için beş bin beş yüz on beş buçuk kuruş masraf çıktığı beytülmal müdürü aracılığıyla on bin yüz otuz üç kuruşun verileceği yazmaktadır. İkinci numaralı takrîrde maliye hazinesinde olan bazı aklâm odaları, mefrûşât ve hasırları için elli dokuz bin üç yüz elli yedi kuruş masraf çıktığı, üçüncü numaralı takrîrde Sultaniye ve Çakablı iskelelerinin onarımdan geçmesi gerektiği nedeniyle on üç bin yedi yüz yirmi bir kuruş masraf çıktığı yer almaktadır⁵⁵⁶. Harbiye Mektebi'ne bir de ilaveten yeni bir arazi tahsis edilmiştir. Bu arazi on iki bin yedi yüz

⁵⁵⁴ Tunç, "Fransız Ateşe Militer", s. 392.

⁵⁵⁵ BOA, İ. MVL., 124/3195.

⁵⁵⁶ BOA, İ. DH, 218/12852.

elli yedi zirai arazi olup seneliği dört yüz kırk dört kuruşa kiralanmıştır⁵⁵⁷. Onarım için gerekli bütçe çıkarılıp hazırlıklar yapıldıktan sonra mektebe nazır ve kurmay subaylar gönderilmiştir⁵⁵⁸.

Akademik personelin atama ve görevlendirmeleri tamamlandıktan sonra da mektebe öğrenci alma şartları düzenlenmiştir. Harbiye Mektebi'ne imparatorluğun her yerinden öğrenci kabul edildiği için bir yığılma meydana gelmektedir. Bu yüzden II. Abdülhamid Dönemi'nde içinde bulunulan yılda orduya ne kadar zabıt gerekliyse mektebe o kadar öğrenci alınması gerektiğine karar verilmiştir. Mektebe alınacak öğrencilerin on beş ile yirmi yaş aralığında olması istenmiştir. Okula kabul edilecek öğrenciler Çiçek hastalığını geçirmiş ya da aşısını olmuş, fiziken herhangi bir engeli olmayan, İslam dininin kaidelerini bilen, yazı yazabilen iyi ahlaklı kişiler arasından seçilmiştir⁵⁵⁹.

Bu dönemde Osmanlı ordusunda üç sene için piyade sınıfından dokuz yüz on sekiz, süvari sınıfından yüz kırk beş zâbitlik kadro boş olarak tespit edilmiştir. Bu hesaba göre senede üç yüz altı piyade ve kırk sekiz- elli civarında süvari zâbitânına gerek görülmekte olduğu anlaşılmıştır. Boş kadroların alaylı zabıtlere değil mekteplilere verilmesi gerektiği belirlendiği için rüştiye mekteplerinden idadi mekteplerine oradan da harbiye mektebine girip mezun olan, baytar zabitleriyle beraber senelik iki yüz kırk dokuz zâbitanın istihdam edilmesine karar verilmiştir. Bu sebeple askeri rüştiye ve askeri idadının hangi sınıflarına ne kadar öğrenci alınacağı belirlenmiştir. Erkân-ı harbiye sınıfına ayrılacaklar bu hesabın haricinde tutulmuştur. Belirlenen miktarda öğrenci bulundurulması gerektiği askeri nezarete bildirilmiştir⁵⁶⁰.

Mektebe alınacak öğrencilerin belirlenmesi, okul binasının yeterli şekilde tesis ve onarımı, müfredat çalışmaları, okulda görev yapacak olan askeri ve sivil personelin görevlendirilmesi gibi eğitim öğretim işleyişinin disipline edilmesinin yanında mektebin talim derslerinde kullanılacak mühimmat konusunu belirlemek en önemli işlerin başında geliyordu. Bu dönemde askeri malzemelerin temini için büyük ölçüde yabancı devletler ile anlaşma yapılmıştır. 1898 yılında Mekteb-i Harbiye-i Şâhâneleri genel piyâde talîm muallimi olan Beşinci Fırka-i Hümâyûnları kumandanı Ferîk Ali Paşa terfi ettikten sonra öğretimin işleyişinde talim derslerinde kullanılmak üzere Prusya'dan gelen heyetlerin etkisiyle Mavzer tüfeklerinin kasalı cinsi öğrencilere dağıtılmıştır. Harbiye-i Hazret-i Şâhâneleri öğrencileri okuldan mezun olduktan sonra doğrudan orduda görevlendirildikleri için mektebin yalnız teorik derslerini değil uygulamalı derslerini de zamanında ve tamamıyla görüp öğrenmeleri çok önemliydi.

⁵⁵⁷ BOA, İ. DH, 127/6515.

⁵⁵⁸ MSBA, 2/7/17.

⁵⁵⁹ Gülşah Eser, "Türkiye'de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIII (2), 2012, s. 107.

⁵⁶⁰ BOA, Y.MTV, 126/86.

Öğrencilerin mevcudu her sene değişmekle birlikte bu dönemde yalnız üç sınıf piyadenin tamamı 1700 adettir. Ancak mektepte kullanılmak üzere sadece 416 adet Martin tüfeği bulunmaktadır. Bu yüzden orduya yeni Mavzer tüfekleri verilmek için harekete geçilmiştir⁵⁶¹. Tüfekler bu dönemde Almanya'dan gelmektedir.

1889 yılında Almanya İmparatoru İkinci Vilhelm Osmanlı Devleti'ne geldiğinde Mekteb-i Harbî-yi de görmek ve teftiş etmek istemiştir. Bu geziden sonra 20 adet anahtarlı 20 adet kasalı küçük çaplı ve 1 adet hazîneli büyük çaplı toplam 41 adet Mavzer tüfeği öğrencilerin derslerde kullanmaları için verilmesine karar verilmiştir. Talimler sırasında Martini tüfeklerde ciddi sorunlar tespit edilmiştir. Küçük çaplıların kasalı cinslerinin iğneleri sık sık kırıldığı dikkat çekmiştir. Çünkü poligon-i hümâyûnlarda yeni tüfeklerle elde edilen tecrübeler esnasında kasalı bir Mavzer tüfeğiyle 6500'ü aşkın mermi kullanıldığı halde iğneye bir şey olmadığı görülmüştür. Mektepte sürgüyü açıp kapamak ve tetiği çekmekten ibaret harekât-ı talimiyedeki küçük zorluklardan iğnelerin sık sık ve hep aynı noktadan kırılması ve bu kırılmanın genellikle kasalı cinslerinde ortaya çıkması öğrencileri oldukça zorlamıştır. Kasalı küçük Mavzer tüfeğinin iğne başlığı (Hurus) daire şeklinde olduğundan iğne gerek kurulmuş gerek kurulmamış olsun başlık el ile dokunulursa sürgü yatağındaki yuvasında mihveri etrafında bir devriye hareket ile 1-2 milimetre sağa veya sola hareket etmektedir. Talimat gereğince silah doldurulmasından sonra hemen emniyet tetiği kanadını sağa yatırıp silâhı temin etmek yani kazaen ateş almasını engellemek gerekirdi. Böylece temin edilmiş bir tüfek ile ateş edilmek için öncelikle emniyet tetiği kanadını sağdan sola yatırmak gerekirdi ki bu esnada iğne başlığının daire olması sebebiyle sol tarafa 1-2 milimetre kadar dönmekteydi. İğne başlığının dönmesiyle kendisinin içinde iğneye vidalanmış olan iğne somununun alt tarafında bulunan ayağı – sürgü üzerinde ve sürgü kolunun sağ tarafında yer alan ayağa mahsus olan – ayak yuvası istikâmetinden 1 milimetre ve belki daha ziyade sola sapmaktaydı. Bundan dolayı tetik çekildiği yani ateş edildiği zaman somun ayağı kendi yuvasına tamamıyla girmeyip yuvanın sol kenarına çarpıp iğneyi tevkif etmekteydi. İşte bundan dolayı da iğne tablası kendi muvakkıfına kadar girmedüğinden iğne yayının tek mil kolu somun ayağına ve bundan dolayı da somun iğneye vidalanmış olduğundan – iğnenin vidalı kısmına tesir etmekteydi. Vidanın başlangıç noktası ise iğnenin en zayıf yeri olduğundan iğne birçok defa aynı noktadan kırılıyordu. Poligon-i hümâyûnlardaki tecrübe esnasında iğneye bir şey olmaması orada emniyet tetiğine hiç dokunulmaksızın ve bundan dolayı somun ayağı kendi yuvası istikametinden sapmadan ateş edilmiş olmasından ileri geldiği anlaşılmıştır. Bu kırılmalar nişancının sağ gözüne zararı

⁵⁶¹ BOA, Y.PRK. ASK, 143/57.

olmaktaydı⁵⁶². Almanya İmparatoru İkinci Vilhelm Harbiye Mektebi gezisi sırasında talim derslerini izlerken bu durumu bizzat kendisi görmüştür. Bu yüzden Almanya'dan yeni teknolojiyle donatılmış silahların alınması ve o silahlar ile talim derslerinin yapılması için Almanya ile görüşülmüştür. Bu gelişmeler Martini tüfeklerin Mavzer tüfeklerine çevrilmesine karar verilmiştir⁵⁶³. Ayrıca Goltz Paşa 1884 yılında Amerikan yapımı rovelverlerden birer kıt'asının ve Rusya'dan iki numaralı Perdan tüfeği ile Karnik ve İsviçre'nin Tirli namındaki mükerrer ateşi tüfeklerinden birer kıt'asının alınması hakkında Mekâtib-i Askeriye'ye beyan vermiştir⁵⁶⁴.

1897 yılında Saltanat-ı Seniyye adına Mübayaat Komisyonu Birinci Aza Vekili Müşir Mehmed Rauf Paşa ile Prusya'nın Essen şehrinde bulunan Fredrik Krup (Friedrich Krupp) Fabrikası adına fabrikanın Dersaadet Vekilleri Mösyö Huber biraderler arasında sekiz maddelik askeri mühimmat satın alma sözleşmesi imzalanmıştır. Buna göre sözleşme imzalandığı tarihte on beş bin lirası peşin olmak üzere toplam altmış dokuz bin yetmiş iki buçuk Osmanlı lirası bedel ile Krupp fabrikasından askeri mühimmat alınacaktır. Bu mühimmat özellikle çift tesirli tapa, çelik şarapnel ve uzun borulu pirinç fünyelerden oluşmaktaydı⁵⁶⁵. Hem Harbiye Mektebi'nde hem de orduda kullanılmak üzere ortaya çıkan askeri malzeme ihtiyacı ordunun harp sanayisini karşılayan Tophane-i Amire'nin de ıslah edilmesini gündeme getirmiştir. 1909 yılında İstihkâm Alayları İmalat-ı Harbiye Müdüriyetinden alınarak Harbiye Nezaretine bağlanarak harp sanayiinin modernleşmesinde önemli bir adım atılacaktır⁵⁶⁶.

Harbiye Mektebi'nin modernleştirilmesinde Avrupa devletleriyle bu denli anlaşmalar yapılırken müfredatın da Avrupa'daki Harp Okullarının programına uygun bir şekilde hazırlanmasına karar verilmiştir. Buna göre Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyede on ders hikmet-i askeriye ve on beş kimyâ-yı askeriye ve yedi hendese-i askeriyeden oluşan ve otuz iki dersi içinde bulundurmak üzere Mekteb-i Harbiye birinci senesinde haftada bir ders gösterilmesi hususlarına karar verilmiştir⁵⁶⁷. Ayrıca Mekteb-i Harbiye'nin ders programında yapılacak değişiklikler ile lisan ve kitabet derslerine ayrıca önem verilmesi gerektiği, ihtiyat sınıflarının üç seneden dört seneye çıkarılması ile Fransızca dersinin içeriğinin genişletilmesi⁵⁶⁸, Osmanlı Edebiyatı, kitabet ve tarih-i umum derslerinin ibtidai mektebine nakli ile mekteb-i funun-ı

⁵⁶² BOA, Y.PRK. ASK, 143/57.

⁵⁶³ Ersoy Zengin, *Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923) Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye*, Kitabevi Yayınları 2020.

⁵⁶⁴ BOA, Y. MTV, 14/102.

⁵⁶⁵ MSBA, 73/1/1.

⁵⁶⁶ Ersoy Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) İmalat-ı Harbiye Fabrikalarında Silah ve Mühimmat Üretimi". *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 2016, s. 81.

⁵⁶⁷ BOA, İ. DH, 690/ 48181.

⁵⁶⁸ MSBA, 124/0/27.

harbiye piyade ve süvari öğrencilerinin üç sene değil Avrupa okullarındaki gibi iki senede, erkan-ı harbiye öğrencilerinin ise beş değil dört senede mezun olabilecekleri ve bu düzenlemenin Eylül itibari ile yapılması gerektiği konuları üzerinde durulmuştur⁵⁶⁹. Mekteb-i Harbiye'de okutulan hikmet ve kimya, hendese-i resmiye ve tarihi umumi derslerinin Mekteb-i İdâdi'ye nakledilmesine karar verilmiştir⁵⁷⁰.

Harbiye Mekteb-i Şahane için düzenlenen müfredata göre aşağıdaki dersler okutulmaktadır⁵⁷¹:

Üçüncü sene

Haftalık ders saati ve ders adı:

5	Mukâvemet-i cisimler ve müvâzenet-i tersîmiyye ve malzeme
5	Fransızca
4	Almanca (zorunlu)
3	(topçulara) namlu ve mermi imâlâtı ve eşkâli (istihkâmlara) mühendislik sanâyi'î inşaat-ı mâiyye, dâimî köprüler (kargir, ahşap ve demir) ve projeleri, telgraf, helyograf.
3	(topçulara) Kundak ve araba imâlâtı ve eşkâli (istihkâmlara) istihkâm inşaatı ve projesiyle eşkâli
4	(topçulara) mufassal balistik (hâricî ve dâhilî) ve (istihkâmlara) esliha te'sîrâtı
- Ameliyyât

İkinci sene

Haftalık ders saati ve ders adı:

2	Hikmet-i riyâsiye
3	Mihanikiyyet
4	Hesâp
6	Fransızca
6	Almanca (zorunlu)
2	(topçulara) Muhârebât-ı kılâ (istihkâmlara) mimârî-i âlî ve projesi (kargir, ahşap ve demir inşaat dâhildir)

Ameliyât

Birinci sene

Haftalık ders saati ve ders adı:

2	Kimya

⁵⁶⁹ MSBA, 81/0/ 41.

⁵⁷⁰ MSBA, 124/0/400.

⁵⁷¹ BOA,YMTV, 226/109; Özge Kurşun, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Taşrasında Askeri Mektepler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2017, s. 84-88.

2 Cebir

2 Hendese

6 Fransızca

6 Almanca (zorunlu)

3 (topçulara) mürekkebât-ı nâriye-i harbiye i‘mâlâtı (istihkâmlara) şimendüfer inşaatı ve işletilmesi ve projesi

3 Elektrik

Ameliyyât

Topçu ve istihkâm harbiye üçüncü sene

Haftalık ders saati ve ders adı:

2 İstihkâmât-ı cesîme ve hücum ve müdâfa‘a

1 Askeri Coğrafya

Bu derste Osmanlı Devleti’nin askeri yolları ile arazinin hareket edilebilecek düzeyi ve askerlikçe önemli olan diğer dersler ile sınır devletlerin askeri coğrafyalarına ve özellikle dair kısa ve öz bir şekilde bilgi verilecektir.

3 Sınûf-ı selâse tabiyesi

2 Kitâbet-i Askeriye

1 Sağlık Bilgisi

4 Fransızca

4 Almanca (Seçmeli)

2 (topçulara) Devlet-i aliyye topçuluğu ve diğer yabancı devletlerin malzemesine dâir kısa ve öz bilgiler (istihkâmlara) lağımlar ve köprüler

Topçulukta Devlet-i Aliyye’nin genel topçu malzemesine dair bilgi verilecektir.

2 (Topçulara) yollar ve askerî köprülere dâir kısa bilgiler (istihkâmlara) yollar ve projeleri

2 (topçulara) talim nazariyyâtı (istihkâmlara) ameliyyât-ı muhâsara

2 (topçulara) inşaat-ı askeriye (istihkâmlara) mimârî ve eşkâli (mufassalınca)

Amelî Dersler

Talim uygulaması

Kal’alar için: Batarya ile top talimi yaptırılacak ve gösterilen talimnâmenin harp kısmına mukâbil olmak üzere kal’ada ve muhâsarada harp usulleri okutulacaktır.

Seyyarlar için: Bölük talimi ve topçu tabiyesi tatbîkâtı yani talimânmenin harp kısmı gösterilecektir.

İstihkâmlar için: Köprücülük ameliyyâtı ve büyük istihkamların durumu gösterilecektir.

İstikşâfât-ı askeriye ameliyyâtı

İstihkâm ameliyyâtı

Ta'biyye ameliyyâtı

Topçu ve istihkâm harbiye ikinci sene:

Her haftalık ders saati ve ders adı

- 1 Dini Kaideler
- 2 İstihkâmât-ı hafife ve eşkâli
- 5 Fransızca
- 4 Almanca

Almanca dersi üçüncü senedeki müfredat dâhilinde verilecektir.

- 2 Hizmet-i seferiye

Üçüncü sınıfta okutulan bu ders kendi sınırı içinde ta'biyyeye karıştırılmayarak ve özellikle topçu ve istihkâm sınıflarına ait kısımlar detaylı olarak gösterilecektir. Dersin harîta üzerinde küçük meselelerle açıklanması ve arazi üzerinde seferiyye ameliyyâtının yapılmasına da özen gösterilecektir.

- 1 Osmanlı Devleti ordu teşkilâtı ve cezâ ve dâhiliye ve idâre kanunname-i hümayûnlarının muhteviyâtına dâir ders anlatımı

- 1 Seyyârelere batarya nazariyyât ve ameliyyâtı

Batarya dersi seyyâr bir topçu zabiti için geniş bilgi verecek şekilde ve kal'a topçularıyla istihkâm zâbitlerine ata binme kaide ve usulüne dair bilgi verecek ve uygulamalı gösterilecek şekilde verilmelidir.

- 2 (topçulara) bi't-tensîk ve (istihkâmlara) Torpido ve projektörler

- 2 Kitâbet

- 2 Talîm incelikleri

- 1 Meç ve Kılıç talîmi

Amelî dersler

Talîm uygulaması

Kal'alar için: Kale ve muhâsara topraklarının, şîşhâneli havanların ve sahil topraklarının talîmi

Seyyâreler için: binicilik çift ve top manjı koşulmamış bölükle talimi

İstihkâmlar için: tabur talimi

Seferiyye ameliyyâtı

İstikşâfât-ı askeriye ameliyyâtı (Bu amelî derse özellikle önem verilmelidir).

Topcu ve istihkâm-ı harbiye birinci sene

Haftalık ders saati ve ders adı

- 1 Dini Kaideler

- 2 Topografya
- 2 Hendese ve tatbîkâtı (Sadece temel ve önemli bilgiler verilecektir).
- 2 Fizik
- 2 Kimya (Fizik ve Kimya dersleri talebeye genel bir fikir vermek üzere basit ve askere yarayacak bir şekilde okutulacaktır).
- 2 Fen-i esliha
- 4 Fransızca
- 4 Almanca
- 2 Kitabet
- 2 Talim

Amelî (Uygulamalı) Dersler

Topografya Ameliyyâtı

Talim Uygulaması

Kal'alar için: idman talimi, silahlı ve silahsız ayak talimi, takım, bölük ve tabur talimleri (yerde)

Siperler için: idman ve jimnastik- ayak talimi (münferiden ve bölükle) koşulmamış top talimi

İstihkâmlar için: nefer, takım ve bölük talimleri.

İstihkâm alaylarında istihkâmâta dair eğitim veren zabitan ve neferât cebir hocası Miralay İsmail Bey, Coğrafya hocası Miralay Rüstem Bey, Hendese hocası Kaymakam Tefvîk Bey, Hesap hocası Kaymakam Ali Bey, İstihkâm-ı hafife hocası Kolağası Süleyman Efendi, Harita Tersîmi hocası Yaver Mülâzımı Halil Efendi, Erkâm hocası Baro Mülâzımı Ahmet Efendi ve Yazı hocası Mülâzım Cafer Efendi bulunarak müsait bulunan zamanlarda adı geçen zabitan ve neferât sınıf hocaları himayelerinde kendilerine verilen derslerin tahsilinde bulunacaklarına karar verilmiştir. Aşağıda Mekteb-i harbiye-i hazreti şahanede mevcut bulunan memurların ve şâkirdânın mevcudu verilmiştir⁵⁷².

Tablo 4.1 Mekteb-i Harbiye'nin Sınıflara Göre Personel Durumu

Mirlivâ	Hikmet Hocası	Bnbaşıyan	Kâtibân	Fransızca Hocası	Etemajori	Piyade Talimcisi	Müdü	Yüzbaşıyan	Mülâzemân	Çavuşân	Onbaşıyan	Neferât	
1	1	4	3	1	4	2	1	0	0	0	00	00	Zâbitân ve Me'mûrîn
0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	15	0	00	Sınıf-ı Evvel

⁵⁷² BOA.TS.MA.e, 67/7.

0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28	03	01	Sınıf-1 Sâni
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	02	25	00	Sınıf-1 Sâlis
1	1	4	3	1	4	2	1	1	17	45	28	01	Sınıf-1 Râbi
0	0	0	0	0	0	0	0	1	02	03	04	38	Karakol Bölüğü
1	1	4	3	1	4	2	1	2	19	48	32	157	Yekün

Tablo 4.1’de görüldüğü üzere mektepte küçük zabitanlarla birlikte yüksek rütbeli subaylar ve sivil hocalar birlikte eğitim vermektedir. En yüksek Mirliva rütbesinde hocası olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca okulun personelinin oldukça kalabalık olduğu da belirtilebilir. Belirlenen personel ve hazırlanan ders programına göre Harbiye Mektebi talebelerinin hocalarla birlikte uygulamalı olarak çalışmaları için programlar hazırlanmıştır. Aşağıdaki tabloda çalışacakları gün, saat ve ders içerikleri yer almaktadır⁵⁷³.

Tablo 4.2 Mekteb-i Harbiye’de Öğrencilerin Uygulamalı Çalışacakları Gün, Saat ve Hocaları

Saat	Esnaf	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Esnaf	Kolağası	Yüzbaşı	Mülâzımân	Serçavuş	Çavuş	Emin-i Bölük	Onbaşı	Neferât	Yekün	
5 ilâ 6.5	Sınıf-1 Evvel	Cebir okuyacakları		İstihkâm-ı hafife	Harita tersîmi	Coğrafya	Alay talimi ve Cuma yoklamasına hazırlık	Sınıf-1 Evvel	3	4	12	0	0	0	0	0	0	069	
	Sınıf-1 Sâni	Usûl okuyacakları		Yazı talimi verecekleri	Onar satır karalama verip tahsil-i hesap edecekleri			Sınıf-1 Sâni	0	4	4	3	5	5	0	0	021		
	Sınıf-1 Sâlis	Yazı yazacakları		Yazı talimi verecekleri	Erkâm okuyacakları			Sınıf-1 Sâlis	0	2	20	2	2	2	2	18	048		
6.5 ilâ 8	Sınıf-1 Sâlis	Kur'an-ı Kerim okuyacakları						Sınıf-1 Rabi	0	0	0	1	8	0	4	055	068		
	Sınıf-1 Rabi	Yazı yazacakları						Sınıf-1 Hâmis	0	0	0	0	8	0	9	174	281		
	Sınıf-1 Hâmis	Ecza okuyacakları						Sınıf-1 Sâdis	0	0	0	0	0	0	9	030	089		
8 ilâ 9.5	Sınıf-1 Râbi	Mushaf-ı şerif okuyacakları						Yekün esnâf	3	1	0	3	6	6	3	7	4	009	526
	Sınıf-1 Sâdis	Ecza okuyacakları																	

⁵⁷³ BOA.TS.MA.e, 67/7.

Tablo 4.2'ye göre Harbiye Mektebi'nde öğrencilerin ders dışı çalışma ve etkinlikleri de bir programa bağlıydı. Her sınıfın ayrı bir etkinliği olmaktadır. Bu etkinliklerin uygulanmasından yine derslerin hocaları sorumluydu. Ders dışında yapılan çalışmalar dinsel ritüeller, askeri talim, okuma ve yazma etkinliklerine dayanıyordu. Cuma günü tatil olduğundan bu günde yoklama dışında herhangi bir şey yapılmıyordu.

Aşağıda Mekteb-i Harbiye-i Şahane şâkirdânına talim olunacak fûnûn ve maârifin vakitlerini gösteren bir tablo yer almaktadır⁵⁷⁴.

Tablo 4.3 Mekteb-i Harbiye'de Haftalık Ders Programı

	Ateh	.	Ateh	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Havalar muhalif olduğu halde talim-i askeriye yerine nazariyât ve hizmet-i askeriye irâ'e olunması
Sınıf-ı Evvel Piyâdegân	12	İlâ	01	Hamam ve namaz						
	01	İlâ	03	Talim ve nazariyât-ı piyâdegân		Fenn-i kurûsiyyet				
	03	İlâ	04	Kahvaltı ve istirahat						
	04	İlâ	05	Fenn-i tarih-i harbiye	Topografya haritası tersîmi	Envâ makine ve âlât	Hizmet-i dahiliye ve seferiyye-i süvâriyân	Fenn-i harp	Topografya ameliyatı	Sınıf-ı 144şkâl144a için tefrik olunan şakirdan
	5.5	İlâ	6.5	İstirahat ve namaz						Asitâneli Mahmut Efendi kulları
	6.5	İlâ	8	Müzâkere						Ispartalı Hüseyin Efendi kulları
	8	İlâ	9	İstirahat						Karakeerli Safet Efendi kulları
	9	İlâ	10.5	Hizmet-i dahiliye ve seferiyye-i piyâdegân	Fransızca	Talim ve nazariyât-ı piyâdegân	Fransızca	Mec kılıç ve talimi	Ruhsat	Somalı Mustafa Efendi kulları
	10.5	İlâ	12	Namaz yemek ve gezmek						Kıbrıslı Sabit Efendi kulları
	12	İlâ	01	Abdest ve namaz						
Sınıf-ı Sâni-i Süvâriyân	01	İlâ	03	Müzâkere ve namaz						
	03	İlâ	01	Hamam ve namaz						
	01	İlâ	03	Talim ve nazariyât ve süvâriyân						
	03	İlâ	04	Kahvaltı ve istirahat						

⁵⁷⁴ BOA.TS.MA.e, 67/7.

	04	İlâ	5.5	Fenn-i ahvâl-i Fars	Topografya haritası tersîmi	Enva makine ve alat	Hizmet-i dahiliyye ve seferiyye süvâriyân	Süvari ayak talimi	Topografya ameliyatı
	5.5	İlâ	6.5	İstirahat ve namaz					
	6.5	İlâ	08	Fransızca			Fransızca		
	08	İlâ	09	İstirahat ve namaz					
	09	İlâ	10.5	Hizmet-i dahiliyye ve seferiyye-i süvâriyân	Müzâkere	Mec ve kılıç talimi	Müzakere	Mec ve kılıç talimi	Ruhsat
	10.5	İlâ	12	Namaz yemek ve gezmek					
	12	İlâ	01	Abdest ve namaz					
	01	İlâ	03	Müzâkere ve namaz					
Sınıf-ı Sâlis	03	İlâ	01	Hamam ve namaz					
	01	İlâ	03	Müzakere					
	03	İlâ	04	Kahvaltı ve istirahat					
	04	İlâ	5.5	Hendese-i resmiye ve menâzır ve gölgeler	İstihkâmât	Neva makine ve alat	Topografya	Hendese-i resmiye ve menâzır ve gölgeler	İlm-i kimya
	5.5	İlâ	6.5	İstirahat ve namaz					
	6.5	İlâ	08	Fransızca			Fransızca		
	08	İlâ	09	İstirahat ve namaz					
	09	İlâ	10.5	Resm-i mücessem	Nazariyât ve hizmet-i piyâdegân	Talim ve nazariyât-ı piyâdegân	Mec ve kılıç talimi	Müzakere	Ruhsat
	10.5	İlâ	12	Namaz yemek ve gezmek					
	12	İlâ	01	Abdest ve namaz					
Sınıf-ı rabi	01	İlâ	03	Müzâkere ve namaz					
	03	İlâ	01	Hamam ve namaz					

01	İlâ	03	Müzakere						
03	İlâ	04	Kahvaltı ve istirahat						
04	İlâ	5.5	Hendese-i resmiyye ve menâzır ve gölgeler	Fransızca	Hikmet-i tabiiye	Fransızca	Hendese-i resmiye ve menazır ve gölgeler	Cerr-i 146şkâl ve mahrûtiyet	
5.5	İlâ	6.5	İstirahat ve namaz						
6.5	İlâ	08	Müzakere		Fransızca				
08	İlâ	09	İstirahat ve namaz						
09	İlâ	10.5	Cebir ve müsellesât-ı müsteviyye ve küreviyye	Nazariyât ve hizmet-i piyâdegân	Talim-i piyâdegân	Cebir ve müsellesât-ı müsteviye ve küreviyye	Resm-i mücessem	Ruhsat	
10.5	İlâ	12	Yemek ve gezmek						
12	İlâ	01	Abdest ve namaz						
01	İlâ	03	Müzâkere ve namaz						

Tablo 4.3'e göre Harbiye Mektebi'nde dersler piyade, süvari olarak ayrı ayrı programlanmıştır. En fazla askerlik mesleğine dair derslerin bulunduğu görülmektedir. Uygulamalı derslerin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yemek yemek ve namaz kılmak da ders programına alınmıştır. Burada ders dışında sosyal hayatın da bir disiplin içinde düzenlendiği görülmektedir.

Mekteb-i Harbiye müfredatında yer alan teorik dersler mektepte sınıflarda yapılmaktadır. Uygulamalı dersler ise binicilik ve talim için belirlenen alan ve poligonlarda yapılmaktadır. Özellikle top atış talimleri Çoban Çeşmesi'ndeki atış poligonunda yapılmıştır. Bu poligonlarda talim öncesi topçu alayları komutan ve subayları ile harbiye mektebi topçu muallimleri ve büyük birliklerin topçu kumandanlarının hazır bulunması gerekirdi⁵⁷⁵. Ayrıca Mekteb-i Harbiye öğrencileriyle askeri zabıtlere uygulamalı olarak jimnastik ve eskrim dersleri de verilmekteydi. Bunun için Mösyö Pelçi ve Mösyö Martin Harbiye Mektebinde istihdam edilmiştir⁵⁷⁶.

⁵⁷⁵ MSB, 13/0/160.

⁵⁷⁶ BOA, A.}MKT.MHM, 285/ 42.

Harbiye Mektebi'nin işleyiş, ders programları gibi konuları teşkilatlandırıldıktan sonra düzenin devamlılığı için teftiş komisyonları oluşturulmuş ve mektep düzenli olarak teftiş edilmiştir. 1903 yılında askeri kışla, hastane ve mekteplerin teftişi gerçekleşmiştir. Teftiş sonunda hazırlanan rapor aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir⁵⁷⁷.

Tablo 4.4 1903 Yılı Askeri Mekteplerin Teftiş Raporu

Evrak Numarası	Tarih	Gün	Hulasa-i Ma'rûzât-ı Hususiye	Mülâhazât
	23 Şevval Sene 320 9 Kanun-i Sani 318	Perşembe		
860	Mekteb-i Harbiye-i Şahane ile Beyoğlu kışla-i hümayununun tevâkufu hâvî cetvelin takdim ve mektepte nöbetçi kolağası ve yüzbaşı ve mülâzımlarından başka evâmir-i askeriyeden kimsenin bulunmaması cây-ı dikkat olup mektepte taharet ve nezâfet olmadığı gibi su dahi bulunmadığına ve birçok yerler akmakta ve kısmen kurutularak ve yerlerde yaptırılmakta ve mektep maişetlerinin tehlikeli bir halde olduğuna ve Beyoğlu kışlasından topçu efradın bulunduğu koridorlarla ahırın cam ve çerçeveleri noksan olup sobalar layıkıyla yanmamakta ve ahırları akmakta olduğuna ve matbahların su içinde olduğuna dair gönderilen hey'et raporu.			Telakkî olunan emr ve ferman-ı hümayun cenâb-ı müükâne hükm-i münîfince acilen yapılması lazım gelen tamirat hakkında edilecek keşfiyâtın derhal arz-ı atebe-i ulyâ kılınacağı ve şerefsünûh buyurulacak irâde-i seniyye-i hazreti pâdişâhî hükm-i celiline tevfikan hemen tamirata mübâseret olunacağı ma'ruzdur. Abd-i memlûkleri
869	İkinci fırka-i hümayuna mensup karakolhanelerle Maçka ve Mecidiye kışla-i hüayunlarının teftişâtını mübîn defterin takayyidüne ve Maçka kışlasının matbahı muhtâc-ı tamir olduğu gibi suyun fîkdânından müşkülât çekilmekte olduğuna ve Valide Çeşmesi'ndeki jandarma karakolunun hedm edilen matbahı henüz inşa edilmediğine ve samanlığın harap olduğuna dair memur hey'etinden.			İkinci fırka-i hümayuna mensup emâkinin sür'at-i tamiri hakkında şerefsünûh buyruulan emr ve ferman-ı hümayun-ı hilâfetpenâhîleri kumandan paşa kullarına ve Orhaniye Cami-i Şerifinin muhtac-ı tamir olan cemaat ahallinin sür'at-i tamirinin hazine-i hâssa-i şahaneleri nezâretine tebliği hususunun da başkatip paşa kullarına tebliğ kılındığı ma'ruzdur. Abd-i memlûkleri
862	Mevki-i askeriye civarındaki karakolhane ve barakalarla hastahane ve Orhaniye kışla-i hümayunun vesair emâkinin netice-i noksanîyetini mübîn defterin takdimine ve sarıklı zihaf alayı aşçı efradının bulundukları mahallin harap ve gayrı kâbil-i iskân ve Orhaniye Cami-i Şerifinin cemaat mahalli muhtâc-ı tamir olduğuna ve emâkin-i mezkûrede su yüzünden müşkülât çekildiğine ve bakır kazanların kalayı bulunmadığına dair memur hey'etinden.			

Tablo 4.4'e göre teftiş raporlarına bakıldığında bu raporların daha çok mektep binalarının fiziksel durumu, kayıt defterlerinin düzeni gibi konular üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle temizlik, binanın eskimiş, çürümüş yerlerinin bulunması,

⁵⁷⁷ BOA, Y.PRK.ASK, 189/84.

yemekhanenin durumu, ısınma, görevli eğitim, idari ve hizmetli personelin yerlerinde bulunup bulunmaması, kışlanın bakım ve onarımı teftiş heyeti için öncelikli konular arasında yer almıştır.

Harbiye Mektebi'nden mezun olarak orduda ve askeri okullarda görev alacak olan subayların her rütbede bekleme müddetlerine ait talimatname çıkarılmıştır⁵⁷⁸. Harbiye Mektebinden mezun olan zâbitânın miktarı gayet az olmasına rağmen zabitler kolağası rütbesini elde etmedikçe sınıf-ı redifte istihdam olamıyorlardı. Redif zâbitânlığında fazla münhal kadro varken mektepten yetişen zâbitânın geneli ordu merkezlerinde açıkta kalmaktadır. Bu durumda hem kendilerinin eğitimini aldıkları ulûm ve fûnûn-ı askeriyei unutmak ve hem de Mekteb-i Şahane'de iken almış oldukları askeri rütbe ile ahlaklarının işsizlik sebebiyle bozulması gibi durumları ortaya çıkmasından korkuluyordu. Bu yüzden Harbiye Mektebi'nden mezun olan zâbitânların bir süre açıkta bırakılıp gerek redif sınıfına ve gerek nizamiyeye bir an önce yerleştirilerek ordu-yı hümayunların nizâm ve intizamının sağlanmasına karar verilmiştir⁵⁷⁹.

1877 yılında Mekâtib-i Askeriye'de müstahdem, hoca ve muavinleri ile dahiliye zabitanının rütbelerinin terfi ettirilmesine dair Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'den beş maddelik bir nizamname çıkarılmıştır. Buna göre askeri okullardan mezun olan öğrencilerin mezun oldukları mektebin bağlı olduğu ordu merkezlerinde ya da umum ordu-yu hümayunda görev alması, askeri mektebi şahanede, idadide ve rüştiyelerde görev alan istihkam, topçu, süvari ve baytarların mülazım-ı sani, mülazım-ı evvel ve kol ağalık rütbelerine terfilerinin yapılması güvence altına alınmıştır⁵⁸⁰. 1903 yılında ikinci ve üçüncü ordu-yı hümayun dairesindeki ikinci sınıf redif taburlarının zabitan eksikliği olduğundan dolayı Mekteb-i Harbiye-i Şahane ile Mühendishâne-i Berr-i Hümayun son sınıf öğrencilerinin mezun olmalarına bir buçuk ay kadar zaman kaldığı için öğrencilerin diplomaları verilerek bu bölgelere atanmalarına askeri komisyonu tarafından karar verilmiştir⁵⁸¹.

Mekteb-i Fûnûn Harbiye-i Şahane'den mezun olup kendilerine piyâde mülâzım-ı sânilîği rütbesi verilen ve orduya ayrılmış olan yüz yirmi sekiz subaydan yüz on beş mülâzım-ı sâninin boş olan kadrolara yerleştirilerek mensup oldukları alay ve taburlara ve bir de hal vukuunda yerleştirilmek üzere açıktan beşinci orduya gönderilecek beş efendinin merkez-i orduya eklenmeleri dolayısıyla künye pusulaları merkez kumandan vekili mirlivâ Kazım Paşa'ya tebliğ edilmiştir⁵⁸². Mektepte görev yapan zabitanın maaşları da belirlenmiştir. Buna

⁵⁷⁸ MSBA, 15/0/150.

⁵⁷⁹ BOA, Y.MTV, 92/13.

⁵⁸⁰ MSBA, 124/0/636.

⁵⁸¹ BOA, İ.HUS., 108/83.

⁵⁸² BOA, Y.PRK.ASK, 82/22.

göre Mekteb-i Harbiye-i hoca şakirdlerinin belirlenen maaş ve mâhiye defteri aşağıda görüldüğü gibidir⁵⁸³:

Tablo 4.5 Hâcegân-ı Mekteb-i Harbiye-i Mutasavvirenin Maaş ve Mâhiye Defteridir

Mümeyyiz Hacı Raşid Efendi 200	Mütercim Nureddin Efendi 1500	Mütercim Zineddin Efendi 1500	Hoca-i Evvel Ali Bey 1200
Hoca-i Sâni Tahir Efendi 900	Hoca-i Sâlis Abdülhalim Efendi 900	Hoca-i Râbi Abdurrahim Efendi 900	
Halife-i Mekteb-i Harbiye-i Mutasavvire			
Halife-i Evvel El-Hac Ömer Efendi 750	Halife-i Sâni İsmail Efendi 600	Halif-i Sâlis Mehmet Efendi 600	Halife-i Râbi Mehmet Efendi 600
Şâkidân-ı Sınıf-ı Evvel			
Mülâzım-ı Evvel Ali Efendi 250	Mülâzım-ı Sâni Mehmet Efendi 250	Mülâzım-ı Sâlis Mehmet Sadık Efendi 250	Mehmet Emin Efendi 250
Salih Efendi 250	Tahir Efendi 250	Mehmet İzzet Efendi 250	Mehmet Sami Efendi 250
Seyyid Halil Efendi 250	Süleyman Esat Efendi 250		
Şâkirdân-ı Sınıf-ı Sâni			
Mülâzım-ı Evvel Mustafa Efendi 200	Mülâzım-ı Sâni Mahmut Efendi 200	Mülâzım-ı Sâlis Raşid Efendi 200	İbrahim Efendi 200
Mehmet Efendi 200	Seyyid Mehmet Eşref Efendi 200	Mehmet Tahir Efendi 200	Osman Efendi 200
Nazif Efendi 200	Seyyid Ali Efendi 200	Seyyid Abdülmecid Efendi 200	Seyyid Mehmet Derviş Efendi 200
Seyyid Hüseyin Efendi 200	Bahâî Efendi 200	Hüseyin Efendi 200	Hüseyin Efendi 200
Seyyid Ahmet Efendi 200	Süleyman Raşid Efendi 200	Mehmet Emin Efendi 200	Hasan Efendi 200

⁵⁸³ BOA,C.MF, 116/5776.

Seyyid Mehmet Emin Efendi 200	Mehmet Efendi 200	Hafız Mehmet Efendi 200	Halil Efendi 200
Salih efendi 200	İzzetli Mustafa Efendi 200	Halil Efendi 200	Mehmet Emin Efendi 200
Ali Efendi 200	Edhem Efendi 200		
Şâkirdân-ı Sınıf-1 Sâlis			
Mülâzım-1 Evvel Mehmet Efendi 150	Mülâzım-1 Sânî Mustafa Kâmil Efendi 150	Mülâzım-1 Sâlis Mustafa Efendi 150	Mustafa Efendi 150
Mahmut Efendi 150	Mehmet Akif Efendi 150	Mehmet Yunus Efendi 150	Necib Efendi 150
Esat Efendi 150	Seyyid İsmail Efendi 150	Seyyid Mehmet Emin Efendi 150	Mahmut Efendi 150
Eşref Efendi 150	Raşid Efendi 150	Esat Efendi 150	Mehmet Ragıp Efendi 150
Salih Efendi 150	Hafız Mustafa Efendi 150	Ahmet Efendi 150	İbrahim İdris Efendi 150
Mustafa Efendi 150	Eyüp Efendi 150	İsmail Efendi 150	Mehmet Efendi 150
Mehmet Kadri Efendi 150	Mesut Efendi 150	İbrahim Efendi 150	Hasan Efendi 150
Hüsnü Efendi 150	İsmail Efendi 150		
Şâkirdân-ı Sınıf-1 râbi			
Mülâzım-1 Evvel Ahmet Nuri Efendi 100	Mülâzım-1 Sânî Ali Lutfullah Efendi 100	Mülâzım Mehmet Efendi 100	Necip Efendi 100
Hüsnüf Yusuf Efendi 100	Mehmet Şakir Efendi 100	Mehmet Kâmil Efendi 100	Sadık Efendi 100
Mehmet Salih Efendi 100	Seyyid Mehmet Efendi 100	Aziz Efendi 100	Hüsnü Efendi 100

Mustafa Efendi 100	Mehmet Tahir Efendi 100	Süleyman Efendi 100	Mehmet Efendi 100
Mehmet Cemi Efendi 100	Mehmet Emin Efendi 100	Mustafa Raşid Efendi 100	Ahmet Efendi 100
Ömer Efendi 100	Abdurrahman Efendi 100	Ehmet Nazif Efendi 100	İzzet Mahmut Efendi 100
Seyyid Hüseyin Efendi 100	Şemsi Efendi 100	Ferhat Efendi 100	Mehmet Şakir Efendi 100
İbrahim Edhem Efendi 100	Ahmet Efendi 100		
Hademe-i Mekteb-i Harbiye-i Mansûre			
Kâtip Naci Efendi 300	Mütercim İzzet Efendi 300	Hafız-ı Kütüb Hilmi Efendi 300	Arabî Hocası Seyyid Hüsnü Efendi 300
Meşk hocası Raşid Efendi 300	Muharrir Mahmut Efendi 150	Bevvâb Mehmet Tevfik Efendi 100	Ferraş Molla İsmail 100
Odacı mâhiyesi 150			
Yekûn 120 Nefer 29450 Kuruş			
Mevcut Bulunan 95 Nefer 24550 Kuruş	Ebniye-i Hassa Müdürü Konağında 6 Nefer 600 Kuruş	Tophânede Bulunan 2 Nefer 500 Kuruş	Şark Ordusuna Memur 1 Nefer 250 Kuruş
İngiltere’de Bulunan 8 Nefer 1350 Kuruş	Şumnu’da Bulunan 3 Nefer 1200 Kuruş	İznik’te 2 Nefer 350 Kuruş	Varna’ya Memur 3 Nefer 650 Kuruş

Tablo 4.5’te Harbiye Mektebi hocalarının aldığı maaşlar gösterilmektedir. Buna göre maaşların rütbe ve verilen derslere göre değiştiği anlaşılmaktadır. Buna göre en düşük maaşın yüz, en yüksek maaşın 1350 kuruş olduğu görülmektedir. Mektepte görev yapan personelin geneli 100 ila 250 kuruş maaş almakta iken başka vilayet ve ülkeye görevlendirilen personel maaşları daha farklıdır. Özellikle yurt dışına görevlendirilen askerler yüksek maaş almaktadır. Mütercim olarak görev yapan personeller de yüksek maaş almaktadır. Mekteb-i Harbiye-i Şahane ümerâ ve zâbitânıyla diğer memurlara verilmekte olan tayînâtlar (erzak, yiyecek, giyecek vb.) altmış dört senesi eylülün yirminci gününden itibaren ordu subaylarına teşrîn-i

sânîsinin on dördüne kadar elli beş gün müddette on dört bin altı yüz on altı buçuk kuruştan ibaret olarak verilmiştir⁵⁸⁴.

II. Abdülhamid Dönemi’nde Harbiye Mektebi için önemli bir diğer konu, askeri okullar ile ilgili en büyük tartışmalardan biri olan mektebin bünyesinde yer alan Zadegan Sınıfıdır. Zadegan sınıfı, Harbiye Mektebi içerisinde teşkil edilmiş, Osmanlı Devleti’nin önde gelen devlet adamlarının çocuklarına ayrılmış sınıflardır. Bu sınıflar Mektebin talimhaneye bakan kısmında yer alıyordu. Bu sınıfta babası büyük rütbeli paşa olan öğrenciler okuyorsa genelde o öğrenciler de rütbe sahibi oluyordu. Mezun olmadan binbaşı rütbesine sahip öğrenciler bu sınıfta yer alabiliyordu. Hatta bazen ders aldıkları öğretmenler, kendilerinden düşük rütbeli olabiliyordu⁵⁸⁵. Harbiye Mektebinde öğrenim gören diğer öğrenciler gibi bu sınıfa mahsus öğrenciler derslerini derslikte alırlardı. Ön sırada kısım birincisinden sonra oturup ders bittikten sonra Zadegan Dairesi’ne geçerlerdi. Sınıfta okuyan rütbesiz öğrenciler avniye* isminde bir elbise giyerlerdi. Bu elbise nedeniyle öğrenci olup olmadıkları belli olmadığından mektep içerisinde öğrencilerin girmemesi gerek yerlere dahi girebiliyorlardı. Mektebi Harbiye öğrencilerine efendi şeklinde hitap edilirken, zadegan sınıfı öğrencilerine bey diye hitap edilirdi⁵⁸⁶. Sınıf, ilk mezunlarını 1892 yılında vermiştir. Mezunları arasında Fehim Paşa, Sadrazam Tevfik Paşanın oğulları İsmail Hakkı ve Ali Nuri Okday, Süreyya İlmen, Müşir Arapkirli Şakir Paşa’nın oğlu Cevat Paşa gibi tanınmış şahsiyetler yer almaktadır⁵⁸⁷.

Mekteb-i Harbiye içerisinde bir de veterinerlik dersleri verilen bir baytar sınıfı açılmıştır. Ancak daha sonra baytar sınıfları Baytar Mektebi olarak bağımsız bir okula çevrilmiştir. Aşağıda Baytar sınıflarına ait derslerin sınav cetveli yer almaktadır. Bu cetvel üzerinden hangi derslerin verildiği anlaşılmaktadır⁵⁸⁸.

Tablo 4.6 Harbiye Mektebi Baytar Sınıflarının Sınav Cetveli

Mekteb-i Harbiye-i Şahane baytar sınıfları imtihan-ı umumi cetveli								
Sınıf	Esâmi-i Ders	Esâmi-i Muallimîn	Esâmi-i Mümeyyizât	Recep	Şubat	Şaban	Mart	Eyyâm
Birinci	Kimyâ-yı gayrı uzvî	Doktor Kolağası	Tıbbiye-i şahane muallimlerinden ferik	2	10	.	.	Cumartesi

⁵⁸⁴ BOA, I.MVL, 134/3630.

⁵⁸⁵ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

* Avniye: Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından ordu erkânı için hazırlatılan kışlık yağmurluk. Bkz. Önder Küçükerman, *Türk Giyim Sanayiinin Tarihi Kaynakları*. GSD Dış Ticaret A.Ş., İstanbul 1996, s. 161.

⁵⁸⁶ Behiç Erkin, *Hatırat 1876- 1958*. Haz. A. Birinci, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 33-36.

⁵⁸⁷ Saydam, “Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı”, s. 14; Vasfi Raşit Sevig, “Askeri Adalet”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 1952, s. 281; Hidayet Kara, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies*, 11 (21), 2016, s. 560.

⁵⁸⁸ BOA, Y.PRK.ASK, 63/54.

	fütüvvetli Vasil Naum Efendi Yüzbaşı fütüvvetli İlhami Efendi	saadetli Faik Paşa serdar-ı hümâyün kimyageri Miralay izzetli Bungoski Bey Doktor Miralay izzetli Antarnik Bey					
Hikmet-i tabiiye	Doktor Miralay izzetli Antarnik Bey Yüzbaşı fütüvvetli Ömer Efendi	Teftiş-i hayvâniyye komisyonu reisi Miralay izzetli Ali Faik Bey Doktor Miralay izzetli Hüseyin Remzi Bey teşrîh muavini Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Mesut Efendi	13	21	.	.	Çarşamba
İlmü'l-Arz	Doktor Miralay izzetli İbrahim Lütfü Bey Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Müştak Efendi	Hayvânât muallimi Miralay izzetli Hüseyin Remzi Bey nebâtân muallimi Miralay izzetli Hacı Ali Bey teftiş-i hayvânî komisyon azasından Kolağası fütüvvetli Rıza Efendi	24	.	.	4	Pazar
İlm-i Teşrih	Binbaşı sıfatlı Neş'et Bey Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Mesut Efendi	Tıbbiye-i şahane teşrih-i insanî muallimi Miralay izzetli Mazhar Bey fenn-i kalbiye muallimi Binbaşı rif'atlı Manyas Efendi emrâz-ı umumî muallimi Doktor Kolağası fütüvvetli Rıfat Bey ve itfaiye alayı serbaytarı Binbaşı rif'atlı Hüsnü Efendi			4	13	Salı
Lisân-i Fransevî	Kaymakam izzetli Tahsin Bey	Erkân-ı harp kaymakamlarından izzetli Zihni Bey Yaver Paşa kışla-i hümâyününde süvari fırkası erkân-ı harp reisi erkân-ı mezkûre kolağalarından fütüvvetli Zeki Bey ile Fransızca lisanı muallimlerinden Narva Liyas Peres Efendiler			12	21	Çarşamba
Kitâbet	Kolağası fütüvvetli Fazıl Bey	Hassa-i erkân-ı harp dairesi ikinci şube müdürü kaymakam izzetli Hacı Cemal Bey mühendishâne-i berrî-i hümâyün kitâbet			17	26	Pazartesi

			muallimlerinden Binbaşı rif'atlı Mustafa Efendi kitâbet hocası Yüzbaşı fütüvvetli Aziz Efendi					
İkinci Sene	İlm-i Nebâtât	Miralay izzetli Hacı Ali Bey Yüzbaşı fütüvvetli Esat Efendi	Tabakât muallimi Miralay izzetli İbrahim Lütfü Bey Miralay izzetli Hüseyin Remzi Bey teşrih muavini Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Mesut Efendi	3	11			Pazar
	İlm-i Hayvânât	Doktor Miralay izzetli Hüseyin Bey Kolağası fütüvvetli Yusuf Efendi	Hikmet muallimi Miralay izzetli Nazanik Bey teftiş-i hayvânî komisyon azasından Kolağası fütüvvetli Rıza Efendi cerrâhi-i baytarî (parlak) Yüzbaşı fütüvvetli (parlak) Efendi	17	25			Pazar
	Teşrih-i Hayvânî	Binbaşı sıfatlı Neşet Bey Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Mesut Efendi	Emrâz-ı umumî muallimi Kolağası fütüvvetli Rıfat Bey teşrih-i insani muallim muavini Kolağası fütüvvetli Yusuf Rami Efendi cerrâhi-i baytarî muavini Yüzbaşı fütüvvetli Yusuf Ziya Efendi	28			8	Perşembe
	Lisân-ı Fransevî	Doktor Kolağası fütüvvetli Rıfat Efendi Mülazım hamiyetli Aziz Efendi	(Parlak)			13	32	Perşembe
	Kitâbet	Yüzbaşı fütüvvetli (parlak)	(Parlak)			9	18	Pazar
Üçüncü sene	Kimyâ-yı Uzvî	Ferik saadetli Faik Paşa Yüzbaşı fütüvvetli Mustafa Efendi	(Parlak)	4	12			Pazartesi
	Menâfiü'l- Aza	Doktor Kolağası fütüvvetli Recep Bey	(Parlak)	14	22			Perşembe

	Mukarrebât-ı Baytarî	(Parlak)	(Parlak)	26		6		Salı
	İlm-i Teşrih	Binbaşı sıfatlı Neşet Bey Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Mesut Efendi	(Parlak)			10	24	Pazar
	İlmü'l-İnsâc	Doktor Kaymakam izzetli Haydar Bey	Hayvânât muallimi Miralay izzetli Hüseyin Remzi Bey tabi-i şahane muavini Binbaşı rif'atlı İbrahim Cevdet Bey baytarî muavini Yüzbaşı fütüvvetli Yusuf Ziya Efendi			8	17	pazar
	Lisân-ı Fransevî	Mülâzım hamiyetli Said Efendi	Emrâz-ı umumi muallimi Kolağası fütüvvetli Rifat Bey tabakâtü'l-arz muavini Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Müştak Efendi lisân muavini Mülâzım hamiyetli Aziz Efendi			14	23	Cumartesi
	Kitâbet	Yüzbaşı fütüvvetli Aziz Efendi	Fenn-i cerrâhiye-i baytariye muallimi kaymakam izzetli Hüsnü Bey erkân-ı harp kolağası fütüvvetli Şevki Bey Kolağası fütüvvetli Fazıl Bey			2	11	Pazar
Dördüncü Sene	Lisân-ı Fransevî	Mülâzım hamiyetli Aziz Efendi	Teftiş-i hayvânî komisyonu azasından Kaymakam izzetli Mehmet Afi Bey teksir-i hayvânât muallimi Kaymakam izzetli Hüsnü Bey hayvânât hastahanesi müdür muavini Yüzbaşı fütüvvetli Rıza Bey	2	10			Cumartesi
	İlm-i Servet	Binbaşı sıfatlı Tahir Bey	Erkân-ı harbiye binbaşılardan rif'atlı Hamdi Bey erkân-ı harbiye yüzbaşılardan fütüvvetli Mehmet Efendi baytar serriyât	7	15			Perşembe

			muavini Yüzbaşı fütüvvetli Rıza Bey					
Fenn-i Hukuk ve tıp kanun-i baytarî	Binbaşı sıfatlı Manyas Efendi	Baytar müfettişi Kolağası fütüvvetli Haydar Efendi serîriyât muavini Yüzbaşı fütüvvetli Rıza Bey cerrahi-i baytarî muavini Yüzbaşı fütüvvetli Yusuf Ziya Efendi	14	22				Perşembe
Teksîr-i hayvânât	Kaymakam izzetli Hüsnü Bey	Teşrin muallimi Binbaşı rif'atlı Neşet Bey istabil-i âmire baytarlarından Binbaşı rif'atlı Hakkı Efendi teşrih muavini Yüzbaşı fütüvvetli Ahmet Mesut Efendi	21				1	Perşembe
Muayene-i lahum	Kaymakam izzetli Hüsnü Bey	Teşrih muallimi Binbaşı rif'atlı Neş'et Bey şehremaneti baytar müfettişi Kolağası fütüvvetli Haydar Bey süvari ikinci baytarı Kolağası fütüvvetli Rıza Efendi	26				6	Salı
Nalbantlık	Binbaşı sıfatlı Neş'et Bey	Cerrâhi-i baytarî muallimi Kaymakam izzetli Hüsnü Bey istabile-i âmire baytarlarından Binbaşı rif'atlı Hafı Efendi şehremaneti baytar müfettişi Kolağası fütüvvetli Haydar Bey				2	12	Pazartesi
Serîriyât-ı dahiiye ve hariciye ve ameliyat-ı cerrahiye	Kaymakam izzetli Hüsnü Bey Yüzbaşı fütüvvetli Rıza Bey Yüzbaşı fütüvvetli Ziya Bey	Teftiş hayvanı komisyon azasından Kaymakam izzetli Mehmet Afi Bey emrâz-ı hâriciye muallimi Kaymakam izzetli Emin Bey müfredat tıbb-ı baytarî muallimi Binbaşı sıfatlı Manyas Efendi				14	24	Cumartesi

Tablo 4.6'dan anlaşılacağı üzere Harbiye Mektebine bağlı baytar sınıflarında hayvan tıbbı yanında fen, sosyal bilimler ve dil dersleri birlikte yürütülmüştür. Dersleri Mülazımlar, Kol ağaları, Binbaşı, Yüzbaşı rütbesindeki hekimler ve Kaymakam yürütmektedir. Cuma günleri tatil olduğundan bu günlerde sınav yapılmamaktadır. Okutulan dersler ve içerikleri bu dönemde tekrar gözden geçirilmiş olup gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin Mekteb-i

Fünun-ı Harbiye-i Şahanede veteriner sınıflarında gösterilen iç ve dış hastalıklar ile bakteriyoloji dersleri öğrenimi bir yıldan iki yıla çıkarılmıştır⁵⁸⁹.

Mektebi Harbiye-i Şahane'nin kurulduğu 1834 tarihinden 1848 tarihine kadar olan süre mektebin henüz kuruluş sürecidir. Bu süre içerisinde dokuz yıl hiç okuma yazma bilmeyen kişilere verilen eğitim 1848'den sonra büyük bir dönüşüme uğramıştır. Mektebin binasından, ders araç gereçlerine, öğrencilerin kıyafetinden ders müfredatlarına, yapılan sınavlardan mezun olma ve görevlendirme şartlarına kadar her şey değişmiştir. Eğitim süresi dokuz yıldan dört yıla ve daha sonra üç yıla indirilmiştir. Ders programı tamamen değişmiş askerliğe dair uygulamalı dersler yoğunlaştırılmıştır. İdadi ve rüştiye kısımları açılarak mektebe iyi yetişmiş öğrencilerin gelmesi sağlanmıştır. Avrupalı subayların da yardımıyla eğitimin kalitesi artırılmıştır. Mektep Cumhuriyet Devri'nde de varlığını sürdürmüş, 21. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar mevcudiyetini korumuştur. Kuruluş amacıyla ve verdiği askeri eğitimle imparatorluğun önemli bir mektebi olmuş, Türk eğitim modernleşmesinin mihenk taşı haline gelmiştir.

4.1.2. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye

Tıphane-i Amire ismiyle II. Mahmud Dönemi'nde kurulan okul 1848 senesinde tekrar teşkilatlandırılmış ve Galatasaray binasına taşınmıştır. 1866 yılında Demirkapı (Gülhane) Kışlası'na nakledilmiştir. 1876 yılına gelindiğinde Gülhane binası ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalınca askeri mektepler nazırı Zeki Beyin önderliğinde okul Haydarpaşa'daki binaya taşınmıştır. Haydarpaşa binasının açılışı 1903 yılında yapılmıştır⁵⁹⁰. Mektep Fransa'daki Askeri Tıp Okulu emsal alınarak teşkilatlandırılmıştır. Tıbbiye Mektebi bölük ve tabur halinde teşkilatlandırılmış olup mektepte görevlendirilecek subayların sayısı ve rütbeleri seçilmiştir⁵⁹¹. Askeri Tıbbiye Mektebi, Harbiye Nezareti'ne bağlı olmakla birlikte mektebin müdürü alay rütbesinde idi. Askeri tıp öğrencileri askeri kimlik taşıyor, kılıç kuşanıyordu. Askeri Tıbbiye Mektebi'nde Eczane, Genel Muayenehane ve Matbaa yer almaktaydı. Mektepten mezun olan öğrenciler sol kolağalık rütbesiyle orduya hekim olarak tayin olmuşlardır⁵⁹². Bu dönemde orduda görev yapması için gerekli askeri hekim miktarı dokuz yüz altmış olarak belirlenmiştir. Ancak Tıbbiye Mektebi'nde yüz seksen nefer bulunmaktaydı. Taburlarda görev yapan hekimler çoğunlukla dışarıdan temin ediliyordu. Bu sebeple okulun öğrenci sayısını arttırmak II. Abdülhamid Döneminin ilk meseleleri arasında yer almıştır. Bu amaçla ilk olarak okula ayrılan

⁵⁸⁹ MSBA, 58/15/4.

⁵⁹⁰ Köse, "Mekteb-i Tıbbiye'nin Haydarpaşa'ya Nakli", s. 56.

⁵⁹¹ MSBA, 15/0/155; MSBA, 81/0/41.

⁵⁹² Ünal, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı", s. 585.

ödenekler arttırılmıştır⁵⁹³. Böylece askeri tıbbiye mektebinin daha iyi fiziki şartlarda eğitim vermesi sağlanmıştır.

Ordunun hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla tesis edilen Mekteb-i Tıbbiye'ye geniş binalar ilave edilerek gerekli işlerde kullanılması sağlanmıştır. Serîriyân dâhiliye ve mütenevvia ile bakteriyoloji barakalarıyla muhtaç ve düşkün durumda olan kimselerin tedavisine mahsus muayenehanelerin mekâtib-i askeriye nezâretinin yazısıyla inşasına karar verilmiştir. Binaların inşası için bütçe oluşturulmuştur⁵⁹⁴. Binaların inşasının yapılmasının ardından özellikle Bakteriyoloji alanında birçok gelişmeler kaydedilmiştir. İlk olarak Mösyö Nicolle, Mösyö Mari ve ardından Mösyö Remlinger uzun seneler Bakteriyoloji müdürlüğü yapmışlardır⁵⁹⁵.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'ye kaydolacak öğrenciler için mektebin yıllık ücreti iki bin kuruşu peşin olmak üzere beş altı bin kuruştur. Maddi durumu olmayan ancak başarılı olan reaya çocuklarının mektebe kaydolmasına da izin verilmiştir. Böyle çocukların aileleri senelik ücretten muaf tutulmuştur⁵⁹⁶.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı askeri okullarında Prusya etkisi bilinen bir durumdur. Mekteb-i Tıbbiye'nin reformu için zaman zaman nizamname ve emirler çıkmıştır. 1886 yılında Prusya'dan Profesör Rieder Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'yi gezerek bir rapor hazırlamış ve raporunu Zeki Paşa'ya takdim etmiştir⁵⁹⁷. 1898 yılında Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin ameli ve tatbiki bilgilerini geliştirmek için tedbir almak ve sıhhiye personelinin eğitim ve öğretimini geliştirmek için tekrar bir düzenleme getirilmesine ihtiyaç doğmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda Prusya'dan üç sene hizmet etmesi için üç adet uzman getirilmiştir⁵⁹⁸. Uzmanların yapmış oldukları gözlemler sonucunda Askeri Tıbbiye Mektebi'ni çağa uygun olarak en iyi şekilde eğitim vermesi için bir nizamname hazırlanmıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye ile Şûrâ-yı Askeriyece onaylanmış olan nizamnâme-i dâhilî lâyihası padişaha sunulmuştur. Bu nizamname layihasına göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin yönetim ve idaresi şu şekildedir⁵⁹⁹:

Talebenin ve okulun düzeni, derslerin işlenmesi, disiplin meselesi mektep müdürünün sorumluluğundadır. Her türlü emir ve vazifeler bizzat mektep müdürü tarafından verilecektir. Gerekirse nizamnâmede adı geçmeyen ihtiyaçların giderilmesinden de mektep müdürü sorumlu

⁵⁹³ MSBA, 124/0/206.

⁵⁹⁴ BOA, Y.PRK.BSK, 27/98.

⁵⁹⁵ Rıza Tahsin, *Tip Fakültesi Tarihçesi I-II (Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye)*. A. Kazancıgil (Haz.), Özel Yayınlar, İstanbul 1991, s. 56.

⁵⁹⁶ BOA, İ. MVL., 24/380.

⁵⁹⁷ BOA, Y.PRK. TKM., 9/ 59.

⁵⁹⁸ MSBA, 70/5/23.

⁵⁹⁹ Nizamnamenin orijinali için bkz. Ek- 2. BOA, ŞD, 652/2.

olacaktır. Mektebin her türlü ihtiyacı için gerekli raporlar müdür yardımcısı tarafından müdüre takdim edilecektir. Mektep müdürü geniş yetkilerle donatılmıştır. Müdür, mektep memurları ve talebesine askerî kanunnâmesinin alay kumandanlarına bahşettiği salâhiyet ve sınırlar çerçevesinde mezuniyet verebilir. Senede iki defa öğrencinin fenniye ve ahlâkiyesine dair aldıkları notları sıhhiye riyâsetine ve talebenin ailelerine bildirilmiştir⁶⁰⁰. Mektep müdürü, memurları askeriye ve mülkiyeden mezun ve terfî olanları, boş olan memuriyetin icap ettiği sıhhiye riyâsetine tayin ettiği gibi lüzum gördüğü takdirde sıhhiye riyâseti tarafından tayin olunan mülkiye memurlarını işten el çektirmek yetkisine de sahiptir. Bu durumda aldığı kararlardan yirmi dört saat zarfında Harbiye Nezâretine bilgi verir. Mektebin hademe ve emsalini bizzat müdür tayin eder.

Müdür muavini ise mektebin müdür-i sânisidir ve müdürden aldığı emirleri uygular ve uygulattırır. Askeriye'nin her türlü düzeninden sorumludur. Bütün mektep memurları doğrudan doğruya müdür muavininin emir ve sorumluluğu altındadır. Müdür muavini aynı zamanda ders nezareti vazifesiyle de mükellef olduğundan talim ve tedris ile talebenin askeri terbiyesinden ve mektebin genel idaresinden sorumludur. Müdürden aldığı emirler üzerine talebenin devam edeceği serîriyât, dersler ve konferanslarla ve imtihan için fakülte heyetiyle müzakereler yapar ve ona göre bir karar alınır. Müdür muavini her sabah dahiliye müdürüyle nöbetçi dahiliye memurlarını makamına kabul eder. Burada mektebin umûr-ı idare, inzibâtiye ve sıhhiyesine dair raporları inceledikten sonra müdüre beyan-ı malumat eyler. Mektebin bütün memurları ve diğer görevlilerine ait evrak ve defterleri nezdinde muhafaza eder ve gerektiğinde bunları müdüre teslim eder. Muhasebe kalemi doğrudan doğruya dahiliye müdürü emri altındadır. Mektebin bütün personeli hesaplarına ait defterler dahiliye müdürü nezdinde mahfaza edilir. Dahiliye müdürü, müdür muavininden aldığı emirlere göre mektebin her bir hususuna nezaret ettiği gibi mektebin temizliğinden bizzat sorumludur ve talebeler ile mektebin korunmasından sorumlu memur, askerin yemeklerinin hazırlanmasına nezaret eder⁶⁰¹.

Mektebin idaresinden sonra nizamnamede talebenin imtihan ve düzenine dair bilgiler verilmektedir⁶⁰². Buna göre talebenin umûr-ı sıhhiyesi doğrudan doğruya dahiliye müdürüne aittir. Müzâkereciler- mekteb-i askerî talebesinin- derslerine çalışıp çalışmadığını ve çalışanları mükâfatlandırmak, çalışmayanları cezalandırmak için- ayda bir kere ders nezareti vazifesini gören müdür muavini tarafından tertip olunacak listeye göre talebeyi takım takım imtihan ederler. Talebenin ayda bir kere on ay süresince fakültede verilen derslerdeki başarı dereceleri müzâkereciler tarafından belirlenir. Talebenin bir ay zarfında muhtelif derslerden geçirdiği

⁶⁰⁰ BOA, ŞD, 652/2.

⁶⁰¹ BOA, ŞD, 652/2.

⁶⁰² BOA, ŞD, 652/2-3.

notların tasnifi yapıpı kaydı alınır. Bu kayda göre talebenin iktidar ve hikmetin derecesi sıfırdan yirmiye kadar numaralar ile belirlenip ismi cezasına sorulan soru ile iktidar ve hikmetin derecesi kaydolanarak evrak müdür muavinine verilir. Bu sınav esnasında müzakereciler talebenin layıkıyla anlamadığı noktalar olduğunu hissederse gerekli ayrıntıyı vererek sorularını giderirler. Müzakereciler talebeyi teftiş etmek için gerekirse fakülte derslerinde, serîriyâta ve laboratuvarlarda kendilerini ispat ederler. Dahiliye memurları gerek mektebin dahilide ve gerek haricinde talebenin inzibat ve intizam ve itaat-i askeriyesinin muhafaza edilmesiyle mükelleftirler. Gözetmen doktorlar görev ve hizmetleri müdür tarafından tayin edilir ki, daima biri mektepte, biri hariçte nöbetçi dahiliye tabibi bulunur.

Okulda takip edilen nöbet sistemine bakıldığında ise şu noktalar dikkati çekmektedir⁶⁰³: Nöbetçi dahiliye tabibi sabahleyin rapor zamanı nöbete gidip ertesi sabah aynı zamanda nöbetten çıkar. Müdür gördüğü lüzum üzerine nöbet müddetlerini düzenleyebilir. Nöbetçi dâhiliye tabibi nöbette bulunduğu müddetçe hiçbir sebeple mektebi terk edemez. Nöbetçi dahiliye tabibi mektebin inzibat, emniyet, temizlik ve nezafeti gibi her hususundan sorumlu olup maiyetindeki askerlerden mülâzım rütbesinde bir veya iki nöbetçi zabıta bulunur. Her sabah nöbetten çıkmadan önce takdim olunacak evrakı (Mektebin ahvâl-i yevmiyesi umur-ı sıhhiyesine dair raporu), talebenin ve mektebin muhafazasına memur askeriye efradının ceza evrakları vesaire müdür muavinine takdim ile onun tarafından verilecek emirleri, o emirlere icap edenlere tebliğ ettikten sonra nöbete giden zata devir ve teslim eder. Nöbette bulunduğu esnada çok önemli bir vaka meydana gelirse, hemen lazım olan tedbirleri ittihaz ile beraber müdür muavinine veya müdüre ve icap ederse dahiliye müdüriyetine beyan eder. Nöbetçi dahiliye tabibi müdür veya müdür muavini tarafından verilen emirlerin defter-i mahsusuna kaydına ve mektebin içinde önceden tayin edilmiş mahalle açılarak ilanına ve talebeye tebliğine bizzat nezaret eyler⁶⁰⁴.

Günün belirli saatlerinde muhasebe kaleminden gelen memur ve talebeden matbah nöbetçisi olan iki efendi ile birlikte kilere giderek erzakı bizzat muayene ettiği gibi et ve ekmek hakkında da aynı muameleyi yerine getirir. Erzakın tesliminden sonra muhasebe memuru ve talebe ile beraber talebe kağıdını imzalar. Kilerde yevmiye erzakının teslimi esnasında kiler mevcudunu dahi teftişten geçirip içlerinde bozuk bir durumda olanları derhal dahiliye müdürüne beyan eder. Yemekler dağılmazdan önce teftiş için bizzat matbaha gider. Mektebin haricinde nöbetçi olan dahiliye tabibi talebenin dışarıda kabahat ve askeri terbiyesindeki eksiklikleri teftiş eder. Öğrencilerin serîriyât ve fakülteye gidip gitmediklerini kontrol eder.

⁶⁰³ BOA, ŞD, 652/2-4.

⁶⁰⁴ BOA, ŞD, 652/2-5.

Müzakerecilerden rahatsızlığı esnasında müdür tarafından verilen emir üzerine dahiliye personelinen biri vekalet edebilir.

Okulun nöbet sisteminden sonra mekteple ilgili nizamnamede dikkati çeken bir diğer önemli konu sınıf için düzen meselesidir⁶⁰⁵. Her sınıf için sınıf zabiti isminde bir dahiliye tabibi bulunur. Dahiliye mülâzımları sınıf zabiti olan dâhiliye tabiplerinin maiyetinde olup gerek dâhilde ve gerek hariçte dahiliye personeli gibi talebenin umur-ı inzibatiyesinden mesuldür. Talebe üzerine hüküm ve nüfuzları olup gerekirse tevkife derecesinde ceza verebilir. Dahiliye mülâzımları talebenin terbiye ve tedrisat-ı askeriyesiyle de vazife başındadırlar. Askerî kanunnamesinin her maddesini talebeye ezberletirler. Aldıkları emirlere göre talebeyi cemetmekle mükellef oldukları gerek mektepte ve gerek fakülte ve serîriyâta talebeyi yoklama ederek ya müzakerecilere ya da nöbetçi dahiliye tabibine haber verirler. Mektepte tetkik edilen hanelerde, koğuşlarda, yemekhanede, matbahhânede ve mektebin diğer yerlerinde asayiş ve güvenliğin gerekliliğine göre talebeyi taht-ı nezaret ve gözetiminde bulundururlar. Her gün gerek dahilde ve gerek hariçte nöbetçi bulunması gereken mülâzımların adedi müdür muavini tarafından tayin olunur. Talebenin postahanece olan muamelâtı için ayrıca bir çavuş tayin olunmuştur. Bu çavuş, talebe tarafından pulları yapııştırarak mektep dahilindeki posta kutusuna bırakılan mektupları günde iki defa alarak postahaneye götürür. Talebe adına gelen mektupları toplayarak hesaplarına dağıtır ve talebe tarafından verilen havale mektubu ve poliçelerin bedellerini tahsil ile sahiplerine verir. Dahiliye mülâzımları askeri elbiselerin talebe tarafından iyi bir şekilde muhafazasına ve lazım gelen tamiratının icrasına nezaret ederler. Her sınıf için dahiliye tabibinin maiyetinde iki mülâzım vardır. Mektepte umur-ı tedrisiye biri itaat ve intizâ-ı askerî ve biri de umur-ı idare ile meşgul olmak üzere üç meclis bulunur. Umur-ı tedrîsiye meclisi ayda bir kere, idare meclisi haftada bir kere, itaat ve askeri intizam meclisi de lüzum görüldüğü zaman içtima alır. Bir hafta edebiyat, bir hafta da tarihe ait olarak bir gece müzakere zamanına tesadüf etmek üzere iki muallim tarafından konferans verilir. Her sene mekteb-i tıbbiye-i askeriyeeye kaydolunacak talebenin adedi harbiye nezareti tarafından bildirilir. Bunlar idâdî şehâdetnâmesine sahip olanlardan veyahut o derecede kabul imtihanını verebilenlerden alınır. Yaşları on yediden az ve yirmiden yukarı olamaz.

Mektebe girecek öğrencilerin kabul meselesine ait hususlar da nizamnamede ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyeeye kabul edilen talebenin kabullerine dair kendilerine gönderilen evrakta belirlenen günde mektepte hazır bulunmaya mecburdurlar. Mektebe kabullerine dair kendilerine verilen tezkere ile Tezkere-i Osmaniyelerini gerek İstanbullu ve gerek taşralı talebe velilerinin ikametlerini ibrazına

⁶⁰⁵ BOA, ŞD, 652/2-6.

mecburdurlar. Mektep müdüriyeti tarafından gönderilen kabul evrakında tayin olunan günde ispat-ı vücut etmeyen talebenin çok önemli bir maruzatı varsa kaydı yapılır. Talebe mektebe geldiği zaman doğruca dahiliye müdüriyetinin nezdine gider. Talebenin kaydında lazım olan evrak ile talebenin hüviyetini tahkik ve tasdik ettikten sonra kendisine bir numara verip koğuştta ve yemekhanede bu numarayı kullanırlar. Mektepte bulunacağı müddetçe her türlü ahvâl ve hususlarının kaydına mahsus ve yalnız şahsına ait bir cüzdan verir ki talebe ertesi gün bu cüzdanı sınıf zabitanına teslim eder. Mektebe girmeye talip olan talebe öncelikle sağlık kontrolüne tabi tutularak askeriye hizmet etmek için uygun olanların kendisine bir rapor verilir. Yazılan rapor, talebeler mektebe geldiklerinde yeniden bir muayene ile kontrol edilir. Talebenin mektebe kabulünde ayakkabı ölçüsü alınarak askeri kıyafetleri kendisine teslim edilir. Her sene bu olay tekrarlanır. Talebeler koğuştalarına sınıf zabiti tarafından götürülürler. Ertesi sabah rapor zamanı talebe müdür muavinine takdim edilir ve o andan itibaren mektebin bütün görev ve talimatına uygun hareket etmeye mecburdur. Müdür muavini talebeyi ayrı ayrı müdüre takdim eder⁶⁰⁶.

Mektepte öğrenim gören öğrenciler için nizamnamede kurallara uyma ve disiplin konuları ile ilgili önemli düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre her sınıfın bir tabip sınıf zabiti ve iki mülâzım zabiti vardır. Her sınıfta bulunan talebenin en muktediri o sınıfın, sınıf başı namını taşır. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye talebesi askeri kanunname-i dâhilîsi gereğince kanunlara itaat etmeye mecburdur. Talebe mekteb-i tıbbiye-i askeriye'nin bütün zabitan ve memurininin emirlerine itaate mecbur oldukları gibi fakültede bulundukları müddetçe darülfünun nizamlarına tabidirler. Fakülte muallim reisinin emirlerine uymaya mecburdurlar. Fakültede ve serîriyâtta vuku bulacak saygısızlık ve itaatsizliğin sonucunda verilecek olan ceza fakülte meclis muallimliğince diğer sivil talebeye tatbik edilen nizâmâtâ göredir. Fakültenin bütün eğitimden sorumlu heyetleri serîriyâtı ümerâ-yı fenniyesine riayet ve itaat etmeye mecburdurlar⁶⁰⁷.

Gerek mektebin dâhilinde ve gerek haricinde talebenin kıyafeti askeri yönetmeliğe uygun olmalıdır. Mektep müdürü talebeyi mektebin namus ve haysiyetini münhal herhangi bir mahalle gitmekten menedebilir. Mekteb-i tıbbiye-i askeriye talebesinin dahil ve hariçte cemiyet kurmaları ve cemiyetçe bir şeye karar vermeleri kesinlikle yasaktır. Siyasî ve umumi içtimalarda münferiden veya toplu bir şekilde bulunmaları, tahsile mâni olduğundan yasaktır. Bu maddeye uymayan talebe mektepten ihraç edilir. Talebe mektebin izni olmadıkça neşriyatta bulunamaz. Her nerede olursa olsun gürültü etmek, bağırarak şarkı söylemek ve huzuru bozacak

⁶⁰⁶ BOA, ŞD, 652/2-7.

⁶⁰⁷ BOA, ŞD, 652/2-8.

davranışlarda bulunmak kesinlikle yasaktır. Gerek mektepte ve gerek fakültede arkadaşlarına karşı şiddete eğilimli olan talebenin mektepte geleceği olup olmadığına dair karar vermek üzere mektebin intizâm ve itaat-ı askeriye meclisi talebeyi gözlemler ve ona göre bir karar verir. Kumar oynamak kesinlikle yasaktır. Talebenin, mektebe her türlü içki ve meşrubat getirmeleri ve mektep dâhilinde gazete gibi siyasi kitaplar bulundurmaları yasaktır. Mektebin verdiği elbiselerden başka elbiseler giymek yasaktır⁶⁰⁸.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de okuyan öğrencilerin mektep içerisindeki hiyerarşiyi dikkate almaları da nizamnamede belirlenen hususlar içerisinde yer almaktadır. Buna göre mektep hademesi, genel hizmetler ile meşgul olacaklarından talebeden hiçbirini hiçbir sebeple hademeden birini şahsi hizmetinde kullanamaz. Buna cüret eden talebe ceza göreceği gibi hademenin de mektepten atılmasına sebebiyet vermiş olur. Talebe âmirlerine sözlü veya yazılı vuku bulacak müracaatlarda askeri bürokrasiye riayet etmeye mecburdurlar. Bir husus için müdür veya müdür muavini ile görüşmek isteyen talebe rütbe derecesine riâyeten takdim edeceği dilekçe ile görüşme talebinde bulunacaktır. Talebelerin gerek mektepte ve gerek fakülte ve serîriyâta gürültü etmeleri kesinlikle yasaktır. Talebe mektepte yoklamada, serîriyât ve fakültede yoklamalar icra olunurken vaziyet-i askeriye ahzine mecburdurlar. Yevmî programda muharrer çeşitli tıbbi görevler boru ile ilan olunur. Talebeden hiçbir vazifesi olmayan hiçbir mahalle müsaadesiz giremez. Dışarıdan talebe ile görüşmeye gelen kişiler talebenin resmi görevi olmadığı zamanlarda nöbetçi dahiliye tabibinin veya zabitanın müsaadesi ile görüşebilirler. Müdürün özel izni olmayınca hariçten hiç kimse mektebi ziyaret edemez⁶⁰⁹.

Nizamnamede disiplin ve düzen meselelerinde önemli düzenlemelerin olduğu bölümler olmasına rağmen nizamnamenin çeşitli yerlerinde bu konuda yer yer hatırlatmalar yapılarak konunun önemine dikkat çekilmiştir. Buna göre yat borusunun çalınmasından sonra koğuşlarda kesinlikle gürültü olmayacaktır. Her sınıf başı mensup olduğu kısmın demirbaş eşyasını muhafazasından sorumludur. Kısımlara ait kitap ve alete vuku bulan zarar müsebbibine tazmin ettirilir. Müsebbip tayin edilemediği takdirde o kısımdaki talebeye taksim edilir. Mekteb-i tıbbiye-i askeriye talebesi serîriyâta, fakültede ve laboratuvarlarda sivil talebe ile birlikte derslere ve işgâat-ı ameliyeye devam ederler. Fakülteye, serîriyâta giden talebe toplu olarak yola çıkmak ve dönüşte mektep tarafından tayin olunan yoldan başka bir yoldan gidip gelemezler. Fakülteye ve serîriyâta geleceklerinde sınıf zâbitlerinden nöbetçi ile muayyen bir zâbit tarafından yoklama icra edilir. Müzakereci etıbbâ tarafından talebe fakültede ve serîriyâta nezaret altında bulundurulur. Gerekliğinde bunlar talebenin not defterlerini muayene ederler.

⁶⁰⁸ BOA, ŞD, 652/2-8.

⁶⁰⁹ BOA, ŞD, 652/2-9.

Her dersi için talebenin bir not defteri bulunur. Müzakereci etibba tarafından bu defterlerin her zaman muayene edilerek *görölmüştür* işareti konulur. Talebenin serîriyâta yerine getireceği hükümlerin evrakları da müzakereci personel tarafından kontrol edilir⁶¹⁰.

Mektepte yapılan sınavlara ilişkin ise nizamnamede şu hükümler bulunur: Her üç ay sonunda fakülte başkitâbetinden talebenin laboratuvarlara ve hastahanelere düzenli bir şekilde devam ettiğine dair evrak mektep müdüriyetine gönderilir. Talebe imtihan ve doktorları fakültede fakülte nizamlarına geçirilir. Talebe muayyen bir vakitte imtihana hazırlandığını bir dilekçe ile mektep müdürüne bildirdikten sonra ne zaman imtihan olacağı kendisine bildirilir. Aynı imtihanda iki defa reddolunan talebe mektepten ihraç olunur. Son sınıf talebesine terzilerinin hazır olmaları için her türlü kolaylık beyan edilir. Mekteb-i tıbbiye-i askeriye talebesi de sivil talebe gibi gerek serîriyâta ve gerek laboratuvarlarda şahsi hizmetlerde kullanmak üzere müsabakaya dahil olabilirler. Mekteb-i tıbbiye-i askeriyede bir yabancı dil tahsili (Fransızca, Almanca) mecburidir. Talebe bu lisanlardan hususi olarak imtihan edilip liyakat derecesine göre not verilir⁶¹¹.

Talebeye mektepte ordu teşkilatı sıhhiyesi ve umur-ı sıhhiye-i askeriyeye dair konferanslar verilir. Bu kaidelerden de özel imtihanlardan geçirirler. Her ay talebeye ahlak, terbiyesi ve hüsn-i hali ve intizam ve kıyafeti nazar-ı itibara alınarak sıfırdan yirmiye kadar numara verilir. Talebenin her ay derslerden geçirdikleri imtihanlarda aldıkları notlarla hüsn-i hal notları umum talebeye mektebin belli bir mahalline asılarak ilan olunur. Her ay nihayetinde talebe o ay zarfında aldıkları notlara göre tasnif edilirler. Gerek dersten ve gerek hüsn-i halden on birden aşağı not alan talebe gayrı muayyen bir surette cezalandırılır. Ders notlarının ortalaması hüsn-i hal notasıyla birleştirilip tekrar ortalaması alınarak bunun üzerine talebe tasnif edilir. Bu not on birden aşağı olursa talebe cezalandırılır. Her (sömestr) nihayetinde talebe altı ay zarfında aldıkları notlara göre tasnif edilirler. Talebe yevmî talimatnamede muayyen olan saatlerde müzakerehanelerine girerler. Müzakerehanelerde yüksek sesle görüşmek ve gürültü etmek kesinlikle yasaktır. Müzâkerehanelerde ve teneffüşhanelerin gayrı mahallerinde sigara içmek kesinlikle yasaktır. Her ay başı talebenin kırtasiye ihtiyaçları sınıf mülâzımı tarafından karşılanır ve bedeli maaşından kesilir⁶¹².

Mektepte uygulamalı olarak okutulan dersler için ayrıca düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelere göre ilk iki sınıf talebesi (Ateşli nişan talimlerine varıncaya kadar) bütün askeri talimleri icra ederler. Senede iki defa bu talimlerden not verilir. Son sınıflar talebesi ordudaki tatbikat-ı sıhhiye ve ambulans talimleri icra eder. Bu talimlerden de senede iki defa

⁶¹⁰ BOA, ŞD, 652/2-10.

⁶¹¹ BOA, ŞD, 652/2-11.

⁶¹² BOA, ŞD, 652/2-11.

not verilir. Talebeden biri gerek dahilde ve gerek hariçte muayyen olan kıyafetten gayrı bir kıyafette bulunamaz. Mektep üniforması Harbiye Nezareti'nin tayin ettiği vecihle biri dahili diğeri haricî olmak üzere iki türlüdür. Ayakkabıları Harbiye Nezaretinin seçeceği model üzerine tek düze olacaktır. Talebenin saçları bütün askerler gibi kısa kesilmiş ve feslerin rengi ve kalıbı devamlı aynı olacaktır. Talebenin kirlenen ve yırtılan elbiseleri mektebin terzihanesinde tamir edilir. Giyilmeyecek hale gelen elbise değiştirilir. Fakat bu hal talebenin kendisinden kaynaklanmış ise kendisine tazmin ettirilir. Bunun takdiri dahiliye müdüriyetine aittir⁶¹³.

Talebelerin tertip ve düzenine ait ise şu hükümler bulunur: Talebe koğuşta elbisesini, dolaplarını ve Müzâkrehanelerde kitaplarını gayet temiz ve muntazam bir şekilde muhafaza etmeye mecburdurlar. Talebenin elbiseleri kendine ait olmayan veya markası silinmiş bir şeyi istihsal eylemesi kesinlikle yasaktır. Talebe elbisesini ve ayakkabısını kendisi temizleyip süpürmeye mecburdur. Elbisesi tamir gereken talebe sınıfının mülâzımına malumat verir ve onun emriyle elbiseyi terzihaneye gönderir. Talebenin mektep dahilinde ve izin günlerine mahsus kıyafetleri vardır. Kaput ve pelerin mevsime göre müdür muavini tarafından verilecek emir üzerine giyilir ve mektep haricinde daima kırmızı eldivenle gezilir.

Bütün bu kurallara titiz bir şekilde uyulacaktır. Uymayan kişiler aşağıdaki cezalara tabi tutulacaktır.

1. İzinsizlik
2. Tek başına hapis
3. Müdür muavini tarafından azarlama (sınıf içerisinde)
4. Oruç tutturma
5. Müdür tarafından azarlama
6. Uzaklaştırma (Mektebin itaat-i askeriye meclisinin kararıyla icra edilir)

İzinsizlik iki şekildedir. Bunlardan biri nısf (yarı) ve diğeri tam şeklinde uygulanır. Nısf, Öğrencinin perşembe akşamı çıkarak cuma sabahı mektepte olduğunu ispat etmeye mecbur olduğu durumdur. Tam ise tamamıyla hafta izninden mahrum olunan durumdur⁶¹⁴.

Talebeye verilen cezalar sabahleyin rapor zamanı müdür muavinine beyan olunduktan sonra bir cetvele talebenin ismi, kimin tarafından verildiği ve sebebi yazılarak bütün talebeye mektebin muayyen olan bir mahalline tatbik olunarak ilan edilir. Tek başına hapis, kabahatinin ehemmiyetine göre dört haftaya kadar verilir ve bununla tecziye edilen talebe münferiden hapsedilir. Oruç hapsine mahkûm olan talebe hapishaneye sevk edilir. Hapishaneyi ancak

⁶¹³ BOA, ŞD, 652/2-12.

⁶¹⁴ BOA, ŞD, 652/2-13.

sorguya çekileceği ve imtihan olacağı için terk edebilir. Kendisine yalnız su ile ekmek verilir. Ahlaksızlıktan dolayı cezalandırılan talebe askeriye hizmetlerini terk etmeye mecburdurlar.

Ahvâl-i fevkalade: Mülâzımlar talebeden birini derhal hapse sevk etmek salâhiyetini hâizdirler. Fakat bu vukuatın akabinde nöbetçi dahiliye tabibine ve sınıf tabibine beyân-ı malumat etmekle mecburdur. İzin günleri mektebe gelme saatlerini geciktirmek bu gecikmenin zaman ve tekerrürüne göre ceza gerekli olup izinsiz dışarıda gece kalmak ceza gerektirir. Tekrarı halinde o talebe intizam ve itaat-ı askeri meclisi huzuruna çıkarılıp hakkında gereken karar verilir. İzinsiz olunarak dört defadan ziyade fakültede işgâlât-ı ameliyede bulunmayan ve serîriyâtta olduğunu ispat etmeyen talebe yine mezkûr meclis huzuruna çıkarılır. Cezalar kabahatin cinsine ve tekerrürüne göre derece derece verilir. Mektebe girdiğinden beri mükerreren veyahut ağır surete suç işleyen talebe akranına örnek olmamak için mektebin intizâm ve itaat-ı askeriye meclis huzuruna çıkarılıp verilecek karara göre icap ederse uzaklaştırılır. Cezalı talebe cezasını çekmeyince tatillerden istifade edemez. Toplu olarak yapılan kabahatlerde asıl kabahatlılar tezahür etmezse orada bulunan talebenin cümlesi birden cezalandırılır. Böyle Toplu olarak verilen cezalarda kabahatlılar daha sonra kendilerini bildirirlerse arkadaşlarını cezadan kurtarırlar⁶¹⁵.

Öğrencilerin tatil yapacakları zamanlar da biz düzene tabi tutulmuştur. Buna göre fakültenin tatil zamanı talebe mezundur. Taşralılar velilerinden getirip ibraz edecekleri dilekçelere göre sılaya gitmeye mezun olabilirler. Bu suretle mektep idaresi tarafından kendilerine verilecek izin tezkereleri sayesinde vapur ve şimendiferlerde askerlere mahsus indirimlerden istifade edebilirler. Mekteb-i tıbbiye-i askeriye talebesinin vapur ve şimendiferde ikinci mevkiden aşağı mevkide seyahat eylemeleri kesinlikle yasaktır. Bu kaideye riayet etmeyenler ağır surette ceza görürler. Serîriyatta şahsi hizmetlerde müstahdem talebe mensup oldukları serîriyât reisinin müsaadesi olmayınca sılaya gidemez. Geçirmeye mecbur olduğu gerek mektebin ilk sene nihayetindeki şahsi imtihanında ehliyetini ispat edemeyen ve gerek fakültenin doktorlarından geçemeyen talebe sıladan istifade edemeyeceği gibi tatil zamanında dahi istifade edemeyerek mektepte ikmal imtihanına çalışmaya mecburdur ve daha sonra ikmalde dahi ehliyetini ispat edemezse herhangi bir sınıfta bulunur. Bulunduğu askeri sıhhiye vazifesini yapmak üzere alaya ihraç edilecektir. Tahsilinin derecesine bakılmayarak üç sene süresince hizmet-i askeriyesini ifa edecektir⁶¹⁶.

Büyük tatilden başka, talebeyi izin vermek mektep müdürünün salâhiyeti dahilindedir.

⁶¹⁵ BOA, ŞD, 652/2-13.

⁶¹⁶ BOA, ŞD, 652/2-14.

Af dileyerek ve sınıfların tertibiyle müdürü kandırıp izin almaya teşebbüs eden talebenin bu hareketi tebeyyün ettiği takdirde mektep itaat-i askeriye meclisinin kararı vecihle tecziye edilir. Perşembe günleri fakültenin son dersinden sonra talebe cuma günü akşamı saat ikiye kadar mezundur. Son iki sınıf talebesi sabah ve akşam yemeklerinden sonra birer saat izinli çıkarlar. Yalnız o saatlerde lisan dersi olanlar veyahut müzakereciler tarafından dersten sınav olunacaklar o izinlerden mahrumdurlar. Bu iznin tatbiki müdürün inisiyatifine bağlıdır. Birer saat izinde talebe kıyafet-i dahiliye ile çıkacaktır. Bu maddenin tatbiki müdürün oyuna tabidir. Gayet acil durumlarda nöbetçi dahiliye tabibi talebeye bir iki saat için izin verebilir. Fakat bundan müdür muavinini haberdar eder. Cezası, talebe mektebe girmesi gereken saati bir saat geçirecek olursa o cezanın iki misline layık olur. Her ay talebenin dersten geçirdiği sınava bütün derslerden ortalama on altı buçuk numara alan talebeye cumartesi günü serîriyât zamanında yetişmek üzere mükâfaten izin verilir.

Biri ilk sınıftan biri de son sınıftan olmak üzere her hafta talebeden iki matbah nöbetçisi bulunur. Bunların görevleri şöyledir:

1. Bir haftalık yemek listesini muhasebe memuruyla beraber tertip ederler. Dahiliye müdürüyle istişare edilerek liste değiştirilebilir.
2. Erzak kabul ve tesliminde hazır bulunurlar.
3. Talebe tarafından yemekler hakkında vuku bulacak şikâyeti nöbetçi dahiliye tabibine- şikâyetinde bulunanların isimleri ile beraber beyan ederler⁶¹⁷.

Talebelerin yemek, temizlik, nöbet gibi düzenlerine dair son olarak şu hükümler yer alır: Talebe yemekhaneye aynı zamanda girer ve aynı zamanda çıkar. Yemek esnasında gürültü etmek ve şarkı söylemek yasaktır. Dahiliye müdürü mektebin umur-ı sıhhiyesinden sorumlu olup dahiliye etibbasından biri nöbet ile talebenin sabahları erkenden ayak vizitesini yapar. Tabibin muayenesine muhtaç olan talebe kalk borusunda nöbetçi mülâzımına ismini kaydettirip muayene için tahsis edilen odaya gider. Orada hazır bulunan tabibe- nöbetçi mülâzım- isimlerini kaydettiren talebenin cetvelini verir. Tabip her talebeyi muayeneden sonra vereceği veya tavsiye ettiği tedbirleri kendi eliyle kaydeder. Ayakta tedavi olunamayacak hastalar mektep hastahanesine yatırılır⁶¹⁸. İleride görülecek lüzum üzerine mektep müdüriyetinin bildirisiyle sıhhiye yönetimi tarafından nizamnâmenin esasına dokunulmayarak bazı kısımları ıslah edilebilir⁶¹⁹. Hazırlanan bu nizamnameye göre mektebin tüm idari işleyişi, ders programları, staj işleri, günlük yapılacak işler ince ayrıntılarıyla düşünülmüş ve uygulanmıştır ki bu geçmişten geleceğe bir kurumsal geleneğin varlığına işaret etmektedir.

⁶¹⁷ BOA, ŞD, 652/2-14.

⁶¹⁸ BOA, ŞD, 652/2-15.

⁶¹⁹ BOA, ŞD, 652/2-16.

1885 yılında Mektebin Nazırı Ferik Marko Paşa, Ders Nazırı Ferik Ahmet Paşa, Dahiliye Zâbiti Kaymakam Haşım Bey'dir. Mekteb-i Tıbbiye'yi bu dönemde özel yapan unsur Mektepte gayrimüslim ve Müslüman öğrencilerin bir arada eğitim görmesi, mektebin eğitim personelinde Avrupalı subayların bulunmasıdır. Mektepte Avrupalı subayların eğitim vermek için bulunduğu gibi buradan yabancı dil bilen öğrenciler de Avrupa askeri tıbbiye mekteplerine öğrenim için gitmişlerdir. Özellikle İngiltere, Osmanlı Askeri Tıbbiye Mektebi'nden çok sayıda İngilizce bilen öğrenci almıştır⁶²⁰.

Ayrıca eğitim dili Fransızca olduğu için bu dili bilen öğrenciler mektebi daha çok tercih etmişlerdir. Daha sora Türkçe eğitim için çalışmalar yapılmıştır. Aşağıda 19. Yüzyılın sonlarında mektepte görev yapan personel ve eğitim öğretim gören öğrenciler yer almaktadır⁶²¹:

Tablo 4.7 1885 Yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de Muallim, Me'mûrîn ve Muallimîn-i Mülkiye, Dahiliye Zabitanı ve Şakirdanı

Muallim			
Mirliva Saib Paşa	Milivâ Faik Paşa	Miralay Aristidi Bey	Miralay Ferdinand Bey
Miralay Aleksander Bey	Miralay Antranik Bey	Miralay Hacı Nafiz Bey	Miralay Ahmet Hilmi Bey
Miralay Agop Bey	Miralay Ali Bey	Baytar Miralay Daniş Bey	Miralay Müdür-İ Müzehane Rıfat Bey
Muallim Kaymakam Hüseyin Remzi Bey	Muallim Kaymakam İbrahim Lütfü Bey	Kaymakam Mazhar Bey	Kaymakam Vacid Bey
Muavin Kaymakam Hüseyin Sabri Bey	Kaymakam Abdünnur Bey	Kaymakam Bononski Bey	Binbaşı Feyzi Efendi
Binbaşı Şakir Efendi	Binbaşı Naim Efendi	Binbaşı Hayreddin Efendi	Binbaşı İbrahim Efendi
Binbaşı Ali Efendi	Binbaşı Hayri Efendi	Binbaşı Osman Efendi	Binbaşı Haydar Efendi
Binbaşı Vahak Efendi	Binbaşı Civan Efendi	Binbaşı Tevfik Efendi	Binbaşı Rasim Efendi
Muallim Baytar Emin Bey	Binbaşı Hüsnü Efendi	Binbaşı İdris Efendi	Kolağası Manyas Efendi
Kolağası Galip Efendi	Kolağası Neşet Efendi	Eczacı Lambo Efendi	Kolağası Şefik Efendi

⁶²⁰ MSB, 6/17/32.

⁶²¹ BOA, Y.PRK.SH., 2/15.

Kolağası Yusuf Rami Efendi	Yüzbaşı Abid Efendi		
Me'mûrîn ve Muallimîn-i Mülkiye			
Mirliva Saib Paşa	Mirlivâ Faik Paşa	Miralay Aristidi Bey	Miralay Ferdinand Bey
Miralay Aleksander Bey	Miralay Antranik Bey	Miralay Hacı Nafiz Bey	Miralay Ahmet Hilmi Bey
Miralay Agop Bey	Miralay Ali Bey	Baytar Miralay Daniş Bey	Miralay Müdür-İ Müzehane Rıfat Bey
Muallim Kaymakam Hüseyin Remzi Bey	Muallim Kaymakam İbrahim Lütü Bey	Kaymakam Mazhar Bey	Kaymakam Vacid Bey
Muavin Kaymakam Hüseyin Sabri Bey	Kaymakam Abdünnur Bey	Kaymakam Bononski Bey	Binbaşı Feyzi Efendi
Binbaşı Şakir Efendi	Binbaşı Naim Efendi	Binbaşı Hayreddin Efendi	Binbaşı İbrahim Efendi
Binbaşı Ali Efendi	Binbaşı Hayri Efendi	Binbaşı Osman Efendi	Binbaşı Haydar Efendi
Binbaşı Vahan Efendi	Binbaşı Civan Efendi	Binbaşı Tevfik Efendi	Binbaşı Rasim Efendi
Muallim Baytar Emin Bey	Binbaşı Hüsnü Efendi	Binbaşı İdris Efendi	Kolağası Manyas Efendi
Kolağası Galip Efendi	Kolağası Neşet Efendi	Eczacı Lambo Efendi	Kolağası Şefik Efendi
Kolağası Yusuf Rami Efendi	Yüzbaşı Abid Efendi		
Dahiliye Zabitanı			
Kolağası Sabri Bey	Kolağası Hasan Efendi	Alay Kâtibi Hüseyin Efendi	Tabur Kâtibi Ahmet Efendi
Yüzbaşı Hüsameddin Efendi	Yüzbaşı İbrahim Efendi	Yüzbaşı Said Bey	Yüzbaşı Ahmet Melik Efendi
Yüzbaşı Mustafa Efendi	Yüzbaşı Bekir Efendi	Yüzbaşı Mehmet Ağa	Mülazım-ı Evvel Necip Efendi

Mülazım-1 Evvel Hacı Rıza Efendi	Mülazım-1 Evvel Agah Efendi	Mülazım-1 Evvel Hüseyin Efendi	Mülazım-1 Evvel Cemal Efendi
Mülazım-1 Sani Şevket Efendi	Borazan Başçavuşu Kutsi Bey	Borazan Onbaşı Ali Ahmet	Borazan Neferi Mehmet Mustafa
Şakirdan			
İbrahim Abidin Efendi	Ahmet İbrahim Efendi	Ahmet Emin Efendi	Ahmet Cemal Efendi
Ahmet Ali Efendi	Ahmet Necati Efendi	Edhem Mehmet Efendi	Artin Kirgor Efendi
İsmail İsmail Efendi	İsmail Hazim Efendi	İlyas Mansur Efendi	Anob Papaz Fendi
Besim Efendi	Bekir Ali Efendi	Tevfik İsmail Efendi	Tevfik Rıza Efendi
Tahsin Hüsnü Efendi	Cemil Ahmet Efendi	Hüsameddin Abdurrahman Efendi	Hasan Tahsin Efendi
Safi Salih Efendi	Hamdi Yusuf Efendi	Hulusi Rauf Efendi	Dikran Şabik Efendi
Rasi Ali Efendi	Rıza Hurşid Efendi	Rıza Esat Efendi	Refik İzzet Efendi
Zahid Mustafa Efendi	Sarkiz Kirgor Efendi	Şükrü Ali Efendi	Abdullah Ahmet Efendi
Abdülkadir Efendi	Aziz Ahmet Efendi	Ali Rıza Efendi	Aleksander Dimitri Efendi
Ömer İsmail Efendi	Faik Hüseyin Efendi	Fahreddin Salih Efendi	Kadri İsmail Efendi
Kadri Mehmet Efendi	Kemal Abbas Efendi	Kirkor İlya Efendi	Kirkor Nişan Efendi
Mehmet İbrahim Efendi	Mustafa Şerif Efendi	Nuri Osman Efendi	Nuri Mehmet Efendi
Niyazi Ali Efendi	Nikola Andon Efendi	Vasil Naum Efendi	Yaver Ahmet Efendi
Yusuf Resul Efendi	İhsan Mehmet Efendi	Esat Mehmet Efendi	Ahmet Yahya Efendi
İsmail Habip Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Aftanyus Aleksander Efendi	Avram Salamon Efendi
İzidor Grabor Efendi	Abur David Efendi	Besim Efendi	Behcet Mehmet Efendi
Tahsin Mustafa Efendi	Tevfik Efendi	Cemal Abdullah Efendi	Hüsnü Lütfü Efendi
Hüseyin Hasan Efendi	Hakkı Ali Efendi	Halit İsmail Efendi	Hulusi Nazif Efendi

Dimitri Naum Efendi	Re'fet Şakir Efendi	Rüştü Ahmet Efendi	Reşid Abdullah Efendi
Rıza Mustafa Efendi	Rıza Mehmet Efendi	Süleyman Reşit Efendi	Salamon İshak Efendi
Arif Hüseyin Efendi	İzzet Veli Efendi	Ömer Sabri Efendi	Faik Rıfat Efendi
Feridun İsmail Efendi	Fuat Galip Efendi	Kadri Mehmet Efendi	Tanbus Dimitri Efendi
Marko Mivan Efendi	Mehmet Ethem Efendi	Mehmet Cemil Efendi	Mehmet Hasan Efendi
Mehmet Neşet Efendi	Mustafa Nizameddin Efendi	Nebil Hüsnü Efendi	Yaver Abdullah Efendi
İbrahim Abidin Efendi	Ahmet İbrahim Efendi	Ahmet Emin Efendi	Ahmet Cemal Efendi
Ahmet Ali Efendi	Ahmet Necati Efendi	Edhem Mehmet Efendi	Artin Kigork Efendi
İsmail Efendi	İsmail Hazim Efendi	İlyas Mansur Efendi	Agop Papaz Efendi
Besim Efendi	Bekir Ali Efendi	Tevfik İsmail Efendi	Tevfik Rıza Efendi
Tahsin Hüsnü Efendi	Cemil Ahmet Efendi	Hüsameddin Abdurrahman Efendi	Hasan Tahsin Efendi
Safi Salih Efendi	Hamdi Yusuf Efendi	Hulusi Rauf Efendi	Dikran Şabik Efendi
Rasi Ali Efendi	Rıza Hurşid Efendi	Rıza Esat Efendi	Refik İzzet Efendi
Zahid Mustafa Efendi	Sarkiz Kirkor Efendi	Şükrü Ali Efendi	Abdullah Ahmet Efendi
Abdülkadir Efendi	Aziz Ahmet Efendi	Ali Rıza Efendi	Aleksander Dimitri Efendi
Ömer İsmail Efendi	Faik Hüseyin Efendi	Fahreddin Salih Efendi	Kadri İsmail Efendi
Kadri Mehmet Efendi	Kemal Abbas Efendi	Kirkor İlya Efendi	Kirkor Nişan Efendi
Mehmet İbrahim Efendi	Mustafa Şerif Efendi	Nuri Osman Efendi	Nuri Mehmet Efendi
Niyazi Ali Efendi	Nikola Andon Efendi	Vasil Naum Efendi	Yaver Ahmet Efendi
Yusuf Resul Efendi	İhsan Mehmet Efendi	Esat Mehmet Efendi	Ahmet Yahya Efendi
İsmail Habip Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Aftanyus Aleksander Efendi	Avram Salamon Efendi

İzidor Grabor Efendi	Abur David Efendi	Besim Efendi	Behcet Mehmet Efendi
Tahsin Mustafa Efendi	Tevfik Efendi	Cemal Abdullah Efendi	Hüsnü Lütfü Efendi
Hüseyin Hasan Efendi	Hakkı Ali Efendi	Halit İsmail Efendi	Hulusi Nazif Efendi
Dimitri Naum Efendi	Re'fet Şakir Efendi	Rüştü Ahmet Efendi	Reşid Abdullah Efendi
Rıza Mustafa Efendi	Rıza Mehmet Efendi	Süleyman Reşit Efendi	Salamon İsak Efendi
Arif Hüseyin Efendi	İzzet Veli Efendi	Ömer Sabri Efendi	Faik Rıfat Efendi
Feridun İsmail Efendi	Fuat Galip Efendi	Kadri Mehmet Efendi	Tanbus Dimitri Efendi
Marko Mivan Efendi	Mehmet Ethem Efendi	Mehmet Cemil Efendi	Mehmet Hasan Efendi
Mehmet Neşet Efendi	Mustafa Nizameddin Efendi	Nebil Hüsnü Efendi	Yaver Abdullah Efendi
İbrahim Derviş Efendi	Ahmet Basri Efendi	Ahmet Fehmi Efendi	İsmail Ahmet Efendi
Emin Ali Efendi	Emin Tahir Efendi	Ancelo Abder Efendi	İsak İlya Efendi
Tahsin Esat Efendi	Celal Cemal Efendi	Celal Rauf Efendi	Celaleddin Muhtar Efendi
Cemi Ziya Efendi	Hüseyin Bedri Efendi	Haydar Ali Efendi	Hüseyin Salih Efendi
Hakkı Ali Efendi	Hamdi Aziz Efendi	Halil Hamdi Efendi	Hulusi Aziz Efendi
Harşu Yanabut Efendi	Rıza Kalender Efendi	Zeki Mustafa Efendi	Sadeddin Ali Efendi
İsmial Muhyiddin Efendi	Şefik Mustafa Efendi	Ali Süleyman Efendi	Fikri Şakir Efendi
Fevzi Ali Efendi	Mehmet Ethem Efendi	Mahmut Veli Efendi	Mustafa Nureddin Efendi
Nal Zühtü Efendi	Naim Salim Efendi	Nuri Ahmet Efendi	Nuri Ömer Efendi
Vasil Efendi	Viktor Efendi	Yasef Efendi	
İbrahim Halil Efendi	Ahmet Asım Efendi	Ahmet Şakir Efendi	İsmail Tevfik Efendi
İsmail Mehmet Efendi	Eşref Süleyman Efendi	Avram David Efendi	Uzun Karabet Efendi
Edhem Abdülaziz Efendi	Bahur İsak Efendi	Tahsin Salih Efendi	Celaleddin İsmail Efendi

Celal Seyfeddin Efendi	Hilmi Şakir Efendi	Hilmi Kadr Efendi	Hamdi Ahmet Efendi
Hamdi Osman Efendi	Hulusi Aziz Efendi	Halil Mehmet Efendi	Hayri Mustafa Efendi
Ahmet Nafiz Efendi	Dikran Sureye	Dmitri Svitri Efendi	Halil Edhem Efendi
Rüsuhi Tevfik Efendi	Reşat Ahmet Efendi	Rıza Hüsnü Efendi	Rıza Mahmut Efendi
Rıza Nafiz Efendi	Rıfat Hüsameddin Efendi	Rıfat Osman Efendi	Ruhi Hakkı Efendi
Şükrü Abdurrahman Efendi	Şevki Bekir Efendi	Saffet İzzet Efendi	Ziya Refik Efendi
Ziya Ömer Efendi	Abdi Tevfik Efendi	Azmi Ali Efendi	Aziz Murat Efendi
Ali Hüseyin Efendi	Ali Rıza Efendi	Ali Mustafa Efendi	Fuat İsmail Efendi
Fevzi Süleyman Efendi	Kostantin Efendi	Kazım Ali Efendi	Kazım Galip Efendi
Kazım Mehmet Efendi	Kâmil Raşit Efendi	Kemal Vassaf Efendi	Leon Karabet Efendi
Mehmet İbrahim Efendi	Mehmet Ali Efendi	Mehmet Rıza Efendi	Mehmet Salih Efendi
Mehmet Yusuf Efendi	Mehmet Hasan Efendi	Mahmut Tahsin Efendi	Mahmut Muhtar Efendi
Mustafa Ahmet Efendi	Mıgırdıç Karabet Efendi	Nazım Şerafeddin Efendi	Necmeddin Ahmet Efendi
Neşet İsmet Efendi	Naim Mehmet Efendi	Nuri İbrahim Efendi	Nuri Musa Efendi
Nail Hulusi Efendi	Nureddin Sami Efendi	Nikola Vasil Efendi	Yusuf Sadık Efendi
Yusuf Kenan Efendi	Yanko Nikola Efendi	Yorgi Kurti Efendi	
İhsan Şerif Efendi	Ahmet Hafi Efendi	Ahmet Tevfik Efendi	Ahmet Ali Efendi
Ahmet Süleyman Efendi	Esat Şerafeddin Efendi	Esat Neşat Efendi	İsmail Hasan Efendi
Ekrem Besim Efendi	Ubur Yako Efendi	Besim Edhem Efendi	Bahaaeddin Refik Efendi
Tevfik Ali Efendi	Şirya Rıza Efendi	Cemal Hüseyin Efendi	Cenab Şehabeddin Efendi
Hüsameddin Ahmet Efendi	Hasan İsmail Efendi	Hüseyin Besim Efendi	Hüseyin Said Efendi

Hüsnü İsmail Efendi	Hüsnü Hamid Efendi	Hüseyin Şükrü Efendi	Hüseyin Ömer Efendi
Hakkı Mehmet Efendi	Refet Kâmil Efendi	Rıfat Hasan Efendi	Rüstem Nuri Efendi
Refik Efendi	Refik Osman Efendi	Ziver Selahaddin Efendi	Süleyman Şükrü Efendi
Şükrü Kâmil Efendi	Salih Ömer Efendi	Ziya Nuri Efendi	Arif Hüseyin Efendi
Akif İzzet Efendi	Abdüllatif İbrahim Efendi	Ali İsmail Efendi	Ali Emin Efendi
Ali Hüsnü Efendi	Ömer Reşat Efendi	Galip Hurşit Efendi	Faik Esat Efendi
Faik Süleyman Efendi	Fahri Mehmet Efendi	Ferit Şükrü Efendi	Fuat Sırrı Efendi
Kirkor Efendi	Mehmet Hasan Efendi	Mehmet Arif Efendi	Mehmet İzzet Efendi
Muslihiddin Mehmet Efendi	Muzaffer Emin Efendi	Münif Selahaddin Efendi	Nizameddin Hasa Efendi
Fuat Hazım Efendi			
Cemal Hakkı Efendi	Nüzhet Haydar Efendi	Arif Resmi Efendi	Rıfat Şevki Efendi
Ziya Nazif Efendi	İsmail Edhem Efendi	Süleyman Ali Efendi	Rakım İbrahim Efendi
Mukim Mehmet Efendi	Ahmet Süleyman Efendi	İbrahim Abdullah Efendi	İsmail Hurşit Efendi
Sabri Hasan Efendi	Tahsin Mehmet Efendi	Ziya Cemal Efendi	Arif Edhem Efendi
Zülkif Efendi	Tahir Efendi	Hasan İsmail Efendi	İslam Cemal Efendi
Ahmet Arif Efendi	Muhyiddin Arif Efendi	Maksut Agop Efendi	Salim Selim Efendi
Mustafa Ratib Efendi	Zülfikar Emanuel Efendi	Nasih Efendi	Hakkı Efendi
Hale Mustafa Efendi	Mehmet İbrahim Efendi	Bahaeedin Şükrü Efendi	Mehmet Efendi
İzzet İbrahim Efendi	Mehmet Hüseyin Efendi		

Tablo 4.7'ye göre 1885 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de öğrenim gören öğrencilerin listesi incelendiğinde mektebin müslim ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasına açık olduğu görülmektedir. Mektepte görev yapan hocalar yüksek rütbelidir. Mektebin fazla sayıda yabancı ve gayrimüslim hocaları bulunmaktadır. İsimler incelendiğinde Osmanlı tebaası milletlerden Rum, Ermeni ve Yahudilerden birçok hocaanın okulda ders verdiği anlaşılmaktadır.

Mektepte hocalar dışında görevli memurların çoğunluğunu da gayrimüslim ve yabancı personeller oluşturmaktadır. Ancak öğrencilere bakıldığında Türkçe isimlerin yabancı isimlere oranla daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Gayrimüslim tebaadan öğrenciler ile Müslüman öğrenciler bir arada öğrenim görmekte olup bu öğrenimi Fransızca ve Türkçe almaktaydılar. Okulun kuruluşunda eğitim dili Fransızca olsa da daha sonra Türkçe olarak devam etmiştir. Bu yüzden okuldaki Türk öğrencilerin sayısında artış yaşanmıştır.

1894 yılında Doktor Maruzi, mektepte birtakım düzenlemeler yapılması gerektiğini bildirmiştir. Buna göre öncelikle talebelerin her birinin en az on iki hasta muayene ederek mezun olmaları gerektiğini belirtmiştir. Muallimin hastayı öğrencilerin önünde kendisinin muayene ettiğini, öğrencilerin bizzat kendilerinin muayene edemediğini belirtmiştir. Uygulamalı derslerin arttırılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden her bir şakirdana muayene edilecek on nefer verilip başlarında bir muallim bulunarak muayenenin gerçekleşmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Maruzi, Cildiye dersine tahsis olunan koğuştta ancak on iki yatak mevcut olduğunu ve bu sayının yetersiz olduğunu beyan etmiştir⁶²².

Mektepte okutulan dersler genel olarak Prusya Askeri Tıbbiye Mektebi ders programından alınarak hazırlanmıştır. Buna göre mektepte okutulan ders ve derslerin süreleri şöyledir⁶²³:

Tablo 4.8 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahanenin Ders Cetveli

Birinci Sene			
Ulûm-ı diniye	Haftada 1 defa	Fransızca	5
Kimya-yı gayrı uzvî	6	Hikmet-i tabiiye	6
Madeniyât ve tabakât	4	Mütâlaa (tekerrür)	1
Mecmuu haftada yirmi üç derstir.			
İkinci Sene			
Ulûm-ı diniye	Haftada 1 defa	Fransızca	4
Kimyâ-yı uzvî ve fenn-i istihbârî	6	Nebâtât	6
Teşrih tavsîfi	6		
Mecmuu haftada yirmi üç derstir.			
Üçüncü Sene			

⁶²² BOA, İ. HUS, 22/98.

⁶²³ BOA, Y.PRK.ASK., 142/45.

Ulûm-ı diniye	Haftada 1 Defa	Fransızca	Haftada 4 defa
Tahlil-i kimyevî	3	Hayvanat	5
Teşrîh tavsîfî	5	Fizyoloji	4
Mecmuu haftada yirmi üç derstir.			
Dördüncü Sene			
Ulûm-ı diniye	1	Fransızca	4
İnsac	3	Emraz-ı umumiye	3
Ameliyat-ı cerrahiye	3	Hıfzıssıhha	3
Müfredat-ı tıp	6		
Mecmuu haftada yirmi üç derstir.			
Beşinci Sene			
Seririyat-ı dahiliye	3	Dahili poliklinik	2
Emraz-ı dahili-i etfal	3	Seririyât-ı hariciye	3
Harcî poliklinik	1	Emraz-ı hariciye	4
Seririyat-ı ayniye	3	Emraz-ı ayniyye	1
Seririyat-ı cildiye	2	Seririyat-ı enfiye, izniye, zaciye	3
Fenn-i kabâle	4	Emrâz-ı akliye	1
Emrâz-ı izniye	1	Bakteriyoloji	2
Mecmuu haftada otuz dört derstir			
Altıncı Sene			
Seririyat-ı dahiliye	3	Dahili poliklinik	2
Emraz-ı dahiliye	4	Seririyât-ı hariciye	3
Haricî poliklinik	1	Emraz-ı hariciye	4
Seririyat-ı ayniye	3	Emraz-ı ayniyye	1
Cilt polikliniği	2	Seririyat-ı enfiye, izniye, zaciye	3
Emraz-ı akliye	1	Emraz-ı izniye	1
Tıp kanunu	2	Dail-kelb	2
Mecmuu haftada otuz dört derstir			

Tablo 4.8’göre Askeri Tıbbiye Mektebi’nde fen, sosyal, dil ve tıbbi dersler bir arada verilmektedir. İkinci seneden itibaren tıp dersleri okutulmaya başlanmıştır. Dördüncü seneden itibaren tıp derslerine ağırlık verilmiştir. Ders sayılarında da artış yaşanmıştır. Hazırlanan ders programında uygulamalı derslerin az olduğu dikkati çekmektedir. Aşağıda Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de okutulan hekimliğe dair bazı derslerin haftalık ve yıllık saatleri verilmiştir.

Tablo 4.9 Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de Bulunan Talebeye Tadrîs ve Talim Olunacak Ulûm ve Fünûnun Durumu

Birinci Sene		
İlm-i Nebâtât Sene-i tadrîsiye ibtidâsından itibaren bede’ ile Fransızca olarak haftada üç gün birer buçuk saat sene âhirine kadar tadrîs olunacağı	Fen-i saydlânî ameliyatı Sene-i tadrîsiye ibtidâsından bede’ ile haftada bir gün olarak kırk ders tadrîs olunacağı	İlm-i teşrih Sene ibtidâsında bede’ ile yevmiye birer saat okutturulup sene nihayetine kadar bitirilmesi. Teşrih dersinde ikinci sene şâkirdânından istek edenler hazır bulunabileceğinden ders-i mezkûrun ikinci sene şâkirdânının okumaya memur oldukları derslerin gayrı vakitte okutturulması
İkinci Sene		
Fizyoloji ilm-i umûr-ı tabiiye-i insaniye Sene-i tadrîsiye ibtidâsında bede’ ile bir buçuk saat olarak haftada üç gün sene nihayetine kadar tadrîs ve tekmil olunması	Tarih-i tabiiden ilm-i hayvânât Sene-i tadrîsiye ibtidâsında bede’ ile haftada bir gün sene âhirine kadar tadrîs olunacağı	İlm-i madeniyât Sene-i tadrîsiye ibtidâsında bede’ ile haftada bir gün yirmi ders tadrîs olunacağı
Fenn-i cerrahi-i sağîr Sene-i tadrîsiye ibtidâsından nihayetine kadar altmış ders tadrîs olunacağı		
Üçüncü Sene		
Müfredat-ı Tıbbiye Sene-i tadrîsiye ibtidâsında bede’ ile haftada üç gün bir saat olarak yüz on derste tekmil ettirilmesi	İlm-i Teşrih-i maraz Sene-i dersiyeye ibtidâsından ahirine kadar doksan ders tadrîs olunacağı	İlm-i emrâz-ı umûmiye Sene ibtidâsından intihâsına kadar yevmiye birer saat yüz ders tadrîs olunacağı
İlm-i hıfzu’s-sıhha İlm-i emrâz-ı umûmiye tekmilide bede’ ile yevmiye birer saat olarak		

sene hitâmına kadar yüz ders okutturulacağı		
Dördüncü Sene		
İlm-i emrâz-ı hâriciye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' haftada iki gün bir buçuk saat olmak üzere sene hitamına kadar okutturulacağı	İlm-i emrâz-ı dâhiliye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' ile haftada üç gün bir buçuk saat olmak üzere sene hitamına kadar okutturulacağı	Serîriyât-ı cerrâhiye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' ile yevmiye birer buçuk saat olmak üzere talim olunacağı
Serîriyât-ı tıbbiye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' ile be her gün bir buçuk saat olarak talim olunacağı	İlm-i Semûm Haftada bir gün yirmi ders tadrîs olunacağı	Ameliyat-ı Cerrahiye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' ile âhırine kadar haftada bir gün birer saat olmak üzere tadrîs olunacağı
Beşinci Sene		
İlm-i emrâz-ı hâriciye Sene-i dersiyye ibtidâsından hitâmına kadar haftada iki gün birer buçuk saat okunmak üzere tadrîs olunacağı	İlm-i emrâz-ı dahiliye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' ile hitamına değin haftada üç gün birer buçuk saat okutturulacağı	Serîriyât-ı cerrahiye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' ile hitamına kadar yevmiye birer buçuk saat olmak üzere talim olunacağı
Serîriyât-ı tıbbiye Sene-i dersiyye ibtidâsından bed' ile be her gün birer buçuk saat olmak üzere talim olunacağı	Fenn-i kabâle Sene ibtidâsından itibaren haftada iki gün olmak üzere tadrîs olunacağı	

Tablo 4.9'a göre mektepte okutulan derslerin haftada ve ayda kaç saat verileceği, eğitim dili konuları yer almaktadır. Buna göre önemli görülen dersler haftada üç gün okutulurken diğer dersler haftada bir gün ile sınırlandırılmıştır. Askeri Tıbbiye Mektebinin son sınıfına gelmiş olan talebeler 1898 senesinde kurulan Gülhane Tabâbet-i Askeriye Tatbîkât Mekteb ve Serîriyâtına geçerek burada staj yaparlar ve başarı gösterenler yüzbaşılık rütbesiyle askeri doktora başlarlardı⁶²⁴.

Gülhane Tabâbet-i Askeriye Tatbîkât Mekteb ve Serîriyâtı Profesör Rieder'in gayretleriyle Alman usulünde açılan bir hastane ve askeri yüksek okuldur. 1911 yılında Tabâbet-i Askeriye öğrenimi gören öğrenciler seririyattan çıkmışlardır. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den yeni mezun olmuş hekimler buraya devam etmek mecburiyetindelerdi. Burada tahsilini ve stajını tamamlayan hekimlerden ihtiyaç olduğu kadarı Ordu-yı Hümayun'da görevlendirilirdi⁶²⁵. Orduda görevlendirilmeyen askeri hekimler ihtiyaca göre muhtelif

⁶²⁴ BOA, BEO, 4214/316028.

⁶²⁵ Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi*, s. 59.

yerlerde görevlendirilebilirlerdi. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den mezun olan subaylar öncelikli olarak Bağdat, Musul ve Basra'daki karantinahanelerde görevlendirilmişlerdir. Bu bölgeler mezun subaylar için ilk tercihler arasında yer almıyordu bu yüzden bu bölgelere atanan şakirdanın maaşları yüksek tutulmuştur. İki bin iki yüz kuruş maaşla Basra'ya, bin yedi yüz elli kuruş maaşla Musul'a atama yapılmıştır⁶²⁶.

19. yüzyılda Kolera pandemisi meydana gelmiş ve özellikle Rusya ve İran'da karantina uygulanmıştır. Osmanlı Devleti Frengi, Çiçek, Kolera gibi hastalıklardan korunmak amacıyla bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Özellikle bu hastalıkların tedavisinde uzmanlaşmış tabipler olmadığından dolayı hekimlerin hastalıkların görüldüğü yerlerde görevlendirilmesi sağlanmıştır. Kaza ve nahiyelerde birer tabip ve eczacı bulunmasına karar verilmiştir. Livâ tabibinin iki bin, kaza tabibinin beş yüz, nahiye tabiplerinin bin kuruş olarak maaşları hesaplanmıştır. Vilayet eczacılarının biner, sancak eczacılarının sekizer, kaza ve nahiye eczacılarının altışar yüz kuruş maaş almasına karar verilmiştir. Vilayetlerin bazısı büyük bazısı küçük olduğu için Ankara Vilayeti ve vilayete bağlı sancak ve kazalar esas alınmıştır⁶²⁷.

Mektepte disiplin konularına da ayrıca önem verilmiştir. Mektebin öğrencileri ne kadar tıp tahsili görseler de asker statüsünde oldukları için öğrencilerin mektep içerisindeki davranışlarına dikkat etmeleri istenmiştir. 1892 yılında mektepte bazı öğrencilerin disiplinsiz davranışları dikkati çekmiştir. Bu dönemde askeri mekteplerdeki terbiye ve nizamın âdeta yok hükmünde olduğu ve yoklama mahallinde bile aşırı terbiyesizlikler yaşanmakta ve yoklamada yuh sadalarıyla bağışmakta bulundukları işitilmiştir. Bu şekilde hoş görülmeyen davranışlarda bulunan öğrenciler çeşitli cezalara tabi tutulmuştur⁶²⁸.

Ders programları, disiplin ve imtihan konuları mektep yönetiminin üzerinde titizlikle durduğu en önemli konulardan olmuştur. Daha sonra askeri hekim ve hocaların maaşlarının ödenmesi, tayin ve terfilerinin yapılması, mektepten başarıyla mezun olan öğrencilerin istihdamı mektebin diğer ehemmiyet verdiği konulardan olduğu görülmüştür. Meşrutiyet Dönemi'nde de reform geçiren mektep orduya hekim yetiştiren bir askeri tıp okulu olarak Cumhuriyet Devrinde de faaliyetlerine devam etmiştir.

4.1.3. Erkan-ı Harbiye Mektebi

Harbiye Mektebi bünyesinde yüksek bir sınıf olarak mevcut olan Erkan-ı Harbiye Mektebi II. Abdülhamid Dönemi'nde ayrı bir mektep olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bunun için mektebe dair yeni bir nizamname hazırlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde

⁶²⁶ BOA, İ. MVL, 127/3338.

⁶²⁷ BOA, Y.PRK.ASK, 93/9.

⁶²⁸ BOA, Y.PRK.ASK, 78/73.

nizamname uzun süreden beri hazırlanıyordu ancak yürürlüğe II. Abdülhamid'in hallinden kısa bir süre sonra koyulmuştur. Dolayısıyla nizamnamenin hazırlık süreci II. Abdülhamid döneminde başladığı için nizamname, 1909 tarihli olsa dahi içerik bakımından II. Abdülhamid dönemini yansıtmaktadır. Bu yüzden nizamnamenin burada verilmesi uygun görülmüştür. Erkan-ı Harbiye Mektebi için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nce tayin ve Şura-yı Askeri'ce onaylanan nizamnameye göre II. Abdülhamid Dönemi'nde Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin mahiyeti şöyledir⁶²⁹:

Nizamnamede öncelikle mektebin kuruluş amacı, yönetim ve idaresi bakımından hükümler yer almaktadır. Buna göre Erkân-ı Harbiye Mektebinin amacı, mektebe kabul olunan sınıf-ı muhtelif zabitanına fûnun-ı harbiyenin işleyişini göstermek ve onların malumat ve efkâr-ı askeriyelerini genişletme, ekleme yapma ve aydınlatmaktır. Yüksek askeri eğitim vererek konuşup kitabet edebilecek seviyede batı dillerinin gerekli olanlarını öğretmektir. Erkân-ı Harbiye Mektebi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye başkanının sorumluluğundadır. Müdür tarafından gerekli görülen boş kadrolara hocaları atama ve hocaların maaş ve maaş zamlarını onaylama, zabitanın verdikleri imtihana göre okula kabul edilecekleri tefrik, tahsil esnasında işe yaramayacakları anlaşılanları mektepten ihraç etmek mektep müdürünün insiyatifindedir⁶³⁰.

Erkân-ı Harbiye Mektebi iâşe ve idaresi Harbiye Nezareti'ne aittir. Askeri mahkemelere ait hususlar ilk olarak birinci ordu-yı hümayuna ait divan-ı harbe ve temyizen de mahkemeler dairesine aittir. Zabitanın şeref ve haysiyetlerine ait hususları müdürün sorumluluğunda olup mektep tarafından oluşturulacak bir heyet yürütecektir. Erkân-ı Harbiye Mektebi, dershaneleri, tedrisiye heyeti ve zabitan idaresi ve memurinine tahsis edilmiş iş ve oturma odalarını, zabitan efendilere ait bir yemekhaneyi kapsamaktadır. Erkân-ı Harbiye Mektebi, Erkân-ı Harbiye Miralayı veya Erkân-ı Harbiye Mirlivâsı rütbesinde bir müdürünün emir ve idaresinde bulunur. Müdür, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden beklenen asıl amacın detaylı bir şekilde açıklanmasına ve titizlikle icra etmesine çaba harcar. Okulda mevcut olan memurlar ve zabitler ile efrada bir fırka kumandanının salâhiyetiyle izin ve ceza tanzim eder ve mülkiyeden olup kadro dahilinde bulunan muallimin ve memurine dahi bir dairenin nâzırı sıfatıyla muamele eder. Diğer muallimin gerek ders ve gerekse intizam konusunda mektep müdürünün emirlerini yerine getirmeye mecburdur. Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin maarif meclisi derslere ait umur ve hususların idaresi ve düzenlenmesinde mektep müdürüne yardım eder. Her eğitim yılının başlamasıyla, her maliye yılı sonunda mektep müdürü tarafından erkân-ı harbiye-i umumiye

⁶²⁹ Nizamnamenin orijinali için bkz. Ek- 27. BOA, İ. AS, 90/37; Caner Aydın, *Osmanlı Askeri Organizasyonunda (1848-1914) Kurmay Subaylık: Teşkilat*. Harp Sanat Yayınları, İstanbul 2022, s. 39-43; İşkora, *Harp Akademileri Tarihçesi*, 1968.

⁶³⁰ BOA, İ. AS, 90/37-1.

reisine, biri mektebin tesis edilmesine ve diğeri de bir senelik kanun ve kaidelere özel olmak üzere iki kıta takrir verilir⁶³¹.

Müdüriyette müdürden ayrı olarak bir erkân-ı harp kaymakam ya da binbaşı ile üç kıdemli yüzbaşidan oluşan dört üye mevcuttur. Bunların ilki müdürün yokluğunda müdür vekaletinin tensibi, idarenin yönetilmesine ve özellikle mektebin bütçe ve idare komisyonuna doğrudan nezaret eder. Hocalardan özellikle zabitan, memûrlar ve diğeri personeller onun emrindedir. Bütün mülkiyeden olan memurlara kanunnamede yer alan maddeleri hatırlatır ve uyarılarda bulunur. İkinci, üçüncü ve dördüncü aza kıdemli yüzbaşılardan atanır. Bunlar müdürün emri altında olup zabitan efendilerin doğrudan amirleridir. Azadan biri müdürün emriyle emir ve zabitan hizmetçilerine nezaret edip onlara karşı bir tabur kumandanı yetkisine sahiptir⁶³².

Mektebin idaresiyle umur-ı hesâbiyesi birinci azanın nezaretinde olarak bir muhasebe memuruyla bir kâtip tarafından yürütülür. Mektep binasından sorumlu bir küçük memur görev yapar. Kalem odasını yaver makamında bir yüzbaşı idare ve mahrem olan kitapları ve evrakı muhafaza eder aynı zamanda katiplerin âmiridir. Kâtip efendiler askeriye teşkilatında sivil memurlardan olup harbiye nezareti tarafından ataması yapılır. Kütüphaneye emekli olmuş zâbitândan bir kütüb tayin edilir. Mektebe gerekli görülen hademeyi müdür atar. Zikri geçen memurlar ve hademenin maaşları mektep bütçesinden verilir. Gerektiğinde kullanılacak amelenin gündeliği yine mektep bütçesinden ödenir⁶³³.

Maarif meclisi reisi olan müdür ile birçok azadan oluşmaktadır. Azaların ataması için gerekli olan seçilme belgesi mektep müdüriyeti tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye riyâsetine takdim edilir. Müdürün yokluğunda azadan en kıdemlisi başkanlık eder. Müdürün teklifi üzerine meclis kitâbetine erkân-ı harbiye-i umûmiye reisi tarafından bir zâbita tayin edilir. Boş olan derslere muallim seçilip her sene yapılacak olan imtihanlara mahsus soruların düzenlenmesi gerek mektebe girme ve gerekse mezun olma imtihanları evrakının tetkik ve teftişiyle neticelerinin beyanı azanın görevidir. Azadan her biri bir oya sahiptir. Reisler aynı seviyede ise reisin oyuna müracaat edilir. Oyların ihtilafında azadan her birinin muhalefet sebebini yazılı olarak beyan hakkı vardır. Meclisin, hariciye makamları ile münâsebetleri müdür aracılığıyla sağlanır. Kadro dahilindeki muallimlerin meclisinin ve erkân-ı harbiye riyasetinin seçilmesiyle usulü dairesinde ataması yapılır. Bunların maaşları mektep bütçesine dahildir. Kadro dışındaki hocaları müdürün teklifiyle erkân-ı harbiye-i umumiye reisi atar. Bunlardan kıta ‘ata mensup olanların tayin emrinde müdür tarafından kumandanlarının

⁶³¹ BOA, İ. AS, 90/37-1.

⁶³² BOA, İ. AS, 90/37-1.

⁶³³ BOA, İ. AS, 90/37-2.

muvafakatı alınması icap eder. Kadro dahilindeki sivil muallimler müdürün teklifi ve erkân-ı harbiye-i umûmiye reisinin kararıyla harbiye nezâreti tarafından tayin edilir. Bunlar cihet-i askeriyenin daimî surette istihdam ettiği sivil memurlardan oluşmaktadır. Maaşları mektep bütçesinden ödenmektedir⁶³⁴.

Mektepte görev yapan hocalar ve maaşları hakkında şu düzenlemeler yer alır: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, müdürün atadığı kadro dışındaki sivil hocaları tasdik ve kabul eder ve bunların maaşı mektep bütçesinden karşılanır. Her muallim kendi ders usulü hakkında müdüre bir bildiri vermeye borçludur. En azından iki sene bölüklerde bilfiil hizmet etmiş olup alay veya müstakil tabur kumandanları tarafından gerekli koşulları bulundurması onaylanan mülâzımlar mektebe girmek için dilekçe verebilirler. Bu koşullar: Hidemât-ı ameliyede kendini göstermiş olmak ve askerlik yapmak için dilekçesi bulunmak, Fünûn-ı askeriye eğitime heves ve kabiliyeti bulunmak, büyük hizmetlerde kullanılabilmek liyakatına uyan ahlak ve kişiliğe sahip olmak, tamamen sağlıklı olup vücudunu korumak ihtiyacından beri bulunmaktır. İstanbul'da bulunan veya uzun müddet mezun olan zabitan mensup oldukları kıta kumandanları aracılığıyla müdür, verilecek dilekçe üzerine herhangi bir senenin bir veya birkaç dersine dinleyici sıfatıyla devam edebilirler. Her sene teşrîn-i evvel öncesinde meclis-i maarif tarafından bir kabul programı düzenlenir. Bu programda coğrafya ile tarih sorularının hangi yüzyıla ve dünyanın hangi kıtasına dair düzenleneceğine ve iki sınava hazırlanmak için hangi makama başvurmak gerektiği ilan edilir. Program Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından onaylanır ve sınav zamanı tayin edilir⁶³⁵.

Mektebe girecek olan öğrencilere yapılacak olan kabul sınavlarıyla ilgili nizamnamede birtakım düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemelere göre kabul imtihanına dilekçe veren zabitanın isimleri cetveli hidemât-ı askeriye ait sicil-i ahvâl evraklarıyla birlikte mensup oldukları kıt'a kumandanları tarafından ordu kumandanlıklarına ve oradan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine gönderilir. Her bir tercüme-i hal varakasına zâbitânın beyan edilen kurallara hangi seviyede tabi olduklarına dair alay veya müstakil tabur kumandanları tarafından birer şahadetname düzenlenir. Livâ, fırka ve kolordu kumandanları zabitan hakkında verilen şahadetnameleri kendi mütalaalarıyla ikmal ederler. Kolordu erkân-ı harbiye başkanları her yıl on beş şubata değin mektep müdürüne kolordu kumandanlarına kabul için dilekçe veren zâbitânın isimlerini cetvelini gönderirler. Kabul sınavından amaç zâbitânın erkân-ı harbiye mektebi derslerini başarıyla takip edebilecek güçte olup olmadığını anlamaktır. Bundan mevcut zâbitânın fikir kabiliyetleri bu imtihanda tayin etmelidir. Bu sınavlarda sorular öyle

⁶³⁴ BOA, İ. AS, 90/37-2.

⁶³⁵ BOA, İ. AS, 90/37-2.

hazırlanmalıdır ki bunlara cevap vermek konusunda zabitanın malumat kazanımlarıyla birlikte fikirlerini münasip bir şekilde ifade etmeleri gerekmektedir. İmtihan, Tabiye Nazariyât ve Tatbikatından, Fenn-i Eslihadan, İstihkâmdan, Topografyadan, Coğrafyadan, Krokiden ve Fransızcadan yapılır. Tabiye tatbikâtından verilen cevaplar, zabitanın beyanıyla bir karar verebilecek derecede sade ve basit olmalıdır. Topografya sorusu bir kısım arazinin bir ta'biye meselesine binaen münakaşadan ibarettir. Krokiyi topografya imtihanının araziden veya bir ta'biye meselesine binaen kıta'â ve özel işaretleri kapsadığı halde 1/25000 ölçeğinde uygulattırılır. Lisân derslerine devam edecek olanlar Türkçe'den Fransızca veya Almanca 'ya tercüme yaparlar. İmtihanlar yazılı olarak kolordu kumandanlıkları gözetiminde icra edilir. İmtihanlar kolordu erkân-ı harbiye reisinin gözetiminde icra edilir ve sınav kurallarına riayet edilmesinden sorumludur. Sualler ile haritalar bir zarf içinde erkân-ı harbiye-i umûmiye reisi tarafından damgalanarak kolordu erkân-ı harbiye reislerine gönderilir. Her zabita, kolordu erkân-ı harbiye reisine hususlar hakkında yazılı olarak malumat verir. Bu malumatlar okuduğu ilk, orta ve yüksek öğretimine dair bilgiler içeren bir hal tercümesi ile batı dillerinden hangisini tahsil edecekse ve bunlardan birine vakıf olup olmadığına dair bilgiler içermelidir⁶³⁶.

Sınavlar erkân-ı harbiye-i umumiye başkanının belirlediği gün ve sıra üzere yapılır. Soru zarfları sınav saatinden önce kesinlikle açılmaz. Sınav esnasında kolordu kumandanı tarafından yüzbaşı ve binbaşı rütbesinde nezâretçiler görevlendirilir. Bir odada bir nezaretçinin nezaretinde yirmi beş zabitten fazla bulundurulmaz. İmtihan odasına nezaretçilerden başka kimse girip çıkamaz. Kitap veya defter kullanımı kesinlikle yasaktır. Yalnız dil sınavlarında sözlük bulundurulmasına izin verilir. Sınav evrakı nezaretçiye teslim edilir. Sınav evrakının üzerine hangi saatte teslim edildikleri işaret edilip mühürlü bir zarf içerisinde kolordu erkân-ı harbiye reisine teslim eder. İmtihanların bulunduğu mühürlü zarf açılmayarak kolordu erkân-ı harbiye reisi tarafından numuneye muvafık bir cetvel ile birlikte erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâsetine gönderilir. Şubatın on beşinde gönderilen cetvele nazaran meydana gelen değişiklikler ve imtihan esnasında gerçekleşen bazı hususlar beyan edilir. Evrak ile zâbitânın tercüme-i hal varakaları ve şehâdetnâmeleri iliştilmiş olarak gönderilir⁶³⁷.

İmtihan evrakının incelemesi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin kararnâmesi üzerine meclis-i maarif tarafından yürütülür. Bu konuda yardım etmek için meclise birkaç memur daha görevlendirilir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye başkanı mektep müdüriyetinin kararı üzerine en iyi sınavı veren zabitanın mektebin birinci senesine, gereği kadar kabul edileceklerin sayılarını belirler ve sonucunda bu konuda verilen kararı kolordu kumandanlıklarıyla çeşitli

⁶³⁶ BOA, İ. AS, 90/37-3.

⁶³⁷ BOA, İ. AS, 90/37-3.

müfettişliklere dağıtır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye başkanı ilk sınavda kazanamayan bazı zâbitânın sınav evrakını tedbiren tutarak tekrar imtihan vermelerine müsaade edebilir. İmtihan veren zabitan mektebin birinci senesine kabul edilir. Kabul edilen zâbitânın kişiliği ve özelliklerine dair mektebe ayrıca bilgi verilmesine gerek yoktur. Beyan olunan ve mektep müdürü nezdinde bulunan tercüme-i hal varakası gibi evrak bu ciheti temin eder⁶³⁸.

Mektepte verilen eğitim süresi, tatil zamanları ve uygulamalı dersler hakkında ise nizamnamede şu esaslar yer almaktadır: Eğitim süresi üç yıldır. Bir yıllık ders süresi 9-10 aydır. Tatil süresi 2-3 ay olup temmuz başından eylül sonuna değin sürer. Sâmiîn (dinleyici) sıfatıyla mektepte öğrenimine devam eden zabitan herhangi bir sınıfa sadece bir sene devam eder. Her sınıfın öğrenci mevcudu sekseni geçtiği zaman iki kısma ayrılır. Eğitim teşrin-i evvelin birinde başlayıp haziranın sonunda tamamlanır. Tedrisat, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye başkanınca düzenlenen programa göre uygulanır. Ta'biye istihkâm vesait-i muhabere ve muvâsala ve harita dersleri ile diğer askerî dersler arazi üzerinde uygulamalı olarak işlenir. Uygulama derslerini güçlendirmek için fırsat bulundukça askeri imalathaneler, talim meydanları, Çatalca veya boğazlar istihkâmâtı ziyaret edilir. Harita uygulamaları ikinci yılın sonunda üç ve dört haftalık bir zaman süresinde yürütülür. Bu hususta müdürün bildirmesi üzerine erkân-ı harbiye-i umumiye başkanınca gereği kadar postabaşı tayin edilir⁶³⁹.

Mektepte sınıf atlamak için yapılacak sınavların nasıl olacağı, uygulamalı derslerin tatbiki ve öğrencilerin ders devamlılıklarına dair ise şu düzenlemeler bulunmaktadır: Mektep müdürü zâbitânın muhabere ve kıta'âtının talimlerinde bulunması ve askeri şimendiferler üzerinde tatbikat yapması için kıta'ât-ı mezkûreye başvurur. Zâbitânın eğitimden ne derecelerde istifade ettiklerini anlamak ve derslerin ne şekilde geçtiğine dair bir fikir edinebilmek amacıyla her sene sonunda muallimler tarafından verilen notlar dikkate alınmak üzere bir heyet tarafından zabitan sınav yapılır. Üçüncü senenin zabitanı imtihan sırasında kitap ve dergiye müracaat edilip edilmeyeceğini ve edildiği takdirde hangi seviyelerde izin olunacağını mektep müdürü belirler. Hastalık dolayısıyla sınava girmeyen birinci ve ikinci sene zabitanı daha sonra imtihan verirler. Her imtihandan sonra mektebe devamlılarından bir fayda beklenilmeyeceği anlaşılanlar kıtalarına iade edilirler. Hastalıkları uzun süre devam edecek olan zabitan kurallar gereği mektep ile ilişkisi kesilir. Özel sebeplerden dolayı mektepten ayrılmak isteyenlerin dilekçeleri nadiren ve zaruri hallerde kabul edilir. Bir zabiti mektepten ihraç etmek mektep müdürünün karar vermesinden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisinin onayına bağlıdır⁶⁴⁰.

⁶³⁸ BOA, İ. AS, 90/37-4.

⁶³⁹ BOA, İ. AS, 90/37-4.

⁶⁴⁰ BOA, İ. AS, 90/37-5.

Nizamname içeriğinde Erkan-ı Harbiye Mektebinde okutulan teorik ve pratik derslerin ne şekilde yapılması gerektiğine dair hükümler de bulunmaktadır. Bu hükümler piyade, topçu, süvari sınıflarına göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Buna göre piyade zâbitânı, kolordu sahra topçu alaylarından birine, süvari zâbitânı kolordu sahra topçu alaylarından birine girmeye hak kazanmış olan topçu zâbitânı henüz silah talimleri icra etmemiş olan herhangi bir sahra veya kale topçusu alayına ikinci senenin zâbitânı temmuzun yirmi ikisinden eylülün otuzuna kadar diğer sınıflara tayin edilir. Zâbitân memuriyet sırasında mezun bulunmuşlarsa mezuniyet süresinde şehadetnâmeye kaydolanması gerekmektedir. Hastalıktan veya lisân tahsili nedeniyle mezun bulunduğu için vazifesini yapamayan zabitan, mektebi bitirdikten sonra kıta'âta gitmesi gerekir. Zâbitânın tabi oldukları kanunları kolordu kumandanları belirler. Kıta'âta memur olan zâbitâna memuriyetleri süresince askeri harcırah nizamnâmesine göre harcırah verilir. Erkân-ı harbiye mektebi eğitimine devam edenlerden en kabiliyetlileri erkân-ı harbiye-i umumiye dairesine memur edilip dairenin çeşitli şubelerinde 1-3 sene hizmet ettikten sonra içlerinden erkân-ı harbiye sınıfına seçilenler, rütbe sırasıyla erkân-ı harbiye yüzbaşılığı ile açıkta bulunan memuriyetlere tayin edilecektir. Zabitanı gidiş ve dönüş harcırahı verilir. Zâbitân rütbelerine ait maaşlarını mektep yönetiminden alırlar. Topografya ameliyatıyla diğer derslerin icrasına ve erkân-ı harbiye seyahatine giden muallimin ve zabitanın masrafları karşılanır. Muallimîn ve zâbitâna verilen her maaş kıta'ât veya erkân-ı harbiye mektebi tarafından ödenir. Eğitim yılı sırasında öğrencilerin mezun edilmesi erkân-ı harbiye-i umumiye reisiyle mektep müdürünün kararına bağlıdır. Temmuz, ağustos ve eylül aylarında mezuniyet olabilir. Bu konuda kıtaâta verilecek dilekçeler mayısın on beşine kadar dikkate alınabilecek, zamanında ulaştırılacaktır. Dilekçe sonucunda verilen netice mektep müdüriyetine bildirilir. Kıtaâta bulunduğu zaman elde edilecek mezuniyet pek az süre için ve zorunlu olabilir⁶⁴¹.

Erkân-ı Harbiye sınıfına geçen şâkirdânın kısm-ı askerî ve fennî isimli Erkân-ı Harbiye birinci senesinde iki kısma taksim olunmasından dolayı kısm-ı askeriye'nin yalnız harbiye sınıfında görmüş olduğu köprücülük ve inşaat ve tesviye-i turuk derslerinden inşaat-ı askeriye'ye dair Erkân-ı Harbiye sınıflarında başkaca ders görmedikleri anlaşılmıştır. Her iki kısımdan yetişen erkân-ı zâbitânının ordu-yı hümayunlarda bile tefrîk-i inşaat ve köprücülük ve tesviye-i turuk işlerinde istihdâm olunmalarından dolayı bu derslerin çıkarılması halinde inşaat işlerinde uzman olmayan erkân-ı harbiye zâbitânına kalacağı anlaşılmıştır. Mekteb-i Harbiye-i Şahane piyade ve süvari öğrencilerine hafif istihkam ve topografya tatbikatı ve istihkâm inşaatı şeklinde gösterilen dersler yeterli görüldüğü için Erkan-ı Harbiye sınıflarında

⁶⁴¹ BOA, İ. AS, 90/37-6.

ayrıca okutulmamıştır. Bunun yerine hikmet, kimya ve hendese-i resmiye dersleri şeklinde verilmesi Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesince münasip görülmüştür⁶⁴².

Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde yapılan imtihanlar için sorulan sorular da bilgi ve beceriyi ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Aşağıda Erkan-ı Harbiye Mektebi derslerinin imtihanlarında sorulan bazı sorular verilmiştir⁶⁴³. Suallerin ayrıntılı içeriği tezin ekler kısmında yer almaktadır. Sorular incelendiğinde derslerin muhteviyatına tamamen uygun, gösterilen dersler istikametinde askeri teknik ve stratejileriyle ilgili soruların sorulduğu gözlemlenmiştir. İmtihan sorularıyla ilgili örnekler, bir fikir vermesi açısından kısaca gösterilmiştir. Buna göre bazı imtihan soruları şu şekildedir⁶⁴⁴:

“Küre-i arzın muhavveri etrafındaki deverânının edille-i müte‘addide ile ispatı”

“Kevâkib-i seyyârenin şemsten bu‘dlarının ve cesâmetlerinin ne vecihle istihrâç olunabildiği”

Fenn-i mimârî-i askeri sorusu:

“Bir binanın ne suretle keşfolunduğu”

Taksim-i arazi sorusu:

“Taksim-i arazinin mevzu‘u ve isti‘mâli ne olduğu”

Topçuluk fenni sorusu:

“Havai fişeği imâli ve isti‘mâli ve havaya su‘ûdunun sebepleri ne olduğunun beyanı”

Fransızca sorusu

“Alay flori nam musannıfın te‘lif eylediği tarih-i mütekaddiminden müstahrec bir ibârenin kıra‘etiyle şifâhen tercümes”i

İlm-i Coğrafya

“Avrupa ve Asya ve Afrika ve Amerika ve Avustralya kıtalarının nehirleri ve ülkelerin hudutları ve pâ-yı tahtlarıyla tahtaya resm olunmasını ve bir kere îânesiyle kable hangi tarafta olduğunu ve bir mahallin tavl ve arzını bulmak ve bir mahalde saat malum iken âhir mahalde saat kaçta olduğunu istihraç etmek ve tulû gurûb bulmak ne vecihle olur.”

Sınıf-ı Sâni

İlm-i Cebir

“B ile H iki seyyah âsitâne-i aliyyeden müfârakat ederek muhîti yirmi bir bin yüz yirmi sekiz mil coğrafya olan küre-i arzı devretmek murad etmişler. B şark tarafına ve H garp tarafına müteveccih olarak B seyyahı birinci günü bir mil ve ikinci günü iki mil ve üçüncü günü üç mil tenâsüb-i adediyyesi üzre ve M seyyahı be her yevm yirmi mil seyretmekle işbu iki seyyahın kaç günde mülâkî olacakları ve he biri kaç mil seyredecekleri sual olunur”.

⁶⁴² BOA, Y. MTV, 79/ 102.

⁶⁴³ BOA.TS.MA.e, 67/7.

⁶⁴⁴ Soruların tamamı için bkz. Ek-12.

“Erkân-ı harbiyye zânından biri düşmanı uzaktan rü’yet edip düşmanın yanaşık kol üze durarak resm eylediği müstatîlin cenahında olan asâkirin adedi cephesinde bulunan askerin adedinden beş zâid bularak bir müddetten sonra düşmanın askeri takarrüb edip tebdîl-i nizam birle cebpe-i sünende bulunan askerin adedi sekiz yüz kırk beş nefer tezâyüd edip ve cenahı beş sıra olarak düşmanın ne miktar askeri olduğu matlubdur”.

“Bir balığın kuyruğu dokuz kıyye ve başı nısf gövdesiyle kuyruk mecmu‘una müsâvî olup gövdesi dahi baş ile kuyruk mecmu‘una müsâvî olmakla ol balık kaç kıyye olduğu matlubdur. Muhammesü’ş-şekl bir palaganın üzerine mersûm dairenin kutru malum iken daire-i mezkûre dahiline muhammes ne vecihle resm olunabilir”.

İlm-i Hendese

“Ustuvâne dahilinde bulunan küre-i ustuvânenin sülüsânı olduğunun ispatı”

“İki mürebbi‘ mecmu‘una ve tefâzılına müsâvî mürebbi-i âhir amâli ve ispâtı”

“Bir müsellesin fevkalade bulunan zâviyelerini tansîf eden hatlar mukâbil bulunan sıl‘lerini kat eylediği noktaların beyni ve zıl ve işbu hattın tanzîf noktasından zıl‘lar üzerine birer amûd ihraç olundukta kaide üzerine ihraç olunan amûd-ı zıl‘ayn-i bâkıyeyn üzerine ihraç olunan amûdlar mecmu‘una müsâvî olduğu ne vecihle ispat olunur”.

İlm-i Hesap

“B ve E işbu üç noktadan B ile H bu‘du 30 mil ve B ile E bu‘du 45 mil olup B noktasında olan asâkir ikiye taksim ile bir anda H ve E noktalarına vâsıl olması emr ve tenbîh olunmuş ve H noktasından saatte 3 mil gitmek üzre 10 saatte B noktasına vâsıl olunacağı malum iken E noktasından saatte kaç mil gitmelidir ki yine 10 saatte B noktasına vâsıl oluna.

Hangi adettir ki rub‘u ve humsu mecmu‘undan yine kendi işareti tarh olursa bâkî kalan 126 adede müsâvî ola”.

Erkan-ı Harbiye Mektebi imtihan suallerinden anlaşıldığı üzere sınıf geçmek için analitik düşünce, işlem ve muhakeme yeteneği, genel kültür gibi konulara önem verilmiş, sınıf geçme şartları zorlaştırılmıştır. Ayrıca sınavlara özel ihtimam gösterilmiştir. Bu yüzden liyakatin esas alındığı yorumu yapılabilir.

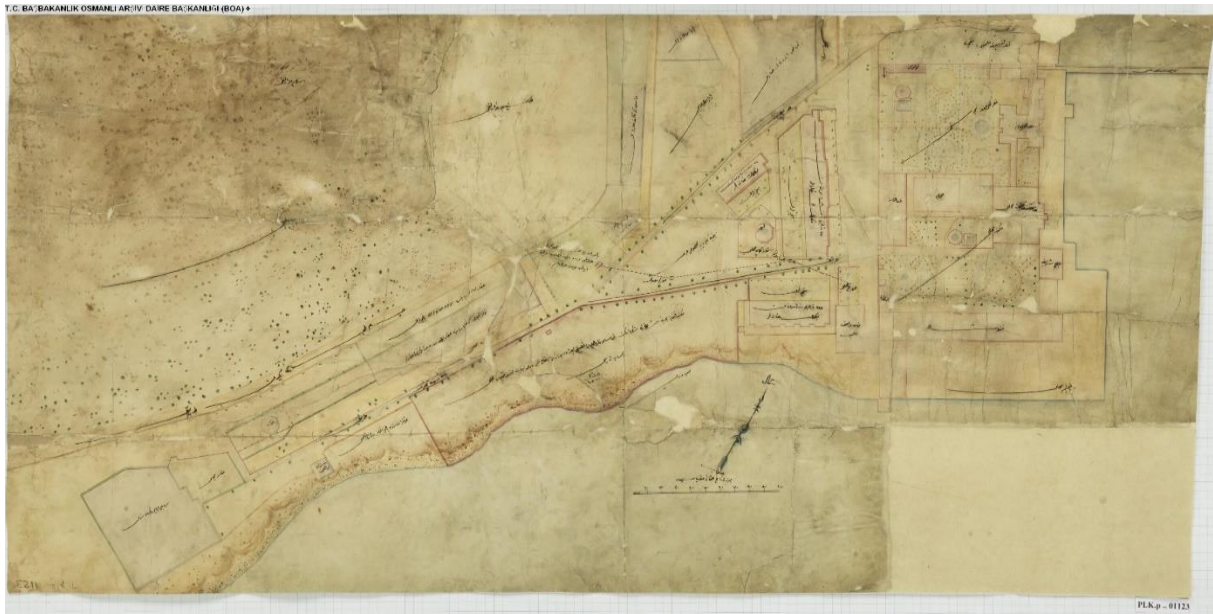
II. Abdülhamid Dönemi’nde Erkan-ı Harbiye Mektebi nizamnamesi ile kendi devrinden hemen sonra hazırlanan nizamname okutulan teorik ve uygulamalı derslerin içerik ve programları, okula kabul ve kayıt şartları, personellerin tayin ve terfileri, okulun bünyesinde bulunan kütüphanenin kullanımı, yapılan imtihanlar, mezun olan öğrencilerin ataması gibi konular yeniden teşkilatlandırılmıştır.

Mektepte okutulan uygulamalı derslerin tatbikine oldukça önem verilmiştir. Erkân-ı Harbiye üçüncü senesi şâkirdânının şimendifer derslerince olan tahsilatının ameliyatını görmek

üzere Sirkeci istasyonuna gitmeleri hususunda Serasker Paşa talimat vermiştir. Uygulamalı şimendifer dersine gidecek öğrencilere bin kuruş harcırah verilmiştir⁶⁴⁵. Ders içerik ve programları, öğrencilerin tabi tutulduğu imtihanlar incelendiğinde Erkan-ı Harbiye’de öğrenim gören öğrencilerin disiplinli ve yüksek kaliteli bir eğitimden geçtikleri anlaşılmaktadır.

4.1.4. Mekteb-i Bahriye-i Şahane

18. yüzyılın sonlarına doğru deniz mühendishanesi olarak kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, II. Abdülhamid Dönemi’nde Dersaadet’te Heybeliada’da bağımsız bir deniz harp okulu olarak teşkilatlandırılmıştır. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun adıyla kurulan okul 1838 yılında Kasımpaşa’daki yeni yapılan Deniz Harbiye Mektebi’ne taşınmıştı. Ancak bu bina yetersiz görülmüş ve 1846 yılında mektep Heybeliada’ya yeniden taşınmıştır. Mektep bundan sonra Mekteb-i Bahriye-i Şahane olarak anılmıştır. Bünyesinde açılan idadi ve rüştiye kısımlarıyla beraber eğitim öğretime devam etmiştir⁶⁴⁶. Mektebin yeri belgelerde İstanbul vilayetinin Adalar Kazasının Heybeliada Karyesinde ve Yalı mahallesinde yer aldığı belirtilmektedir. Arazi büyüklüğü ise yetmiş bir bin üç yüz doksan beş arşın-ı atık olarak belirtilmiştir. Mektebin bulunduğu yerin doğusunda denizin, batısında Mekteb-i Bahriye’ye ait hanelerin, kuzeyde İskele ve Yalı Caddeleri ile Haşmet Bey sokağının yer aldığı belirtilmiştir⁶⁴⁷.

Görsel 4.1 Mekteb-i Bahriye, Rıhtım (Heybeliada), Kasr-ı Hümayun ve Civarını Gösterir Kroki. (BOA, PLK.p, 1123)

⁶⁴⁵ BOA, Y.PRK.ASK., 68/40.

⁶⁴⁶ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 61.

⁶⁴⁷ BOA, A. MKT. MHM, 5/59; BOA, Y. A. RES., 20/ 30.

Ayrıca mektebe ait kırkın üzerinde hane ve henüz yapımı tamamlanmamış dükkanlar bulunmaktadır. Mektebe ait haneler sivil ve asker hocalara tahsis edilmiştir⁶⁴⁸. Tamire muhtaç olan binalar da iki yüz altmış yedi bin beş yüz kırk dört buçuk kuruş harcama yapılarak onarılmıştır. Yapılan harcamalar Bahriye Nezaret-i Celilesi tarafından karşılanmıştır⁶⁴⁹. Daha sonra ise hoca ve memurlara yeni binalar tahsis edilmek üzere on iki hane inşa edilmiştir. Haneler yedi yüz elli bin kuruş harcamayla tesis edilmiş ve masraflar Tersane-i Amire hazinesinden karşılanmıştır⁶⁵⁰.

Görsel 4.2 Bir Sahildeki Berriye Ambarı, Tersane-i Amire Fırını, Kömür Mağazası, Kabristan, Bahriye Mühimmat Ambarı, Çeşme, Tamirhane, Hastane ve Hamam, Su Bendi vs. Binaların Resmi. (BOA, PLK.p, 1028)

Mektebe Sevahil-i Devlet-i Aliye vilayetlerindeki rüştiyeleri bitirmiş öğrenciler alınmıştır. Bunlar Manastır, Edirne, Cezayir-i bahr-i sefid, Gelibolu Tekfurdağı, Bozcaada, Sakız, Midilli, Kıbrıs, Rodos, Girit, Aydın, Kuşadası, Kastamonu, Antalya, Bartın, Sinop, Ereğli, Canik, Samsun, Ünye, Trabzon, Suriye, Giresun, Trablus-ı Şam, Beyrut, Sayda, Akka, Bingazi, Trablusgarp sahil vilayetleridir. Buradan gelen öğrenciler Mekteb-i Bahriye-i Şahane'ye alınmışlardır. İdadi kısmı açılmadan önce doğrudan yüksek öğrenim kısmına alınmışlar ancak idadi kısmı açıldıktan sonra önce bahriye idadisinde öğrenimlerini tamamlamışlardır⁶⁵¹.

⁶⁴⁸ BOA, ML. EEM, 895/21.

⁶⁴⁹ BOA, İ. DH. 584/ 40694.

⁶⁵⁰ BOA, A.}MKT.MHM, 91/4.

⁶⁵¹ BOA, MF.MKT., 41/119.

1848 yılında mektebin eğitim öğretimiyle ilgili Patrona-i Hümayun Mustafa Paşa bir layiha hazırlamıştır. Layiha genel olarak eğitim sürelerini, ders programlarını, mektebe öğrenci kabul ve sınıf geçme gibi konuları içeriyordu. Buna göre eğitim dört yıl olmalıydı. Öğrenciler Kur'an-ı Kerim'i okuyup yazabilmeliydi. Öğrenciler gemi makine ve inşaiye olarak ayrılmalı, ilk iki yıl ortak ders aldıktan sonra üçüncü sınıfta kısımlarına göre dersler almalıydı⁶⁵².

Bahriye Meclisi'nin çalışmalarıyla mektebin reform çalışmaları hız kazanmıştır. Meclis, Levazım, Nizam ve Bahriye olarak üç kısma ayrılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'ne gelindiğinde bu iş bölümü artırılmıştır⁶⁵³. 1886 yılında Mekteb-i Fünun-ı Bahriye içerisinde yatılı bir Tüccar Kaptan Mektebi tesis edilmiştir⁶⁵⁴. Mektebe 15-20 yaş aralığındaki talebeler alınmıştır. Dört yıl olarak planlanan okulda Türkçe, İmla, Hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Resim, Fransızca, Uygulamalı Kaptanlık, Jimnastik, Fizik, Mekanik, Geometriye Giriş, Kesirler, Üçgenler, Logaritma, İnşaat, Tarih, Osmanlıca, Navigasyon ve Denizcilik, Rehnümay-ı Sefain dersleri okutulmuştur⁶⁵⁵. 1886 yılında Bahriye Mektebi'ne topçuluk ve torpido derslerinde kullanılmak üzere yeni usul kitaplar getirilmiştir. Ayrıca Mekteb-i Bahriye'nin zabitan ve talebelerinin hakkı olan elbise ve teçhizatlar temin edilmiştir⁶⁵⁶. Mekteb-i Bahriye'de teorik eğitim alan öğrenciler uygulamalı eğitimlerini askeri gemilerde yapıyorlardı. Bu gemilerde jurnalciler bulunurdu. Jurnalciler bir gün içerisinde yaşanan tüm olayları kayıt altına alırlardı⁶⁵⁷. Ayrıca Bahriye Mektebi'nden mezun olan öğrenciler askeri gemilerde jurnalciler olarak görev alabilişlerdir. Mektepte Almanca dersi verilmesi için çalışmalara da başlanmıştır. Süvari ve topçu sınıflarından birkaç öğrencinin Alman askeri okullarına eğitim almak amacıyla gönderilmesi gerektiği gündeme gelmiştir⁶⁵⁸.

Dönemin Bahriye teşkilatında batı ülkelerindeki deniz harp okulları örnek alınmıştır. Bu düşünceden hareketle devrin en büyük bahriye ve donanma güçlerinden birisi olan İngiltere ile bu alanda önemli bir iş birliği dikkati çekmektedir. Bu iş birliği ilerleyen dönemlerde bir İngiliz tesirinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki bahriye mektebindeki ders programı da yine İngiliz bahriye mekteplerine göre düzenlenmiştir. İngiliz etkisi büyük ölçüde görülmektedir. Ders programı İngiltere Bahriye Mektebi'ne göre düzenlenmiştir⁶⁵⁹. Osmanlı

⁶⁵² Ali İhsan Gencer, "Özel Bahriye Mektepleri Hakkında Bir Genelge (1851)". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7-8'den Ayrı Basım 1977, s. 415.

⁶⁵³ Levent Düzcü, "Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)". *Akademik Bakış*, 2 (5), 1- 20, 2009, s. 2.

⁶⁵⁴ BOA, Y.PRK.ASK, 38/ 88.

⁶⁵⁵ Arzu M. Nurdoğan, "Osmanlı Devleti'nde Tüccar Kaptan Yetiştirme Çabaları". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (31), 2010, s. 106.

⁶⁵⁶ MSBA, DTA.TRS, 1156/0.

⁶⁵⁷ MSBA, DTA. TRS. 1666/0.

⁶⁵⁸ BOA, Y.PRK.ASK, 36/99.

⁶⁵⁹ Sayım, "İngiliz Bahriye Mektepleri, s. 221.

Bahriyesindeki İngiliz nüfuzunun sebebi, Kırım Harbi'nde donanmanın ıslah edilmesi gerektiğinin anlaşılması Ruslara karşı İngiliz desteğinin olmasıdır. Osmanlı Donanması'nda Hobart Paşa, Sir Henry Felix Woods gibi isimler görev yapmıştır. Seyir öğretmenliğini Morris Bey, İngilizce öğretmenliğini Wells Bey, kılıç talimi, topçuluk öğretmenliğini Conolly Bey makine öğretmenliğini Warren Bey yapmıştır. 1897 Osmanlı- Yunan Savaşı ile birlikte Osmanlı Bahriyesinde İngilizlerin yanında Amerikalı ve Alman subaylar da görev yapmıştır⁶⁶⁰.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bahriye Mektebi bir reform süreci daha geçirmiştir. Öğrenim süresi dört yıl olmuş, güverte ve makine öğrencileri birlikte eğitim almıştır. Öğrenciler mektebe ait gemide bir yıl staj yapmışlardır. Öğrenciler donanmada oluşturulan seyri sefain, torpidoculuk, topçuluk, çarkçılık okullarındaki öğrenimle beraber sekiz yılın sonunda subay olarak göreve başlamışlardır⁶⁶¹.

Mekteb-i Bahriye'nin ders müdürü olan Holand Bey tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Raporda iki yüz elli İngiliz lirası maaş ile iki İngiliz hocanın gelmesi gerektiği belirtilmiştir. Bahriye Birinci Dairesi bu isteği kabul etmiş ve gelecek İngiliz hocaları için bazı şartlar koymuştur. Buna göre hocalarda aranan şartlar şöyledir⁶⁶²:

1. Yaşları kırkı geçmiş olmayacak
2. İngilizceden başka riyaziye ve tabî'îyyât dersleri öğretebilecek
3. Tahsîl ettiği ve ders verdiği mekteplerin şehâdetnâmelerini ve muallimliklerde üstün hizmet ve muvaffakiyyetini ispat edecek evraklarını göstermelidir.
4. Mekteb-i Bahriyede haftada ders süresi otuz dokuz saat olup iki muallimden her biri haftada yirmişer saat ders verecektir. Ders hâricinde talebeye nezaret ve oyunlarına iştirâk hizmetleri yoktur ücreti her birine senevî iki yüz elli İngiliz lirasıdır.
5. Heybeliada'da ikamet etmesi gerekmektedir
6. Bir askeri mektepte muallimlik edebilecek meziyete sahip olmalıdır
7. Eğitim yılı Rûmî Eylûl ayında başlar ve muallimlerin burada bir hafta evvelden bulunması gerekir
8. Temmuz ve ağustos ayları mektep tatil olur ve muallimler bu aylarda tatile çıkabilirler.

İngiltere'den Osmanlı Bahriyesi 'ne subay ve uzmanlar geldiği gibi Osmanlı Bahriye Mektebi'nden de öğrenciler İngiltere'ye harcırahları ödenerek tahsile yollanmışlardır⁶⁶³.

⁶⁶⁰ Bedirhan ve Atabey, , "Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı", s. 132.

⁶⁶¹ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin*, s. 61.

⁶⁶² BOA, HR.SFR.3, 668/11.

⁶⁶³ BOA, İ.HR, 132/6788.

Bahriye Mektebi'nde görev yapan subaylar titizlikle seçilerek liyakat esaslı görevlerine tayin olmuştur. Çeşitli meslek gruplarında sivil ve askerler mektepte görev yapmıştır. 1889 yılında Büyükada ile Heybeliada arasında bir telgrafhane açılmış ve Mekteb-i Bahriye'de bir oda açılarak buraya Fransızca bilen aylık altı yüz kuruş maaş ile bir memur tayin edilmiştir⁶⁶⁴.

Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz uzmanlar Osmanlı Devleti'ni terk etmişlerdir. Mondros Mütarekesiyle donanma ve Bahriye Mektebi zarar görse de Cumhuriyet Dönemi'nde tekrar faaliyete geçmiş ve eğitim öğretime devam etmiştir.

⁶⁶⁴ BOA, DH.MKT, 1605/118.

SONUÇ

II. Abdülhamid döneminde askeri eğitim meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının en önemli evrelerinden biridir. II. Abdülhamid, eğitimdeki modernleşmeye paralel bir şekilde askeri eğitim meselesinde ordunun güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi için çok yönlü adımlar attı. Bu adımlar, askeri eğitimde öncelikle modern prensiplerin benimsenmesini içermektedir. II. Abdülhamid döneminde kurulan veya güçlendirilen modern askeri okullar modernleşmenin en önemli simgeleri haline geldi. Bu okullarda, Batı tarzı askeri eğitim ve modern bir disiplin anlayışı disiplin inşâ edildi. Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye gibi askeri yüksek öğretim kurumları, modern askeri eğitimin başlıca merkezleri haline geldi. Dönemin öne çıkan hedefleri arasında askeri eğitimin kurumsallaşması ve kademeli olarak yaygınlaşması önemli bir yer tutar. Bu döneme kadar askeri yüksekokullara öğrenci hazırlayan askeri rüştiye ve idadilere gereken önemin verilmediği izlenimi bulunmakla birlikte II. Abdülhamid döneminde askeri rüştiye ve idadiler özen ve önemle seçilmiş Osmanlı Devleti'nin vilayetlerinde yerini aldı. Yeterli sayıda devlet okulu bulunmayan yerlerde Müslüman çocukları yabancıların açmış olduğu okullarda öğrenim görmekteydi. Bu durum, II. Abdülhamid döneminin önemli sorunları arasındadır. Bu yüzden vilayetlerdeki yerel ihtiyaçlara göre askeri mekteplerin yaygınlaştırılmasına önem verildi. Böylece II. Abdülhamid hem Dersaadet askeri mekteplerinin öğrenci kaynağını arttırmış oldu hem de vilayetlerin ihtiyacına göre askeri mektepleri tesis ederek Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı bireylerin yetişmesine zemin oluşturdu.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli, Anadolu ve Arap nüfusunun bulunduğu vilayetlerinde askeri rüştiyeler, ordu merkezlerinde de askeri idadi ve harbiye mektepleri imparatorluğun nüfus yoğunluğunun bir hayli yüksek olan vilayetlerinde hem rejimin taşrada etkin bir şekilde kendisini göstermesine hem de Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı subay kadrosunun yetişmesine katkı sağladı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde taşrada yaşayıp İstanbul'a okumak için gelmeye imkânı olmayan öğrenciler için *maarifin* vilayetlerde teşkilatlandırılması göreceli olarak fırsat eşitliği de sağladı. Böylece taşrada yaşayan yetenekli ve askerlik mesleğine uygun ve ilgili öğrencilerin bölgesel askeri okullarda yetiştirilerek Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapmalarına imkân tanındı. Bu okullaşma siyaseti bir başka açıdan ise II. Abdülhamid'in idari bakımdan merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi yönündeki siyasetine hizmet etmektedir. Taşrada bölgesel olarak ehemmiyetle seçilmiş mekteplerde öğrenim gören öğrencilerin önemli bir kesimi bu okulların sağladığı çok yönlü yarar ve avantajlardan istifade ederken, Dersaadet askeri mekteplerinde ise yer yer öğrenciler arasında sosyal eşitsizliklerin, nepatik davranışların

ve kayırmacılığın belirgin bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid devrinin askeri eğitim süreçlerinde gündeme gelen en önemli meselelerinden birisi askeri mekteplerde mevcut olan Zadehan Sınıfı meselesi oldu. Genellikle devletin ileri gelenlerinin çocuklarının bulunduğu sınıflarda, zadehanın ehliyet ve liyakata uygun olmayan terfiler alması ve bu tür öğrencilerin gelenek ve teamüllerle bağdaşmayacak şekilde rütbelerle donatılmaları Harbiye Mektebi'nin diğer öğrencileri arasında yer yer tepkilerin doğmasına ve zadehan ile aralarında zaman zaman münakaşa ve fikir ayrılıklarının çıkmasına ortam hazırladı.

II. Abdülhamid Osmanlı tebaasının devlete bakışında ve devlet hakkındaki görüşlerinde tıpkı idare ve çalışma sisteminde olduğu gibi belirleyici bir rol oynamak isterdi. Bunun en kısa ve en etkili yöntemlerin biri maarif siyaseti ile mektep müfredatının, dönemin siyasetine uygun bir şekilde değiştirilmesi ve şekillendirilmesi girişimleridir. Bu amaç doğrultusunda dönemin siyasetinin ruhuna uygun bir şekilde ders programlarında kimi değişikliklerin yanısıra dini dersler de ehemmiyetli görülerek programlarda yer aldı ve hatta Kur'an okuma, namaz kılma gibi dini ritüeller askeri mekteplerin eğitiminin bir parçası haline geldi. Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminin siyaset anlayışına uygun bir tarzda bir yönüyle modernleşme devam ederken, diğer yönüyle de İslam dininin gerekliliklerinin uygulanması askeri eğitimin bir parçası olarak görüldü. Bu durum ordu disiplini ve askeri maarif siyasetinde bir modernleşme karşıtlığı olarak değerlendirilmemelidir. Bilakis II. Abdülhamid döneminin orduda ve askeri maarif siyasetindeki değişiklikler kendi modernleşme dinamiklerini ortaya çıkarmıştır. Nitekim askeri eğitimde kullanılan ders programları ile askeri idadi ve yüksek okulların müfredatları *batıdaki* gibi ulum ve fünun yani bilim ve fen ders ve konularını içeren ve doğa bilimlerinin modern eğitim felsefesi ile okutulduğu görülür. Bu dönemde bir yandan askeri eğitimin halk tabanına yayılması, bir yandan askeri mekteplerde zadehan sınıflarının oluşması ile ders müfredatlarında dini eğitimin modern bilimlerle birlikte okutulması gibi durumlar bir çelişki olarak görülse de bu; II. Abdülhamid'in modernleşme siyaseti ile merkeziyetçi yönetim sistemine ilişkin siyasetinin pragmatist yönünü temsil eder.

II. Abdülhamid döneminde askeri eğitimde sıkı bir disiplin uygulanır. Öğrencilerin sadece sınıf içi tutum ve ders disiplinleri değil, okul dışındaki davranışlarında dahi belirli standartlar getirilir. Öğrencilerin bu standartların dışına çıkmaları yasaklanır. Şüphesiz ki bu durumun temelinde askeri disiplinin bir gereği olarak sistemin ön gördüğü insan tipinin ve subay profilinin yaratılması düşüncesi yer alır.

II. Abdülhamid döneminde askeri eğitimde modernleşme sürecinde batılı teknoloji, askeri bilgi ve stratejiyi benimseme yoluna gidilir. Bu doğrultuda Avrupa'dan birçok askeri danışman Osmanlı Devleti'ne gelir. Bu danışmanlar, Osmanlı ordusunun modernleşmesinde ve

Batılı standartlara uyum sağlamasında önemli bir rol oynar. Avrupalı askeri danışmanlar, Osmanlı ordusuna Batı'da kullanılan modern silahlar, taktikler, askeri teknoloji ve modern askeri eğitim konularında bilgi aktarımında rol oynadıkları varsayılır. Bu bakış açısıyla, ordunun donanım ve teçhizatı ile askeri eğitim mevzularında bir yenileşme ve değişim gündeme gelir. Böylelikle askeri öğrenciler henüz orduda subay olarak görev almadan önce çağın teknolojisine uygun silahlarla talim yapma fırsatı sağlanmak istenir. Avrupalı uzman subay ve danışmanlar esas itibarıyla askerlere disiplin, düzenli birlikler halinde hareket etme ve modern savaş teknikleri konusunda eğitim verirler. Bu yeni gelişme batı tarzı disiplin, askeri birliklerin etkinliğini artırır. Bundan başka Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni askeri okulların kurulmasında ve bu okulların idaresinde ve öğrencilerin eğitiminde etkin rol alırlar. Avrupalı askeri danışmanların etkisi, Osmanlı ordusunun ve askeri eğitiminin modernleşmesi sürecinde önemli olduğu açıktır ancak, bu etki bazen karışık sonuçlar doğurmaya müsaitti. Bazı reformlar hızla kabul edilip benimsenirken, kimi reform çabaları ise modernleşmeye karşı olan ya da ordunun modernleşmesiyle ilgili muhafazakâr görüş ve düşüncelere sahip olanlar arasında derin görüş ayrılıklarının ortaya çıkması kaçınılmaz olabilmektedir. Zira Avrupalı askeri uzman ve danışmanların etkisi sadece teknik anlamda değil, Osmanlı ordusunun geleneğine, kültürüne, subayların belirli liderlik anlayışına ve organizasyon sistemini tesir altında bırakmaktadır. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri yapısında Batılı etkilerle geleneksel yapının birbirine paralel bir şekilde gelişerek temsilini sağlar. Öte yandan batının askeri eğitim ve teknolojisinin Osmanlı Devleti askeri eğitim sistemine bu kadar nüfuz etmesi II. Abdülhamid dönemi için farklı sonuçlar da doğurur. II. Abdülhamid'in kurduğu okullarda Batılı tarzda modern bir eğitim anlayışıyla yetişen öğrencilerin imparatorluğun seçkin bir eğitim programından geçerek yükselen bir sınıf oluşturması, muhalif bir kesimin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. İlerleyen zamanlarda Jön Türkler olarak adlandırılacak bu kesim özellikle II. Abdülhamid'in taşrada açtığı askeri rüştiye ve idadilerde öğrenim görerek daha sonra Dersaadet askeri yüksek okullarına girerler. Özellikle imparatorluğun genç neslinin, gittikçe yükselen sınıflarından birini temsil eden ve özellikle de Askeri Tıbbiye Mektebi'nde okuyan öğrenciler aldıkları eğitimin tesiri ile imparatorluğun karşı karşıya kaldığı problemler karşısında devlet ve toplumu şekillendirmek amacının misyonunu üstlenerek harekete geçerler. İmparatorluğun hem taşrasını hem de başkentini gören bu öğrenciler II. Abdülhamid yönetimine karşı zaman zaman reaksiyoner ve muhalif bir duruşa yönelirler. Bu durum, II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının merkezinde yer alan, sisteme “sadakatle bağlı olmak” düsturunun, memurîn ve tebaa üzerinde yeterince etkin olamadığını göstermektedir.

II. Abdülhamid döneminin öne çıkan bir başka askeri eğitim reformu, bu dönemde askeri eğitimde yenilik getirecek bir başka girişim ise Küçük Zabitan Okullarının açılmasıdır. II. Abdülhamid'in son dönemlerinde kurulmaya başlanan ve özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde teşkilatlandırılan Küçük Zabitan okulları sayesinde Osmanlı Ordusunun personel silsilesi içerisinde çok önemli bir boşluk olarak değerlendirilen küçük rütbeli asker ihtiyacı karşılanmaya çalışılır. Bu dönemin asıl öne çıkan mekteplerinden biri de genelturmaylık geleneğinin kurumsallaşmasında önemli bir rol üstlenen Erkan-ı Harbiye Mektebi'nin Harbiye Mektebi'nden ayrı bir kurumsal yapıya dönüşmesidir. II. Abdülhamid döneminde müstakil bir şekilde teşkilatlandırılan bu okul sayesinde Osmanlı ordusunda yüksek rütbeli seçkin subaylar görev alırlar. Böylelikle günümüze kadar devam edecek olan Seraskeriyattan Erkan-ı Harbiye Reisliğine ve oradan da Genelturmaylık silsilesine uzanan bir askeri geleneğin kurumsallaşması söz konusu olur. II. Abdülhamid döneminin askeri eğitim politikalarının en önemli tezahürlerinden biri de askeri eğitimin modernleşmesinde sembol okullardan olan Gülhane Tababet-i Askeriyye Tatbikat-ı Mektep ve Seririyatı'nın kurulmasıdır. Bu mektep sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri ve mülki tıbbi alanında önemli ilerlemeler kaydedilir ve Osmanlı ordusu sağlık hizmetlerinde önemli bir gelişme gösterir. Böylece modern tıbbın yayılması sağlanarak tıp eğitim tarihinde bir gelenek oluşturulmuş olur.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda başlayan ordu ve askeri eğitim reformuyla Avrupa'dan örnek alınarak birçok askeri okul kurulur ve askeri maarifte Batı metotları benimsenir. II. Abdülhamid, devletin hakiki gereksinimlerini tespit ederek Avrupa'nın iyi taraflarını Doğunun kültürüyle harmanlayarak doğal şartlar içinde bu reformları yapmayı önemli görür. Bu doğrultuda II. Abdülhamid döneminde askeri eğitim politikasının temelleri belirlenerek askeri eğitim siyasetinde yeni bir anlayış ve perspektif oluşturulur. Askeri okullar sadece askeri eğitimde değil, aynı zamanda devlet ve toplum hayatında fikri ve kültürel dönüşümde bir hayli etkili olur. Âdeta bu okullar sadece maarif hayatı bakımından değil, Türk modernleşmesinin de toplumsal tabanını oluşturan dinamiklerden biri olur. Bu yönüyle eğitimle ilgili birçok ilklerin hayata geçirildiği ve başarıldığı Osmanlı askeri mektepleri Türk eğitim tarihinde ve modernleşme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Askeri mekteplerdeki eğitim reformlarının geleneksel mekteplerde kısmen ve diğer mekteplerde ise önemli ölçüde bir model oluşturması II. Abdülhamid dönemi Türk maarif hayatını Türk modernleşmesi sürecinde özgün bir yere konumlandırır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

A. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA).

Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE. SMHD II)

AE. SMHD II, 120/10003, 1 Ramazan 1254 (18 Kasım 1838).

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

BEO, Dosya No: 432, Gömlek No: 32366, Tarih: 4 Muharrem 1312 (8 Temmuz 1894).

BEO, 520/ 38969, 25 Cemazie'l evvel 1312 (24 Kasım 1894).

BEO., 2056/ 154140, 1 Safer 1321 (29 Nisan 1903).

BEO, 2775/ 208122, 11 Muharrem 1324 (7 Mart 1906).

BEO, 2882/ 216142, 10 Cemazie'l ahir 1324 (1 Ağustos 1906).

BEO., 3403/255178, 27 Şaban 1326 (24 Eylül 1908).

BEO, 3417/ 256203, 23 Ramazan 1326 (19 Ekim 1908).

BEO., 3434/ 257507, 21 Şevval 1326 (16 Kasım 1908).

BEO, 34417/258005, 29 Şevval 1326 (24 Kasım 1908).

BEO, 4214/316028, 18 Şevval 1331 (20 Eylül 1913).

Cevdet-i Maarif (C.MF)

C.MF, 70/3457, 27 Cemaziyelahir 1264 (31 Mayıs 1848).

C.MF, 116/5776, 29 Zilkaade 1252 (7 Mart 1837).

Dahiliye Nezâreti İdare Evrakı (DH. İD)

DH. İD, 19/45, 9 Şevval 1329 (3 Ekim 1911).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT)

DH.MKT., 252/ 14, 22 Zilhicce 1311 (26 Haziran 1894).

DH.MKT., 1427/ 11, 4 Şevval 1304 (26 Haziran 1887).

DH.MKT., 1605/118, 15 Recep 1306 (17 Mart 1889).

DH.MKT., 1944/ 54, 6 Şevval 1309 (4 Mayıs 1892).

DH.MKT., 2529/ 80, 22 Cemazie'l-evvel 1319 (6 Eylül 1901).

DH.MKT., 2530/ 37, 25 Cemaze'l-evvel 1319 (9 Eylül 1901).

DH.MKT., 2679/6, 16 Zilkade 1326 (10 Aralık 1908).

Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3)

HR.SFR.3, 668/11, 12 Aralık 1912.

İrade-i Askeri (İ. AS)

- İ.AS., 9/1312, 1 Rebiülahir 1312 (2 Eylül 1894).
- İ.AS., 20/ 19, 26 Şevval 1314 (30 Mart 1897).
- İ.AS., 30/ 35, 5 Ramazan 1317 (7 Ocak 1900).
- İ.AS., 53/ 35, 2 Şevval 1322 (10 Aralık 1904).
- İ.AS., 61/56, 25 Cemazie'l evvel 1324 (17 Temmuz 1906).
- İ.AS., 90/37, 1 Şaban 1327 (18 Ağustos 1909).
- İ.AS., 92/24, 22 Ramazan 1327 (7 Ekim 1909).
- İ.AS., 93/54, 21 Ramazan 1327 (6 Ekim 1909).
- İ.AS., 98/24, 13 Zilkade 1327 (26 Kasım 1909).
- İrade-i Dahiliye Nezareti (İ. DH)
- İ. DH, 17/799, 14 Cemaziyelevvel 1256 (14 Temmuz 1840).
- İ. DH, 60/2990, 24 Rebiulahir 1258 (4 Haziran 1842).
- İ. DH, 127/6515, 13 Şevval 1262 (4 Ekim 1846).
- İ. DH, 181/ 9985, 22 Zilkade 1264 (20 Ekim 1848).
- İ. DH, 218/12852, 21 Ramazan 1266 (31 Temmuz 1850).
- İ. DH, 584/ 40694, 29 Şaban 1285 (15 Aralık 1868).
- İ. DH, 690/ 48181, 4 Şaban 1291 (16 Eylül 1874).
- İ. DH, 776/63177, 16 Zilkade 1295 (11 Kasım 1878).
- İ. DH, 787/ 63914, 26 Cemaziyelahir 1296 (17 Haziran 1879).
- İ. DH., 822/ 66272, 11 Safer 1298 (13 Ocak 1881).
- İ. DH, 855/68551, 26 Recep 1299 (13 Haziran 1882).
- İ.DH., 916/ 72699, 16 Receb 1301 (12 Mayıs 1884).
- İ.DH., 962/76126, 27 Zilhicce 1302 (7 Ekim 1885).
- İ.DH., 1254/ 98401, 23Cemazielahir 1309 (24 Ocak 1892).
- İrade-i Harbiye (İ. HB)
- İ.HB., 9/25, 4 Safer 1328 (15 Şubat 1910).
- İ. HB., 42/ 21, 20 Cemaziyelahir 1328 (29 Haziran 1910).
- İrade-i Hariciye (İ.HR)
- İ.HR, 6/281, 19 Cemaziyelahir 1256 (18 Ağustos 1840).
- İ.HR, 10/491, 20 Rebiülevvel 1257 (12 Mayıs 1841).
- İ.HR, 61/2965, 9 Rebiülevvel 1266 (23 Ocak 1850).
- İ.HR, 106/5207, 20 Cemaziyelevvel 1270 (18 Şubat 1854).
- İ.HR, 116/5666, 22 Rebiülevvel 1271 (13 Aralık 1854).
- İ.HR, 132/6788, 6 Zilkade 1272 (9 Temmuz 1856).

İrade-i Hususi Maruzat (İ. HUS)

İ.HUS., 22/98, 22 Ramazan 1311 (29 Mart 1894).

İ.HUS., 61/ 2, 5 Ramazan 1315 (28 Ocak 1898).

İ.HUS., 85/21, 5 Recep 1318 (29 Ekim 1900).

İ.HUS., 108/83, 28 Cemaziyelevvel 1321 (22 Ağustos 1903).

İrade-i Maarif Nezareti (İ. MF)

İ. MF, 2/ 9, 26 Rebiülevvel 1311 (7 Ekim 1893).

İrade-i Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İ.MMS, 52/ 2308, 20 Cemaziyelevvel 1292 (24 Haziran 1875).

İrade-i Meclis-i Vala (İ.MVL)

İ. MVL., 24/380, 22 Cemaziyelevvel 1257 (12 Temmuz 1841).

İ. MVL, 81/1609, 19 Ramazan 1262 (10 Eylül 1846).

İ.MVL, 124/3195, 21 Ramazan 1264 (21 Ağustos 1848).

İ.MVL, 127/3338, 29 Zilkaade 1264 (27 Ekim 1848).

İ.MVL, 134/3630, 20 Rebiülevel 1265 (13 Şubat 1849).

İ.MVL., 155/4447, 16 Muharrem 1266 (2 Aralık 1849).

İrade-i Taltifat (İ.TAL)

İ.TAL., 178/ 19, 6 Safer 1317 (16 Haziran 1899).

İ.TAL., 279/ 6, 4 Rabiü'l evvel 1320 (11 Haziran 1902).

İ.TAL., 313/6, 15 Receb 1321 (7 Ekim 1903).

Maarif Nezareti Tedrisât-ı İbtidâiye (MF. İBT)

MF. İBT., 13/2, 12 zilkaade 1296 (28 Ekim 1879).

MF. İBT., 18/108, 12 Recep 1302 (27 Nisan 1885).

MF. İBT., 132/72, 18 Muharrem 1321 (16 Nisan 1903).

MF. İBT., 267/111, 29 Rebiülevvel 1328 (10 Nisan 1910).

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT).

MF. MKT, 31/115, 14 Şaban 1292 (15 Eylül 1875).

MF.MKT., 41/119, 26 Recep 1293 (17 Ağustos 1876).

MF.MKT, 85/109, 19 Rebiülahir 1302 (5 Şubat 1885).

MF.MKT., 92/122, 27 Rabiü'l ahir 1304 (23 Ocak 1887).

MF.MKT., 101/ 119, 26 Muharrem 1306 (2 Ekim 1888).

MF.MKT., 117/ 9, 23 Şaban 1307 (14 Nisan 1890).

MF.MKT., 790/ 20, 23 Rabiü'l ahir 1322 (7 Temmuz 1904);

MF.MKT., 796/ 54, 1 Cemazie'l ahir 1322 (13 Ağustos 1904).

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM)

ML. EEM, 895/21, 3 muharrem 1328 (15 Ocak 1910).

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

MV. 51/29, 3 Recep 1307 (23 Şubat 1890).

Plan, Proje ve Krokiler (PLK.p)

PLK.p, 936.

PLK.p, 1028.

PLK.p, 1123.

PLK.p, 2475.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (A.} MKT. MHM)

A. } MKT. MHM, 5/59, 17 Cemaziyelahir 1264 (21 Mayıs 1848).

A.} MKT. MHM., 91/4, 5 Zilkade 1272 (8 Temmuz 1856).

A.} MKT. MHM., 285/ 42, 16 Cemaziyelahir 1280 (28 Kasım 1863).

A.} MKT. MHM., 478/ 74, 11 Recep 1292 (13 Ağustos 1875).

Sadâret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT.NZD)

A.}MKT.NZD, 271/51, 5 Cemaziyelevvel 1275 (11 Aralık 1858).

Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y.A.RES)

Y.A.RES., 20/ 30, 27 Cemazie'l-ahir 1300 (5 Mayıs 1883).

Y.A.RES., 29/ 44, 20 Şaban 1302 (4 Haziran 1885).

Şura-yı Devlet (ŞD)

ŞD, 652/2, 4 Muharrem 1328 (16 Ocak 1910).

Teftişat-ı Rumeli Evrakı İrade-i Askeri (TFR. I. AS)

TFR.I.AS., 56/ 5564, 5 Muharrem 1326 (8 Şubat 1908).

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Makamat Evrakı (TFR. I.MKM)

Topkapı Sarayı Müze Arşiv Evrakı (TS.MA.e)

TS.MA.e., 67/7, 14 Rebiülahir 1263 (1 Nisan 1847).

TS.MA.e., 590/ 1, 9 Zilkade 1252 (15 Şubat 1837).

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV)

Y. MTV, 14/102, 24 Şaban 1301 (19 Haziran 1884).

Y.MTV., 39/ 67, 11 Zilkade 1306 (9 Temmuz 1889).

Y.MTV., 51/ 86, 25 Zilkade 1308 (2 Temmuz 1891).

Y.MTV., 73/ 80, 11 Cemazie'l-ahir 1310 (31 Aralık 1892).

Y.MTV, 74/119, 26 Recep 1310 (13 Şubat 1893).

Y.MTV., 79/ 102, 18 Zilhicce 1310 (3 Temmuz 1892).

- YMTV, 82/ 79, 24 Safer 1311 (6 Eylül 1893).
- YMTV, 92/13, 5 Ramazan 1311 (12 Mart 1894).
- YMTV, 94/13, 5 Ramazan 1311 (12 Mart 1894).
- Y.MTV., 126/86, 20 Safer 1313 (18 Ağustos 1895).
- Y.MTV., 193/ 50, 8 Rabiü'l ahir 1317 (16 Ağustos 1899).
- Y.MTV, 226/51, 12 Zilkade 1319 (20 Şubat 1902).
- Y.MTV., 226/109, 23 Zilkade 1319 (3 Mart 1902).
- Y. MTV, 234/ 57, 6 Cemazielevvel 1320 (11 Temmuz 1902)
- Y.MTV., 298/ 144, 27 Rebiü'l ahir 1325 (9 Haziran 1907).
- Yıldız Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK)
- Y.PRK.ASK., 3/ 77, 27 Rebiülevvel 1297 (9 Mart 1880).
- Y.PRK.ASK., 27/ 50, 10 Şevval 1302 (23 Temmuz 1885).
- Y.PRK.ASK, 36/99, 21 Safer 1304 (19 Kasım 1886).
- Y.PRK.ASK, 38/ 88, 20 Cemaziyelahir 1304 (16 Mart 1887).
- Y.PRK.ASK., 41/ 115, 19 Zilhicce 1304 (8 Eylül 1887).
- Y.PRK.ASK., 63/54, 29 Zilhicce 1307 (16 Ağustos 1890).
- Y.PRK.ASK, 68/40, 17 Cemaziyelevvel 1308 (29 Aralık 1890).
- Y.PRK.ASK., 70/ 34, 26 Receb 1308 (7 Mart 1891).
- Y.PRK.ASK, 78/73, 27 Kanun-ı evvel 1309 (8 Ocak 1892).
- Y.PRK.ASK., 82/22, 19 Şevval 1309 (17 Mayıs 1892).
- Y.PRK.ASK., 90/58, 27 Şevval 1310 (14 Mayıs 1893).
- Y.PRK.ASK, 93/9 (Belgenin Tarihi bulunmamaktadır).
- Y.PRK.ASK., 95/ 58, 13 Cemaziyel evvel 1311 (22 Kasım 1893).
- Y.PRK.ASK, 142/45, 17 Rebiülevvel 1316 (5 Ağustos 1898).
- Y.PRK.ASK, 143/57, 17 Rebiülahir 1316 (4 Eylül 1898).
- Y.PRK.ASK., 189/84, 23 Şevval 1320 (23 Ocak 1903).
- Y.PRK.ASK., 246/16, 16 Rebiü'l evvel 1325 (29 Nisan 1907).
- Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ)
- Y.PRK.AZJ. 45/118, 29 Zilhicce 1320 (29 Mart 1903).
- Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK)
- Y.PRK.BSK, 27/98, 18 Rebiülevvel 1310 (10 Ekim 1892).
- Yıldız Askeri Hariciye (Y.PRK. HR)
- Y.PRK. HR, 10/ 23, 13 Rebiülahir 1304 (9 Ocak 1887).
- Yıldız Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM)

Y.PRK. KOM., 4/13, 23 Ramazan 1300 (28 Temmuz 1883).

Y.PRK. KOM., 10/ 80, 8 Muharrem 1319 (27 Nisan 1901).

Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı (Y. PRK. MŞ)

Y.PRK. MŞ., 6/88, 7 Rebiülevvel 1316 (26 Temmuz 1898).

Yıldız Sıhhiye Nezareti (Y.PRK.SH)

Y.PRK.SH, 2/15, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885).

Yıldız Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM).

Y.PRK. TKM, 9/ 59, 29 Zilhicce 1303 (28 Eylül 1886).

Y. PRK. TKM., 10/20, 11 Cemaziyelahir 1304 (7 Mart 1887).

Zabtiye Nezareti (ZB)

ZB, 48/1, 1 Şevval 1300 (5 Ağustos 1883).

ZB, 322/28, 5 Zilhicce 1323 (31 Ocak 1906).

ZB, 325/103, 14 Cemaziyelahir 1324 (5 Ağustos 1906).

B. Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (MSBA)

MSBA, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Fonları (ATASE)

MSBA, Kutu: 2, Gömlek: 2, Sıra: 17, Tarih: 07.06.1853.

MSBA, 6/17/32, 30.07.1855.

MSBA, 9/11/9, 08.08.1898.

MSBA, 13/0/160, 19.02.1877.

MSBA, 15/0/150, 11.05.1875.

MSBA, 15/0/155, 23.06.1875.

MSBA, 58/15/4, 31.03.1897.

MSBA, 69/3/4, 5.8.1897.

MSBA, 70/5/23, 13.09.1898.

MSBA, 73/0/17, 07.09.1878.

MSBA, 73/1/1, 03.05.1897.

MSBA, 81/0/41, 30.03.1876.

MSBA, 124/ 0 /27, 24.10.1870.

MSBA, 124/0/42, 15.12.1870

MSBA, 124/0/128, 16.01.1872.

MSBA, 124/0/206, 31.12.1872.

MSBA, 124/0/271, 09.08.1873.

MSBA, 124/0/400, 25.09.1874.

MSBA, 124/0/636, 23.03.1877.

MSBA, 124/0/780, 03.08.1878.

MSBA, 124/0/831, 08.12.1878.

MSBA, Deniz Tarihi Arşivi Tersane Evrakları (DTA.TRS), 1156/0, 28.08. 1306 (09.11.1890).

MSBA, DTA. TRS. 1666/0,17.08.1325 (30.08.1909).

Resmî Belgeler

A. TBMM Koleksiyonları

Düstur. (1329). Tertib-i Sani, C. I, 10 Temmuz 1324-29 Teşrinievvel 1325, Matbaa-i Osmanî: Dersaadet.

B. Salnameler

Salname-i Askeriye, Tarih: 1293, 1304, 1307, 1308, 1309, 1311.

Salname-i Bahriye, Tarih: 1901.

Salname-i Maarif, Tarih:1898,1899,1901,1903.

C. Süreli Yayınlar

Ceride-i Askeriye, S.158, Tarih: H. 1254/ 1837.

Takvim-i Vekayi, S. 99, Tarih: 1250.

S.107, Tarih: 1251.

S. 705, Tarih: 1326.

Kitaplar

Adivar, A. (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ahmed Cevad (1882). *Tarih-i Askeri-i Osmani I-IV*. La Türki Matbaası, İstanbul.

Ahmed Cevdet Paşa. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 2. M. Güçlükol ve B. Bozkurt (Ed.), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Ahmed Lütü Efendi (1989). *Lütü Tarihi XIII*. M. Aktepe (Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ahmed Lütü Efendi (1999). *Lütü Tarihi I-VIII*. A. Hezarfen (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Akansel, İ. H. (2006). *Atatürk ve Yaverleri*. Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Akpınar, A. ve Eugene Rogan, (2001). *Aşiret Mektep Devlet (Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi)*, Aram Yayınları, İstanbul.

Akyüz, Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Akademi, Ankara.

Apak, R. (1988). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınevi, İstanbul.

- Avcı, A. (1963). *Türkiye’de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi*. Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Aydın, C. (2022). *Osmanlı Askeri Organizasyonunda (1848-1914) Kurmay Subaylık: Teşkilat*. Harp Sanat Yayınları, İstanbul.
- Badsey, S. (2022). *The Franco-Prussian War 1870-71*. Osprey Publishing, UK.
- Barnard, H. (1872). *Military Schools and Courses of Instruction in the Science and Art of War, in France, Prussia, Austria, Russia, Sweden, Switzerland, Sardinia, England and the United States*. E. Steiger, New York
- Baş, F. (2019). *Doğu Akdeniz’de Güç Mücadelesi 19. Yüzyılda Donanmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, K. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, K. ve Şahin, İ. (2001). *Mahmut Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid’e Dair Eseri*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Breuilly, J. (2011). *Austria, Prussia and the Making of Germany 1806–1871*. Routledge, New York.
- Bilim, C. Y. (1998). *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Bucholz, A. (2001). *Moltke and The German Wars, 1864–1871*, Palgrave, New York.
- Clausewitz, C. (2015). *Savaş Üzerine*. Çev. S. Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Clark, C. (2006). *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947*. Belknap Press, Harvard.
- Clemente, S. E. (1992). *For King And Kaiser The Making of the Prussian Army Officer, 1860-1914*. Greenwood Press, New York.
- Craig, G. A. (1964). *The Politics of the Prussian Army: 1640-1945*. University Press, Oxford.
- Çam, Y. (1991). *Atatürk’ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüştîye, İdadi, Harbiye (1892-1902)*. Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Çataltepe, S. (1997). *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*. Göçebe Yayınları, İstanbul.
- Çifci, E. (2022). *Prusya’dan Nato’ya Türk Ordusunda Batı Etkisi 1880- 1960*. Kronik Yayınları, İstanbul.
- Dolman, E. C. (2004). *The Warrior State How Military Organization Structures Politics*. Palgrave Macmillan, USA.
- Eraslan, C. (1995). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. Eser Matbaası. İstanbul.

- Erickson, E. J. (2001). *Ordered to Die A History of the Ottoman Army in the First World War*, Greenwood Press, London.
- Erickson, E. J. (2007). *Ottoman Army Effectiveness in World War I A Comparative Study*, Routledge, London and New York.
- Erkin, B. (2010). *Hatırat 1876- 1958*. Haz. A. Birinci, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Evered, E. Ö. (2012). *Empire And Education Under The Ottomans Politics, Reform, and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks*, I.B.Tauris & Co, London and New York.
- Findley, C. V. (1980). *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire the Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, New Jersey.
- Fortna, C. B. (2005). *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fulbrook, M. (2018). *Almanya'nın Kısa Tarihi*. Çev. S. Gürses, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Georgon F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. Çev. A. Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Georgon F. (2023). *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900- 1930*. Çev. A. Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. ve Sutton W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. Çev. A. Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Goerlitz, W. (2011). *History of the German General Staff, 1657-1945*. Kessinger Publishing, Montana.
- Goltz, C. v. d. (2012). *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri: Golç Paşa'nın Hatıratı*. Haz. F. Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Goltz, C. v. d. (2016). *Millet-i Müselleha (Ordu- Millet)*. Haz: İ.Sarıbal, Otorite Yayınları, İstanbul.
- Goody, J. (2008). *Kapitalizm ve Modernlik*. Çev. İ. Durdu, Küre Yayınları, İstanbul.
- Gökkaya, K ve Yeşilbursa, C. C. (2013). *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi, Siyasal Kitabevi*, Ankara.
- Grüşhaber, G. (2018). *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish Army 1908-1938: A History of Military Knowledge Transfer*. De Gruyter Oldenbourg, Berlin.
- Güler, A. (2000). *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerin Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gündüz, M. (2015). *Osmanlı Eğitim Mirası*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Gürer, T. (2007). *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*. Gürer Yayınları, İstanbul.

- Hecker, G. (1999). *Die preußischen Heeresreformen Personen und Programm*. Materialienheft zur ständigen Ausstellung in der Führungsakademie der Bundeswehr im Lichthof Stabsgebäude, Schriftenreihe der Führungsakademie der Bundeswehr Hamburg Akademie, Hamburg.
- Hobsbawm, E. (2008). *Devrim Çağı*. Çev. B. S. Şener, Dost Kitabevi, Ankara.
- Holborn, H. (1986). The Prusso- German School: Moltke and the Rise of the General Staff (Ed. P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University Press, New Jersey.
- Howard, M. (2006). *The Franco-Prussian War The German Invasion Of France, 1870-1871*. Routledge, New York.
- İlkin, S. ve Tekeli, İ. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İnalcık, H. (2018). *Osmanlı ve Avrupa*. Kronik Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2018). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İstek, G. (2020). *Avusturya ve Osmanlı Eğitim Sistemi Mukayesesi 1774- 1824*. Beyan Yayınları, İstanbul.
- İşkora, M. (1968). *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*. Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Kansu, N. A (2016). *Türkiye Eğitim Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Karabekir, K. (1993). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*. Emre Yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1999). *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi V*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul.
- Koç, Y. ve Yeşil, F. (2012). *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791- 1800)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Koçer, H. A. (1987). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*. Uzman Yayınları, Ankara.
- Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Köse, O. (2006). *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Küçükerman, Ö. (1996). *Türk Giyim Sanayiinin Tarihi Kaynakları*. GSD Dış Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nafi. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraat- XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Mehmed Esad (H.1195). *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*. Şirket-i Mürebbiye Matbaası, İstanbul.
- Mehmed Esad. (H.1312). *Mir'at-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümayun*. Karabet Matbaası, İstanbul.
- Mehmed Salahi. (2019), *Kamus-ı Osmani*, Haz. A. Birinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Moltke, H. V. (1969). *Türkiye Mektupları*. Çev: H. Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Moreau, O. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mueller, H. E. (1984). *Bureaucracy, Education, and Monopoly: Civil Service Reforms in Prussia and England*. University of California Press, Berkeley.
- Nicolle, D. (1944). *The Ottoman Army 1914-18*. Osprey Press, London.
- Ortaylı, İ. (1981). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Özbay, K. (1976). *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneler*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Özdemir, H. (2008). *The Ottoman Army 1914-1918 Disiase, Death on the Battlefield*, The University of Utah Press, Salt Lake City.
- Özkan, S. (2008). *Türk Eğitim Tarihi*. Nobel Yayınları, İstanbul.
- Özkat, M. ve Akça, İ. (2007). *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*. Kuleli Askerî Lisesi Matbaası, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (1997). *100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Paret, P. (1966). *Yorck And The Era Of Prussian Reform*. Princeton University Press, New Jersey.
- Preston, R. A. (1980). *Perspectives In The History Of Military Education And Professionalism*. Colorado Spring, United States.
- Riasanovsky, N. V. Ve Steinberg, M. D. (2014). *Rusya Tarihi*. Çev. F. Dereli, İnkılap Yayınları, İstanbul.

- Rıza Tahsin. (1991). *Tıp Fakültesi Tarihçesi I-II (Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye)*. A. Kazancıgil (Haz.), Özel Yayınlar, İstanbul.
- Roberts, J. M. (2010). *Avrupa Tarihi*. Çev. F. Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Roberts, J. M. (2014). *Kısa Dünya Tarihi*. Çev. M.T. Akad, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (2018). *Türkiye Eğitim Tarihi (11. Ve 20. Yüzyıllar)*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sander, O. (2012). *Siyasi Tarih*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Schleunes, K. A. (1989). *Schooling & Society: The Politics of Education in Prussia and Bavaria 1750-1900*. Berg, New York.
- Schoy, M. (2003). *General Gerhard von Scharnhorst: Mentor of Clausewitz and Father of the Prussian-German General Staff*. Canadian Forces College, Toronto.
- Schulze, H. (1991). *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763–1867* trans. by Sarah Hanbury-Tenison, Cambridge University Press, New York.
- Seignobos, C. (1960). *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*. Çev. S. Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Seyitdanlioğlu, M. (1999). *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vala (1838-1868)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Shanahan, W. O. (1966). *Prussian Military Reforms 1786-1813*. Columbia University Press, New York.
- Shaw, S. J. and Kural Shaw, E. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Somel, A. S. (2018). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839- 1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. Çev. O. Yener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Steinberg, J. (2015), *Bismarck*. Çev. H. Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin Sami (2010). *Kamus-ı Türki*. Çevik Matbaacılık, İstanbul.
- Şen, A. (2003). *Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)*. FECR Yayınları, Ankara.
- Şimşek, M. (2006). *Amid'den Diyarbekir'e Eğitim Tarihi*. Kent Işıkları Yayınları, İstanbul.
- Şişman, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Talay, A. (1991). *Eserleri ve Hizmetleri ile Sultan II. Abdülhamid*. Risale Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Turan, K. (2000). *Türk- Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*. Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi Tarih*. Der Yayınları, İstanbul.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Upton, E. (2018). *The Armies of Asia and Europe, 1878: Embracing Official Reports on the Armies of Japan, China, India, Persia, Italy, Russia, Austria, Germany, France, and England*. Forgotten Books, London.
- Uyar, M. (2020). *Dünya Askeri Tarihi*. Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Uyar, M. (2021). *The Ottoman Army And The First World War*. Routledge, London and New York.
- Uyar, M. ve Erickson, E. J. (2017). *Osmanlı Askeri Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2000). *Büyük Osmanlı Tarihi 5*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ünal, U. (2008). *Meclis-i Kebir-i Maarif 1869-1922*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ünal, U. (2015). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştîyeleri (1897-1907)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yarar, H. (2000) *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara.
- Zengin, E. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923) Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye*. Kitabevi Yayınları.
- Zorlu, T. (2014). *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*. Timaş Yayınları: İstanbul.
- Wagner, P. (2013). *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik Modernliğin Yeni Sosyolojisi*. Çev. İ. Kaya, Pegem Akademi, Ankara.
- Walford, E. (1857). *Blue Books For The People, Army Education:Being A Summary Of The Report Of The Commissioners Appointed To Consider The Best Mode Of Re-Organizing The System Of Training Officers For The Scientific Corps*. London.
- Wallach, J. L. (1985). *Bir Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)*. Çev. F. Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

- Walter, D. (2001). *A Military Revolution? Prussian Military Reforms before the Wars of German Unification*. Institutt for Forsvarsstudier, Oslo.
- Wetzel, D. (2001). *Bismarc, Napoleon III and the Origins of the Franco- Prussian War*. The University of Wisconsin Press, USA.
- Wiesner, M. E. (2016). *Erken Modern Dönemde Avrupa Tarihi*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Wilkinson, S. (1895). *The Brain of an Army: A Popular Account of the German General Staff*. Archibald Constable, Westminster.

Makaleler

- Acar, Ş., Bir, A., Kaçar, M. (2016). “Osmanlı’da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 17, 1-26.
- Akcan, E. (2015). “Colmar Von Der Goltz Paşa’nın Osmanlı Ordusu ve Asker- Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 4 (1), 14-35.
- Akdağ, M. (1963). “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730 – 1839”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 51-61.
- Alpar, G. (2013). “Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), 79-106.
- Aydın, A. and Zorlu, T. (2015). “Transfer of German Military Know-How and Technology to the Ottoman Military Factories at The Beginning of the First World War”. *Belleten*, 79 (285), 739- 759.
- Black, J. (2009). “The Military Influence on Engineering Education in Britain and India, 1848–1906”. *The Indian Economic and Social History Review*, 46 (2), 211–239.
- Başer, A. (2013). “İngiliz Elçisi Thomas Roe’nun Yazışmalarında II. Osman Dönemi”. *History Studies*, 5 (2), 45-55.
- Baykara, T. (1995). “Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), 1-11.
- Bedirhan, Y. ve Atabey, F. (2013). “Osmanlı Bahriyesi’nde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”. *Turkish Studies*, 8 (5), 127-139.
- Beşirli, M. (2004). “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (16), 121-139.
- Beydilli, K. (1979). “II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Askeri Heyet Hakkında”. *Tarih Dergisi*, XXXII, 481-494.
- Bozkurt, N. (2017). “Bağdat Vilâyeti’nde Osmanlı Dönemine Ait Modern Askerî Okullar”. *Tarih Okulu Dergisi*, 10 (XXXI), 83-111.

- Calinger, R. S. (2006). "Frederick the Great and the Berlin Academy of Sciences". *Annals of Science*, 24(3), 239-249.
- Ceylan, K. (2021). "Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Fransız Uzmanlar (1726-1812)". *Genç Kalemler Tarih araştırmaları Dergisi*, 7 (8), 138- 143.
- Colonel, R.R. (2005). "VII. Helmuth von Moltke and the Prussian-German Development of a Decentralised Style of Command: Metz and Sedan 1870". *Defence Studies*, 5 (1) 83-95.
- Çadırcı, M. (1963). "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 63-75.
- Çalık, R. (1996). "Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12 (36), 765-815.
- Çetin, M. ve Kök, R. (2018). "Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı". *Bilişim*, 85, 1-24.
- Çolak, M. (2020). "Macar Ressam Kálmán Beszédes'in Kaleminden Ödön Széchenyi ve İtfaiye Teşkilatı: Osmanlı Modernleşmesine Bir Katkı (Orijinal Karakalem Çizimleriyle Birlikte)". *TAD*, 39 (68), 331- 356.
- Davis, R. R. (2006). "VII. Helmuth von Moltke and the Prussian-German Development of a Decentralised Style of Command: Metz and Sedan 1870". *Defence Studies*, 5 (1), 83-95.
- Demircioğlu, İ. H. , Demircioğlu, E. ve Yılmaz, D. (2020). "1937 Jandarma Subay Sınıf Okulu Müfredat Programı'nın Değerlendirilmesi". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 291-316.
- Demirel, M. ve Kaya Doğanay, F. (2013). "Atatürk'ün Öğrenim Gördüğü Manastır Vilayeti'nde Eğitim". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 359-385.
- Dünheim, W. V. (1986). "Feldmareşal Moltke'nin Şark Gezisi". Çev. S. Ünlü, *Erdem*, 2 (5), 555-578.
- Düzcü, L. (2009). "Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)". *Akademik Bakış*, 2 (5), 1- 20.
- Efe, İ. (2021). "II. Meşrutiyet Döneminde Askeri Mekteplerde İslah ve Yapılandırma Çalışmaları". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi*, 11 (2), 423-438.
- Erdoğan, T. (1996). "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 183-247.
- Erken, İ. (2021). "II. Abdülhamid Devri'nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 463-507.
- Erler, M. Y. (2017). "Payitaht (İstanbul) Askeri İdadisi'nde Öğrenciler ve Metropoldeki Eğitim Standardı (1838–1915)". *Studies of The Ottoman Domain*, 7(13), 75-107.

- Eser, G. (2012). "Türkiye’de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIII (2), 99-114.
- Tekemen Altındaş, E. (2016). "1878 Berlin Konferansı’ndan Sonra Osmanlı Devleti’nin Askeri Islahat ve Dış Politikasındaki Yeni Yönelimler", *Asia Minor Studies*, 4 (8), 110-125.
- Garnier, M. (1975). "Technology, Organizational Culture, And Recruitment In The British Military Academy". *Journal of Political & Military Sociology*, 3 (2), 141-151.
- Geçili, D. (2016). "Osmanlı Devleti’nin Donanma İçin Model Olarak Aldığı İngiltere Bahriye Mektepleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XL*, (1), 121-133.
- Gencer, A. İ. (1977). "Özel Bahriye Mektepleri Hakkında Bir Genelge (1851)". *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7-8’den Ayrı Basım, 1-20.
- Gençoğlu, M. (2015). "Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı". *TAD*, 34 (58), 603-628.
- Gh Daw Alwarshfani, J. ve Yakupoğlu, C. (2021). "Osmanlı Devleti Zamanında Trablusgarp Vilâyetinde Askerî Okullar ve Kışlalar (XIX. Yüzyıl)". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8 (4), 1521-1540.
- Gorski, P. (1993). "The Protestant Ethic Revisited: Disciplinary Revolution and State Formation in Holland and Prussia". *Amerikan Journal of Sociology*, 99(2), 265-316.
- Gülcü, N. (2019). "Von der Goltz Paşa’nın Osmanlı Askeri Okullarını Modernize Etmesi ve Türk İstiklal Savaşına Etkisi". *Mediterranean Journal of Humanities*, IX (2), 311-317.
- Gümüş, M. (2015). "Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti’ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir Mi?". *Tarih Okulu Dergisi*, 8 (XXIII), 363-387.
- Gündüz, M., Erdoğan, B., Selimoğlu S. (2021). "Said Paşa’nın Hatıratı ve Modern Eğitim Sorununa Bakışı". *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 146-164.
- Güven, O. (2020). "Doğu Anadolu’da Jandarma Birliklerinin Asayiş Sağlama Çabaları (1890-1915)". *History Studies*, 12 (5), 2673-2693.
- Hall, D. I. (2020). "The Modern Model of the Battlefield Tour and Staff Ride: Post 1815 Prussian and German Traditions", *Connections*, 1(3), 93-102.
- İhsanoğlu, E. (1989). "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn Başhocası İshak Efendi. Hayatı ve Çalışmaları Hakkında Arşiv Belgelerine Dayalı Bir Değerlendirme Denemesi". *Belleten*, 53 (207-208), 735-768.
- Kaçar, M. (2008). "Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9 (1), 51-77.

- Kara, H. (2016). "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies*, 11 (21), 551- 561.
- Karaman, M. A. (2018). "Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 62-79.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2011). "Yirmi Birinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden". *Uluslararası İlişkiler*, 8 (29), 5-25.
- Karbi, B. (2019). "Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Joseph Pomiankowski ve Sefir Johann Pallavicini Raporlarında Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı: 1914-1916". *OTAM*, 45, 123-146.
- Kazalak, K. ve Gündüz, T. (2003). "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (14), 129-144.
- Keleş, H. (2006). "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14 (1), 227-240.
- Kopar, M. ve Yolun, M. (2012). "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış". *History Studies International Journal of History*, 4(1), 335-358.
- Korkmaz, M. (2020). "Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüştîye Mektebi". *Tarih Dergisi*, (72), 115-137.
- Köse, R. (2019). "Mekteb-i Tıbbiye'nin Haydarpaşa'ya Nakli ve Açılışı". *Sağlık Bilimleri Hemşirelik Dergisi*, 1 (1), 53-60.
- Kurtaran, U. (2014). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri". *Tarih Okulu Dergisi*, 7 (XVII), 393-419.
- Kurtaran, U. (2015). "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rexin'in Faaliyetleri (1755-1761)". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (47), 115-131.
- Kurtaran, U. (2020). "Heinrich Friedrich Von Diez'in İstanbul Elçiliği ve Faaliyetleri (1784 – 1790)". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 70 (1), 127-162.
- Kutlay Baydar, E. (2009). "Bach ve Buffardin'in İstanbul Buluşmasına Türk Müzik Tarihi Bağlamında Bakış". *Journal of World of Turks*, 2 (2). 43-52.
- Kutlay Baydar, E. (2010). "Osmanlıda Görevli İki İtalyan Müzisyen: Giuseppe Donizetti ve Callisto Guatelli". *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (1), 283-293.
- Nazır, B. (2010). "II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı - Macar Dostluk İlişkileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 309-317.
- Nurdoğan, A. M. (2010). "Osmanlı Devleti'nde Tüccar Kaptan Yetiştirme Çabaları". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (31), 103-122.

- Özaslan, F. (2018). “Osmanlı Basınından Türk ve Almanların Karşılıklı Hayranlığına İlişkin Bir Kesit: Asker Mecmuası Örneği”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 33-47.
- Özcan, A. (2011). “Hassa Ordusunun Temeli Mu’allem Bostaniyan-ı Hassa Ocağı”. *Tarih Dergisi*, 0 (34), 347-396.
- Özdemir, Ş. ve Alperen, A. (2019). “Subay Eğitiminin İyileştirilmesine Katkı Sağlayabilecek Alman Subay Eğitimi’ndeki Farklı Uygulamalar”. *Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 47-61.
- Öztürk, H. ve Karasu, C. (2014). “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Adli Tıp Bülteni*, 19 (3), 125-134.
- Reyhan, C. (2005). “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”. *Belleten*, 69 (254), 217-266.
- Roeder, T. (2018). “Professionalism and Training of Army Officers in Britain and the Habsburg Monarchy 1740–90”. *Marine Corps University Journal*, 9 (1), 74-97.
- Sarıboğa Akca, B. (2021). “Osmanlı Dönemi Batılılaşma Sürecinde İki Önemli Flütçü: Giuseppe Donizetti ve Mustafa Saffet Atabinen”. *Turkish Studies - Social*, 16(1), 281-301.
- Saydam, A. (1997). “Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi”. *Belleten*, 61 (231), 339- 386.
- Saydam, A. (2019). “Osmanlı Harbiyesinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi)”. *Adam Akademi*, 9 (1), 1- 35.
- Sayım, E. (2019). “İngiliz Bahriye Mektepleri Müfredatının İncelenmesi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, 9,219-242.
- Savaş, G. (2023). “Osmanlı Devleti’nde Askerî Eğitim Alanındaki Gelişmeler (19. Yüzyıl)”. *Harp Tarihi Dergisi*, 7, 99- 140.
- Sevig, V. R. (1952). “Askeri Adalet”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 236-299.
- Schulze, H. (1999). “The Prussian Reformers and their Impact on German History”. *Proceedings of the British Academy*, 100, 61-77.
- Sleman, R. (2021). “Tanzimat Döneminde Osmanlı-Fransa Askerî İlişkileri”. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 1-29.

- Sonat, R. (2020). “Bir Alman Heyetinin Birinci Dünya Savaşı’nda Irak ve İran’daki Faaliyetleri ve Düşündürdükleri: Müttefiklikten Ayrışmaya Giden Yola Dair Önemli Bir Değerlendirme”. *TAD*, 39 (67), 503-527.
- Sönmez, A. (2010). “Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (11), 163- 173.
- Şahin, İ. (2015). “Utrecht’ten Tilsit’e İngiltere’nin Akdeniz Politikası”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 838-859.
- Şanal, M. ve Demir, T. (2012). “Heybeliada Bahriye Mektebi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”. *Belleten*, 76 (275), 167-206.
- Şişman, A. (1998). “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Avusturya’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri Hakkında”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 11-23.
- Takaoka, S. (2021). “Prussian Military Reforms and the Berliner Landwehr in Local News during the Wars of Liberation, 1813-1815”. *UrbanScope*, 12, 17-25.
- Tansel, S. (1946). “Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı- Prusya Münasebetleri Hakkında”. *Belleten*, X (37), 133-165.
- Törel, T. (2020). “II. Abdülhamid Döneminde Edirne Vilayeti Jandarma Tensikâtı”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 179-197.
- Tunç, S. (2018). “Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman Von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri”. *Cedrus*, (6), 613-628.
- Tunç, S. (2018). “Osmanlı Sultanı III. Selim’den Fransa Kralı XVI. Louis’e Bir Nâme-i Humâyûn”. *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII (I), 367-378.
- Tütüncü, R. (2018). “Türk Silahlı Kuvvetlerinde Üstün Başarı Kıdemi Nedeniyle Erken Terfi İşlemi ve Yargısal Denetimi”. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28 (2), 95-130.
- Uyanık, E. (2009). “II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti”. *Amme İdaresi Dergisi*, 42 (2), 67-88.
- Uyar, M. (2019). “Sanders Askeri yardım Misyonu (1913-1918)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 29-84.
- Uyar, M. and Gök, H. (2003). “Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askeri Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması”, *KHO Bilim Dergisi*, 13(1), 1-28.
- Uyar, M. and Varoğlu, A. K. (2008). “In Search of Modernity and Rationality The Evolution of Turkish Military Academy Curricula in a Historical Perspective”. *Armed Forces & Society*, 35(1), 180-202.

- Uyar, M. and Güvenç, S. (2022). “A tale of two military missions: The Germans in the Ottoman Empire and the Americans in the Republic of Turkey”. *War & Society*, 41(2), 85-106.
- Ünal, U. (2009). “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”. *Belleten*, 73, 581-604.
- Vatansever, M. U. (2022). “Diplomasi Perspektifinden 1840 Osmanlı- İsveç Dostluk Antlaşması”. *CUJOSS*, 46(2): 296-305.
- Vaucelle S.ve McClelland, J. (2019). ‘Christian Patriotism’ and Physical Education in Pre-Revolutionary France: The Royal Military School in Sorèze in the Eighteenth Century, *The International Journal of the History of Sport*, 36 (4-5), 474-492.
- Yaramış, A. (2006). “Atatürk’ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye’nin Kuruluşu”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (3), 182-202.
- Yıldız, H. (2020). “Osmanlı Döneminde Yemen Vilayetinde Açılan İdadi Eğitim Kurumları”. *Mecmua*, (10), 240-261.
- Zengin, E. (2016). “II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) İmalat-ı Harbiye Fabrikalarında Silah ve Mühimmat Üretimi”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 80-108.
- Walter, D. (2009). “Roon, the Prussian Landwehr, and the Reorganization of 1859–1860”. *War in History*, 16(3), 269–297.
- Wawro, G. (1995). “The Habsburg ‘Flucht Nach Vorne’ in 1866: Domestic Political Origins of the Austro-Prussian War”. *International History Review* 17 (2), 221-248.

Kitap Bölümleri

- Altıntaş, A., (1998), “Gülhane Serriyat Hastanesi’nden Önceki Gülhane Hastanesi”. *Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri V*. Ankara, 1-11.
- Çakmak, B. (2018). “İzmir Jandarma Mektebi (1907-1911)”. *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*, İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit (Ed.), *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*, Berikan Yayınevi, Ankara, 147-168.
- Çavdar, N. ve Budak, B. (2022). “Osmanlı Modernleşmesinde Bir Mühtedi: Mustafa Celâleddin Paşa (Konstanty Borzecki)”. S. Nurdan ve M. Özler (Haz.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Hukuk ve Diplomasi Türk Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 375- 396.
- Çelik, Y. (2010). “Nizam-ı Cedid’in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmut Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839)”. S. Kenan (Ed.), *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. İSAM Yayınları, İstanbul, 565-590.

- Demirel, F. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Jandarma Eğitimi: Selanik Vilayeti Jandarma Mektepleri”. İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit (Ed.), *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*, Berikan Yayınevi, Ankara, 185-204.
- Duymaz, Ş. (2011). “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Yapıları”. M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan (haz.), *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 169-183.
- Gümüş, M. (2020). “Osmanlı Devleti’nin Yabancı Uzmanları İstihdam Politikaları: Kıllet-i Rical/ Memurine Çare Arayışları” M. Hanılçe, Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Osmanlı Devletindeki Yabancılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 27-66.
- Holborn, H. (1986). “The Prusso- German School: Moltke and the Rise of the General Staff” P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert (Ed.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University Press, New Jersey, 281-196.
- Karcı, E. (2018). “Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi (1904-1909)”. İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit (Ed.), *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*. Berikan Yayınevi, Ankara, 97- 116.
- Kartepeter, C. M. (1991). “Ottoman Military Reform Dring the Late Tanzimat: The Prussian General von Der Goltz and the Ottoman Army”. *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire*, Gorgias Press, New Jersey, 247–260.
- Kenan, S. (2010). “III. Selim Dönemi’nde Eğitim Anlayışında Arayışlar”. S. Kenan (Ed.), *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. İSAM Yayınları, İstanbul, 129- 163.
- Kodaman, B. (2011). “II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi”. M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan (haz.), *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 323-337.
- Örenç, A. F. (2019). “Yakınçağ’da Osmanlı Bahriyesi”. A. S. Özkaya (Ed.), *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*. Kronik Yayınları, İstanbul, 395-423.
- Palmer, R. R. (1986). “Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastic to National War”, (Ed. P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert), *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University Press, New Jersey.
- Paret, P. (1986). “Clausewitz” P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert (Ed.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton University Press, New Jersey, 186-217.

- Rothenberg, G. E. (1986). "Moltke, Schlieffen, and the Doctrine of Strategic Envelopment" P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert (Ed.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton University Press, New Jersey, 296-326.
- Saral, E. (2020). "Osmanlı Devlet Hizmetindeki Macarlar". M. Hanılçe, Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Osmanlı Devletindeki Yabancılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 67- 80.
- Sunar, M. M. (2010). "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler". S. Kenan (Ed.), *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*. İSAM Yayınları, İstanbul, 497-527.
- Stahl, F. C. (1993). "Zur Entwicklung der Reformen im Militär-Erziehungs- und Bildungswesen der preußischen Armee (1800- 1850)". B. Sösemann (Ed.), *Gemeingeist und Bürgersinn Die preußischen Reforme*. Duncker und Humblot, Berlin, 191-208.
- Şanal, M. (2011). "II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları". M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan (haz.), *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 407-439.
- Terzioğlu, A. (1993). "Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Tesisi ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesinde Önemi". A. Terzioğlu, E. Lucius (haz), *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tetik, F. ve Soyluer, S. (2013). "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii". G. Yıldız (Ed.), *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*. Timaş Yayınları, İstanbul, 99-119.
- Thomas, H. ve Walsh, D. F. (2014). "Modernlik/Postmodernlik". C. Jenks (Ed.), *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. Atıf Yayınları, Ankara, 492-527.
- Tızlak, F. (2019). "Helmuth Von Moltke İsmi Etrafında Gelişen Osmanlı Alman İlişkileri". M. Altunkaya, K. Demir, D. Çakılcı (Ed.), *Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış*. Palet Yayınları. Konya, 13-44.
- Topaktaş, H. (2015). "Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa Politikaları'nda Taksim Sonrası Polonya (Lehistan) Üzerine Bir Değerlendirme". *Karadeniz Araştırmaları*, 45, 211-231.
- Tunç, S. (2022). "Fransız Ateşe Militer Raporları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Islah Girişimleri ve Goltz Paşa". *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Türkmen, Z. (2015). "XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane". F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan (Ed.), *Osmanlı*

- İstanbul'u* 3. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 133-162.
- Türkmen, Z. (2015). "Süvari Kışlası'ndan Kuleli Askerî Lisesi'ne". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 9, İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 243-249.
- Türkmen, Z. (2018). "Sultan Abdülaziz Döneminde Süvari Kışlasından Askerî İdadiye Dönüşüm Sürecinde Kuleli". *XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 79-104.
- Trumpener, U. (1975). "German Officers in the Ottoman Empire, 1880–1918: Some Comments on their Background, Functions, and Accomplishments". *Germany and the Middle East 1835–1939*, Nateev-Press, Tel Aviv, 30–44.
- Yalçınkaya, M. A. (2020). "Nizam-ı Cedid'den Meşrutiyet'e Kültür ve Sağlık Alanlarında İstihdam Edilen Avrupalılar (1792- 1876)". M. Hanılçe, Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Osmanlı Devletindeki Yabancılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 113- 140.
- Yeşil, F. (2013). "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar". G. Yıldız (Ed.), *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi 1792-1918*. Timaş Yayınları, İstanbul, 79-97.
- Yıldız, G. (2013). "Kara Kuvvetleri". G. Yıldız (Ed.), *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. Timaş Yayınları, İstanbul, 35-77.
- Yolalıcı, E. (2000). "Education In The Ottoman Empire In The 19. Century". K. Çiçek (Ed.), *Ottoman Civilisation 2*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 657-661.
- Yurdakul, İ. (2010). "III. Selim'in İlmiye Islahatı Programı ve Tatbikatı". S. Kenan (Ed.) *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*. İsam Yayınları, İstanbul, 105-127.

Ansiklopedi Maddeleri

- Akşin, S. (1997). "Siyasi Tarih". *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi*. 3, Cem Yayınevi, 73-187.
- Antel, S. C. (1940). "Tanzimat Maarifi". *Tanzimat*. 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 441-465.
- Beydilli, K. (2005). "Moltke, Helmuth von (1800-1891)". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 30, 267-268.
- Beydilli, K. (2006). "Mühendishane-i Berri-i Hümayun". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 31, 516-517.
- Beydilli, K. (2007). "Prusya". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 34, s. 354-358.
- Beydilli, K. (2012). "Vaka-i Hayriyye". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 42, 454-457.

- Beydilli, K. (2020). “Mühendishane-i Bahr-i Hümayun”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 31, 513-514.
- Çetin, B. (2002). “Osmanlı İmparatorluğunda Teknolojilerin Takibi (1700-1900)”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara, XIII, 812-817.
- Özcan, A. (1997). “Fransa”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 13, 178-181.
- Özcan, A. (1997). “Harbiye”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 16, 115-119.
- Özcan, A. (1998). “Humbaracı Ahmed Paşa”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 18, 351-353.
- Öztürk, C. (2000). “İdadi”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 21, 464-466.
- Sarı, N. (2004). “Mekteb-i Tıbbiye”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 29, 2-5.
- Saydam, A. (2002). “Tanzimat Devri Reformları”. *Türkler*. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 782-804.
- Yakıtıl, E. (1991). “Bahriye Mektebi”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, 4, 509-511.

Tezler

- Altın, H. (2009). *II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altıntaş, Y. Z. (2012). *Otto Von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cantemir, M. İ. (2019). *Osmanlı- Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.Dvn.Dve. D. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Dalkıran, K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Askeri Akademik Eğitim*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Erküçük Adalar, B. (2019). *Basiret Gazetesine Göre Prusya-Fransa Savaşı (1870-1871)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Gök, H. (2005). *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834 – 1883)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Griffiths, M. A. (1966). *The Reorganization of the Ottoman Army Under Abdulhamid II 1880-1897*. Unpublished Doctoral Thesis. University of California, Los Angeles.

- Kalkan, N. (2019). *Osmanlı Ordusunda Küçük Zabitlik (Astsubaylık) (1880-1914)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurşun, Ö. (2017). *II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Taşrasında Askeri Mektepler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Mızrakçı, M. (2017). *Kuleli Askerî Lisesinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Uygulanan Eğitim Programları (İlk Yüzyıl 1845-1945)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Parmaksız, E. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştîyeler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şeyhoğlu, B. (2021). *Tanzimat Dönemi'nde Bahriye Alanında Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Meclisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türköl, R. (2007). *Eyüp Askerî Rüştîyesinin (1910-1916) Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

İnternet Kaynakları

- Association Des Cartophiles: Viroflay Au Fil Du Temps Par L'image https://www.cartophilie-viroflay.org/article.php?id_article=94, 03.03.2023)
- Bildindex, Nr. mi03652c02, [https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de /item/BHKWRLCGNVD2Y3TIPGY3FEND5IS5DHTK?isThumbnailFiltered=true&query=kriegsakademie&rows=20&offset=0&viewType=list&hitNumber=5](https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/BHKWRLCGNVD2Y3TIPGY3FEND5IS5DHTK?isThumbnailFiltered=true&query=kriegsakademie&rows=20&offset=0&viewType=list&hitNumber=5), (03.03.2023)
- Deutsche Digitale Bibliothek, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de /item/S62HTTVPFERS5PBAPFQKUND236Y37ZP26> (03.03.2023).
- Geneanet, Collection de Cartpostalles, <https://www.geneanet.org/cartes-postales/view/5021359#0>, (03.03.2023)
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, No: 26657 [https:// katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyeAnaTurKN_str%3A%2020400%22](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi&alan=tum_txt&fq[]=kunyeAnaTurKN_str%3A%2020400%22) (03.03.2023)
- İbb, Atatürk Arşivi, Tıbbiye Mektebi Kataloğu [https:// katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=t%C4%B1bbiye+mektebi+&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyeKutuphaneKN_str%3A%22A%22&sno=2](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=t%C4%B1bbiye+mektebi+&alan=tum_txt&fq[]=kunyeKutuphaneKN_str%3A%22A%22&sno=2) (03.03.2023)

- İbb, Atatürk Kitaplığı, Bahriye Kataloğu [https:// katalog.ibb.gov.tr/yordam /?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi+&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyeKutuphaneKN_str%3A%22A%22](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi+&alan=tum_txt&fq[]=kunyeKutuphaneKN_str%3A%22A%22) (03.03.2023)
- İbb, No:28463, [https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=kuleli+&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyeAltTurKN_str%3A%22058%22&sno=1_Mtf_022341_000443%2F43_000443/43](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=kuleli+&alan=tum_txt&fq[]=kunyeAltTurKN_str%3A%22058%22&sno=1_Mtf_022341_000443%2F43_000443/43) (03.03.2023)
- Milli Savunma Üniversitesi, [https://www.msu.edu.tr/ sayfadetay?SayfaId=495&ParentMenuId=54](https://www.msu.edu.tr/sayfadetay?SayfaId=495&ParentMenuId=54) (03.03.2023)
- National Army Museums, Online Collection, [https:// collection.nam.ac.uk /detail.php?acc=1976-07-53-1](https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1976-07-53-1) (03.03.2023)
- SALT Araştırma, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97152> (03.03.2023)
- TOWN – das digitale Archiv von Wiener Neustadt, <http://www.zeitgeschichte-wn.at/stadt-spaziergaenge/die-town-tower-tour/pplace/518?pfadid=12> (03.03.2023)

EK 3- HARBİYE MEKTEBİ ŞAKİRDANININ İMTİHAN NOTLARI VE SORULARI, DERS PROGRAMI, MEKTEPLERİN VE BAHİRİYE MEKTEBİNİN MEVCUT JURNALİ, İSTİHKAM ALAYI VE NEFERLERİNİN OKUDUKLARI DERSLERİN CETVELLERİ

(BOA, TS.MA.e., Dosya No:67, Gömlek No:7, Tarih: 14 Rebiülahir 1263/1 Nisan 1847)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

[illegible]

عساکر نظامیه حضرت شاهانہ دن بک اوغلی قشلاق ہایونندہ افامت وزدہ اولان استحکامات الایونیک قشلاق مذکورہ کافین مکتشدہ انواع فون واستحکاماتہ دا تو تحصیلدہ بولان ضابطان ونفواتک جبر خواجہ سی میرالای اسماعیل بک وجغرافیا حواجہ سی میرالای دستم بک واصول ہندسہ حواجہ سی قائمقام توفیق بک وعلوم حساب حواجہ سی قائمقام علی بک واستحکام حیفہ حواجہ سی قول اغاسی سلیمان افندہ وخریطہ ترسیم حواجہ سی یاور ملازمی خلیل افندی ارقام حواجہ سی یاور ملازمی احمد افندی وریاضی حواجہ سی ملازم محمد افندی بولندہ رق درون زور نالہ محرو اولدغنی وجمہل تحصیل قلعان ایامور وقنہ ردہ مذکور ضابطان ونفوات صنف صنف حواجہ لری مواجہ سندہ کذولینہ وارد اولان درس لڑک تحصیلدہ بولند قلابی حای اشبو بر قطعہ زور نالی ترسیم وتوقیما حکایا حضرت شاهانہ بر تقدیمہ اجستہ قلندی

مرلواء

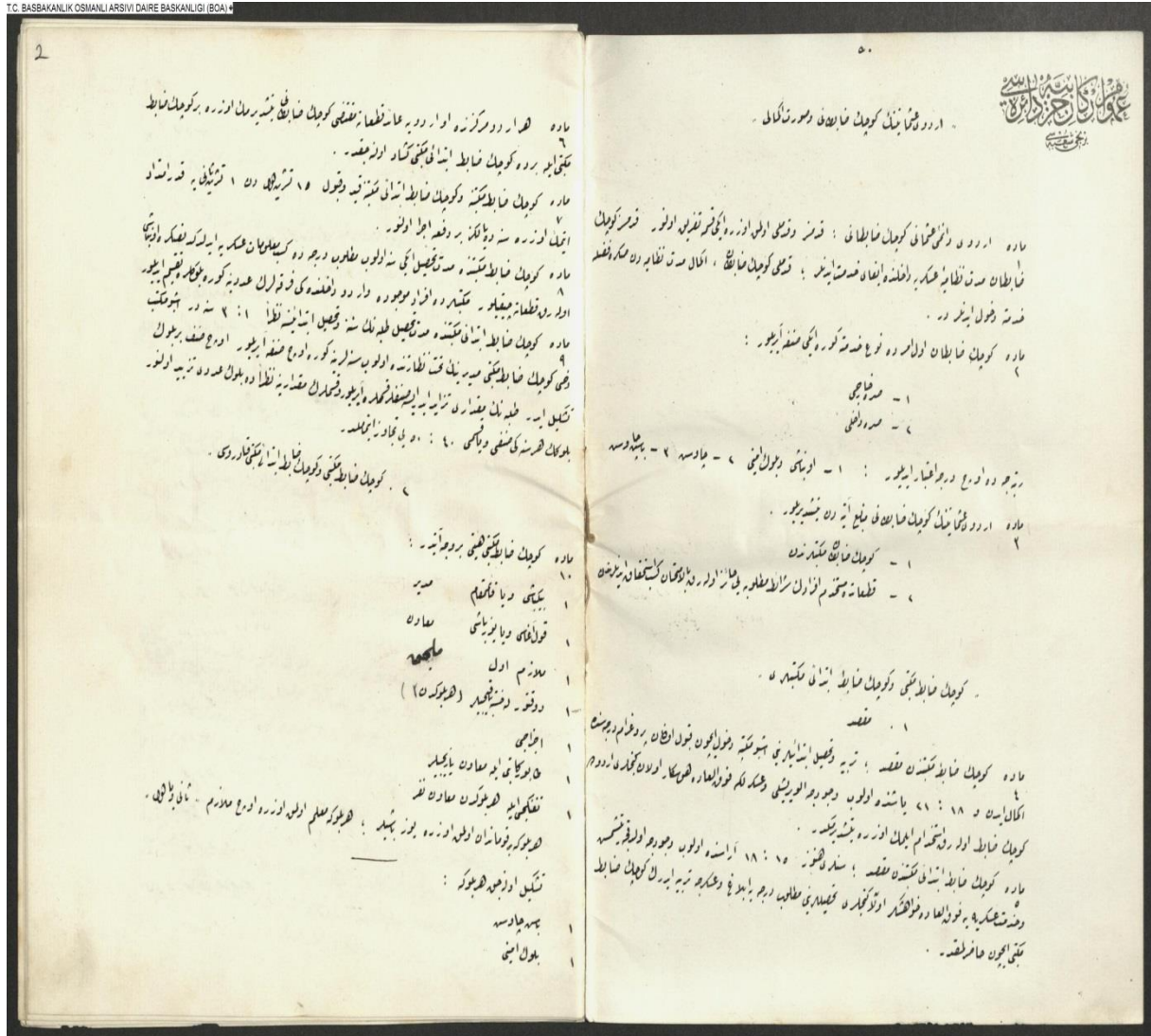
$$\begin{array}{r} 119 \\ \hline 223 \end{array}$$

TSMA-E 67/7

3

**EK 4- KÜÇÜK ZABİT MEKTEBİ VE KÜÇÜK ZABİT İBTİDA-İ MEKTEBİ
HAKKINDA TANZİM VE ŞURA-YI ASKERİ İLE ERKAN-I HARBİYE-İ UMUMİYE
DAİRESİ'NCE KABUL VE TASDİK EDİLEN NİZAMNAME**

(BOA, İ.AS, Dosya No:93, Gömlek No:54, Tarih: 21 Ramazan 1327/6 Ekim 1909)

EK 5- MEKTEB-İ HARBİYE-İ ŞAHANE ÜMERASIYLA ZABİTANININ TAYİNATI

(BOA, İ. MVL., Dosya No:134, Gömlek No:3630, Tarih: 20 Rebiülevvel 1265 (13 Şubat 1849))

4

OSMANLI ARŞIVI DİRE BAŞKANLIĞI

مصارفنا به نظری عطفونوبل ائدی حضرتبلک مجلس والدیه عطف جوییدن رفیع تقریر ائده مائده مکتبه حربیه شاهانه واد ضابطه سید مؤید سانی بله
 شکر ائده شلوه وبلک اولان تعینات دوزمره لاله ائمه در ستمه سی شلوه بلک بکجه کوندر عتبار اوی هیولنر اوا وضابطه تعینیه تعینیه
 اعطاسی مکتبه امر دازم سینه دله اولوب کجفت شه مرفوعه شریه شلوه اوده وردینه قدر معلوم اویله سینه تعینات فرموده لاله قدیمی وجیه
 وریسند طوبی اعلیٰ لایق کوندر مرق زعماده کورنیان تعیناتلک استدادی لازم کلمه ایسه ده سیه اعصابویه حضرت ششاهیج وریس اولان تعیناتلک
 عفو و احسانه جویس فصولی مکتبه عسکره نظری سعادتلوا احمد پاشا طرفنده با تقریرانیا قلمنده حساب اینه برلک وجیه زیاده وریس اولان تعیناتلک
 اوده وریس بلک البوز اولان بجه عطفند عبادت اولر قه بر موجب تقریر نویسی شایسته لایق داریسای عسکره ایسده اعلام دایما اولمک اولر قه
 جری انقاسی مکتبه استیسن اوده سینه قلمده اولوب واقعا بلم مذکور طرفین سول وریسده اولان تعیناتلک به اوده وریس بله بوند عطفند عبادت
 اولر قه الله فی جلیله حضرت ششاهیج سینه برشی اولر قه داریسای عسکره ایسده اعلام دایما اولمک اولر قه جری انقاسی مکتبه استیسن اوده
 دهن تذکره قلمده برده اولر قه لایق کوندر مرق زعماده کورنیان تعیناتلک استدادی لازم کلمه ایسه ده سیه اعصابویه حضرت ششاهیج وریس اولان تعیناتلک
 بابنق امور فرمان حضرت سید لاله کورده

1

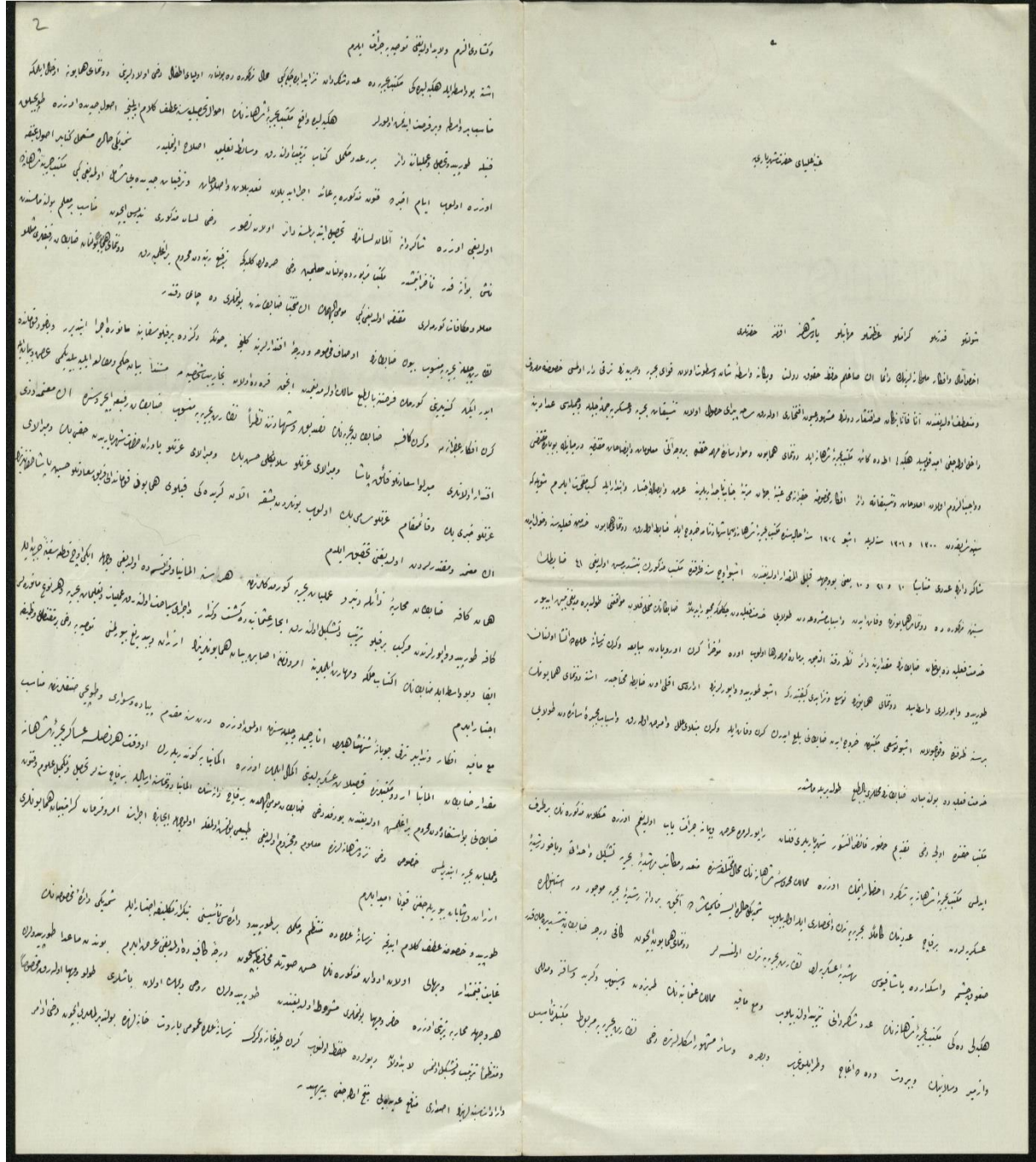
İ. MVL. 134/3630

İ.MVL.00134

EK 6- BAHRİYE NEZARETİ MÜŞAVİRİ ALMAN FERİK ŞİTARKE'NİN BAHRİYE MEKTEBİ HAKKINDA MÜTALASI

(BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:36, Gömlek No:99, Tarih: 21 Safer 1304/19 Kasım 1886)

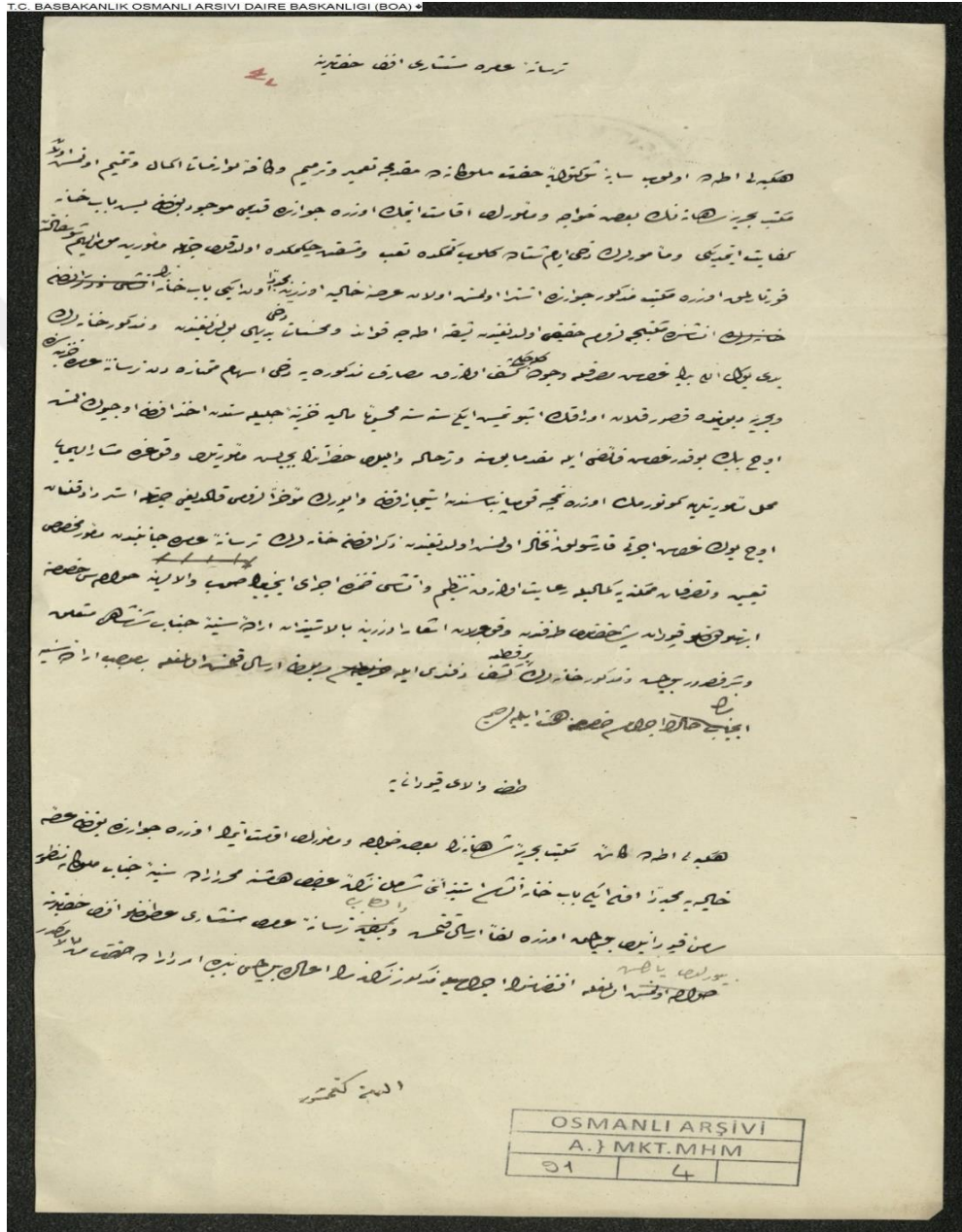
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.ASK.00036.00099.001

EK 7- HEYBELİADA'DAKİ BAHRİYE MEKTEBİ'NİN HOCA VE MEMURLARI İÇİN ON İKİ HANE İNŞASI

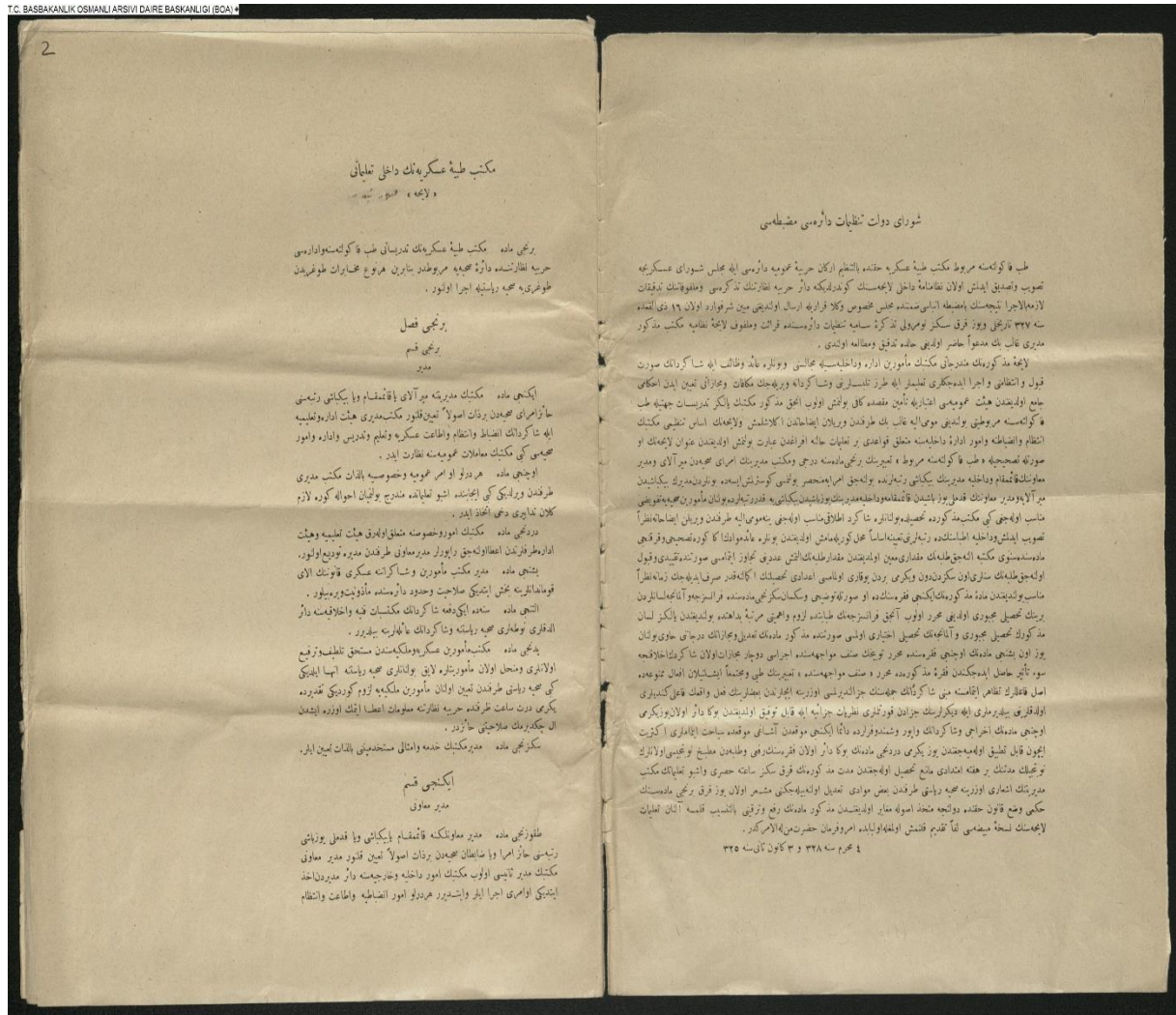
(BOA, A.) MKT. MHM., Dosya No:91, Gömlek No:4, Tarih: 5 Zilkade 1271/ 8 Temmuz 1856)

EK 10- MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ASKERİYE HAKKINDA TANZİM OLUNAN NİZAMNAME LAYİHASI

(BOA, İ.HB., Dosya No:9, Gömlek No:25, Tarih: 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DARE BASKANLIĞI (BOA)

LHB.00009.00025.001

**EK 11- MEKTEB-İ HARBİYE-İ MANSURE'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE
HACEGAN, HULEFA VE ŞAKİRDANINA AİT CETVEL**

**(BOA, AE.SMHD II., Dosya No: 120, Gömlek No: 10003, Tarih: 1 Ramazan 1254/18
Kasım 1838)**

Hâcegân-ı Mekteb-i Harbiye-i Merkûme			
Hoca-i evvel Mirlivâ Ali Paşa Hazretleri 500	Hoca-i sâni Tahir Efendi 900-900=000	Hoca-i sâni Abdülhalim Efendi 900	Hoca-i Râbi Abdurrahim Efendi 900
Hulefâ-i Mekteb-i Harbiye-i Mezbûre			
Halife-i Evvel İsmail Efendi 350	Halife-i Sâni Mehmet Efendi 600	Halife-i Sâlis Ali Efendi 600	Halife-i Râbi Mehmet Efendi 600
Şâkirdân-ı Sınıf-ı Evvel			
Mülâzım-ı Evvel Mehmet Sadık Efendi 250	Mülâzım-ı Sâni Mehmet İzzet Efendi 250	Mülâzım-ı Sâlis Süleyman Efendi 250	Mehmet Emin Efendi 250
Salih Efendi 250	Tahir Efendi 250	Mehmet Sami Efendi 250	Mustafa Efendi 250
Mehmet Efendi 250	Raşid Efendi 250		
Şâkirdân-ı Sınıf-ı Sâni			
Mülâzım-ı Evvel Hüseyin Efendi 200	Mülâzım-ı Sâni Seyyid Hüseyin Efendi 250	Mülâzım-ı Sâlis Mehmet Efendi 250	İbrahim efendi 200
Seyyid Mehmet Eşref Efendi 200	İzzet Efendi 200	Latif Efendi 200-200=000	Seyyid Mehmet Derviş Efendi 200
Bahâî Efendi 200	Hüseyin Efendi 200	Hüseyin Efendi 200	Seyyid Ahmet Efendi 200
Seyyid Ahmet Efendi 200	Süleyman Raşid Efendi 200	Mehmet Emin Efendi 200	Mehmet Efendi 200
Tahir Efendi 200	Salih Efendi 200	İzzet Mustafa Efendi 200	Cemil Efendi 200

Mehmet Emin Efendi 200	Ali Efendi 200	Edhem Efendi 200-200=000	Ahmet Efendi 200
Mustafa Efendi 200	Mustafa Efendi 200	Esat Efendi 200	Mehmet Efendi 200
Şâkirdân-1 Sınıf-1 Sâlis			
Mülâzım-1 Evvel Seyyid Mehmet Emin Efendi 150	Mülâzım-1 Sâni Salih Efendi 150	Hüseyin Efendi	Emin Efendi
Hafız Mustafa Efendi	İbrahim İdris Efendi	Mustafa Efendi	Mehmet Kadri Efendi
Mesut Efendi	İbrahim Efendi	Ali Lutfullah Efendi 150-150=000	Mehmet Efendi
İsmail Efendi	Ahmet Nuri Efendi		
Ehmet Şakir Efendi	Hüseyin Efendi	Aziz Efendi	Süleyman Efendi
Sadık Efendi	Necip Efendi	Ali Efendi	Mehmet Cemil Efendi
Seyyid Efendi	Mustafa Efendi		
Şâkirdân-1 Sınıf-1 Râbi			
Mülâzım-1 Evvel Mehmet Tahir Efendi 100	Mülâzım-1 Sâni İbrahim Edhem Efendi 100	Sâni Ahmet Efendi 100	Hüsnü Yusuf Efendi 100
Mehmet Efendi 100	Mehmet Cemil Efendi 100	Mehmet Emin Efendi 100	Mustafa Raşid Efendi 100
Ömer Efendi	Ahmet Nazif Efendi	İzzet Mehmet Efendi	Seyyid Hüseyin Hilmi Efendi
Ferhat Efendi	Mehmet Şakir Efendi	Ahmet Efendi	Said Efendi
Mustafa Efendi	Mehmet Salih Efendi	Seyyid Mehmet Tevfik Efendi	Sadettin Efendi
Mehmet Sadık Efendi	Mehmet Galip Efendi	El-Hac Edhem Efendi	Ahmet Efendi
Mustafa Efendi	Seyyid Mehmet Efendi	Edhem Efendi	Seyyid Ahmet Efendi
Ali Efendi	Mehmet Rıfat Efendi		
Harbiye-i Mansûre			
Kâtip Ahmet Efendi 500 200 Cemaziyel-Evvel	Mütercim İzzet Efendi 500 200 bu dahi 200 bu dahi	Hafız-1 Kütüb Feyzi Efendi 600 300 bu dahi 300 bu dahi	

200 Cemaziye'l-Ahir mâhiyesine mahsuben zam 900	900	1200
Arabî Hocası Seyyid Hüseyin Efendi 500 200 bu dahi 200 bu dahi 900	Meşk hocası Eşref Efendi 500 200 bu dahi 200 bu dahi 900	Mehmet Mahmut Efendi 150
Bevvâb Mehmet Tevfik Efendi 100	Firâş Molla İsmail 100	Odacı mahiyesi 150
Yekün 27900 2200 bââda muharrer memurinin kendisine mâhiyeleri 30100		

EK 12- ERKÂN-I HARBİYE ŞÂKİRDÂNINA TAHSİL EYLEDİKLERİ FENLERDEN OLUŞAN HEYET SUALLERİ

(BOA, TS.MA.e., Dosya No: 67, Gömlek No: 7, Tarih: 14 Rebiülahir 1263/ 1 Nisan 1847)

Sınıf-ı sülûse yani piyade ve süvari ve topçu asâkiriyle düşmanın sol cenahına hücum için iktizâ eden tedâbirin beyanı

Bir karyeye hücum etmenin tarîki ne olduğunun beyanı

Şûâ-yı alay taliminin ameliyatından îrâd olunacak sual

Saff-ı harp nizamında bulunan alayı çift takım ile ortadan geçit geçirip yine ileriye saff-ı harp nizâmına teşkil etmek.

Fransızca suali

Lami Flori nam musannıfın te'lif eylediği tarih-i mütekaddiminden müstahrec bir ibarenin kıra'etiyle şifâhen tercümesi üçüncü sene erkân-ı harbiyye şâkirdânıyla piyâdegânına tahsil eyledikleri fenlerden îrâd olunacak es'ile

Hizmet-i seferiye piyâdegânından îrâd olunacak sual

Bir tabur piyâde için çadır ile ordu kurmanın tarifi

Hizmet-i dâhiliye piyâdegân suali

Kolağasının ale'l-umum hizmeti

Piyâde tabur taliminin ameliyatı suali

Kale yapmak için bölük uzak çift kol etmenin tarîki

Fransızca Suali

Alay flori nam musannıfın te'lif eylediği tarih-i mütekaddiminden müstahrec bir ibârenin kıra'etiyle şifâhen tercümesi

Üçüncü sene süvari şâkirdânına tahsil eyledikleri fonlardan îrâd olunacak es'ile

Hizmet-i seferiye süvâriyândan îrâd olunacak sual

Bir alay süvari için çadır ile ordu kurmanın tarifi

Hizmet-i dâhiliye süvâriyân suali

Kolağasının ale'l-umum hizmeti

Fransızca suali; Lami Flori nam musannıfın te'lif eylediği tarih-i mütekaddiminden müstarec bir ibarenin kıra'etiyle şifâhen tercümesi.

İkinci sene şâkirdânına tahsil eyledikleri fenlerden îrâd olunacak es'ile

Fenn-i tahtât arazisi sualleri

Pusulânın takrî'i olmak üzere şems vasıtasıyla inhirâfının tayini

Zemîn üzerinde iki nokta malum iken pusula vasıtasıyla bulunduğumuz noktanın tayini

Enva makine ve âlât fenni sualleri

Su cenderesi tabir olunan alatın usul-i inşasının tarifi ve isti'mâli

Bir kara vapurunun sol inşa ve isti'mâli

İlm-i kimya sualleri

Müvellid elmanın havâzı ve suyun müvellidü'l-humûza ile müvellidü'l-mâdan mürekkep olduğunun ispatı ve odiyometre vasıtasıyla bi'l-amel su imali

Herhangi bir su derûnunda bir madenin vücudunu ispat etmenin tarîki

İstihkâmât-ı cesîme suali

İstihkâmât-ı cesîme üzerine icra olunacak hücumun tarifi

Fransızca suali; Loran Düjosyo nam müellifin usûl-i ahlaktan bahs eden te'lifkerdesinden müstahrec bir ibarenin kıra'etiyle şifâhen tercümesi

Birinci sene şâkirdânına tahsil eyedikleri fenlerden îrâd olunacak es'ile

Cebr-i âlâ suali

Üç nev gülle yığınlarının beyanı

Müsellisât-ı müsteviyye suali

Bir müsellesin müsâha-i sathiyesinin istihracı

Müsellsesât-ı küreviyye suali

Âsitâne-i aliyyeye göre bir basîta inşası

Cerra's-sikâl suali

Rakkasların bazı nispetleri ve bir rakkas vasıtasıyla bir cebelin irtifâ'ının istihracı

Hendese-i resmiyye suali

İrtisamların usûlü beyanı

Hikmet-i tabîiye suali

İşti'âle salâhiyeti olan bir cismin galvanizme vasıtasıyla kendine bakılmayacak derecede parlak olarak etrafına ziya neşr edebileceğinin beyanı ve usûl-i icrası

Telgraf tabir olunan âlâtın sebep-i inşâ ve usûl-i isti'mâli

Fransızca suali

Alfabe nam kitaptan müstahrec bir ibarenin kıra'etiyle şifâhen tercümesi

Sınıf ihtiyat şâkirdânına tahsil eyedikleri fenlerden îrâd olunacak es'ile

Cebr-i âdî suali

Ma'iyetinde kaç tabur asker olduğu bir ordu kumandanından سوال olundukta cevabında iki sınıf asker olup hıyn-i muharebede beherinden altışar tabur zâyiz oldu ve sınıf-ı evveli dahi sınıf-ı

sânînin dört misline müsâvî id. Şimdi üç misline müsâvîdir demiş olduğundan mûmâileyhin maiyetinde olan asker kaç taburdan ibaret olduğunun beyanı.

Usûl-i hendese suali

Bir nehrin karşı tarafında temekkün eden düşman askerine hücum etmek murad olundukta nehir üzerinden mürûr için bir köprü kurulmak lazım geldiğinden nehr-i mezbûrun arzı kaç zira olduğunu müsâha etmenin tarîki

Coğrafya suali

Âlemde kaç nev kevâkib vadır ve onların usûl ve hareketleri nedir ve birbirinden ne vecihle fark olunurlar.

Şâkirdâna huzûr-ı hazreti tâcdârîde îbrâz olunacak sualler

Dördüncü sene şâkirdânına cebr-i âdîden îrâd olunacak es'ile

(Elif Be He) Hurûf-ı erba'asıyla îrâ'e olunan dört şehirden (Elif) şehriyle E şehrinin mâbeyni üç yüz altı mil ve (Elif) şehri (Be) şehrinin mâbeyninin (He) şehriyle E şehrinin mâbeynine nispeti ikinin üçe nispeti olup (Elif) şehriyle (Be) şehrinin rub mâbeyni dahi (He) ile E şehirlerinin nısf mâbeyni olan mesafeye zam olundukta (B) şehirden (He) şehrine dek olan mesafenin üç misli olmakla birbirinden bu'd-ı hakîkîleri e miktar meyl bu'd ve mesafeden ibaret olduğu hal ve istihrac oluna.

Şâkirdân mûmâileyhime ilm-i hesaptan îrâd olunan es'ile

Bu'd-i mâbeyni seksen saat mesafeden ibaret iki mevkînin birinden mevkî-i âhire azimet etmek için er dakika zarfında beş dakikadan ibaret bu'd mesafe kat eder bir kimse ihraç olunup işbu kimse on saat ve yirmi beş dakika müşî ve hareket ettikten sonra diğer bir kimsenin dahi ihracı lazım gelip işbu def'a-i sâniyede irsâl olunan kimse dakika-i vâhide zarfında ne miktar bu'd mesafe kat etmelidir ki def'a-i evvelide ba's olunan kimseye menzil-i matlûba duhûl ederken mülâkî ola.

Lisân-ı Fârisîden îrâd olunacak es'ile

Şâhâ yem-i ihsân serâpâ yâñ nist

Bir rû-ı zemîn misl-i tûyen hâkân nîst

În kîti sâ mânâ bünhâdî

Der zîr nizâmî k diger imkân nîst

İşbu iki beyt şiirin aksâmından ne olduğu ve secere-i âhir meni yahut âhir memi ve envainın hangi nevi ve harekiyye nazaran olan kafiyenin mütekâvis ve müterâkib ve müterâdif ve mütedârik ve mütevâtire kısımlarının hangi kısmı olduğunun beyanı

İlm-i nuhûdun îrâd olunacak sual

Mutlak âil neye derler ve vâsıtadan murat nedir ma'mul olan kelime isim olduğu ve kande muktazîü'l-i'râb nedir ve fiil olduğu surette nedir.

Birinci sene şâkirdânına ilm-i sarftan îrâd olunacak sual

Mu'tedil neye derler ve kaç nevdir. Ve her birerlerinin tarifleri ve misalleri nedir.

Fenn-i kitâbetten îrâd olunacak sual

(Avândan akrana hulûsnâme olarak yazdırılan) zât-ı devletleriyle mine'l-kadîm miyânemizde derkâr olan hulûs-ı muvâlât derûn-ı tariften bîrûn ve ol babda ispat-ı müdde'â-yı husûsiyet zımnında tafsîle hâcet olmadığı dînümün olduğundan bu cihetle itâb-ı sühandan ihtirâz olunarak hâssaten istifsâr-ı tab'-ı âlileri siyâkında nemîka-i sitâyîşverî tahrîr ve imlâ ve atâre sûy-ı vâlâları kılınmıştır. Ol babda irâde efendimindir. Hulûsnâme nedir ve manası ne demektir miyânenin manâ-yı lağvîsi ne olur husûsiyetin masdûr olduğundan malum ve âhirinde olan yâ ile tâ niçin gelmiştir rûnümün müfred midir mürekkeb midir nemîkanın manası nedir itnâb hangi bâbdan musdar olur ve ne manayadır sühan Fârisî midir yoksa Arabî midir sitâyîş ne kelimedir sûy lafzı izafetsiz isti'mâl olununca yâsı hazf ile sû telaffuz olunabilir mi?

Padişah bazı zamanlar askeri yüksek okulları ziyaret eder, ziyaret günlerinde öğrenciler imtihana tabi tutulurlardı. Buna göre Huzûr-ı Şâhânede sual olunacak misaller.

Mahrûtiyât

Bir kıt'a mükâfi muhîti üzerinde vâki herhangi bir noktadan kat-ı mükâfi mezkûra resm olunan hatt-ı mümâsın nokta-i temasından nokta-i ihtirâkına bir hatt-ı müstakîm vasl olunup ve yine nokta-i temasından muhavver kat-ı mükâfiye muvâzî bir hatt-ı müstakîm dai resm olundukta işbu hatteyn-i mersûmeyn ile hatt-ı mümâsik beyninde olan zâviyeteyn birbirine müsâvî olur nitekim hikmet-i tabiyyede irâ'e olunacağı üzre kat-ı mükâfi-i mücessem şeklinde resm olunan âyinelerin birinin nokta-i ihtirâkına vaz olunan ziyâ yahut hararet mukâbilinde vâki diğer âyinenin nokta-i ihtirâkına tecemmu' etmesi bu davadan neş'et eder.

Müsellesât-ı Küreviyye

Şems-i sünbüle bir cenk dördüncü derecesinde iken kırk bir derece arzında ahz olunan yirmi beş derece irtifâ'dan saat-i muvâfika istihrâc

Memâik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i şahaneden Rumelinde Şibka-i Balkânî cibâllerinden birinin irtifâ'ı barometre aleti vasıtasıyla müsâha olunarak bir mil ve bir milin bin cüz'ünde dokuz yüz seksen bir cüz'ü ve re's-i cebelden ahz olunan inhitât-ı ufk dahi bir derece ve elli sekiz dakika olduğu malum olarak nısf-ı kutr-ı küre-i arz kaç mil olduğu matlubdur.

Müsellesât-ı Müsteviyye

Nusretiyye Cami-i Şerifinin bir minaresinin bir şerifesinden ahz olunan Kız Kulesi'nin inhitâtı bir derece ve otuz dakika ve mezkur şerîfeden zemine değin yirmi dört zira farz olursa mevki minare ile Kız Kulesi beyni ne miktar zirâ olduğu matlubdur.

Elli zira irtifâ'ında bir mahalde kâin bir tabyadan musattah bahrde tam ufk-ı mer'î üzerinde bir vapur müşâhede olunup vapur mezkur dahi bir saatte dokuz mil mesafe kat ettiği takdirde mezbur sefine tabya-i merkûm önüne ne müddette vâsıl olacağı matubdur.

Vusûlü gayrı mümkün bir nehrin verâsında düşmanın tabyasına gülle endahtı murad olunarak olduğumuz mahal ile tabya-i mezkûrun mâbeynini zıl'-i ma'lûm vasıtasıyla istihrâc etmek matubdur.

İlm-i Coğrafya

Ufka muvâzî vaz olunmuş bir âine vasıtasıyla mümkünü'l-vusûl bir minarenin irtifâ'ını istirâc matlubdur

Avrupa ve Asya ve Afrika ve Amerika ve Avustralya kıtalarının nehirleri ve ülkelerin hudutları ve pâ-yı tahtlarıyla tahtaya resm olunmasını ve bir kere îânesiyle kable hangi tarafta olduğunu ve bir mahallin tavl ve arzını bulmak ve bir mahalde saat malum iken âhir mahalde saat kaçta olduğunu istihraç etmek ve tulû gurûb bulmak ne vecihle olur.

Sınıf-ı Sâni

İlm-i Cebir

B ile H iki seyyah âsîtâne-i aliyyeden müfârat ederek muhîti yirmi bir bin yüz yirmi sekiz mil coğrafya olan küre-i arzı devretmek murad etmişler. B şark tarafına ve H garp tarafına müteveccih olarak B seyyahı birinci günü bir mil ve ikinci günü iki mil ve üçüncü günü üç mil tenâsüb-i adediyyesi üzre ve M seyyahı be her yevm yirmi mil seyretmekle işbu iki seyyahın kaç günde mülâkî olacakları ve he biri kaç mil seyr edecekleri sual olunur.

Erkân-ı harbiyye zânından biri düşmanı uzaktan rü'yet edip düşmanın yanaşık kol üze durarak resm eylediği müstatîlin cenahında olan asâkirin adedi cephesinde bulunan askerin adedinden beş zâid bularak bir müddetten sonra düşmanın askeri takarrüb edip tebdîl-i nizam birle cebpe-i sünende bulunan askerin adedi sekiz yüz kırk beş nefer tezâyüd edip ve cenahı beş sıra olarak düşmanın ne miktar askeri olduğu matlubdur.

Bir balığın kuyruğu dokuz kıyye ve başı nisf gövdesiyle kuyruk mecmu'una müsâvî olup gövdesi dahi baş ile kuyruk mecmu'una müsâvî olmakla ol balık kaç kıyye olduğu matlubdur.

Muhammesü'ş-şekl bir palaganın üzerine mersûm dairenin kutru malum iken daire-i mezkûre dahiline muhammes ne vecihle resm olunabilir.

İlm-i Hendese

Ustuvâne dahilinde bulunan küre-i ustuvânenin sülûsânı olduğunun ispatı

İki mürebbi‘ mecmu‘una ve tefâzılına müsâvî mürebbi-i âhir amâli ve ispâtı

Bir müsellesin fevkalade bulunan zâviyelerini tansîf eden hatlar mukâbil bulunan sıl‘lerini kat eylediği noktaların beyni ve zıl ve işbu hattın tanzîf noktasından zıl‘lar üzerine birer amûd ihraç olundukta kaide üzerine ihraç olunan amûd-ı zıl‘ayn-i bâkıyeyn üzerine ihraç olunan amûdlar mecmu‘una müsâvî olduğu ne vecihle ispat olunur.

İlm-i Hesap

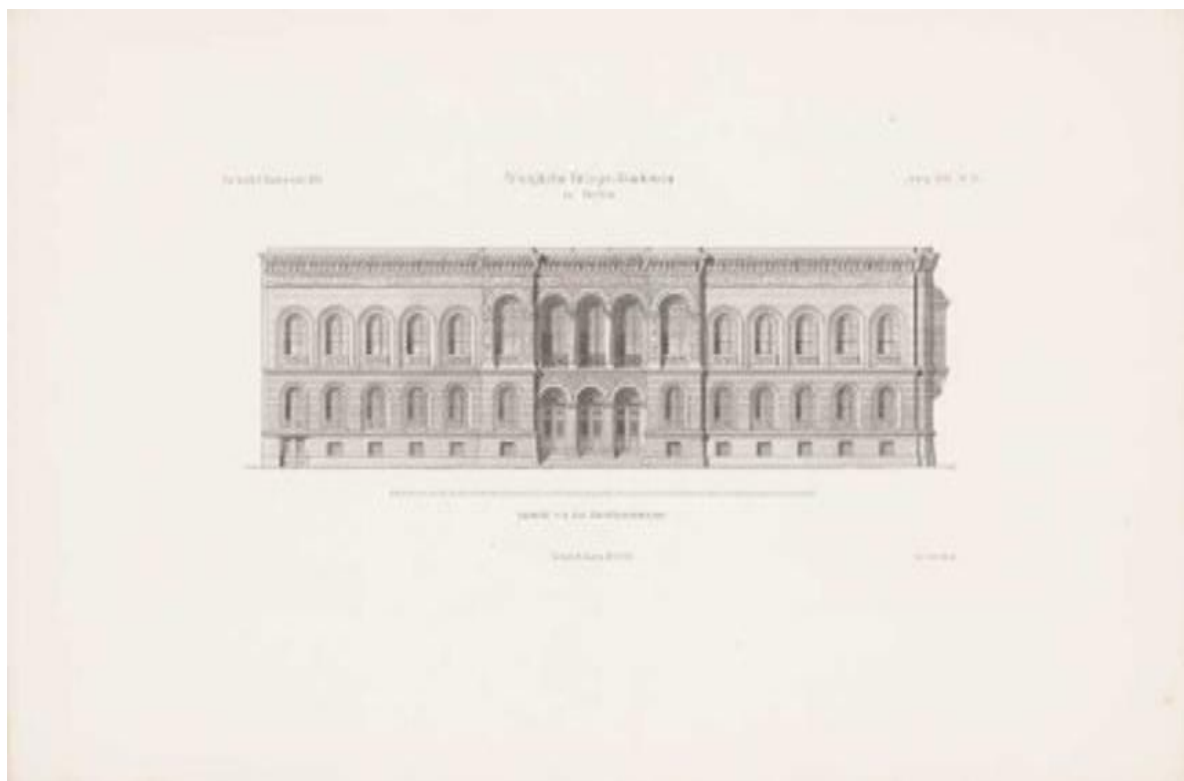
B ve E işbu üç noktadan B ile H bu‘du 30 mil ve B ile E bu‘du 45 mil olup B noktasında olan asâkir ikiye taksim ile bir anda H ve E noktalarına vâsıl olması emr ve tenbîh olunmuş ve H noktasından saatte 3 mil gitmek üzre 10 saatte B noktasına vâsıl olunacağı malum iken E noktasından saatte kaç mil gitmelidir ki yine 10 saatte B noktasına vâsıl oluna.

Hangi adettir ki rub‘u ve humsu mecmu‘undan yine kendi işreti tarh olunsa bâkî kalan 126 adede müsâvî ola.

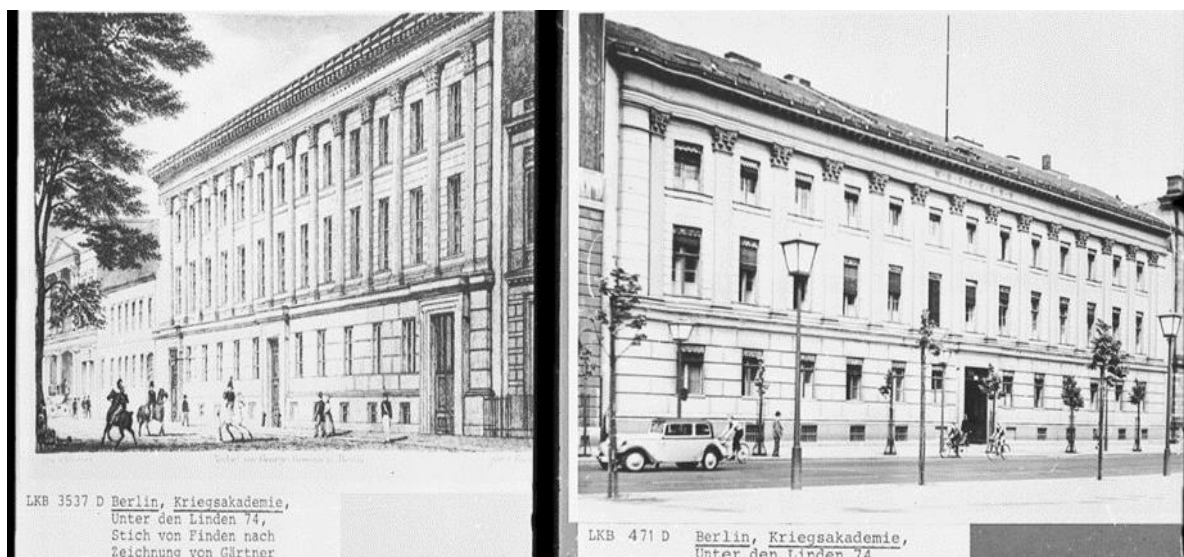
Bir kalenin hendekte devri 200 zirâ ve arzı 6 zira ve umku 3 zira olup binbaşının biri ma‘iyetinde olan 800 nefere be her yevm beşer saat işletmek üzre 30 günde tekmîl ettirecek imiş. Lakin kale-i emzkûrenin muhafızı neferât-ı mezbûrenin iki yüz neferini âhir mahalle karavele göndermiş olsa bu surette bâkî kalan neferâtı yevmiyye kaç saat işletmelidir ki hendek-i mezbûrine 20 günde tekmîl ola.

EK 13- KRIEGSAKADEMIE BİNASI

(Deutsche Digitale Bibliothek Inv. Nr. ZFB 35,037, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/S62HTTVPFERS5PBAPFQKUND236Y37ZP26> (03.03.2023).

(Bildindex, Nr. mi03652c02, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/BHKWRLCGNVD2Y3TIPGY3FEND5IS5DHTK?isThumbnailFiltered=true&query=kriegsakademie&rows=20&offset=0&viewType=list&hitNumber=5>, 0303.2023)

EK 14- ST. CYR BÎNASI

(Geneanet, Collection de Cartpostalles, <https://www.geneanet.org/cartes-postales/view/5021359#0>, 03.03.2023)

(Association Des Cartophiles : Viroflay Au Fil Du Temps Par L'image
https://www.cartophilie-viroflay.org/article.php?id_article=94, 03.03.2023)

EK 15- ROYAL MILITARY COLLEGE 1840

(National Army Museums, Online Collection,

<https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1976-07-53-1>, 03.03.2023)

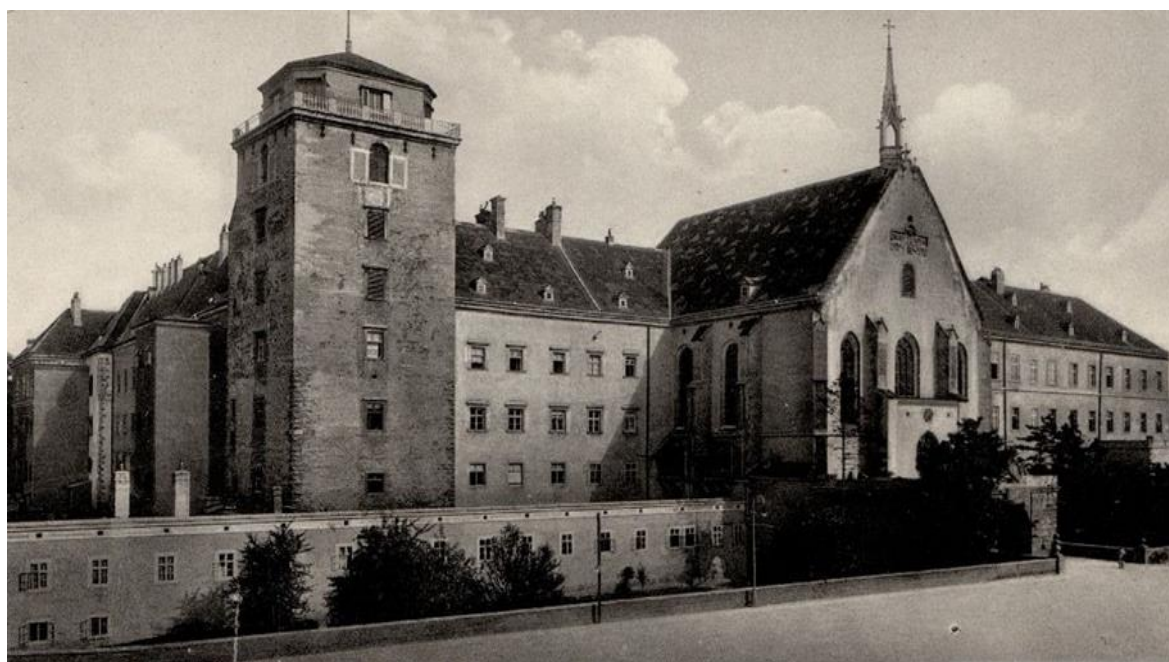

EK 16- THERESA EMPERYAL KRALLIK ASKERİ AKADEMİSİ

(TOWN – das digitale Archiv von Wiener Neustadt, <http://www.zeitgeschichte-wn.at/stadt-spaziergaenge/die-town-tower-tour/pplace/518?pfadid=12>, 03.03.2023)

(TOWN – das digitale Archiv von Wiener Neustadt <http://www.zeitgeschichte-wn.at/stadt-spaziergaenge/die-town-tower-tour/pplace/518?pfadid=12>, 03.03.2023)

EK 17- KULELİ ASKERİ LİSESİ

(İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, No:28463,

[https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=kuleli+&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyeAltTurKN_str%3A%22058%22&sno=1_Mtf_022341_000443%2F43_000443/43,](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=kuleli+&alan=tum_txt&fq[]=kunyeAltTurKN_str%3A%22058%22&sno=1_Mtf_022341_000443%2F43_000443/43,)
03.03.2023)

EK 18- HARBİYE MEKTEBİ MAÇKA KİŞLASI

(Milli Savunma Üniversitesi,

<https://www.msu.edu.tr/sayfadetay?SayfaId=495&ParentMenuId=54>, 03.03.2023)

EK 19- MEKTEB-İ TIBBİYE-İ HAYDARPAŞA ŞAHANE BİNASI

(İbb/ Atatürk Arşivi, Tıbbiye Mektebi Kataloğu

[https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=t%C4%B1bbiye+mektebi+&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyaKutuphaneKN_str%3A%22A%22&sno=2](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=t%C4%B1bbiye+mektebi+&alan=tum_txt&fq[]=kunyaKutuphaneKN_str%3A%22A%22&sno=2), 03.03.2023)

(İbb/ Atatürk Arşivi, Tıbbiye Mektebi Kataloğu

[https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=t%C4%B1bbiye+mektebi+&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyaKutuphaneKN_str%3A%22A%22&sno=2](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=t%C4%B1bbiye+mektebi+&alan=tum_txt&fq[]=kunyaKutuphaneKN_str%3A%22A%22&sno=2), 03.03.2023)

(İbb/ Atatürk Arşivi, Tıbbiye Mektebi Kataloğu

<https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=t%C4%B1bbiye+mektebi+&alan=tu>
m_txt&fq[]=kunyeKutuphaneKN_str%3A%22A%22&sno=2, 03.03.2023)

EK 20- HEYBELİADA BAHİRİYE MEKTEBİ

(İbb, No: 26657

[https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi&alan=tum_txt&fq\[\]=kunyeAnaTurKN_str%3A%220400%22](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi&alan=tum_txt&fq[]=kunyeAnaTurKN_str%3A%220400%22), 03.03.2023)

EK 21- MEKTEB-İ BAHİRİYE-İ ŞAHANE KAPISININ DAHİLDEN GÖRÜNÜMÜ

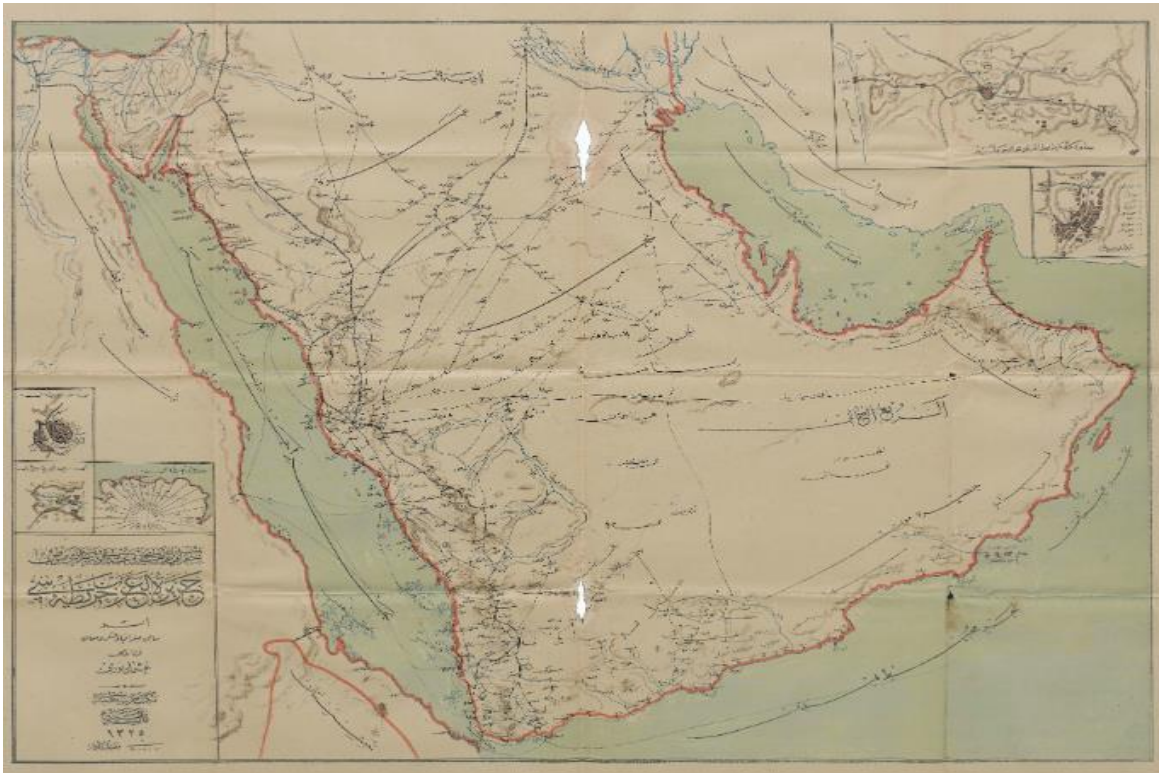
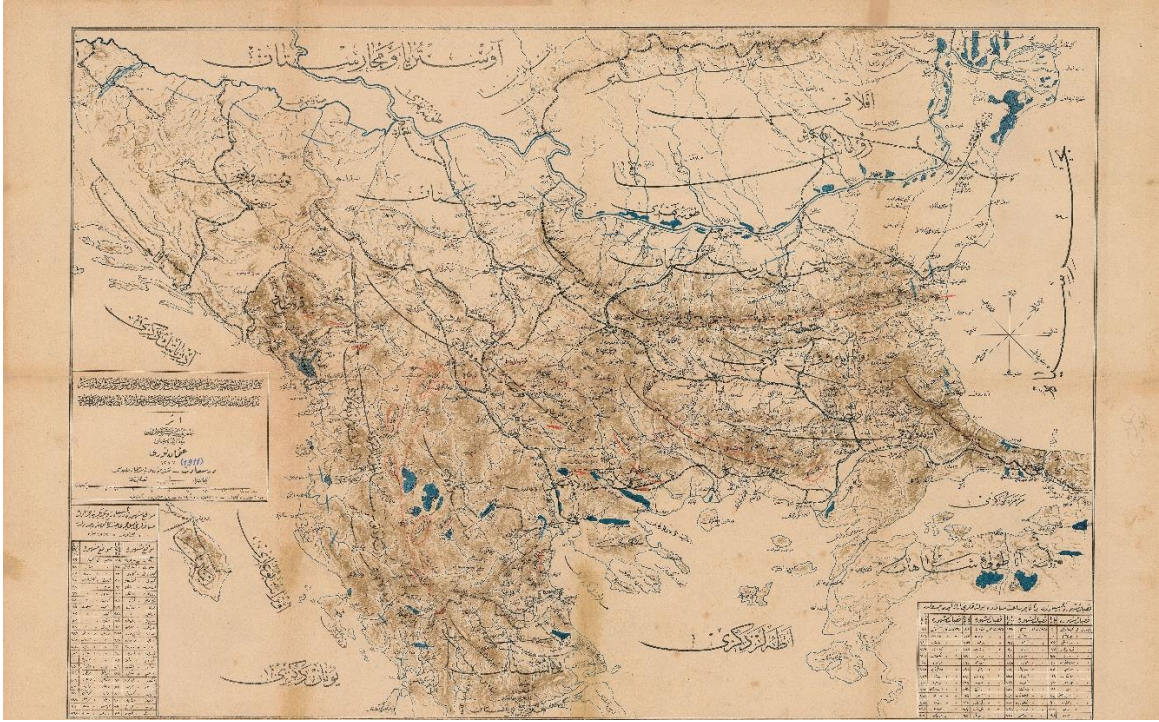
(İbb/ Atatürk Kitaplığı, Bahriye Kataloğu

[https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi+&alan=tum_txt&fql\[\]=kunyaKutuphaneKN_str%3A%22A%22](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=bahriye+mektebi+&alan=tum_txt&fql[]=kunyaKutuphaneKN_str%3A%22A%22), 03.03.2023)

EK 22- MEKTEB-İ HARİBİYE-İ ŞAHANE'DE ASKERİ COĞRAFYA DERSİNDE GÖSTERİLEN ASKERİ HARİTALAR

(SALT Araştırma, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97152>, 03.03.2023)

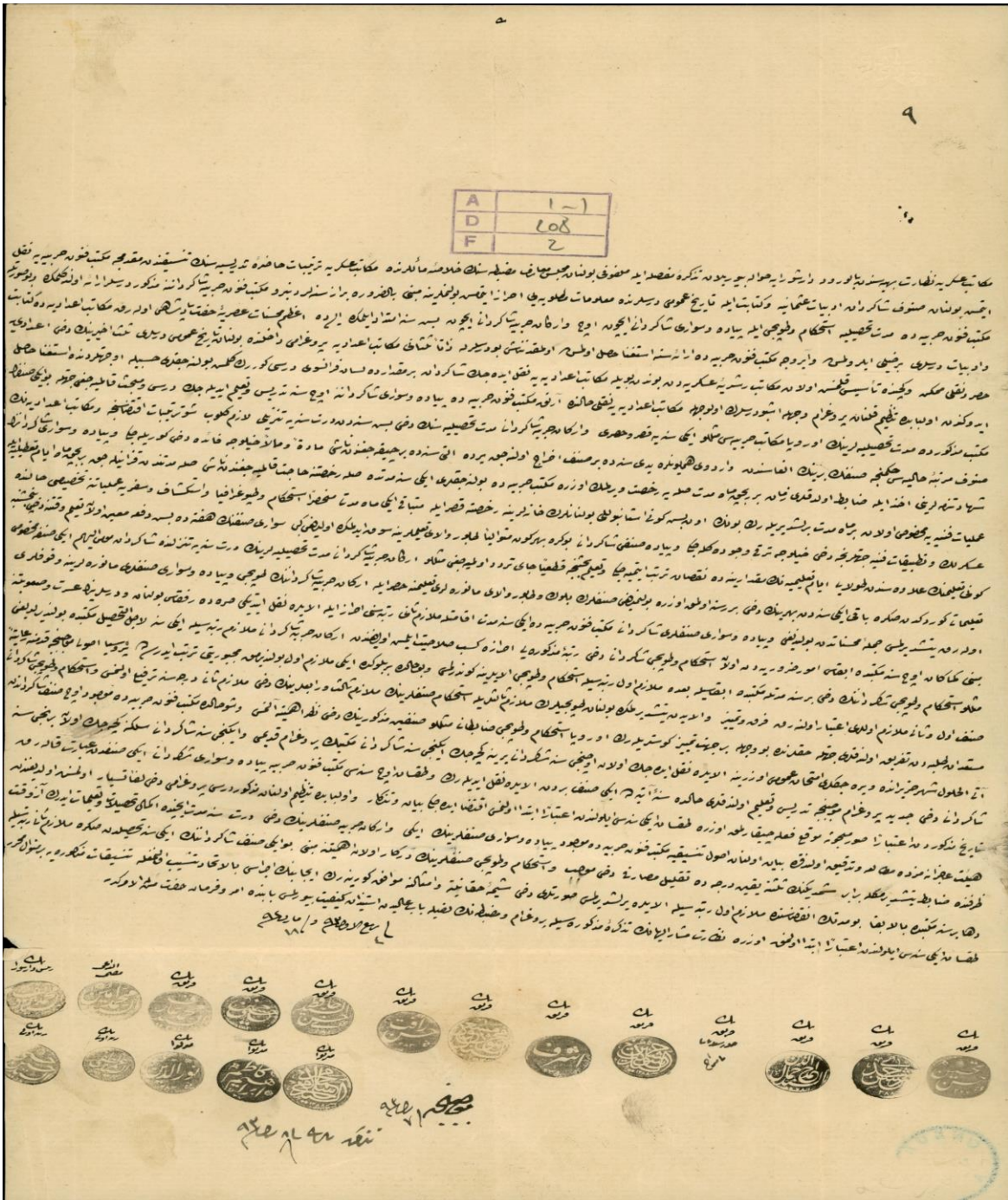
EK 23- MEKTEB-İ HARİBİYE-İ ŞAHANE'DE ASKERİ DERSLER KAPSAMINDA ÇİZİLEN YILDIZ KALE MODELİNİN BİR PLANI

(BOA, PLK.p. Dosya No: 936)

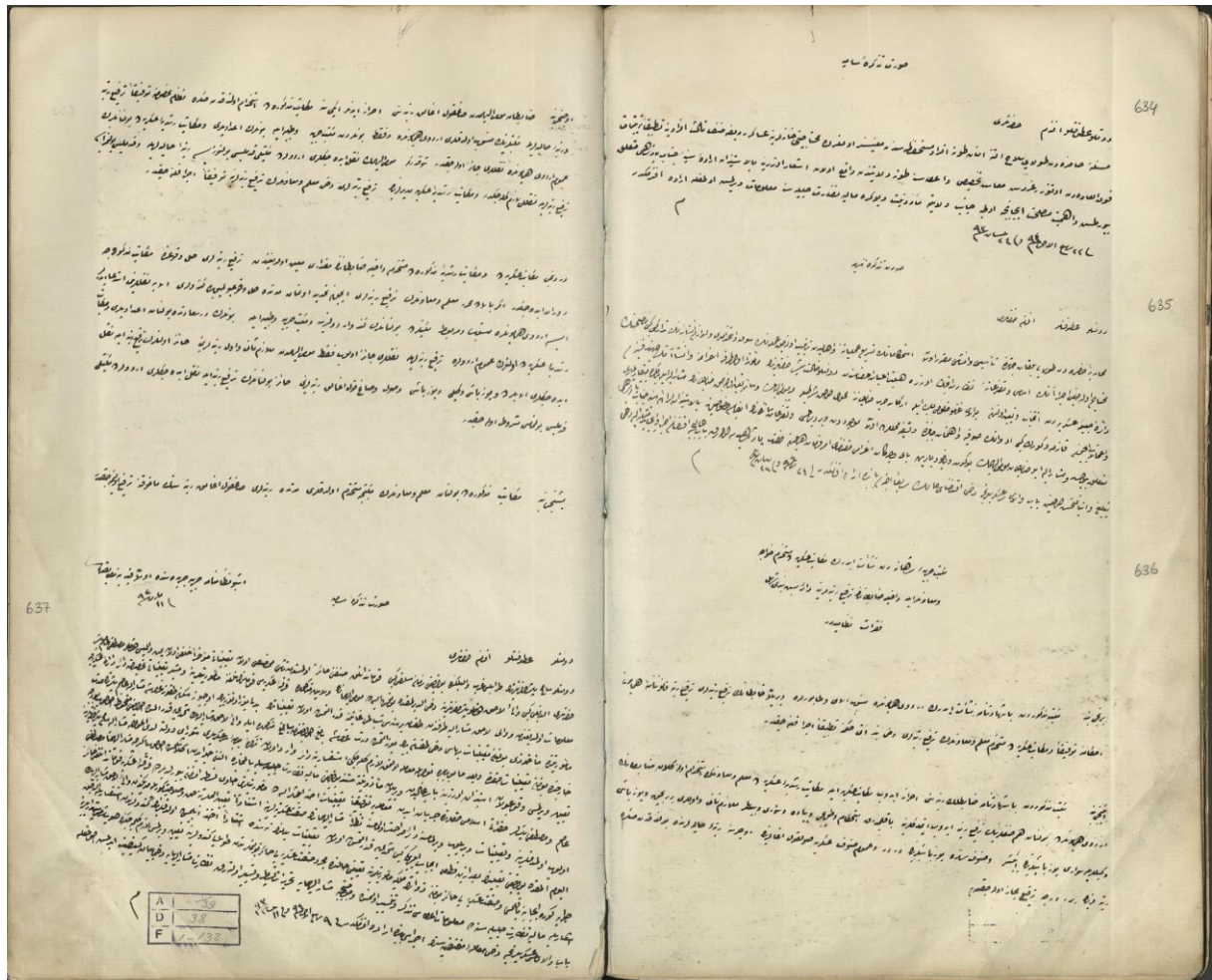
EK 24- OSMANLI EDEBİYATI, KİTABET VE TARİH-İ UMUM DERSLERİNİN İBTİDAİ MEKTEBİNE NAKLİ İLE MEKTEB-İ FÜNUN-I HARBİYE PİYADE VE SÜVARİ ÖĞRENCİLERİNİN ÜÇ SENE DEĞİL AVRUPA OKULLARINDAKİ GİBİ İKİ SENEDİ, ERKAN-I HARBİYE ÖĞRENCİLERİNİN İŞE BEŞ DEĞİL DÖRT SENEDİ MEZUN OLABİLECEKLERİNİ GÖSTEREN DÜZENLEME

(MSBA, 81/0/41, 30.03.1876)

EK 25- MEKÂTİB-İ ASKERİYE MÜSTAHDEM, HOCA VE MUAVİNLERİ İLE DAHİLİYE ZABİTANININ RÜTBELERİNİN TERFİ ETTİRİLMESİNE DAİR MEKTEB-İ HARBİYE-İ ŞÂHÂNE'DEN ÇIKARILAN BEŞ MADDELİK NİZAMNAME

(MSBA, 124/0/636, 23.03.1877)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Özge KURŞUN TÜKENMEZ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	75. Yıl Cumhuriyet Lisesi- Antalya, 2010
Lisans Diploması	Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 2014
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2017
Tez Konusu	II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Taşrasında Askeri Mektepler
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2024
Tez Konusu	II. Abdülhamid Döneminde Dersaadet Askeri Mektepleri
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Yayınlar	
Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler	
	- Kurşun Tükenmez, Ö. (2023). II. Abdülhamid Döneminde Modern Askeri Eğitim Sistemi. <i>Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 22 (86), 456 - 477. 10.17755/esosder.11763833
	- Kurşun Tükenmez, Ö. (2023). 19. Yüzyılda Fransız Askerî Mekteplerinde Eğitim ve Osmanlı Askerî Mekteplerinin Modernleşmesine Tesiri. <i>Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi</i> ,/ Cilt: XIII / sf. 219-230. DOI:10.13114/MJH.2023.602
	- Kurşun Tükenmez, Ö. (2023). Modernization Efforts of Prussia and the Ottoman Empire in Army and Military Education and the Impact of Prussia on Ottoman Military Education. <i>Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi</i> , (60), 97-132. https://doi.org/10.21563/sutad.1405230
Kitap Bölümü	
	- Kurşun Tükenmez, Ö. (2022). “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Akdeniz’inde Özel Bir Mektep: Beyrut Askeri Rüştıyesi”. <i>Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi</i> , Bilnet Matbaa ve Yayıncılık, İstanbul.
Bildiriler	
	- Kurşun, Ö. (2015). “Osmanlı Devleti’nde Daimî Elçilikler ve Diploması”. <i>Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu</i> , Antalya.

- Kurşun, Ö. (2016). “Balkan Savaşlarından Günümüze Türklerin Yunanistan’dan Göçü”. *Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu*, Amasya.
- Kurşun, Ö. (2017). “Deniz Hakimiyeti Teorisi Bağlamında 1459- 1476 Arası Osmanlı Devleti’nin Karadeniz Siyasetinin İncelenmesi”. *Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu*, Kastamonu.
- Kurşun, Ö. (2017). “II. Abdülhamid Döneminde Adapazarı’nda Gayrimüslim ve Yabancı Okullar”, *Uluslararası Sakarya Sempozyumu*, Sakarya.
- Kurşun, Ö. (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Teke Sancağında Eğitim”. *Uluslararası Antalya Sempozyumu*, Antalya.
- Kurşun Tükenmez, Ö. (2021). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Akseki’de Eğitim”. *Akseki Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Antalya.
- Kurşun Tükenmez, Ö. (2021). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Alaiye’de Eğitim”. *Alanya/Alaiye ve Alaaddin Keykubat Sempozyumu*, Antalya.

İŞ DENEYİMİ

Stajlar	Antalya Hacı Dudu Mehmet Gebizli Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi Tarih Öğretmenliği Stajı (2014)
Çalıştığı Kurumlar	- Özel Alanya Bahçeşehir Koleji Anadolu ve Fen Lisesi Tarih Öğretmeni (2019- 2022) - Bahçeşehir Üniversitesi Mentor Akademi Yabancı Dil Kursu İngilizce Öğretmeni (2018) - Meslek Eğitim Kursları Osmanlı Türkçesi Öğretmenliği (2015)